

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life
ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

MİMARLIK VE TASARIM
FAKÜLTESİ

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM

Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3

DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

Uluslararası Hakemli Dergi

E-ISSN: 2564-6109

KOCAELI ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

Uluslararası hakemli dergidir
Yılda iki kere yayımlanır

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

EDİTÖRLER

Oya ŞENYURT / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Neşe ÇAKICI ALP / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Deniz DEMİRARSLAN / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Deniz GERÇEK / Doç. Dr. / İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Elif ÖZGEN KÖSTEN / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
İsmail Talih GÜVEN / Öğr. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Neşe ÇAKICI ALP / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Nurdan KUBAN / Dr. Öğr. Ü. / Kocaeli Üniversitesi
Oya ŞENYURT / Prof. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Rüveyda KOMURLU / Doç. Dr. / Kocaeli Üniversitesi
Zeynep Gamze MERT / Doç. Dr. / Gebze Teknik Üniversitesi

TEKNİK EDİTÖR

İsmail Talih GÜVEN / Öğr. Gör. Dr. / Kocaeli Üniversitesi

SEKRETERYA

Seda KAPLAN ÇİNÇİN / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi
Büşra ÖZAYDIN ÇAT / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi
Senem MÜŞTAK / Arş. Gör. / Kocaeli Üniversitesi

KAPAK TASARIMI

Cem ALTUN

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

Uluslararası hakemli dergidir
Yılda iki kere yayımlanır

Yayınlayan

Kocaeli Üniversitesi,
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Yayın Sahibi

Oya Şenyurt

Yayın Mesul Müdürü

Neşe Çakıcı Alp

Adres

Kocaeli Üniversitesi Mimarlık
Tasarım Fakültesi Anıtpark
Kampüsü İzmit-Kocaeli

İnternet sayfası

<http://cu.dergipark.gov.tr/my>

Eposta

mimarlikveyasam@gmail.com

Yayın Kurulu

Adı Soyadı

Aysel USLU
Aysun ÇELİK
Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK
Ayşin SEV
Chengyi Zhang
Darina MARTYKANNOVA
Deniz DEMİRARSLAN
Deniz HASIRCI
Elif ÖZGEN KÖSTEN
Füsün ALVER
İsmail Talih GÜVEN
Karam M. AL-OBAIDI
Keimi HARADA
Khaled TADMURİ
Kutlu SEVİNÇ KAYIHAN
Massimo TADI
Mehmet Cengiz CAN
Neşe ÇAKICI ALP
Neşe GURALLAR
Oya ŞENYURT
Ömer TULUK
Paolo GIRARDELLI
Rüveyda KÖMÜRLÜ
Sema ERGÖNÜL
Suat GÜNHAN
Tüzin BAYCAN LEVENT
Ufuk ÖZCAN
Uğurhan AKYÜZ
Yegan KAHYA

Kurum

Ankara Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mimar Sinan Üniversitesi
Eastern Kentucky University
Madrid Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
İzmir Ekonomi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Alman Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Malaya Üniversitesi
Kentsel Politika Enstitüsü
Lübnan Üniversitesi
Gebze Teknik Üniversitesi
Milano Politeknik Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ömer TULUK
Boğaziçi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Mimar Sinan Üniversitesi
Teksas Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

Bilbao Etkisi Üzerinden Bina Bilgi Modellemesini Okumak (Araştırma Makalesi)

Reading Building Information Modeling Through the Bilbao Effect (Research Article)

Gizem KARAOĞLU *, Mehmet İNCEOĞLU

779

Taşıyıcı Karton Tüp Sistemler ve Shigeru Ban Mimarlığı (Araştırma Makalesi)

Load-Bearing Cardboard Tube Systems and Shigeru Ban's Architecture (Research Article)

Büşra TÜTÜNCÜ, Mehmet Selim ÖKTEN

793

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Orta Refüjünün Görsel Kalite Değerlendirmesi (Araştırma Makalesi)

Visual Quality Assessment of Çanakkale Onsekiz Mart University Middle Refuge (Research Article)

Alper SAĞLIK, Rozerin ÇELİK, Sena DEMİR

819

Kurgusal Mekanlarda Morfogenez Etkisinin İncelenmesi (Araştırma Makalesi)

Research on Morphogenesis Effects in Fictional Spaces (Research Article)

Almila BULU , Emre KAVUT

831

Kırsal Turizm ve Vernaküler Mobilya Etkileşiminde Deformasyon Kavramı (Araştırma Makalesi)

Deformation Concept in Rural Tourism and Vernacular Furniture Interaction (Research Article)

İrem BEKAR, İpek ÖZPINAR, Şebnem ERTAŞ BEŞİR

845

Mimaride Geçicilik Kavramının Sergileme Yapıları Üzerinden Değerlendirilmesi (Araştırma Makalesi)

Evaluation of Ephemerality Concept in Architecture Through Pavilions (Research Article)

Betül GÖK *, Onur ERMAN

857

Demiryolu Yapılarının Kullanım Dönüşümünde İşlevsel Olasılıklar ve Yapısal Müdahaleler (Araştırma Makalesi)

Functional Possibilities and Structural Interventions in Usage Conversion of Railway Constructions (Research Article)

Leyla Figen GEYYAS GÖREN, Kunter MANİSA

879

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

Mağaza Atmosferinin Marka Duygusu Kavramı Bağlamında İncelenmesi: Apple Mağazaları Örneği (Araştırma Makalesi)

Examining Store Atmosphere in Context of Brand Sense Concept: Example of Apple Stores (Research Article)

Kübra ARSLAN *, Müge GÖKER PAKTAŞ

899

Architectural History of Mass Tourism in Turkey with the Lens of Mimarlık Journal (1963-1980) (Araştırma Makalesi)

Mimarlık Dergisi'nin Merceğinden Türkiye'de Kitle Turizmi Mimarlığının Tarihi (1963-1980) (Research Article)

Göksun AKYÜREK

929

Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında

Osmanlı'da Gazinolar (Araştırma Makalesi)

Casinos in the Ottoman Empire at the Boundaries of Space, Time and Entertainment (Research Article)

Oya ŞENYURT

947

Trabzon'da Yer Alan Kıрма Çatılı Camilerin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi (Araştırma Makalesi)

Investigation of the Architectural Properties of the Hipped Roof Mosques in Trabzon (Research Article)

Kübranur BİBER , Funda KURAK AÇICI

969

Osmanlı Bahçe Sanatı Yansımaları ve II. Bayezid Külliyesi Peyzaj Tasarım Projesi (Araştırma Makalesi)

The Reflections of Ottoman Garden Design "The Social Complex of II. Bayezid" (Research Article)

Beste KARAKAYA AYTİN , Deniz Gözde ERTİN TEZGÖR , Rukiye Duygu ÇAY

983

Geleneksel Sürdürülebilir Yağmur Suyu Depolama Yöntemleri; Emine-Murat Cimrin Koçak Evi Sarnıcının İncelenmesi ve Yeniden Kullanımının Değerlendirilmesi (Araştırma Makalesi)

Traditional Sustainable Rainwater Storage Methods; Investigation and Reuse Evaluation of Emine-Murat Cimrin Koçak House Cistern (Research Article)

Elif Gizem YETKİN , Nilgün AKMAN

1003

Mobil Konutlarda Suyun Etkin Kullanımının Su Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi (Araştırma Makalesi)

The Importance of Effective Use of Water in Mobile Homes in terms of Water Management (Research Article)

Seda SOLAKOĞLU, Gözde ÇAKIR KIASIF

1017

İÇİNDEKİLER

HOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
MİMARLIK
VE
YAŞAM
Architecture and Life

ARALIK 2021 CİLT: 6 SAYI: 3
DECEMBER 2021 VOL.: 6 NO: 3

İÇİNDEKİLER

Mekânda Proksemini Kavramı ve Prokseminik Düzenlemeler: Bauhaus Tiyatroları (Araştırma Makalesi)

The Concept of Proxemia in Space and Proxemic Arrangements: Bauhaus Theaters (Research Article)

Merve BULDAÇ

1033

Bir Estetik Nesne Olarak Mimarlık Ürününün Ontolojisi (Araştırma Makalesi)

The Ontology of Architectural Product as an Aesthetic Object (Research Article)

Tank Emre KIRHALLI, Rifat Gökhan KOÇYİĞİT

1051

Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığında Bir İktidar İmgesi: Balkon (Araştırma Makalesi)

Balcony: An Image of Power in Ottoman Architecture during the Westernization Period (Research Article)

Emre KOLAY

1063

Covid-19 Salgınlarının Kentsel Yaşama Etkileri: Türkiye Örneği (Derleme Makale)

Effects of the Covid-19 Pandemic on Urban Life: Turkish Case (Review Article)

Sema BALÇIK, Cemre KILINÇ, Gizem KARAOĞLU, Ruşen YAMAÇLI

1081

Bilbao Etkisi Üzerinden Bina Bilgi Modellemesini Okumak

Gizem KARAOĞLU^{1*}, Mehmet İNCEOĞLU²

Öz

1975 yılında İspanya'nın bir tersane şehri olan Bilbao'da çıkan ekonomik problemler ile yerel kalkınmanın sağlanması için şehri çekici kılabilecek arayışlara başvurulmuştur. Ekonomik kriz zamanında inşa edilen Guggenheim Müzesi için birçok kaynak kullanılmış bu nedenle de yerel halkın çoğu yapılmasına karşı çıkmıştır. Yapının tasarımı ve yapımında, sayısal kontrol yapabilen ve bina bilgi modellemesi aracı olan CATIA programı kullanılmış, matematiksel hesaplar doğrultusunda bir model geliştirilmiştir. Serbest formlu tasarlanan yapının üretim ve montajları da kolaylıkla yapılmıştır.

Çalışmada Guggenheim Bilbao Müze yapısının, Sherwin Greene'in mekansal kalite prensiplerinden cazibe-çekim parametresi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan Bilbao Guggenheim Müzesi, yapısı, formu ve işlevi ile bulunduğu kente kültürel ve ekonomik katkı sağlamaktadır. 'Bilbao Etkisi' olarak literatüre geçen bu yapı, tahmini maliyetinin çok daha üstüne yapılsa da kısa sürede Bilbao kentine ün kazandırmış, kenti bir cazibe-çekim noktasına dönüştürmüştür. Yapının tasarımında kullanılan BIM tabanlı program bu yapının inşa edilmesinde önemli bir role sahiptir. Çalışmada, BIM tabanlı programlar ile tasarlanabilen serbest formlu, aykırı yapıların bulunduğu kenti ve çevresini cazibe-çekim merkezi haline dönüştürebildiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilbao Etkisi, Bina Bilgi Modellemesi, Mekansal Kalite Parametreleri, Guggenheim Müzesi

Reading Building Information Modeling Through the Bilbao Effect

Abstract

In 1975, with the economic problems in Bilbao, a shipyard city of Spain, searches were applied to make the city attractive in order to ensure local development. Many resources were used for the Guggenheim Museum Bilbao, which was built at the time of the economic crisis, so most of the local people opposed its construction. In the design and construction of the building, the CATIA program, which is a building information modeling (BIM) tool capable of numerical control was used and a model was developed in the line with mathematical calculations. The production and assembly of the structure which was designed in free form, was also easily done.

In this study, it is aimed to examine the Guggenheim Museum structure with the attraction parameter of Sherwin Greene's spatial quality principles. Guggenheim Museum Bilbao which is discussed within the scope of the study, provides a cultural and economic contribution to the city with its structure, form and function. Even though this structure which went down in the literature as the 'Bilbao Effect' was built much more

¹ Eskişehir Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Programı

² Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

* İlgili yazar/Corresponding author: gizemmaraoglu@gmail.com

then its estimated cost. It brought fame to the city of Bilbao in a short time and turned the city into a point of attraction. The BIM-based program used in the design of the building has an important role in the construction of this building. In the study, it is concluded that free-form, contradictory structures that can be designed with BIM-based programs can transform the city and its surroundings into a center of attraction.

Keywords: Bilbao Effect, Building Information Modeling, Spatial Quality Parameters, Guggenheim Museum

1. Giriş

90'lı yıllarda Bilbao, belli sezonlarda fuarlara gelen ziyaretçiler dışında dışarıya kapalı, kimsenin bilmediği, bilse de gitmeye değer görülmeyen bir İspanya kenti iken Bilbao Guggenheim Müzesi ile her şey birden değişmiştir. Bu müze yapısı ile öyle sonuçlar elde edilmiştir ki mimari literatürde 'Bilbao Etkisi' deyimini kullanılmaya başlanmıştır. Birçok yapının aksine Guggenheim müzesinin bu denli başarılı olmasının sebebi, sürecin bütüncül bir stratejik planlama ile yürütülmesidir (Öymen Gür, 2017, s. 68). Bu bütünleşik süreçte limanın şehir merkezinden taşınması, Nervión Nehrinin temizlenmesi, kültürel faaliyetlerin artırılması ve özendirilmesi gibi şehrin imajını yurtdışında yükseltecek faktörler uygulanmıştır. Guggenheim Bilbao yapısı ise şehri 'cazibe noktası' haline getiren anahtar noktadır (Areso, 2010, s.2).

Norberg-Schulz'a (1971, s. 42) göre bir mimari mekan, kullanıcılarının gereksinimlerini (fizyolojik, psikolojik, toplumsal vb.) karşılayan boşluk, uzay parçasıdır. Kuban (1992) ise mimari mekanın biçimsel olduğu kadar insan yaşamına ilişkin özelliklerini de içermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mekanın sınırlarını belirleyen elemanlara (duvar, döşeme, kolon, giriş, yeryüzü, gökyüzü, ağaç, bulut vb.) göre mimari mekan ve doğal mekan ayrımı yapılmaktadır. Mimari mekan ile doğal mekanın bir arada olması durumunda ise kentsel mekanlardan söz edilmektedir (Joedicke, 1985, s. 23).

Mimarlıkta kalite, kullanıcıların ihtiyaçlarının karşılanması, kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda tatmin olmasına bağlıdır. Bir yapının işlevsel olması binanın aktivitelere ne kadar destek sunduğu, kültürel anlamı, uygunluğu, ekonomi durumu (fiyat-performans vb.) ve bu kavramları ne kadar karşıladığı o yapının kalite tanımıdır (İnceoğlu, Aytuğ, 2009, s.138). Lynch'e (1984) göre bir kentin iyi bir yapıya sahip olabilmesi için canlılık, hissiyat (kimlik hissi), uygunluk (uyum sağlayabilme durumu), erişim (kaynaklara, mekanlara, insanlara, aktivitelere) ve kontrol kavramlarına sahip olması gerekmektedir. Sherwin Greene (1992), tasarım ile ilgili mekânsal kaliteyi (işlev, düzen, kimlik ve cazibe/çekim) dört ana prensipte açıklamıştır. Bu dört parametre de kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Çalışma kapsamında incelenecek cazibe/çekim parametresi ise ölçek, uygunluk, canlılık ve uyum kavramlarını içermektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle inşaat sektöründe ilk olarak çizim araçları (kalem, kağıt vb.) değişmiş bilgisayar destekli iki boyutlu tasarım (CAD) programları, daha sonra ise üç boyutlu modelleme programları geliştirilmiştir. Üç boyutlu tasarım araçlarının temel alınması sonucunda ise bina bilgi modellemesi (BIM) olarak adlandırılan yapıların yaşam döngüsü (planlama, tasarım, inşaat, bakım) boyunca kullanılan tasarım, inşaat, üretim, montaj gibi her türlü bilgiye sahip olabilen programlar geliştirilmiştir (Kim, Son, 2015, s.230). Serbest formlu yapıların tasarım ve inşaat (malzeme üretim, montaj) sürecinde ise genellikle BIM tabanlı CATIA programı kullanılmaktadır. Sayısal kontrole dayalı bu program karmaşık üç boyutlu yüzeylerin eğimlerini tanımlamaktadır (Park, 2005, s.n.y). Frank Gehry, Guggenheim Bilbao Müzesinin tasarım sürecinde CATIA programını

kullanarak yapı kabuğunu tasarlamıştır. Eğimli ve benzersiz yüzeye sahip yapı kabuğunun montaj süreci hızlı ve sorunsuz ilerlemiştir.

Bu çalışma kapsamında, bilgisayar destekli tasarım (CAD) programlarından sonra geliştirilen ve günümüzde mimarlık ve yapım alanında önemli rolü olan bina bilgi modellemesi (BIM) destekli programlar ile tasarlanan Bilbao Guggenheim Müzesi ele alınmış olup yapı, mekansal kalite parametreleri bağlamında irdelenmiştir. Tasarım ve yapım aşamalarında kolaylık sağlayan bina bilgi modellemesi (BIM) tabanlı programların mekansal kaliteye sağladıkları katkının incelendiği çalışmada Bilbao Guggenheim Müzesi Sherwine Greene tarafından belirlenen prensiplerden cazibe-çekim parametresi doğrultusunda değerlendirilmiştir.

2. Guggenheim Müzesi- Bilbao Etkisi

1975 yılında Bilbao'da ortaya çıkan ekonomik durgunluk temelde birçok yapısal soruna sürüklemiştir. Bir kıyı ve tersane şehri olarak Bilbao bu endüstriyel sıkıntılardan oldukça etkilenmiştir. Bu durum toplum ve şehirde, endüstriyel sistemin bozulması, yüksek işsizlik (%25-%30 gibi), çevrenin bozulması, genel şehir çerçevesi, nüfus göçü gibi problemlere yol açmıştır. Böylelikle Bilbao yönetimi, yerel nüfus için yeni iş fırsatları yaratabilecek kapsamlı bir şehir dönüşümü başlatmak zorunda kalmıştır. Endüstriyel model üzerinde iyileştirme ihtiyacı belirlendikten sonra bir çerçeve içinde gelecekteki kalkınma için temel bileşenler belirlenmiş Bilbao'yu bir post-endüstriyel şehre dönüştürmek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yönetim tarafından, modern çağa uygun, metropol yapılanmayı işaret eden ve Nervión Nehri kapsayan iddialı bir yenileme süreci başlatılmıştır. Yenileme, dört ana kavrama dayalı olarak hem fiziksel kaygılar (dışarıdan erişilebilirlik ve iç hareketlilik, çevresel ve kentsel dönüşüm) hem de sosyal ve ekonomik konular (insan kaynaklarına ve teknolojik dönüşüme yatırım, kültürel merkezleşme) açısından ele alınmıştır (Areso, 2010, s.2)

Kültürel faaliyetlerin özendirilmesi, kenti kendi içinde hareketlendiren aynı zamanda da dış dünyaya gösteren bir eylemdir. Çağdaş toplumlarda, kültürel faaliyetler, sanat, spor ve eğlence gibi faktörler şehri 'çekici' kılmakta ayrıca yurtdışında şehrin imajını yükseltmektedir. Bilbao'yu tanıtmak için Güzel Sanatlar Müzesi, Arriaga Tiyatrosu, Euskalduna Müzik ve Konferans Salonu, şehir kütüphaneleri, opera sezonu vb. kullanılmıştır. Fakat bu amaçta anahtar nokta Guggenheim Müzesi olmuştur (Areso, 2010). Frank Gehry, erken dönemlerinden itibaren form önde tasarım anlayışını benimsemiş ve bu özellikle tanınmıştır. Gehry'nin tüm işleri göz önünde bulundurulduğunda formların, işlevler ve basit geometriler şeklinde tanımlanarak oluşturulan maketlerin düzensiz bozulmaları ile ortaya çıktığı bilinmektedir. (Akın, 2016).

Bilbao, Guggenheim Müzesi ile büyük bir ün kazanmıştır. Bu ün akademik dünyayı da etkilemiş, konu ile ilgili birçok makale yayınlanmıştır (Plaza, Haarich, 2008, s.n.y). Guggenheim Müzesi, depresif ve kötüleşmiş bir sanayi kenti olan Bilbao'nun ekonomik yenilenmesini sembolize etmektedir (Rauen, 2010, s.n.y). Guggenheim öncesi dönemde Bilbao gri, soğuk bir endüstri şehri olarak tanımlanmaktadır. Ziyaretçiler iş amaçlı gelip fazladan kalmaktan kaçınmıştır. Guggenheim sonrası ile turizm verileri karşılaştırıldığında keskin bir artış olduğu gözlemlenmiştir (Plaza, 2006, s. 454). Ekonomik kriz zamanında müze inşası için kullanılan kaynağa karşı çıkanların sayısı oldukça yüksek olsa da Bilbao'nun uluslararası üne kavuşmasındaki en önemli etken ve Bilbao şehrinin gelecekle yüzleşmesindeki karakteristik sembol Guggenheim müzesi olmuştur.

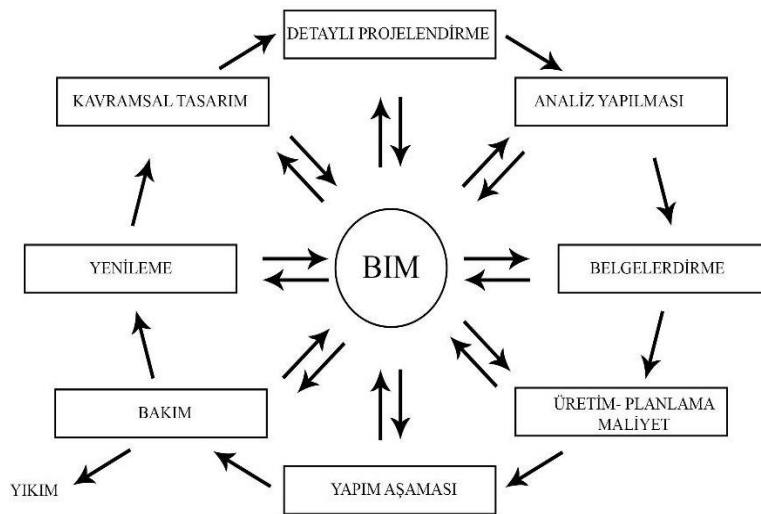
Bilbao Guggenheim Müzesi'nin yöneticisi Vidarte, diğer şehirlerin Bilbao'dan ders çıkarması için tüm sürecin iyi analiz edilmesi gerektiğini, müzenin büyük portrenin bir parçası olduğunu düşünmektedir. Yine de Guggenheim gibi bir müzenin doğru koşullarda ve doğru bir destekle yalnızca şehrin kültürel hayatına değil, ekonomik geleceğine bir yatırım olabileceğini dünyaya gösterdiğini açıklamıştır (Url-1).

Guggenheim Müzesi kente turist çekerek ekonomik katkı sağlamıştır. Kendisi bir sanat galerisi olması ile birlikte alışılmıştan farklı mimari formuyla da birçok kaynakta sanat eseri olduğu söylenmektedir. Müze, ekonomik olarak çökmekte olan bir kıyı tersane şehri özellikle turizm alanında cazibe noktası haline getirmiştir. Bu duruma literatürde 'Bilbao Etkisi' denilmektedir.

3. Bina Bilgi Modellemesi (BIM)

Bina bilgi modellemesi (BIM) fikri 1975 yılına dayansa da ilk BIM programı 1982 yılında geliştirilmiştir. Resmi olarak ise 1992 yılında BIM adı ile kullanılmaya başlanmıştır. Bina Bilgi Modellemesi (BIM), yapı yaşam döngüsü boyunca tüm inşaat profesyonellerinin iş birliği içinde çalışabildiği, dokümantasyonu, maliyet tahminini, inşaat planlamasını, performans tahminini sağlayan, proje ile ilgili koordineli hesaplanabilir bilgilerin oluşturulması ve kullanılmasını sağlayan, tüm bilgiyi dijital ortamda oluşturan bilgi yönetimidir (Karaoğlu, 2020, s.4). BIM teknolojisini CAD yazılımlarından ayıran temel fark, BIM'de mimari plan, kesit ve görünüşlerin ayrı görünümde tanımlanmamasıdır. CAD ile çizilen projelerde yapılan düzenlemeler ayrı ayrı kontrol edilmekte ve tüm geometrik çizimler güncellenmektedir. Bu durum belgeleme aracı olarak CAD'in zayıflığını göstermektedir. BIM'de ise aksine, projeler tek bir model ile tanımlanmakta, yapılan düzenlemeler tüm modelde aynı anda güncellenmektedir (Azhar, Khalfan, Maqsood, 2012, s.17).

BIM, CAD'e oranla daha yüksek prefabrikasyon derecesine sahiptir. Yapı tipolojisi ve metodolojisinde daha esnek olmakla birlikte çeşitliliğe, az belge ve hataya bu sayede de daha az atığa (ozalit çıktılar, belgeler, vb.), maksimum üretkenliğe katkı sağlamaktadır (Sacks, Eastman, Lee, Teicholz, 2018). Bina bilgi modellemesi bir projenin yaşam döngüsünü kapsamaktadır. Bu sayede tüm paydaşlar (mimar, mühendis, imalatçı, müteahhit, arsa sahibi vb.) sürece dahil olmaya başlamaktadır. Böylece proje süreci bir banda dönüşmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. BIM Süreci (Karaoğlu, 2020, s.23)

Bilgisayar teknolojisinin ilerlemesiyle ilk olarak iki boyutlu (CAD) yazılımları kâğıdın yerini almış daha sonra ise üç boyutlu tasarım araçları geliştirilmiştir. Bina bilgi modellemesi (BIM) ise yapıların yaşam döngüsünü (planlama, tasarım, inşaat, bakım) entegre etmek, serbest formlu yapıları tasarlamak ve inşa etmek için kullanılan tüm bilgileri üretmek ve yönetmek için kullanılmaktadır (Kim, Son, 2015, s.230).

Guggenheim Müzesi gibi serbest formlu yapıların tasarım ve inşasında en çok BIM tabanlı CATIA (bilgisayar destekli üç boyutlu etkileşimli uygulama- computer-aided three-dimensional interactive application) programı kullanılmaktadır. Bu program sayısal kontrole dayalıdır ve çoklu polinom denklemleri kullanıp, karmaşık üç boyutlu eğimli yüzeyleri tanımlayarak yüzey üzerindeki belirli noktaların doğru konum bilgisini sağlamaktadır. Böylelikle yapıların serbest formlu yüzeyleri kolaylıkla uygulanabilmektedir (Park, 2005, s.186). Bilbao Guggenheim Müzesi, BMW Pavyonu, Walt Disney Konser Salonu vb. yapılar CATIA (NC (numerical control), sayısal kontrol gerçekleştirebilen) BIM tabanlı program ile geliştirildiği için bilimsel bir şekilde tasarlanıp inşa edilmiştir (Kim, Son 2015, s.231).

Allplan, ArchiCAD, Revit, Microstation, Digital Project ve CATIA programları, serbest formlu yapı tasarımı ve inşasında kullanılabilen BIM araçlarındandır.

Bilbao Guggenheim Müzesi, CATIA programı ile tasarlanan ilk yapıdır. Asimetrik ve devamlılığı olmayan post-modern üsluba sahip müzenin titanyum cephe kabuğunun tasarım, üretim ve montajı (ayrıca strüktür sistemi) yapıldığı tarihe göre CATIA'nın kullanılması ile geleneksel yöntemlerin tersine daha kolay ve oldukça hızlı gerçekleştirilmiştir.

4. Bilbao'nun "Cazibe-Çekim Noktasına" Dönüşümü

Serbest formlu yapıların çoğu, bütçelerinin on katı maliyete sahiptir. Bilbao Guggenheim Müzesi ise başlangıçtaki tahmini maliyetin 14 katına (127 milyon dolar) mal olmuştur. Guggenheim Müzesi gibi serbest formlu yapıların inşaat süresi maliyeti tahmin edilenden çok daha yüksektir. Bunun nedeni değişken formların beton parçalarının üretilebilmesi için tek kullanımlık kalıpların olması, bunların geri dönüştürülememesi, yapacak işçiye ve üretmek için uzun zamana ihtiyaç duyulmasıdır (Kim, Son 2015, s.231). Bu sebeple sorunların çözülebilmesi, daha kolay tasarım, üretim ve montajın sağlanabilmesi için teknolojinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Serbest formlu binalar, eski zamanlarda çapraz çizgiler ve düzlem tabanlı bölümler kullanılarak inşa edilmektedir. Tasarım araçları ve BIM tabanlı bilgi teknolojisi, üretim teknolojisi ve yapı malzemeleri geliştirildikçe serbest eğri ve yüzeyleri olan yapıların çoğalması beklenmektedir (Kim, Son 2015, 230).

Serbest biçimli yapı tasarımı ve üretiminde teknik ve yönetsel sınırlamalarla birlikte zaman ve maliyet sorunları ortaya çıkmaktadır. Çoğu serbest biçimli binada üç boyutlu tasarım ve bilgisayarlı sayısal kontrol (computerized numeric control-CNC) gibi teknikler uygulanmıştır (Lee,2008; Kim & Son, 2015, s.230).

Frank Gehry 90'larda tasarımlarını optimize etmek ve bunları doğrudan bir üretim ve inşaat sürecine dönüştürebilmek için 'CATIA' yazılımını kullanarak mimaride "akıllı" dijital tasarıma öncülük etmiştir (Korody, 2013). Normalde havacılık ve otomotiv endüstrisinde kullanılan CATIA programı, mimarlık dünyasında ilk kez Bilbao Guggenheim Müzesinin tasarımı ve inşasında kullanılmıştır (Akın, 2016, s. 25). Sanat tarihçisi Irene Nero'ya göre şimdilerde endüstride parametrik tasarım ve bina bilgi

modellemesi olarak bilinen bu yaklaşım, yeni bir mimarlık çağını “teknolojik inşaat dönemi” başlatmıştır (Korody, 2013). Daha sonra Gehry, Technologies (GT), CATIA V5’i temel alarak Digital Project isimli kendi BIM tabanlı programını oluşturmuştur (Dassault Systemes, 2012, s.1).

Chang’e (2015) göre, Gehry’nin ekibi tarafından geliştirilen bu teknolojiler sadece tasarım süreci ve olanaklarını dönüştürmemekte aynı zamanda inşaat aşamasında da benzeri görülmemiş bir verimlilik sağlamaktadır.

Guggenheim Müzesi ilk olarak fiziksel modellerle tasarlanmış daha sonra ise bilgisayar üzerinde tekrar bir modelleme yapmak yerine, maketler x, y ve z koordinatlarında dijital olarak taranıp CATIA’ya aktarılmıştır (Şekil 2). Bilbao Guggenheim Müzesinin tasarımı da bu bağlamda Gehry’nin biçimsel istekleri ve CATIA programının gereklilikleri doğrultusunda oluşturulmuştur (Akın, 2016, s. 26).

Bu süreçte tasarımcılar, tasarım ve inşa edilebilirlik optimizasyonunu dijital olarak işlenebilen parametrik yüzeyler sayesinde çözümlenmiştir (Chang, 2015). Yapının hem mimari projesi hem de strüktür projesinin alt yapısı CATIA ile mümkün olmuştur. Bu yazılımların kullanımları, inşa etme biçimi, mimar ve mühendislerin süreçteki rolü ve inşa etmenin geleceğini öngörmek bağlamında oldukça önemlidir (Akın, 2016, s. 21).

Şekil 2: Guggenheim Müzesi Fiziksel model (sol) ve dijital modeli (sağ) (Schnabel, Kvan, Kuan, Li, 2004)

Projenin modele aktarımı sırasında tasarımcılar tarafından birkaç temel kural belirlenmiş, bu kurallar doğrultusunda ilerlenmiştir. Bunlar (Chang, 2015);

- Düz formlar, bükülmekten daha ucuzdur (Bu nedenle duvarların %60’ı düz kalmıştır).
- Bükülme, kesilmekten daha ucuzdur.
- Makine kesimi, el kesiminden daha ucuzdur.

Alınan bu kararlar ile model matematiksel hesaplar doğrultusunda geliştirilmiştir. Titanyum, cam ve kireçtaşı kullanılarak eğimli yüzeyler oluşturulmuş, kavisli titanyum yüzeyler (görsel-1) bilgisayar ortamında tasarlanarak üretime geçirilmiştir. Üretilen bu kavisli titanyum yüzeyler, estetik algı oluşturmakla birlikte içeri giren ışığın ve hava akımının kontrol edilmesini de sağlamaktadır (Url-2).

Görsel 1. Bilbao Guggenheim Müzesi Cephesi (Url-2)

4.1. Mekansal Kalite parametreleri: cazibe- çekim

Mimarlıkta kalite kavramı kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayabilmeyi tanımlamaktadır. Örneğin iklimsel olarak tatmin etmeyen bir yapı kullanıcı için de uygun değildir. Faydacılık, iklim, kültür, işlev, estetik vb. kavramlar mimarlıkta kalite için de geçerlidir (İnceoğlu, 2007). Kentsel mekân kalitesini anlayabilmek için ilk olarak kentsel ve kamusal mekân kavramları bilinmeli, daha sonra ise kent ile insan arasındaki ilişki sorgulanmalıdır. Bu ilişkilerin anlaşılabilmesi için ise insani ihtiyaçların tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kullanıcılar tarafından mekânların nasıl algılandığı da bu bağlamda önemli bir konudur (İnceoğlu, Aytuğ, 2009, s.141).

Sherwin Greene'e göre mekânsal kalite parametreleri dört ana prensibe (işlev, düzen, kimlik, cazibe/çekim) ve her bir prensipte alt başlıkta dörder adet kalite parametresine ayrılmaktadır (Tablo 1) (Greene, 1992, s.180).

Tablo 1. Sherwin Greene mekânsal kalite parametreleri

İşlev	Düzen	Kimlik	Cazibe/Çekim
<ul style="list-style-type: none"> •Bağlantı •Güvenlik •Konfor •Çeşitlilik 	<ul style="list-style-type: none"> •Tutarlılık •Açıklık •Devamlılık •Denge 	<ul style="list-style-type: none"> •Odak •Birlik •Karakter •Özellik(Müstesnalık) 	<ul style="list-style-type: none"> •Ölçek •Uygunluk •Canlılık •Uyum

Cazibeli, çekim gücü yüksek mekanların çeşitli kişilere hitap edebilmesi için bünyesinde daha küçük yerler barındırması gerekmektedir. Bu küçük yerler, örneğin meydanlar için kafeler, heykeller, gösteri mekanları olarak tanımlanabilir (İnceoğlu, 2007, s.152). Çeşitli

özelliikteki bu mekanların, farklı sosyolojik yapıdaki insanları aynı mekâna çekebilecek bir cazibesi vardır. Mekansal kalite bağlamında Sherwin Greene'in cazibe-çekim parametrelerini dört alt başlığa ayırmıştır. Bunlar ölçek, uygunluk, canlılık, uyum parametreleridir.

Ölçek: Bir yapı veya kamusal alan insan ölçeğinde olmalıdır. Mekanın ölçeği bulunduğu alanı çekim noktası haline getirebilmektedir.

Uygunluk: Mekanın oranı, orijinalliği veya aşinalığı ile ilgilidir. Bir mekan ne kadar orijinal ise o kadar dikkat çekebilmektedir.

Canlılık: Farklı, uyarıcı, karşıt veya hareket kavramaları ile bağdaştırılabilmektedir.

Uyum: Işık, renk, doku, ses, koku gibi algılanabilir kavramlar ile mekân çekici kılınabilmektedir.

Topluluk tasarımı disiplinler arası bir süreçtir. Kullanıcıların ihtiyaçları, algıları ve estetik gereksinimleri için sosyoloji, psikoloji, antropoloji, fizyoloji, felsefe, sanat tarihi, güzel sanatlar gibi kavramlardan yararlanmaktadır. Örneğin bir meydana yapılan kamusal sanat ürünleri; diğer meydanlara, sokaklara göre dikkat çekmekte ve canlılığa katkıda bulunmaktadır (Greene, 1992, s.180). Kullanıcıların bir mekana karşı ilk izlenimi genellikle alan algısı üzerinde kalıcı bir etkiye sahiptir. Bir kentsel mekânda sıra dışı tasarımların yapılması, katılımcıların tanıdıkları bir yere bile yeni bir farkındalık duygusuyla yaklaşmalarını sağlamaktadır. Bilbao Guggenheim Müzesi için de bu durum geçerlidir. Yapılmadan önce sıradan bir şehir olan Bilbao, müzenin inşasından sonra hem yerli hem de yabancı turistlerin dikkatini çekmiş, şehre farklı bir gözle bakılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada mekânsal kalitenin tasarımla ilişkili prensipleri doğrultusunda Sherwin Greene'in cazibe/çekim parametreleri BIM tabanlı bilgisayar programı olan CATIA ile tasarlanan ilk mimari proje-Bilbao Guggenheim Müzesi üzerinden okunacaktır.

4.2 Guggenheim Müzesini cazibe- çekim parametresine göre değerlendirme

Guggenheim Müzesi, bölgede yapısal değişime katkıda bulunmuş, ziyaretçi ve turistlerin Bilbao'ya çekilmesi konusunda başarıya ulaşmıştır. Frank Gehry müze için sıra dışı ve dikkat çekici bir yapı tasarlamış, bu sayede pek çok destekçi kazanmıştır (Plaza & Haarich, 2008, s.3; Rauen, 2010, s.285). Müzenin, nehrin kıyısındaki insan trafiğini yönlendirmesi ve insanları yapının ortaya çıkardığı kamusal alanlara çekmesiyle kent ile kurduğu ilişki sağlamlaşmıştır. Gehry, yapıyı anıtsal bir ölçekte ve formda tasarlamış ayrıca müzenin çevresi ve şehir ölçeği ile kurduğu iletişimin güçlü olmasına da özen göstermiştir. Müze, yaratılan kamusal alanlar ve kent dokusu ile ilişki kurmayı başarmıştır (Görsel 2-3) (Url-3).

Görsel 2. Guggenheim Müzesi ve Bilbao kenti (Url-3)

Görsel 3. Guggenheim Müzesi ve oluşturulan kamusal alanlar (Url-3)

Müze için yapılan ilk fizibilite çalışmalarında, 132.22 milyon Euro olan yatırımı telafi etmek için yılda 400.000 ziyaretçinin gelmesinin gerekliliği tahmin edilmiştir. Fakat açılışının ilk yılında planlanandan üç kat daha fazla (1.360.000 kişi) ziyaretçi gelmiştir. Yeniliğin etkisi geçtikten sonra ise yılda 900.000-1.000.000 ziyaretçinin gelmesi beklenmektedir (Areso, 2010, s.4).

Görsel 4. Abandoibarra Öncesi-Sonrası (Areso, 2010,s.8)

Müzenin her ne kadar kentsel dokuya göre devasa bir kütlesi olsa da nehrin kenarında olması, çevresine çeşitli kamusal mekanların kurgulanmasıyla (Görsel-4), aykırı serbest formuyla Bilbao'yu cazibe merkezi haline getirmiştir.

Tablo 2. Guggenheim Müzesi Cazibe-Çekim Parametrelerine Göre Değerlendirilmesi

Ölçek	Uygunluk	Canlılık	Uyum
<ul style="list-style-type: none">•Kentsel ölçüğe göre büyük ve devasadır.	<ul style="list-style-type: none">•Orijinal- aykırı bir yapıdır.	<ul style="list-style-type: none">•Yapı tasarımı gereği şehirle tezatlık oluşturmakta merak uyandırmaktadır.	<ul style="list-style-type: none">•Büyük kütlesi, parlak cephe malzemesi ve ışık oyunları ile kenti cazibe merkezine dönüştürmektedir.

Devasa ve aykırı yapısı, parlak cephe malzemeleri ile Guggenheim Bilbao Müzesi ikonik bir mimari yapı örneği olmuştur. Kentsel ölçüğe göre kütesinin büyük olması bile yapıya merak uyandıran bir özelliktir. Guggenheim Bilbao Müzesi BIM tabanlı bir program olan CATIA ile tasarlanmış, malzemeler üretilmiş, montajı yapılmış ve inşaatı kısa sürede tamamlanmıştır. Sıra dışı bir forma sahip müze, şehre turist çekerek hareketlendirmiştir. Müzenin kendi gelirinin yanı sıra restoran, otel gibi hizmet sektörüne de katkı sağlayıp, ekonomiyi canlandırmıştır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Guggenheim Bilbao Müzesi, BIM tabanlı CATIA programı ile tasarlanan ilk yapıdır. Müze yapıldığı günden itibaren sıra dışı tasarımı ile şehirde yaşayanlara bile yeni bir kent algısı kazandırmıştır. Ekonomik problemleri olan bir kent için müze ile birlikte bütünleşik bir strateji planı uygulanmıştır. Yapımından önce sıradan bir kent olan Bilbao, müzeden

sonra yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmiştir. Guggenheim Müzesinin şehri turistik bir yer haline getirmesi ve ekonomisine yaptığı katkılar ile 'Bilbao Etkisi' kavramı oluşmuştur.

Çalışmanın amacı, ikonik bir mimari nesne haline gelen Guggenheim Bilbao Müzesinin, şehri cazibe noktasına dönüştürmesinde, yapım tekniği ve araçlarının bir katkısının olup olmadığını araştırmaktır.

Bu çalışmada Sherwin Greene'nin mekansal kalite parametrelerinden cazibe- çekim parametresi Guggenheim Müzesi ve tasarım-yapım süreci üzerinden incelenmiştir. Bilbao Guggenheim Müzesi, endüstriyel sorunların ve maddi yetersizliklerin olduğu dönemde şehri canlandırmak için yapılan bir hamledir. Bir şehri çekici kılmak için o şehrin kültürel, sanatsal, spor vb. faaliyetlerini ön plana çıkarmak önemlidir. Bu bağlamda Guggenheim Müzesinin sıra dışı mimarisi, turistleri cezbederek şehri bir cazibe noktası haline getirmiştir. Greene'e (1992) göre yapı-insan oranı (insan ölçeği) önemlidir. Fakat Guggenheim Müzesi devasa kütlesi ve serbest formu ile dikkat çekmektedir. Aykırılığı ile dikkat çeken yapı uygunluk (orijinallik) parametresini de sağlamaktadır. Kent dokusu ile tezatlık oluşturmasıyla merak uyandıran müze insanları çekerek kamusal alanlarında hareketlilik sağlamaktadır.

Bu sıra dışı yapının tasarım ve yapım aşamalarının geleneksel çizim yöntemleri ile ilerletilmesi neredeyse imkansız bir durumdur. Fakat CATIA isimli BIM (bina bilgi modellemesi) aracı kullanılarak, daha önce mümkün olmayan karmaşıklıkta tasarımlara ve hesaplamalara sahip bu yapı tamamlanabilmiştir. Teknolojinin ilerlemesi ve BIM sistemlerinin geliştirilmesi ile Guggenheim Müzesi gibi serbest formu post-modernizm yapılarının tasarım, üretim ve montajı kolaylaşmış, inşaat süreci de değişime uğramıştır.

Müzenin mevcut tasarımı ele alındığında, geleneksel yöntemler ile yapı kabuğundaki birleşim detaylarının, her eğimin ve kavisin ayrı ayrı hesaplanması gerekmektedir. Tasarım aracı olarak CATIA'nın kullanılması zamanın şartları göz önüne alındığında yapının inşasını hem maliyet hem de üretim tekniği bakımından kolaylaştırarak bugünkü formuna ve ününe kavuşmasını sağladığı düşünülmektedir.

Bilbao, Guggenheim Müzesi ile kurulan strateji planlarının uygulanmasıyla çökmekte olan bir şehri yükselişe geçirmiştir. Ayrıca sadece sanayi kenti olmaktan çıkarak turistik bir kente dönüşmüştür. Çalışma alışlagelmiş bina yapım sistemlerinin dışına çıkılarak tasarlanan yapıların kentsel mekan kalitesini bu denli etkilemesine katkı sağlayan BIM programlarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Guggenheim Müzesi gibi özellikle serbest formu yapı tasarım ve inşaat süreçlerinde BIM programlarından daha fazla yararlanılmalı, yapım ve üretim teknikleri de geliştirilmelidir. Bina ve çevresi tasarlanırken, kentsel mekan parametreleri göz önünde bulundurularak, kentlerde kaliteli mekanların oluşturulmasına önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akın, Tomris, Guggenheim Bilbao Müzesi Örneğinde Bilgisayar Teknolojilerinin Strüktür Tasarımı Bağlamında Kullanımı, *tasarım+kuram*, 2016, s.21-33

Areso, Ibon, Bilbao's Strategic Evolution: From The Industrial To The Post-Industrial City, Instituto Cervantes, Chicago, 2010, s.2.

Azhar, Salman, Malik Khalfan, Tayyab Maqsood, Building Information Modeling (BIM): Now and Beyond, *Australasian Journal of Construction Economics and Building*, 2012, s. 15-28.

Chang, Lian Chikako, The Software Behind Frank Gehry's Geometrically Complex Architecture, *Priceonomics*, 2015, s.n.y

Dassault Systemes, GT Digital Project Powered by CATIA V5, 2012, s.n.y

Greene, Sherwin, Cityshape Communicating and Evaluating Community Design, *Journal of the American Planning Association*, 1992, 177-189.

İnceoğlu, Mehmet, Kentsel Açık Mekanların Kalite Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Yaklaşım: İstanbul Meydanlarının İncelenmesi, *Doktora Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

İnceoğlu, Mehmet, Ayfer Aytuğ, Kentsel Mekânda Kalite Kavramı, *Megaron*, 2009, s.131-146.

Joedicke, Jürgen, *Raum und Form in Der Architektur (Space and Form in Architecture)*, Stuttgart, 1985, s.23.

Karaoğlu, Gizem, Mimari Tasarımda BIM, *Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, 2020.

Kim, Keunho, Kiyoung Son, Current trends and future directions of free-form building technology, *Architectural Science Review*, 2015, s. 230-243.

Korody, Nicholas How Frank Gehry helped create the era of "technological construction", *Architect*, 2013.

Kuban, Doğan, *Mimarlık Kavramları: Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kurumsal Sözlüğüne Giriş*. İstanbul: Yem Yayınları, 1992, s.n.y

Lee, G, Construction Issues of Irregular-Shaped Buildings, *Journal of Architectural Institute of Korea*, 2008, s. 63-65.

Lynch, Kevin, *Good City Form*. Cambridge: MIT Press, 1984, s.n.y.

Norberg-Schulz, Cristian, *Existence Space and Architecture*. London, 1971, s.42.

Öymen Gür, Şengül, *Bilbao Etkisi*, Yapı Dergisi(433),2017, s.66-71.

Park, J.D, A Study on Digital Technology for the Construction of Curved Forms, *Journal of Architectural Institute of Korea*, 2005, s. 183-192.

Plaza, Beatriz, Silke Haarich, The Guggenheim Museum Bilbao in scientific journals: Asymmetries between the American art perspective and the European regional planning viewpoint, *Munich Personal RePEc Archive*, 2008, s.3.

Plaza, Beatriz, *The Return on Investment of the Guggenheim Museum Bilbao*, International Journal of Urban and Regional Research, 2006, s.452-467.

Rauen, Marjorie, Reflections on the Space of Flows: The Guggenheim Museum Bilbao, *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 2010, s.n.y

Sacks, Rafael, Charles Eastman, Ghang Lee, Paul Teicholz, *BIM Handbook, A Guide to Building Information Modeling for Owners, Designers, Engineers, Contractors and Facility Managers 3rd Edition*, John Wiley & Sons, Inc., 2018.

Schnabel, Marc Aurel, Thomas Kvan, Steve Kuan, Weidong Li, 3D Crossover: Exploring Objects Digitalisé, *International Journal of Architectural Computing*, 2004, s. 476-490.

İnternet Kaynakları

(Url-1) BBC News

<https://www.bbc.co.uk/programmes/articles/1HL3drXNNWQVq7tpC6pMRsJ/the-bilbao-effect-how-20-years-of-gehrys-guggenheim-transformed-the-city>

(Erişim tarihi:20.05.2021)

(Url-2) Arkitektuel

<https://www.arkitektuel.com/guggenheim-bilbao-muzesi/>

(Erişim tarihi:12.01.2021 21:15)

(Url-3) Hisour

<https://www.hisour.com/guggenheim-museum-bilbao-spain-19164/>

(Erişim 20.01.2021 20:35)

Taşıyıcı Karton Tüp Sistemler ve Shigeru Ban Mimarlığı

Büşra TÜTÜNCÜ^{1*}, Mehmet Selim ÖKTEN²

Öz

Karton tüpler, odun hamurundan üretilen silindirik formunda elemanlardır. Bu silindirik formundaki elemanların yapı sektöründe kullanımı, kâğıdın mimaride kullanımına yönelik çalışmalarla olmuştur. Karton tüplerin farklı yapım sistemlere entegrasyonu kullanım alanlarını da genişletmiştir. Yapı sisteminin hafif, dayanıklı, ekonomik, kolay uygulanabilir oluşu, üstün yalıtım ve geri dönüştürülebilir malzeme özellikleri, deprem sonrası ortaya çıkan acil ve güvenli yapı ihtiyacı için ciddi bir alternatiftir. Yangına ve suya karşı dayanıksızlık karton tüp sistemlerin olumsuz özellikleri olarak gözüktüğü de ilave önlemler ile bu dezavantajları gidermek mümkündür.

Çalışmada yapı sektöründe henüz yaygın kullanım yakalayamayan fakat geniş uygulama potansiyeline sahip olan karton tüp sistemler analiz edilmiştir. Karton tüp sistemlerin mimari alanda kullanımı tarihsel süreç içerisinde sistematik bir şekilde verilmiş, ardından sistemin yapım sürecine yönelik tekniklere değinilmiştir. Karton tüp sistemlerin mimari alanda kullanılmasının öncülerinden Shigeru Ban'ın yapı sektörü için önemli uygulamaları çalışma kapsamında tartışılmıştır. Ban'ın geçici deprem konutu tasarımı Düzce depremi sonrasında ülkemizde uygulanmıştır. Elde edilen verilerin alandaki Türkçe kaynak eksikliğini gidermesi, konu ile ilgili araştırmacılar için bir altyapı oluşturması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kâğıt, karton tüp sistemler, Shigeru Ban, geçici deprem konutu

Load-Bearing Cardboard Tube Systems and Shigeru Ban's Architecture

Abstract

Cardboard tubes are cylindrical elements produced from wood pulp. The use of these cylindrical elements in the building trade has been with studies on the use of paper in architecture. The integration of cardboard tubes into different production systems has also expanded their usage areas. Light, durable, economic, easy to apply, superior insulation and recyclable material properties of the building system are important alternatives for the urgent and safe building need that emerges after an earthquake. Although weakness to fire and water appears to be the negative features of cardboard tube systems, it is possible to eliminate these disadvantages with additional precautions.

Cardboard tube systems, which have not yet been used widely in the building trade but have a wide application potential, are analyzed in the study. The use of cardboard tube systems in the architectural field has been given systematically in the historical process, and then the techniques for the construction process of the system are mentioned. The important applications of Shigeru Ban, one of the pioneers of the use of cardboard tube

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

*İlgili yazar/Corresponding Author: busraatuncuu@gmail.com

systems in the architectural field, for the building trade were considered within the scope of the study. Ban's temporary earthquake house design was applied in our country after the Düzce earthquake. It is expected that the obtained data will eliminate the lack of resources in Turkish language in the field and constitute a substructure for researchers on the subject.

Keywords: Paper, cardboard tube systems, Shigeru Ban, temporary earthquake house

1.Giriş

Kâğıt ilk olarak Çin'de icat edilmesine rağmen Japonya kâğıt yapım tekniklerini geliştirerek mimari alanda kullanımına öncü olmuştur. Japonya kâğıdı shoji (yarı saydam kâğıt perdeler), fusuma (kayar kâğıt paneller) ve yapının diğer bölümlerinde kullanılacak şekilde mimaride ortak bir bileşen haline getirmiştir. Japonya bu bağlamda zengin bir kâğıt kültürüne sahiptir. (Latka , 2017, s. 165).

Yapıların kolay inşa edilebilir, ekonomik ve yerel malzemeden oluşmasını savunan (1957 doğumlu) Japon mimar Shigeru Ban, kâğıdın bu özellikleri karşılıyor olması sebebiyle kâğıt tüplerin strüktürde kullanımına dair çalışmalar yürüten öncü isimdir. Ban, kâğıt tüpleri ilk kez, 1985'te Finli mimar Alvar Aalto anısına düzenlenen sergide kullanmıştır. Ban, hem sınırlı bütçesinden dolayı hem de Aalto tarafından kullanılan temel malzemelerden biri olan ahşaba atıfta bulunmak istediğinden, sergiler arasında kâğıt tüpler kullanmaya karar vermiştir (Latka , 2017, s. 173).

Ban, sergi sonrası kâğıt tüplerin mimaride yapısal unsur olarak kullanılma olasılığını incelemek adına harekete geçmiştir. Bunun üzerine endüstriyel ortamda üretilen kâğıt tüplerin hem direncini hem de zorlu iklim koşullarına karşı davranışını saptamak amacıyla kâğıt tüpleri çeşitli testlere tabi tutmuştur. Tüm bu çalışmaların sonucunda kâğıt tüplerin kalıcı yapılarda ilk kullanımı, 1991 yılında inşa edilen "Şair Kütüphanesi" olmuştur (Latka , 2017, s. 173).

Karton tüplerin ana bileşeni kâğıtlardır. Selülozik liflerden oluşan kâğıdın, yan ürünlerinin ve bu ürünlerin en önemlilerinden biri olan kartonun en büyük avantajı ekonomikliği, hafifliği, dayanıklılığı, şekil, renk olarak esnek ve geri dönüştürülebilir olmasıdır (Campean vd., 2020, s. 10) (Schonwalder, 2016, s. 12).

Yaygın kullanılan yapı malzemelerinden olan beton ve çeliğe göre daha ekonomik ve rahat temin edilebilir olması, özel işgücü gerektirmemesi karton tüpleri alternatif bir yapı malzemesi yapmaktadır. Karton tüplerin, termal ve akustik yalıtım özelliklerine sahip olması, kolay dönüştürülebilir ve yenilenebilir kaynaklardan oluşturulabilmesi sistemi ayrıca avantajlı kılmaktadır. Yapı elemanı olarak kullanılabilen oluklu mukavva biçimi ise yüksek derecede yapısal mukavemete ve sertliğe sahiptir (Campean vd., 2020, s. 10).

Dünyada birçok ülkenin deprem ve yıkıcı etkisinden yılda en az bir kere etkilendiği göz önüne alındığında ise sistemin yüksek mukavemete ve sertliğe sahip olması karton tüplerin yapılarda kullanımına yönelik büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ülkemiz, dünyanın en önemli deprem kuşaklarından olan Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde yer aldığı için son 60 yılda doğal afetlerden dolayı oluşan hasarların %61'ine depremler neden olmuştur (Bikçe, 2017, s. 26). Kayıplar açısından değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan tablo 1900-2014 yılları arasındaki istatistik verilerine göre; 81 ilin 55'inde (%68) can kaybı ve/veya hasardır (Bikçe, 2016, s. 1414). Can ve mal kaybının artmasına sismik konum, toplum bilincindeki yetersizlik, kontrolsüz ve hızlı büyüme, denetim sorunları, deprem standartlarına uygun yapı tasarımı yapılmaması gibi

faktörlerin yanı sıra yapı ve yapı malzemelerinin istenen düzeyde üretilmemesi gibi sorunlar depremin yıkıcı etkisini artıran unsurları oluşturmaktadır.

Yapılarda yaygın kullanım yakalayan beton ve çeliğin standartların altında üretilerek, öngörülenin dışında uygulanması can ve mal kaybını artırıcı en önemli unsuru oluşturmaktadır. Özellikle beton malzemedeki teknik eksikliklerden olan mıcır ve kumun beton içerisindeki boyut ve miktarının yeterli düzeyde olmaması, çimento ve/veya çimento/su oranındaki dengesizlikler, yerinde dökme beton yöntemlerinin hava koşullarından etkilenmesi ve donatıların planlanandan farklı konumlandırılması (Bikçe, 2017, s. 27) gibi temel unsurlar beton malzemenin yapılarda kullanımına risk oluşturmaktadır. Öte yandan karton tüp sistemler, fabrika ortamında prefabrike olarak üretilir ve yüksek teknolojiye ihtiyaç duymazlar. Basit teknik unsurlarla yüksek kalite standartlarına erişimi karton tüplerin yapısal bir bileşen olarak kullanımda öne çıkaran özelliklerdendir. Sık deprem etkisine maruz kalan ülkelerden olan Japonya, bu özelliklerin yanı sıra malzemenin bünyesinde barındırdığı hafiflik etkisini kullanarak depremin yıkıcı etkisini azaltmayı başarmıştır.

Karton tüp sistemlerin neme, yangına, sıcaklığa ve çeşitli ışıklara karşı hassasiyeti dezavantajları olarak değerlendirilse de bu olumsuzlukları sızdırmaz malzeme kullanımı, kaplama, laminasyon ve emprenye gibi uygulama teknikleri ile gidermek mümkündür. Bahsedilen tekniklere ve malzemenin geliştirilmesi için yapılan birçok çalışmaya rağmen karton tüp sistemlerin yapısal eleman olarak mimari alandaki kullanımı yaygınlaşmamıştır.

Bu çalışmanın amacı karton tüp sistemlerin yapı sektörüne katkılarını ve sınırlarını değerlendirmektir. Bu sebeple sistemin hangi ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıktığı, gelişimi, olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme sırasında bu alandaki en önemli isimlerden biri olan Shigeru Ban'ın örneklerine yer verilmiştir. Çalışma sonuçlarının deprem etkisinin sıkça görüldüğü ülkemizde daha önce acil konut ihtiyacı için uygulanmış alternatif bir sistemin tekrar değerlendirilmesini sağlaması ve araştırmacılar için bir altyapı oluşturması beklenmektedir.

2. Karton Tüp Sistemlerin Gelişimi

Literatürde karton tüp sistemler, kâğıt tüp sistemler olarak da geçmektedir. Her ikisinin de yapısı fiziksel anlamda birbirinden farklı değildir. Kâğıt, bitkisel liflerin özel aletlerle dövülmesi ve karıştırılması sonucu, liflerin keçeleşmesi, saçaklanması, su emerek şişmesi ve mekanik etkilerle kesilmesinden sonra süzgeç (elek) üzerinde oluşumu neticesinde belirli bir sağlamlık kazanan düzgün malzeme olarak tanımlanabilir. Karton ise çok katlandırılmış, sert dayanıklı ve kalın kâğıt malzemedir. İkisi arasındaki fark metrekaire ağırlıklarıdır (Tüfenk, 1989, s. 1).

10-150 gr/m² ağırlığındaki ürünler; kâğıt

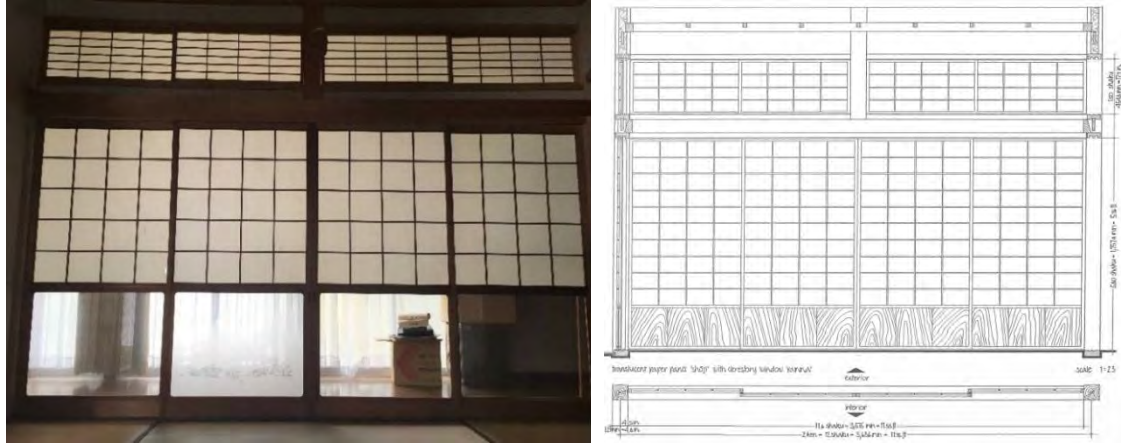
151-400 gr/m² ağırlığındaki ürünler; karton olarak isimlendirilir.

Tüp sistemlerde de metrekaire ağırlığına göre kâğıt ya da karton kullanılabilir.

Kâğıt, Çin İmparatorluğu'nun nazırlarından olan Cai Lun tarafından M.S. 2. yüzyılda icat edilmiştir. Çin kâğıdı temel işlevi olan yazı yazma amacı dışında mimaride iç mekânda sabit seperatör eleman olarak da kullanmıştır ve hatta bu iç mekândaki sabit seperatör kullanımı kâğıdın bölücü sistemlerde gelişiminin temelini oluşturmuştur. Çin'de iç mekânda sabit bölücü olarak kullanılan kâğıt, daha sonraki yıllarda Japon geleneksel evlerinde hafif ahşap şeritli yapısal iskelete sahip hareketli mekân bölücüleri olan shoji (yarı saydam kâğıt perdeler), fusuma (opak kayar kâğıt paneller) olarak evrilmiştir. Bu

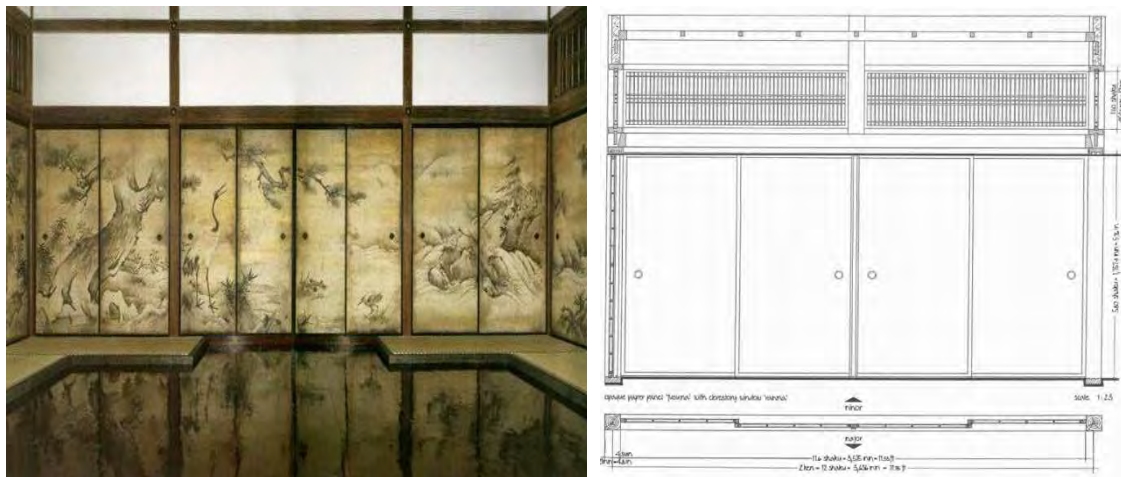
durum, geleneksel Japon evlerindeki tek hacim olarak ele alınan mekânların çok amaçlı kullanımını sağlamış ve günümüz mekân çözümlerine kaynaklık etmiştir (İçemer, 2015, s. 7) (Kurnalı, 2015, s. 54).

Geleneksel Japon evlerinin tüm bileşenleri standart ölçülerde kullanılmaktadır. Shoji de diğer Japon evi bileşenleri gibi standart ölçülerdedir (Şekil 1). Genişliği sütun mesafesine, yüksekliği ise evin yatay ve dikey modüler düzenine tabi olan üst-alt raylar arasındaki mesafeye göre belirlenmektedir (Engel, 1985, s. 112)

Şekil 1: Geleneksel Japon mimarisinde shoji (solda), teknik çizim gösterimi (sağda) (URL-1) (Engel, 1985, s. 114)

Geleneksel Japon evlerinde mekânı bölücü bir eleman olarak kullanılan kâğıt, bölücü eleman olmanın yanı sıra oda kapısı gibi yapısal bir bileşen olarak da kullanılmaktadır. Yapısal bileşen olarak yapılarda kullanımına izin veren opak kayar kâğıt paneller fusuma olarak adlandırılmaktadır (Şekil 2). Shojiye hafif ahşap şeritli çerçeve elemanlarıyla desteklenmesi açısından benzerlik göstermektedir. Ancak shoji yapısal ahşabın bir tarafına yarı saydam kâğıt yapıştırılmasıyla oluşturulurken; fusuma da yapısal ahşap çerçevenin her iki tarafı opak kâğıtlarla kaplanmaktadır. Yapısal ahşap çerçevede dikkat çeken faktör ise shojiye benzer olarak aşırı hafiftir (Engel, 1985, s. 117,119).

Şekil 2: Geleneksel Japon mimarisinde fusuma kullanımı (solda), teknik çizim gösterimi (sağda) (URL-2) (Engel, 1985, s. 117)

18.yy'da Fransız Nicholas-Louis Robert ilk "sürekli kâğıt" üreten makineyi yapmıştır. Bu makine geniş bir kayışın dönerek fıçıdaki hammadde lapasını aldığı ve ince bir kâğıt

haline getirdiği, her dönüŖte sadece bir kâğıt üretebilen basit bir makinedir (Akpınar, 2011, s. 1). “Seri kâğıt” üreten makinenin icadının üzerinden çok geçmeden, (1809 yılında) John Dickinson, silindirli makineyi icat etmiştir. Zaman içerisinde artan makineleşme ve sanayileşmeye rağmen kâğıt yapımındaki ana yöntem değişmemiştir. Kâğıdın hammaddesi olan bitkisel lifler, nemli bir ortamda birbirine bağlanmasının ardından preslenir ve kurutulur. Üretim yöntemi kolay bir malzemedir. Gelinen nokta gelişen teknolojinin etkisiyle, kâğıt üretiminin tam otomatik şekilde yapılabildiğidir. Liflerin elde edilmesinde ana kaynak ağaçlar olsa da sentetik lifler de günümüzde kullanılmaktadır

Kâğıt-karton üretimi, kâğıt hamurunun (selüloz) hazırlanması, hazırlanan hamurun üretim öncesi işlemleri ve üretim bölümlerini içermektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Kâğıt üretim şeması (Akpınar, 2011, s. 1)

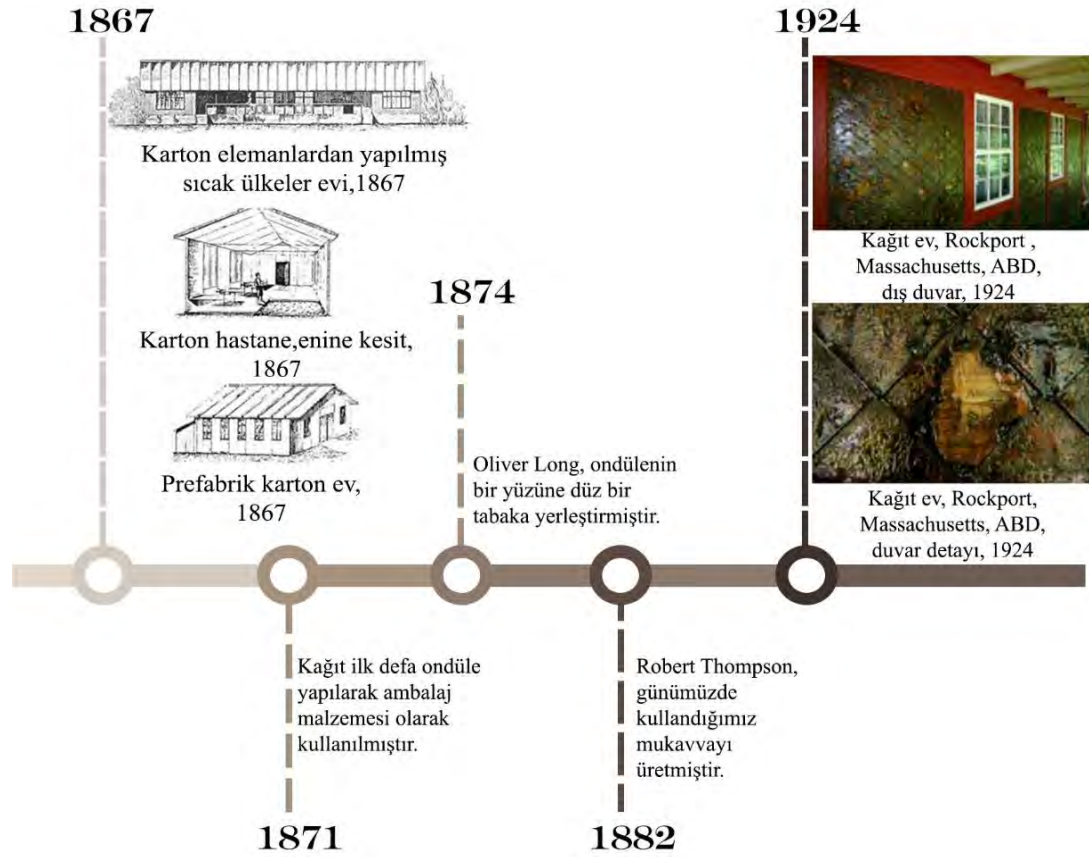
Günümüzde makineler aracılığıyla tam otomatik olarak gerçekleşen üretim bölümü sayesinde üretimden kaynaklı hataların önüne geçilebilmektedir. Ayrıca son yıllardaki makineler, daha seri ve yüksek kapasiteli olduğu için elde edilen ürünler kalite ve süreklilik bakımından geçmiş teknolojilere göre üst seviyededir.

Malzemede bahsedilen gelişmeler doğrultusunda kâğıdın mimari alandaki gelişimini gösterebilmek için yapısal uygulamalardan örnekler tarihsel sıra içinde Şekil 4'te sunulmuştur.

1867'de kalıcı yapı kullanımına yönelik inşa edilen ilk prefabrik karton yapılar, ev ve hastane olmak üzere farklı fonksiyonlara ve boyutlara sahiptir (Şekil 4). Paris Dünya Sergisi'nde sergilenen kâğıt ev ve hastanenin boyutları birbirine hemen hemen yakinken, sıcak iklime sahip ülkeler için tasarlanan kâğıt evde ise daha farklı bir konfigürasyon olan 5x20m boyutları kullanılmıştır (Latka , 2017, s. 167).

1871'de kâğıdın ondüle bir şekilde ambalaj malzemesi olarak kullanılışı kâğıt endüstrisi için yeni gelişmelere sebep olmuştur. Oluklu mukavvanın ABD'de patentlenmesinin ardından mühendisler, karton ve oluklu mukavvayı yapı bileşeni olarak denemeye başlamışlardır.

Kalıcı yapılarda kâğıt kullanımının en eski örneklerinden biri Rockport, Massachusetts, Elis F. Stenman tarafından ABD'de inşa edilen bir evdir (Şekil 4). 1922'de yapımına hobi olarak başlanan ev 1924'te tamamlanmıştır. Yapı ahşap bir çerçeveden oluşmaktadır. Zemini ve çatısı da ahşaptır. Duvarları ise doldurulan ve verniklenerek preslenen gazete kâğıtlarıdır. Yapı içerisindeki mobilyalar, piyano ve şömine haricinde kâğıttan yapılmıştır. Fakat piyano ve şöminenin de kâğıtla kaplanmasıyla bütüncül bir tasarım oluşturulmuştur. Yapının doksan yıldan uzun süredir kullanımına devam edilmektedir. Uygun ve düzenli bakımlarla kâğıdın dayanıklılığı uzun ömürlü olabilmektedir (URL-3).

Şekil 4: Kâğıt evlerin gelişimi

Kâğıdın mimaride kalıcı kullanımına yönelik denemelerin ardından barınaklarda da kullanımına başlamasıyla, malzeme geçici yapılarda gelişimini sürdürmüştür (Şekil 5). Bu şekilde kâğıt hem geçici hem de kalıcı yapılarda denenerek, yapı sektöründe kendini hissettirmeye başlamıştır.

1944 yılında Kâğıt Kimya Enstitüsü, karton malzemeye sülfür emdirerek taşınabilir deneysel bir barınak yapısı tasarlamıştır (Şekil 5). Bir saat içerisinde bir kişi tarafından kurulabilen yapının duvarları 25mm kalınlığındaki kâğıt plakalardan oluşmaktadır. Kartonların üzeri yanmaz boya ile kaplanmıştır. Bir yıl süre için yapılan bu barınak, 20 yıldan fazla süre ayakta kalmayı başarabilmiştir ve ağırlığı 500kg'dır (Latka , 2017, s. 168).

1957 yılında, yaptığı özgün çalışmalarla modern mimarlık fikirlerini etkileyen Richard Buckminster Fuller ve Montreal McGill Üniversitesi öğrencileri dışı alüminyum levha kaplı karton kutulardan jeodezik kubbe formunda, çapı 9,5m olan bir yapı inşa etmişlerdir (Şekil 5).

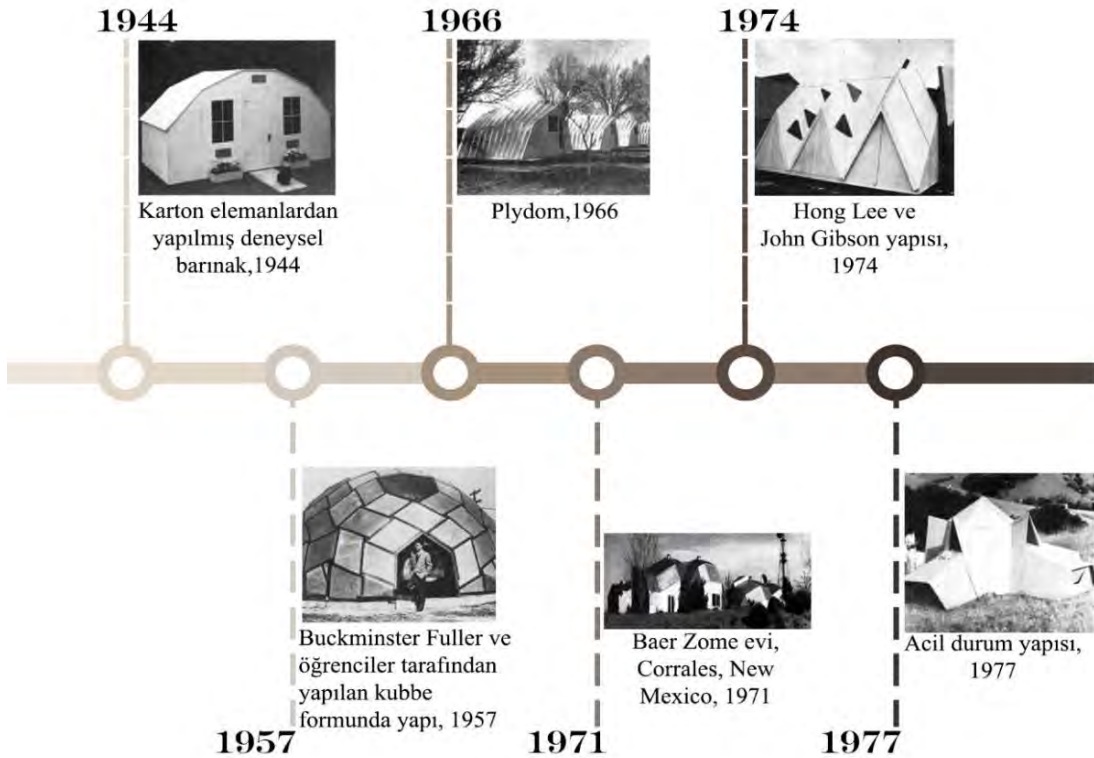
1962-1964 yılları arasında poliüretan köpük panellerle lamine edilmiş karton kullanımı üzerine araştırmalar yapılmıştır (Latka , 2017, s. 169). Araştırılan bu ürünü test etmek için üçgen kesitli çerçeveler oluşturulmuştur. İki katlı bir yapıda yapılan gerilme deneyleri sonucunda ürünün mukavemetinin yeterli olduğu saptanmıştır.

1966'da Sanford Hirshen ve Sym van der Ryn tarafından Kaliforniya'daki mevsimlik çiftlik işçileri için antiprizmatik katlanmış plaklardan oluşan ve "Plydom" adı verilen binden fazla konaklama birimi tasarlanmış ve inşa edilmiştir (Şekil 5). Oldukça ekonomik olan

katlanabilir birimlerin, katlanmamış halindeki plan boyutları 5,15x5,80m'dir. Mukavemetini paralel şekilde katlanan plakların eğilme rijitliğinin artması sonucunda kazanan birimlerde, malzeme olarak her iki yüzünde 10mm kalınlığında masif levha bulunan, içi poliüretan köpük dolgulu sandviç paneller kullanılmıştır. Levhalar suya karşı dayanıklılık açısından polietilenle kaplanmıştır (Karni & Pellegrino, 2007, s. 93) (Latka , 2017, s. 170).

1971 yılında, Steve Bear tarafından Baer Zome House projesi olarak tasarlanan ev, solar pasif evin en eski örneklerindedir. Yapının duvarları, iki tarafı ince alüminyum kaplama ile lamine edilmiş 50mm kalınlığında açılabilen karton petek panellerden oluşmaktadır (Şekil 5). Duvarların bir kısmında kerpiç bloklar kullanılmıştır (Baer, 2009, s. 7) (Latka , 2017, s. 170).

Hong Lee ve John Gibson tarafından 1974 yılında prefabrik bir acil durum sığınağı için prototip geliştirilmiştir (Şekil 5). Altı ay boyunca Galler'de sergilenen yapının bir benzeri ilerleyen yıllarda da inşa edilmiştir. Üç adet oluklu mukavva tabakasının birbirine civata veya zimbalarla tespit edilmesiyle oluşturulan yapı, 3,6m yüksekliğe ve 7,2x2,4m'lik bir plana sahiptir. Kaliforniya Politeknik Eyalet Üniversitesi'nde, 1977 yılında acil durum yapıları için öğrenci önerileri kapsamında yapılan bir etkinlikte yapı sergilenmiştir (Şekil 5) (Latka , 2017, s. 171).

Şekil 5: Kâğıt barınakların gelişimi

Mimaride kâğıt kullanımının gelişimi farklı deneysel yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Kâğıdın makede üretimi, oluklu mukavva ve petek panellerin bulunuşu kâğıdın mimaride kullanımında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika ve Avrupa'da yaşanan konut sıkıntısının yanı sıra savaş sonrası askerlerin evlerine dönmeleri ve göçmenler için düşük bütçeli konutlara yeni malzeme ve uygulamalara verilen destek, mimaride kâğıt ve karton kullanımını alternatif bir malzeme

yapmış ve geçici barınma ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Süreç içerisinde mimarlar tarafından denenen çalışmalar da mimaride kâğıt ve karton kullanımı açısından bir ilgi oluşturmuştur. Kâğıdın dönüştürülebilir olması dolayısıyla malzemenin ikincil hammadde olarak yapı sektörüne katılabilme özelliği, kâğıdı bu süreçte daha popüler kılmıştır. Ancak modern anlamda kâğıdın yapı sektörüne girişi, 1980 sonrası sürdürülebilir malzemelere olan ilginin artmasıyla gerçekleşmiştir. Shigeru Ban'ın 1995 yılında uygulanan karton tüp sistemli Ban's Paper House projesi ile kâğıt kalıcı olarak inşa edilmiştir. Ban'ın bu projesi kâğıdın mimaride kullanımı açısından dönüm noktası olmuştur.

3. Taşıyıcı Karton Tüplerin İmalatı

Karton tüplerin üretiminde ihtiyaçların doğru belirlenmesi, stabil çözümler ve maliyet açısından önem arz etmektedir. Karton borular, farklı endüstrilerde çok çeşitli işlevler için kullanılmakta ve tipik olarak, istenen boyutlarda bir mandrel etrafına sarılmış karton şeritlerden imal edilmektedir (URL-4). Karton tüplerin imalatında; ihtiyaçların belirlenmesi, üretim süreci, kesim işlemi ve paketleme/nakliye olmak üzere toplam 4 adım izlenmektedir.

3.1 İhtiyaçların belirlenmesi

Malzemenin bir tüpün içinde veya bir çekirdeğin dışında sarılması gibi iki şekilde üretilen karton tüplerin tasarımlarında etkili olan 7 parametre bulunmaktadır (URL-4);

Dayanım- Bir tüpün dayanım-ağırlık oranı çeşitli faktörlere bağlıdır. Kullanılan kâğıt cinsi, yapıştırıcılar, katmanlama, reçineler, kütleme ve tüpün uzunluğu karton tüpün dayanımını etkiler. İstenilen dayanım değerlerini elde etmek için karton tüp üreticisiyle birlikte çalışılmalı ve gerekli mekanik değerler önceden belirlenmelidir.

Uzunluk- Genel olarak yaklaşık 1,2m uzunlukta üretilen karton tüpler, isteğe göre herhangi bir uzunlukta üretilir.

İç Çap Ölçüsü- Karton tüpler sadece iç çap ölçülerine göre tanımlanmıştır, çap ölçüsü tüpün dışından alınmamaktadır. Yapılacak uygulama için özel bir dış ölçüye ihtiyaç varsa, hatalardan kaçınmak için üreticiyle dikkatli bir şekilde iletişim kurulmalıdır.

Cidar Kalınlığı- Bir karton tüpün cidar kalınlığını, kullanılan kâğıt malzemesinin cinsi ve katman sayısı belirlemektedir. Reçineler, yapıştırıcılar ve diğer kaplamalar da karton tüplerin cidarlarının son kalınlığını etkilemektedir.

Üretim Maliyeti- Dayanımı yüksek karton tüplerin üretimi daha maliyetlidir. Bu tip üretimlerde sistemin ağırlığı da artacağı için dayanım-ağırlık oranı optimum olan üretimleri hedeflemek maliyet açısından en ekonomik çözümdür.

Ağırlık- Ağırlığın özellikle düşük tutulması gerekiyorsa, dayanım ve diğer mekanik özellikler için standartları karşılayan en hafif tüpü oluşturmak üzere en iyi malzeme ve işlem kombinasyonunu bulmak için üreticiyle birlikte çalışılmalıdır.

Sızdırmazlık Malzemeleri veya Kürler- Karton tüplerin neme dayanıklı, su geçirmez veya üretildikleri temel kâğıt malzemelerden daha esnek olması isteniyorsa, gözeneksiz bir malzeme oluşturmak için üretim sırasında uygulanan özel sızdırmazlık maddelerine ve işlemlere ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2 Üretim Süreci

Teknisyenlerin üretim makinelerini ayarlaması üretim sürecinin ilk aşamasıdır. Makine operatörlerinin istenilen ürün özelliklerini sağlayan karton tüpü oluşturmak için kartonun mandrel boyutu ve katlarını ayarlayarak makineleri hazırlaması ise bir sonraki aşamadır (Yazoo Mills, 2019, s. 3). Bu hazırlıklar üretim standına geçmeden önce ayırma ve yapıştırma stantlarında gerçekleşen uygulamalardır.

Ayırma standında gerçekleşen aşamalar sırasıyla aşağıda verilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5: Ayırma standı (URL-5)

- Büyük kâğıt rulolar ayırma standına alınır.
- Dönen kayışlar kâğıtları belli boyutlarda ayırır.
- Boyutlandırılan kâğıt, istenilen iç çap ölçüsünü oluşturmak için mekanik bir bağlantı vasıtasıyla üretim standına aktarılır.

Yapıştırma standında gerçekleşen aşamalar ise aşağıda verilen sıra ile uygulanmaktadır (Şekil 6);

- Üretim standına geçmeden önce kâğıtların her katına yapıştırıcı uygulaması yapılmaktadır. Yapıştırıcılar, tüp üreticilerinin kendi tescilli formüllerinden oluşmaktadır.
- Su ve mukavemete karşı polivinil kaplama bu aşamada uygulanabilmektedir. Karton tüpleri yalıtmanın kaplama, laminasyon ve kâğıt hamurunun emprenye edilmesi gibi farklı yolları mevcuttur. Kaplama işlemi karton tüplerin polietilen, reçine, vernik, biyo-polimer ve balmumu gibi ürünlerle ıslatılarak, sıcak preslenerek, ısıyla kaynaştırılarak, püskürtülerek veya boyanarak uygulanmasıdır. Laminasyon işlemi, kâğıt malzemenin polietilen folyo, poliüretan köpük ve polivinil klorür folyolar ile birleştirilmesiyle oluşan sandviç tekniğidir. Geri dönüşüm açısından yapıştırıcı olarak kullanılan malzemeye önem verilmelidir. Kâğıt hamurunun emprenye edilmesi ise üretim sürecinde kâğıt hamuruna eklenen malzemelerle kütlelenin yalıtılma işlemidir. Bunların dışında kâğıt, kanvas veya ateşe dayanıklı, su geçirmez farklı malzemeler ile de kaplanabilmektedir.
- Kâğıtlar rijitlik açısından belirli bir doğrultuda yerleştirilmektedir.
- Dakikada 160m kâğıdı sarabilecek kapasitede olan kayışların (Şekil 6'daki gri kayışlar), düzeneği çalıştırmak için gerilmesi ve sürekli bir sarım yapacak şekilde döndürülmesi gerekmektedir.
- Düzeneğin bir tarafından giren kâğıtlarla borunun iç çapı, diğer tarafından giren kâğıtlarla da üst katman oluşturulmaktadır.

Şekil 6: Yapıştırma ve üretim standı (URL-6) (URL-7)

3.3 Kesim işlemi

İmalatın üçüncü adımını kesim işlemi oluşturur. Üretimi tamamlanan karton tüp, kesim standında istenen uzunlukta kesilmektedir (Şekil 7). Yapıştırıcılar, tüplerin üretiminden hemen sonra kesime geçebilmesine izin verecek priz süresine sahiptir.

Şekil 7: Kesim standı (URL-6)

3.4 Paketleme/nakliye

Dördüncü ve son adım ise paketleme ve nakliye. Karton tüpler, gelişen teknolojiyle birlikte otomatik olarak paketlenabilmektedir. Paketlemede karton tüplerin iç çap ölçüsü ve uzunluğu önem taşır. Nakliye sırasında karton tüplerin hasar görmemesi için sürecin doğru planlanması gerekmektedir (Şekil 8).

Şekil 8: Paketleme (URL-8)

4. Taşıyıcı Karton Tüplerin Kullanım Alanları

Karton tüpler veya kâğıt tüpler sunta, mukavva, kraft kâğıt ve kâğıt-yapışkan kompozitler gibi farklı karton çeşitleri haline getirilmiş odun hamurundan üretilen silindirik ürünlerdir (URL-4).

Karton tüpler, yapı sektöründe hem inşaat mühendisliği alanında hem de mimaride kendine yer edinmiştir. Yapım sürecinde strüktürel elemanlar olan kolon, kiriş, kemer, kafes ve çerçevelerde kullanılmaktadır. Ayrıca betonarme kalıplarda da kullanımı mevcuttur (Şekil 9).

Şekil 9: Karton tüplerin betonarme kalıplarda kullanımı (URL-9) (URL-10)

4.1 Taşıyıcı karton tüplerin kolon olarak kullanımı

Kolon olarak kullanılan karton tüpler aksel basınç yüklerine maruz kalmaktadır (Şekil 10). Aksel basınç yüklemesi altında, karton tüpün gerilme-şekil değiştirme eğrisi doğrusal değildir ve maksimum yüke yaklaştıkça malzeme önemli ölçüde yumuşar. Üretimde kullanılacak dayanım değerleri tipik olarak maksimum yükün %20 ila %30'u arasında belirlenir. Göçme maksimum basınç yükü kapasitesinin %85 ila %90'u arasında tüpün dış katmanın kırışmasıyla başlar (Bank & Gerhardt, 2016, s. 467).

Şekil 10: Taşıyıcı karton tüplerin kolonlarda kullanımı (URL-11)

Karton tüpü bir kolon (veya herhangi bir başka yapısal eleman) olarak kullanmak için, üzerine etkiyen yüklerin diğer yapısal elemanlara veya temellere aktarımı güvenli bir şekilde sağlanmalıdır. Mesnet bölgesinin güvenliği, tüpün içinde veya dışında teşkil edilen genellikle ahşaptan yapılmış birleşim elemanları kullanılarak rahat bir tasarım ile gerçekleştirilir. Birleşim elemanlarının tespitinde vidalar ve çelik civatalar kullanılır (Bank & Gerhardt, 2016, s. 467).

Bağlantı noktalarındaki toplam yükün vidalar veya civatalar arası eşit dağıldığı varsayılır. Karton tüp kolonların boyutları, iç çap ölçüsü 76mm, cidar kalınlığı 12mm'den başlamakta ve iç çap ölçüsü 550mm, cidar kalınlığı 100mm'ye kadar çıkmaktadır.

4.2 Taşıyıcı karton tüplerin kiriş olarak kullanımı

Kirişler yatay olarak açıklık geçen, kendi ağırlıkları ile ölü ve hareketli yükleri taşıyan yapı bileşenleridir. Karton tüplerin düşük elastisite modülü ve eğilme rijitliği (EI) sebebiyle yatay kiriş elemanı olarak kullanımında küçük ölçekli yapılar tercih edilmektedir (Şekil 11). Dolayısıyla karton tüp kirişlerin üzerine etki eden ölü ve hareketli yükler mümkün olduğu kadar minimize edilerek kirişin kendi ağırlığı altında sehim yapmadan kısa ve uzun dönemde durması amaçlanmaktadır. Kirişlerin bağlantı detayları kolonlara göre daha karmaşıktır.

Şekil 11: Taşıyıcı karton tüplerin kirişlerde kullanımı (URL-12)

4.3 Taşıyıcı karton tüplerin kemer, kafes ve çerçeve olarak kullanımı

Sistemin eğilmeye karşı hassasiyeti büyük açıklıklar geçmek amacıyla kemerler ve kafes kirişler gibi eksenel kuvvetler altında çalıştırılan yapı formları ile ilgili denemeleri ortaya çıkarmıştır (Şekil 12). Karton tüpler kolaylıkla bükülebildiği için kemer uygulamalarında imalat safhasında bükülme ve form verme işlemi yapılabilmektedir.

Şekil 12: Taşıyıcı karton tüplerin kafes yapım sistemiyle kemer formunda kullanımı (URL-13)

Kolon ve kirişlerden oluşturulan çerçeve sistemlerde küçük açıklıklar tercih edilmelidir. Çerçevenin yatay yüklere karşı dayanımı için çapraz eleman kullanılmadığı durumlarda moment aktaran rijit birleşimler yapılmaktadır. Kolonun temele mesnetlendiği bölgede tüpe nem girmemesi için özen gösterilmelidir. Kesilen tüp uçlarının epoksi ile kaplanması ve kapatılması veya karton tüpün geçirimsiz bir plastik kaplama ile kapatılması tavsiye edilmektedir (Bank & Gerhardt, 2016, s. 471). Bununla birlikte malzemenin durabilite özelliklerini artıran bu uygulamaların yüzde yüz geri dönüşüme olumsuz etkileri olmaktadır.

5. Taşıyıcı Karton Tüplerde Shigeru Ban Yapıları

Shigeru Ban, 1957 yılında Tokyo'da doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren sanata ilgisi vardır. Güney Kaliforniya Mimarlık Enstitüsü'nden mezun olmuş ve mimarlık hayatına geleneksel Japon mimarisinden etkilenerek başlamıştır. Shigeru Ban, çevreye karşı duyarlılığıyla birlikte yenilenebilir malzemeleri kullanarak farklı strüktürler oluşturmayı başarmıştır. Özellikle kâğıdı karton tüp olarak mimaride kullanması, malzemenin mimaride çağdaş kullanım sürecini başlatmıştır. Yalıtılmış karton tüpleri farklı sistemlerle bütünleştirilmesi, gelenekseli modernle yorumlama yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

Ban, "Afet Yardım Projeleri" ile sosyal problemlere de eğilmiştir. Bu amaçla 1995 yılında "VAN: Voluntary Architects Network" (Gönüllü Mimarlar Ağı) isimli sivil toplum örgütünü kurmuştur. Farklı fonksiyonlarda afet yardım projelerinde bulunmuş ve çalışmalarından dolayı 2014'te Pritzker Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür.

Çalışma kapsamında karton tüplerin mimarideki dönüm noktaları olan Shigeru Ban yapılarından örnekler verilmiştir. Ayrıca mimarın ülkemizde uygulanan geçici barınak yapılarından "geçici kâğıt ev" projesine de değinilerek kapsam genişletilmiştir.

5.1 Odawara salonu ve doğu kapısı, Odawara, Kanagawa, Japonya, 1990

Odawara Belediyesi'nin kuruluşunun 50. yılına özel inşa edilmiştir (Şekil 13). Yerel yönetimin tercihi ahşap bir yapıyken, maliyet ve süre engelinden dolayı iç ve dış duvarlarda kâğıt tüpler kullanılmıştır. Çatı konstrüksiyonunda çelik tercih edilmiştir. Yaklaşık 1300m² büyüklüğünde bir iç mekâna sahiptir. 330 adet kâğıt tüpten oluşmaktadır. Tüplerin çapı 525mm, kalınlığı 15mm ve uzunluğu 8m'dir (URL-14).

Şekil 13: Odawara Salonu, Odawara, Kanagawa, Japonya, 1990 (URL-14)

5.2 Şair Kütüphanesi, Zushi, Kanagawa, Japonya, 1991

Mevcut bir yapıya ek olarak tasarlanan kütüphane, konut sahibinin 1990 yılında inşa edilen Odawara Pavyonu'nu görmesi sonucunda kâğıt türevli ek yapının, kütüphane işlevi için uygun olabileceği görüşüyle inşa edilmiştir (Şekil 14).

Odawara Pavyonu'nda çatısında kullanılan karton tüp makasların benzeri bu yapıda da tercih edilmiştir. Duvarlarda kullanılan karton tüpler 100mm çapında, 12,5mm kalınlığında olup açıklıklarda ard germeli çelik halatlar kullanılmıştır (Şekil 14). Farklı sıcaklık ve nem değerlerinde duvarlarda oluşan sünme etkisini araştırmak üzere duvarlar bir yıl süre ile teste tabi tutulmuştur. Sabit yük altında meydana gelen plastik(kalıcı) deformasyon olarak tanımlanan sünme etkisi, yapı elemanlarında kullanılabilirliği etkileyebileceği gibi hasara ve çökmelere de neden olabilir. Bu etkinin araştırılması için de 400mm uzunluğunda üretilen karton tüp duvar numunesi iki plaka arasına yerleştirilerek, karton tüpün maksimum basınç dayanımının üçte biri olan 29kg/cm² gerilme değerinde çelik çubuklar kullanılarak sıkıştırılmıştır. Bir yıl boyunca duvarlardan ve numuneden haftada bir ölçümler alınmıştır. Test sonuçları sıcaklık ve nem farklılıklarından dolayı karton tüplerde deformasyon oluştuğunu, sünme etkisinden kaynaklanan deformasyonların ise minimum düzeyde gerçekleştiğini göstermiştir. Karton tüp sistemlerin atmosferik etkilerden korunduğu zaman yapısal olarak önemli bir parametre olan sünme etkisine karşı dayanıklılığı taşıyıcı sistem açısından önemli bir davranıştır. Kütüphanede boyuna doğrultuda beton zeminden tavana kadar yükselen, konsol 4 adet büyük kitap rafı mevcuttur. Karton tüplerden bağımsız olarak çalışan bu raflar yapının yatay yüklerle karşı dayanımını sağlamaktadır. Bununla birlikte kitap raflarının dışında yalıtım uygulaması bulunmaktadır (Latka , 2017, s. 176-177).

Şekil 14: Şair Kütüphanesi ve bağlantı detayı, Zushi, Kanagawa, Japonya, 1991 (URL-15)

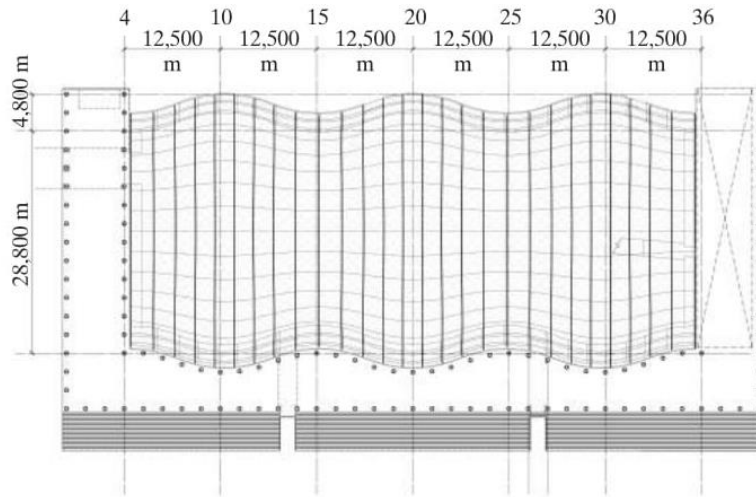
5.3 Japon pavyonu, Almanya, 2000

Japon Pavyonu, 2000 yılında Hannover Dünya Fuarı için inşa edilmiş ve yedi ay kullanılmıştır. Yapı strüktürü üç boyutlu izgara kabuk olarak tasarlanmıştır. Strüktür zemine yatırılarak monte edilmiş ve asıl konumuna kaldırılarak lamine ahşap kemerler ile sabitlenmiştir. Üç boyutlu izgara kabukta kullanılan karton tüpler 120mm çapında ve 22mm kalınlığındadır. Karton tüplerin kesişim noktaları, esnek kumaşlarla birbirine bağlanmıştır (Şekil 15). Esnek kumaşlar yapıda esnemeye izin vermektedir.

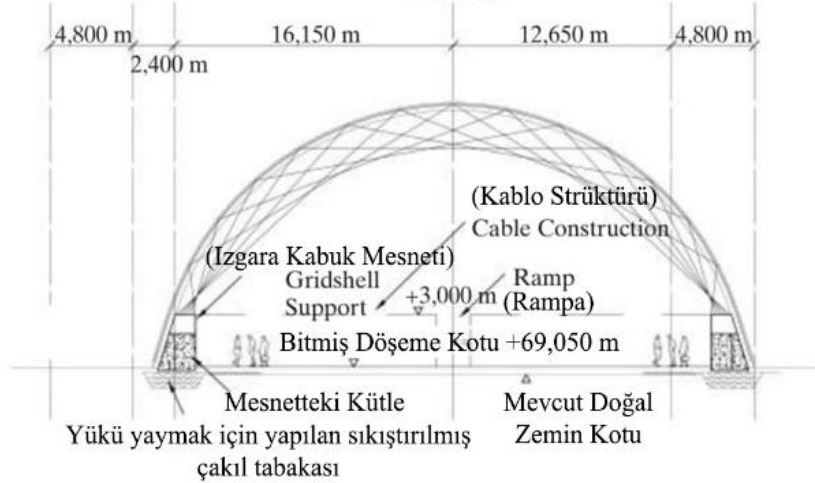

Şekil 15: Japon Pavyonu, Hannover, Almanya, bağlantı noktası, 2000 (URL-16)

Yapının boyutları 35x75 m'dir. Yüksekliği ise 15,5 metreye kadar yükselmektedir (Şekil 16) (Correa, 2004, s. 278). Yapı kâğıt mimarisinin gelişiminde önemli bir aşamadır ve dünyanın başka yerlerinde başka yapıların inşa edilmesine yol açmıştır (URL-16).

(Izgara Kabuğun Simetri Eksenini)
Axis of Symmetry of
Gridshell

Şekil 16: Japon Pavyonu, Hannover, Almanya, plan, kesit, 2000, (Correa, 2004, s. 278)

Üretilen karton tüpler, malzemenin kısa ve uzun dönem yapısal performansı hakkında bilgi edinmek üzere Dortmund Üniversitesi'nde test edilmiştir. Malzemenin dayanımı değerlendirmek için gerekli olan güvenlik katsayısı değeri, ahşap yapıların tasarımı için geçerli olan Eurocode 5 (EC5)'ten alınmıştır. Testler karton tüp sistemlerin kısa ve uzun dönemdeki aksenal basınç gerilmeleri ve eğilme momentleri altındaki performanslarını değerlendirmek için yapılmıştır. Yapılan bütün testlerde, malzeme dayanım açısından başarılı bir performans sergilemiştir. Bununla birlikte alev dayanıklı polietilen bir membranla kaplanmış numunelerin, yangına karşı dayanımlarının artırılabilceği tespit edilmiştir (Latka , 2017, s. 197).

5.4 Karton katedral, Yeni Zelanda, 2013

Yapı, Yeni Zelanda'daki Christchurch şehrinde 2011 yılında meydana gelen 6,3 şiddetindeki deprem sonrası, şehrin sembolü olan katedralin yıkılmasının ardından yeni bir katedral olarak tasarlanmıştır. 2013 yılında inşa edilen 700 kişilik kapasiteye sahip olan yapı, ibadet dışında etkinlik ve konser salonu olarak kullanılmaktadır (Şekil 17).

Şekil 17: Hasar gören katedral (solda), Karton Katedral, Yeni Zelanda, 2013 (sağda) (URL-17)

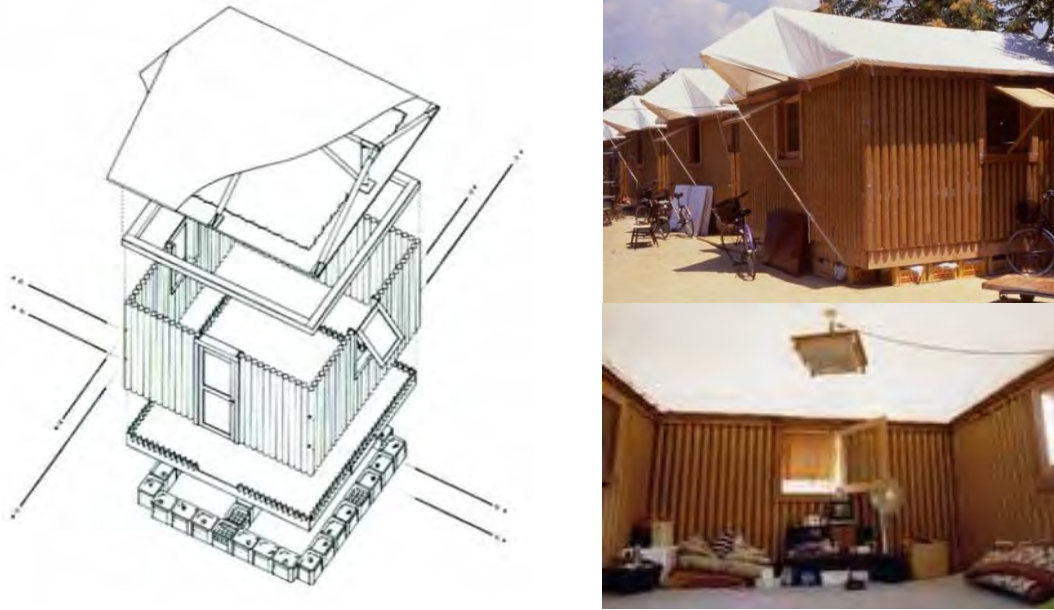
Karton katedral, yıkılan katedrale form olarak sadık kalmıştır. Ancak yıkılan katedralde kullanılan malzeme taştır. Taş yerine kâğıt kullanılması yapıyı oldukça hafifletmiş ve modern bir görünüme kavuşturmuştur. Betonarme bir temele oturan yapıda çatı bileşeni olarak kullanılan 96 adet karton tüp, 60cm çapında ve 20m uzunluğunda olup poliüretanla yalıtılmıştır. Karton tüpler yapının duvarlarını oluşturan konteynerlere sabitlenmiştir. Malzemenin dayanımının yükleri taşıyacak kapasitede olmamasından dolayı karton tüpler lamine ahşap kirişlerle desteklenmiştir. Karton tüplerin iç mekânda ayırıcı ve mobilya olarak kullanılmasıyla da yapı tasarımı bütünleştirilmiştir. Cephede kullanılan vitraylarsa manevi duyguları güçlendirmektedir (Şekil 18) (Bulut & Gürani, 2018, s. 154-155).

Şekil 18: Karton Katedral, Yeni Zelanda, 2013 (URL-17)

5.5 Kâğıt ev, geçici deprem konutları (Kobe, Japonya-1995, Düzce, Türkiye-2000, Bhuj, Hindistan-2001)

17 Ocak 1995'te Japonya'da meydana gelen 7,2 şiddetteki deprem sonrası, Kobe ve yakınlarındaki bölgelerin neredeyse tamamı yıkılmıştır. İnşa edilen geçici barınakların duvar ve çatı bileşeninde geri dönüştürülebilir karton tüpler kullanılmıştır. Poliüretan bazlı vernikle kaplanarak suya karşı yalıtılan karton tüpler, yaklaşık olarak aynı boyutlarda olan ahşap yapısal elemanın taşıyacağı yükün yarısını taşıyabilmektedir (Tüzün, 2002, s. 62-63). 108mm çapında ve 4mm kalınlığındaki karton tüplerden oluşan bir barınağın alanı 16 metrekaredir. Temel sistemi olarak kum dolu çuvallar yerleştirilmiş kasalar kullanılmıştır. Dört kişi için tasarlanan barınak, 6 saatte inşa edilebilmektedir. Karton tüplerin birleşim yerlerine yalıtım amacıyla su geçirmez bant yapıştırılmıştır. Barınağın çatı strüktürü de karton tüplerden oluşmaktadır ve üzeri su geçirmez bir örtüyle kaplanmıştır (Şekil 19).

Şekil 19: Geçici kâğıt ev, Kobe, Japonya, 1995 (URL-18) (URL-19)

17 Ağustos 1999 yılında, merkez üssü Gölcük olmak üzere Marmara Bölgesi 7,4 büyüklüğündeki depremle sallanmış, büyük can ve mal kayıpları oluşmuştur. 12 Kasım 1999'da saat 18:58'de Bolu'nun Düzce ve Kaynaşlı bölgesinde olan 7,2 büyüklüğündeki deprem sonrası binlerce kişinin evsiz kalmasıyla afetin etkisi daha da ağırlaşmıştır.

Uzun süreli barınma ihtiyacı için tasarlanan kalıcı konutların inşasının uzun bir süre gerektirmesi geçici barınma ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. 2000 yılında Düzce'de inşa edilen karton tüp barınaklarla bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Geçici barınaklar, Kobe depremi sonrası inşa edilen barınaklarda kullanılan karton tüplerin, duvar ve çatı bileşeni olarak kullanımıyla benzerlik göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) 2000 yılı verilerine göre ortalama hanehalkı sayısının 4,5 olduğu (Pekuzun, 2021, s. 29) ve kişi başına düşen alanın 3,5-4,5m² arasında gerektiği düşünülerek, barınak alanı olarak Kobe'dekinden daha büyük olan 3m x 6m plan boyutları seçilmiştir. Kâğıdın hammaddesi olan selülozun, ısı iletkenlik katsayısının $\lambda=0,038$ W/mK olması (Manasoğlu, 2014, s. 2) malzemenin ısı geçirimsizliğe karşı ciddi bir direnç göstermesine sebep olmaktadır. Karton tüplerin içinin atık kâğıtlarla doldurulmasıyla ısı yalıtımının sağlanması amaçlanmıştır (Şekil 20).

Şekil 20: Geçici kâğıt ev, Düzce, Türkiye, karton tüplerin atık kâğıtlarla doldurulması, 2000 (URL-20) (URL-21)

26 Ocak 2001'de Hindistan'ın Gujarat eyaletinde çok sayıda can kaybı ve yaralanmalara yol açan 7,7 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Deprem etkisiyle 300.000'den fazla bina yıkılmış ve 700.000'den fazla bina ağır hasarlı duruma gelmiştir. Geçici barınma ihtiyacı için tasarlanan barınak, Kobe ve Düzce'de inşa edilen geçici konutlardan temel ve çatı konstrüksiyonu olarak farklılık göstermektedir. Barınağın temelinde, içi kum dolu çuvallarla doldurulmuş kasalar yerine deprem sonrası oluşan molozlar kullanılmış ve molozların üzeri geleneksel toprak zeminle kaplanmıştır. Bambu kamışlarından oluşturulan çatı strüktürünün üzeri muşamba ile örtülmüştür. Doğal havalandırma için karton tüplerin birleşimlerinde boşluklar bırakılmıştır. Geçici barınaklar derslik olarak da kullanılmıştır (Şekil 21).

Şekil 21: Geçici kâğıt ev - Bhuj, Hindistan, derslik, 2001 (URL-22)

Shigeru Ban'ın karton tüp sisteme sahip önemli eserleri; yapının yeri, yapım yılı, karton tüp sistemin işlevi, plan boyutları ve kısa bilgi başlıkları altında Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 1. Shigeru Ban'ın bazı önemli eserleri (URL-23)

PROJE TÜRÜ	NO	GÖRSEL	YAPIDI	YER	YIL	YAPI SİSTEMİNDE KULLANIM		BOYUT	KISA BİLGİ
						Taşıyıcı Sistem	Mekân Donatısı		
Geçici	1		Emilio Ambasz Sergisi	Tokyo, Japonya	1985, 1993	-	Ayrırcı	*	Shigeru Ban'ın karton tüpleri ilk kullandığı yapıdır. Tüpler sergide taşıyıcı değil ayrırcıdır.
Geçici	2		Alvar Aalto Sergisi	Tokyo, Japonya	1986	-	Tavan paneli, ayrırcı, teşhir standı	*	Alvar Aalto anısına düzenlenen sergide, Finli mimarın ahşap sevgisine ithafen düşük bütçeli bir uygulamadır.
Kalıcı	3		Şair Kütüphanesi	Zushi, Kanagawa, Japonya	1991	Çatı makası	Duvar paneli	*	Kâğıdın taşıyıcı olarak kullanım deneylerinin ardından yapılan ilk kalıcı kâğıt tüp sistem mimarisidir. Taşıyıcıları birbirine bağlayan metal gergiler ardı germelelidir.
Geçici	4		Japon Pavyonu, Expo 2000 Hannover	Hannover, Almanya	2000	Kabuk sistem-3 boyutlu ızgara kabuk	-	35x75m (plan)	Frei Otto ve Shigeru Ban tasarımıdır. Temel konsepti çevredir. Sergi sonrasında kâğıt fabrikası tarafından satın alınıp geri dönüştürülmüştür.
Geçici	5		Kâğıt Stüdyo	Paris, Fransa	2004	Kemer sistemi	-	4,5x34,5m (plan)	Yapı mimarlık öğrencileri tarafından yapılmıştır. Karton tüpler çelik bağlantı elemanlarıyla birleştirilerek sağlamlaştırılmıştır.

Tablo 1. Shigeru Ban'ın bazı önemli eserleri (URL-23)

PROJE TÜRÜ	NO	GÖRSEL	YAPI ADI	YER	YIL	YAPI SİSTEMİNDE KULLANIMI		BOYUT	KISA BİLGİ
						Taşıyıcı Sistem	Mekân Donatısı		
Geçici	6		Göçebe Müzesi	Tokyo, Japonya	2007	Çubuk sistem-kolon ve kiriş	-	200m (uzunluk)	Taşıyıcı kâğıt tüplerin harici yapının duvarları 6m uzunluğundaki konteynerler yığma sistem mantığıyla istiflenerek oluşturulmuştur. Yapı 3 farklı konumda daha sokulup yeniden yapılmıştır.
Geçici	7		Kâğıt Köprü	Remoulin, Fransa	2007	Çubuk sistem-uzay çerçeve	-	*	Su kemeri olan Pont du Gard'ın yakınında konumlandırılmış ve kemerle aynı yay boyutunu kullanarak iki kişi arasında bir uyum yakalamıştır.
GEÇİCİ	8		Karton Katedral	Christchurch, Yeni Zelanda	2013	Çubuk sistem-kolon ve kiriş	Ayırıcı, mobilya	*	Deprem sonrası şehrin sembolü sayılan katedralin ağır hasar almasının ardından geçici olarak tasarlanmıştır. Büyük oranda yıkılan katedralin plan ölçüleri tutturulmuştur.
Kalıcı	9		Yeşil Kâğıt Ev	Kanazawa, Japonya	2019	Kemer sistemi	-	*	Karton tüplerin birbirine tespiti metal elemanlarla sağlanarak kemer oluşturulmuştur.
Afet Yardım Projesi	10		Kâğıt Kilise	Kobe, Japonya	1995-2005	Çubuk sistem-kolon	-	10x15m (plan)	Kobe depremi sonrası yıkılan ibadethane, gönüllüler tarafından inşa edilmiştir. Malzemeler çok sayıda şirket tarafından bağışlanmış ve yapımı 5 hafta sürmüştür.

Tablo 1. Shigeru Ban'ın bazı önemli eserleri (URL-23)

PROJE TÜRÜ	NO	GÖRSEL	YAPI ADI	YER	YIL	YAPI SİSTEMİNDE KULLANIMI		BOYUT	KISA BİLGİ
						Taşıyıcı Sistem	Mekân Donatısı		
Afet Yardım Projesi	11		Geçici Kağıt Ev	Kobe, Japonya	1995	Çubuk sistem-kolon	Çatı	16 m ² (alan)	Temeli kum torbalarıyla dolu kasalardan oluşmaktadır. Çatı için çadır malzemesi kullanılmıştır. Ünitelerin sökümü kolay olduğu için geri dönüşümü de kolay gerçekleştirilmektedir.
Afet Yardım Projesi	12		Geçici Kağıt Ev	Düzce, Türkiye	2000	Çubuk sistem-kolon	Çatı	3x6m (plan)	Kobe depremi sonrası inşa edilen barınaklardan farklı olarak karton tüplerin içerisineyalıtım amacıyla atık kağıt yerleştirilmiştir.
Afet Yardım Projesi	13		Geçici Kağıt Ev	Bhuj, Hindistan	2001	Çubuk sistem-kolon	-	16m ² (alan)	Temelinde diğer yapılan barınaklardan farklı olarak deprem sonrası oluşan moloz taşlar kullanılmıştır. Üzeri çamur zeminle kaplıdır. Çatısı bambudan yapılmıştır.
Afet Yardım Projesi	14		Hualin Geçici İlköğretim Okulu	Chengdu, Çin	2008	Çubuk sistem-kafes kiriş	-	6x29m (plan)	Sichuan depremi sonrası kullanılamaz hale gelen okul için geçici olarak yapılmıştır. Kağıdın kolay erişilebilir bir malzeme olması projenin taşıyıcı seçiminde etkili olmuştur.
Afet Yardım Projesi	15		Kağıt Anaokulu	Ya'an, Sichuan Çin	2014	Çubuk sistem-kolon ve kiriş	-	6x21m (plan)	Ya'an'da yaşanan deprem sonrası girilemez olan Miao Miao Anaokulunun yerine inşa edilmiştir. Gönüllüler ve öğrenciler projede yer almıştır. Çatısında karton sistemlerden oluşan L köşebentli, makas çatı kurgulanmıştır.

*Bilinmiyor

6. Değerlendirme ve Sonuç

Karton tüp sistemlerin geçmişi, kâğıdın deneysel yaklaşımlarına dayanmaktadır. Japonya'nın kâğıt yapım tekniklerini geliştirmesi ve kâğıdın yapılarda bölücü eleman olarak kullanılması mimari için öncü bir yaklaşım oluşturmuştur. Kâğıdın ekonomik ve hafif oluşu evlerde kullanımını denemek için fırsat görülmüştür. Gelişimine evlerde devam eden kâğıt bu süreçte mimaride farklı kullanımını oluşturmuştur. Daha sonra yaşanan 2. Dünya savaşı sonrası Amerika ve Avrupa'da yaşanan konut sıkıntısı sonrası geçici barınaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Kâğıt bu şekilde mimaride hem kalıcı hem de geçici olarak kullanımına yönelik denemelerden geçmiştir.

1980'ler sonrası kâğıdın çağdaş anlamda kullanımı Shigeru Ban ile gerçekleşmiştir. Ban, kâğıdı ilk sergisinde bölücü olarak karton tüp şeklinde kullanmıştır. Ban, karton tüpleri daha da yakından inceleyerek, mimaride taşıyıcı olarak kullanıma olasılığı üzerine çalışmalarda bulunmuş ve bu araştırmalar sonucunda ilk kalıcı yapı olan "Şair Kütüphanesi"ni inşa etmiştir. Ban tasarımın ekonomik, kolay hayata geçirilebilir ve dayanıklı olması gerektiğini düşünen bir mimardır. Bu bağlamda çalışmalarına devam ederek karton tüpleri mimaride farklı sistemlerde kullanmayı başarmıştır. Ban'ın afet sonrası ortaya çıkan geçici konut ihtiyacı için planladığı karton tüp barınaklar; ekonomik olmaları, hızlı inşa edilebilmeleri, etkili ısı yalıtımları ve geri dönüştürülebilir malzemeden üretilibilmeleri sebebiyle tek katlı, yaklaşık 6m açıklık geçen geçici barınma ihtiyacı için iyi bir alternatiftir. Örneklerde verildiği gibi müze, dini yapı ve köprü gibi uygulamalarda özel birleşim detayları ve artırılmış malzeme kesitleriyle açıklık ve kat yüksekliğini artırarak daha büyük mekânlar oluşturmak mümkündür.

Karton tüp sistemlerin sistemin yangına, suya ve atmosferik diğer etkilere karşı dayanımı için özel önlemler gerektirmesi ve maliyetinin artması malzemenin sınırlarını oluşturmaktadır. Proje bazlı gereken yüksek dayanım değerleri için üreticilerle irtibata geçilmesi ve özel üretim yapılması gerekmektedir. Bu sistemler ile alakalı bir tasarım yönetmeliğinin olmaması sebebiyle ahşap yapıların tasarımı için geçerli olan EC5 gibi yönetmeliklerden faydalanılmaktadır. Bununla birlikte sistemin tasarımı basit mukavemet hesapları ile yapılabilmektedir.

Ülkemizde karton tüp sistemlerin gelişimi maliyet ve teknoloji ile doğrudan irtibatlıdır. Türkiye şartlarında malzeme olarak "kâğıt" değerlendirildiğinde karşılaşılan tablo ahşap malzeme ile benzerdir. Her iki malzemenin de kaynağı endüstriyel ormanlara bağlıdır. Ülkemizde özellikle son 50 yılda inşa edilen yapılarda betonarme taşıyıcı sistemin tercih edilmesiyle yapısal ahşap üretimi azalmış, maliyetler artmış ve kâğıt için gerekli olan hammadde üretimi de azalmıştır. Bunun sonucunda kâğıt makinelerindeki yeni teknolojilerin takip edilmemesi, işletme giderlerinin fazlalığı maliyeti yüksek kılmakta ve kâğıdın mimaride kullanımına sınırlama oluşturmaktadır.

Marmara Depremi sonrası Düzce'de inşa edilen geçici barınaklar karton tüp sistemlerin ülkemizde mimaride uygulanan bir örneğidir. Ülkemizdeki yıkıcı depremlerin sıklığı ve hızlı bir şekilde inşa edilmesi gereken geçici konut ihtiyacı düşünüldüğünde karton tüp sistemler ülkemiz için alternatif bir yapı malzemesidir. Endüstriyel orman yönetimi ile malzemenin maliyetinin ekonomik hale getirilmesi sistemin sadece afet sonrası kullanılan yapılar için değil literatürde örnekleri verildiği gibi mimaride çeşitli işlevlerdeki yapılar için de kullanılabileceğini göstermektedir.

Yapı sektörü çevreye karşı sorumluluğu yüksek olan sektörlerden biridir. Ülkemizde inşaat atıklarının çoğu vahşi depolanmakta (kontROLSÜZ çöplük) ve bu durum geri dönüştürülebilir malzeme kullanımının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle atık

kâğıtların yapı sektörüne hammadde olarak girişinin sağlanması günümüz Türkiye'si için hem geri dönüşümdeki payımızı artıracak hem de döngüsel ekonomiye katkı sağlayacaktır. Karton tüp sistemlerde kullanılan kâğıdın durabilite ve mekanik özelliklerinin geliştirilme amacıyla laminasyon, katkı ve püskürtme gibi tekniklerle kullanılması malzemenin tamamıyla geri dönüştürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. Özellikle geçici yapılarda kullanılacak yüzde yüz geri dönüşümlü kâğıdın geri kazanımıyla tükenmekte olan kaynaklarımızın da etkin kullanılacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akpınar, C. (2011). Kağıt Endüstrisinde Kullanılan Bobin Kesme Makinesinin İncelenmesi Ve Modellenmesi. (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Baer, S. (2009). Some Passive Solar Buildings with a Focus on Projects in New Mexico. A.I.o. Architects, Editor.

Bank, L. C. & Gerhardt, T. D. (2016). Paperboard tubes in structural and construction engineering. K. H. Sharma içinde, Nonconventional and Vernacular Construction Materials, Atlanta, GA, United States: Woodhead Publishing, 453-480.

Bikçe, M. (2016). A database for fatalities and damages due to the earthquakes in Turkey (1900–2014). Nat Hazards, 83:1359–1418.

Bikçe, M. (2017). Türkiye'deki Depremlerde Alınan ve Alınabilecek Önlemler. Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi, 9 (2), 24-31.

Bulut, D. M. & Gürani, F. Y. (2018). A Study Of Shigeru Ban's Environmentally Sensitive Architectural Design Approach. Gazi University Journal of Science Part B: Art Humanities Design and Planning, 6 (3), 147-157.

Campean, T., Peiu, N. & Gavrilesu, M. (2020). Alternative Uses Of Paper And Cardboard In Architecture And Construction. Buletinul Institutului Politehnic Din Iași, Volumul 66 (70), 9-29.

Correa, C. (2004). Designing with Paper Tubes. Structural Engineering International, 14(4):277-281.

Engel, H. (1985). Measure and Construction of the Japanese House. Singapore: TUTTLE Publishing.

İçemer, S. P. (2015). İç Mekan Tasarımında Modüler Seramik Seperasyonlar. (Yüksek lisans sanat çalışması raporu). Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Karni, E. & Pellegrino, S. (2007). A Retractable Small-Span Roof Based on Thin-Walled Lightweight Spatial Units. International Journal of Space Structures. 22 (2), 93-106.

Kurnalı, M. (2015). İç Mekanda Prefabrikasyon ve Günümüz Prefabrik İç Mekan Ürünlerine Yönelik Bir İnceleme. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Latka , J. (2017). Paper in Architecture: Research by Design, Engineering and Prototyping. Delft: Faculty of Architecture and the Built Environment, Delft University of Technology.

Manasoğlu, G. (2014). Selüloz Tozlarının Tekstil Kaplamacılığında Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. (Yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Pekuzun, E. (2021). Türkiye'de Hanehalkı Büyüklüğündeki Değişimin İller Düzeyinde Analizi ve Geleceğe Dönük Bir Projeksiyon. (Yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Schonwalder, J. (2016). Cardboard as Building Material. TU München: Tentech BV-Engineering Consultancy of Lightweight structures Utrecht. Faculty of Architecture T.U. Delft.

Tüfenk, M. T. (1989). Türkiye'de Kağıt Sektörü ve Gelişimi. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tüzün, E. (2002). Ev/Yaşama Mekanı: Afet Sonrası Gereksinimler. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yazoo Mills, Inc. (2019). A Beginner's Guide on How Paper Tubes & Cores are Manufactured. United States: Yazoo Mills, Inc.

URL-1. 25 Haziran 2021 tarihinde <https://shojijarchitecture.wordpress.com/2020/11/12/minka-evleri/> adresinden alındı

URL-2. 25 Haziran 2021 tarihinde <http://artehistoriaestudios.blogspot.com/2018/12/capitulo-4-japon-moderno-temprano.html> adresinden alındı

URL-3. 3 Şubat 2021 tarihinde <http://www.paperhouserockport.com/> adresinden alındı

URL-4. 3 Şubat 2021 tarihinde <https://www.iqsdirectory.com/cardboard-tubes/> adresinden alındı

URL-5. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://www.pakea.eu/en/activites-paper-converting/paper-tubes-and-cores-production-lines/> adresinden alındı

URL-6. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://www.mailing-tube.com/custom.php> adresinden alındı

URL-7. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://my.all.biz/tube-winder-belt-g50607> adresinden alındı

URL-8. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://www.amortech3d.com/buy-high-quality-cardboard-tubes-for-packaging-online-at-wholesale-prices/> adresinden alındı

URL-9. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://www.sonotube.com/aboutus.aspx> adresinden alındı

URL-10. 5 Şubat 2021 tarihinde <https://www.sonotube.com/sonovoidroundconcreteforms.aspx> adresinden alındı

URL-11. 5 Şubat 2021 tarihinde

http://www.shigerubanarchitects.com/works/2011_paper-concert-hall/index.html
adresinden alındı

URL-12. 7 Şubat 2021 tarihinde Visita al Paper Pavilion, del arquitecto japonés Shigeru Ban, Artediez: <https://artediez.es/interiores/visita-al-paper-pavilion-del-arquitecto-japones-shigeru-ban-premio-pritzker-2014/> adresinden alındı

URL-13. 5 Şubat 2021 tarihinde

http://www.shigerubanarchitects.com/works/2009_hong-kong-biennale-pavilion/index.html adresinden alındı

URL-14. 7 Şubat 2021 tarihinde

http://www.shigerubanarchitects.com/works/1990_odawara-hall-and-east-gate/index.html adresinden alındı

URL-15. 7 Şubat 2021 tarihinde

http://www.shigerubanarchitects.com/works/1991_library-of-a-poet/index.html
adresinden alındı

URL-16. 7 Şubat 2021 tarihinde Detail Inspiration: <https://inspiration.detail.de/japanese-pavilion-at-the-expo-in-hanover-106867.html?lang=en> adresinden alındı

URL-17. 7 Şubat 2021 tarihinde <https://www.arkitera.com/haber/mukavvadan-katedral-olur-mu-demeyin/> adresinden alındı

URL-18. 7 Şubat 2021 tarihinde <https://www.architectmagazine.com/project-gallery/paper-log-house-kobe> adresinden alındı

URL-19. 7 Şubat 2021 tarihinde <https://www.urbanews.fr/2013/10/09/36324-shigeru-ban-ville-en-carton-ville-recyclee-ville-preparee/#jp-carousel-36333> adresinden alındı

URL-20. 7 Şubat 2021 tarihinde

http://www.shigerubanarchitects.com/works/2000_paper-log-house-turkey/index.html
adresinden alındı

URL-21. 7 Şubat 2021 tarihinde

<https://www.mozaikdesign.com/en/contracts/kagittan-evler/> adresinden alındı

URL-22. 7 Şubat 2021 tarihinde Jain religious leader teaching children, Paper

Loghouse: https://archnet.org/sites/5102/media_contents/38396 adresinden alındı

URL-23. 12 Şubat 2021 tarihinde <http://www.shigerubanarchitects.com/works.html>
adresinden alındı

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Orta Refüjünün Görsel Kalite Değerlendirmesi

Alper SAĞLIK^{1*}, Rozerin ÇELİK², Sena DEMİR²

Öz

İnsanların kentte gün içerisinde buldukları alanların, psikolojik açıdan etkisinin olduğu bilinmektedir. Kentin fiziksel, sosyal ve estetik yapısı kullanıcılar üzerinde etkili olmaktadır. Çalışma konusu olan, kentin fiziksel yapısı içerisindeki boşlukları meydana getiren refüjler, yol ile bağlantılı yeşillikleri ve kaldırım ağaçları ile yeşil alanları birleştirerek kent estetiğine katkıda bulunurlar. Kentsel açık yeşil alanlar içinde refüj bitkilendirmesi, mekanın kullanıcıya hitap eden, birçok gereksinimini karşılayan kentsel peyzajın öğelerinden birisidir.

Çalışma alanı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi orta refüjüdür. Mevcut çalışmalar incelenerek, belirlenen kriterler doğrultusunda görsel kalite irdelemesi gerçekleştirilmiştir. Analiz yöntemlerinden görsel kalite analizi seçilmiştir. Bu yöntemin seçilme amacı, kullanılan yöntem ve alana ait çeşitli fotoğraflama teknikleri ile kent kullanıcıların beklenti ve görüşlerinin değerlendirildiği, ayrıca sosyal araştırma boyutunun dikkate alındığı bir altlığın oluşturulabilmesidir.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi orta refüjünün yapısal ve bitkisel peyzaj unsurlarının görsel bağlamda kalitesinin incelenebilmesi için öncelikle mevcut üzerinde saptanan sorunlar not alma tekniği kullanılarak not alınmış ve çözüm önerileri getirilmiştir. Refüjde bulunan yol bitkilerinin estetiksel potansiyellerinin uygunluğu ve bitkilerin işlevselliği, araştırmacı yorumuna göre incelenmiştir. Ulaşılan bulguların ve literatür taramasının karşılaştırılmasıyla elde edilen sonuçlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Görsel analiz, Kalite, Kent kullanıcıları, Kentsel mekan, Refüj

Visual Quality Assessment of Çanakkale Onsekiz Mart University Middle Refuge

Abstract

It is known that the areas where people are in the city during the day have a psychological effect. The physical, social and aesthetic structure of the city has an impact on the users. The refuges, which are the subject of the study and create the spaces in the physical structure of the city, contribute to the aesthetics of the city by combining the greenery connected with the road and the pavement trees and green areas. Refuge planting in urban open green spaces is one of the elements of the urban landscape that appeals to the user and meets many needs of the space.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Çanakkale

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Çanakkale
*İlgili yazar/Corresponding Author: alpersaglik@gmail.com

The study area is Çanakkale Onsekiz Mart University Terzioğlu Campus central refuge. Existing studies were examined and visual quality analysis was carried out in line with the determined criteria. Visual quality analysis was chosen from the analysis methods. The purpose of choosing this method is to create a base in which the expectations and views of the city users are evaluated, and the social research dimension is taken into account, with the method used and various photographing techniques of the area.

In order to examine the quality of the structural and vegetative landscape elements of the central refuge of Çanakkale Onsekiz Mart University Terzioğlu Campus in a visual context, firstly, the problems identified on the existing ones were noted by using note-taking technique and solutions were suggested. The suitability of the aesthetic potential of the road plants in the refuge and the functionality of the plants were examined according to the interpretation of the researcher. Solution suggestions have been developed for the results obtained by comparing the findings and the literature review.

Keywords: Visual analysis, Quality, City users, Urban space, Refuge

1. Giriş

Kentsel açık yeşil alanların işlevsel ve estetik olması kentsel yaşam ve görsel kalite için önem arz etmektedir. Günümüz yoğun kentsel yaşam fonksiyonları içerisinde baskı altında kalan bitkisel doku betonarme yapılar arasında kaybolmaktadır. Kentsel yapı kent kullanıcılarının kapalı mekânda olmasını sağlayarak kullanıcılar üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Ancak kentsel yeşil alanlar olumsuz etkilerin iyileştirilmesine olanak sağlar (Selim ve Atabey, 2020: 237). Kent içinde çeşitli avantaj sağlayan bitkisel doku hem aşırı ısınmayı engeller hem de kente insan ölçeği kazandırır. Kent peyzajını düzenleme ve görsel kaliteyi arttırmada yol ağaçlandırmalarının birçok işlevi vardır. Bunlar arasında bitkisel dokunun sahip olduğu ölçü, form ve renk görsel peyzaj kalitesini arttırmaktadır (Çelem ve Şahin 1997: 41-54; Yıldırım vd., 1999: 160-168 ve Erdoğan ve Özer, 2010: 66-78).

Görsel peyzaj kalitesi, insan üzerinde psikolojik etkileri olan peyzaj özelliklerinin bütününe ifade etmektedir. Son iki yüzyılda geliştirilen görsel peyzaj kalite değerlendirmesi bilimsel araştırmalara temel olmuştur (Daniel, 2001: 267-281). Mekânların kötü veya iyi algılanması, kentsel kullanıcıların alandan istediği estetik etkiyi alıp almaması görsel kalitenin etkisiyle doğrudan alakalıdır. Görsel kalite sayesinde mekânın ne derece çekici olduğu saptanmaktadır (Özgüç, 1999: 115-132).

Görsel kalite analizi ile peyzajın gözlemci tarafından irdelenmesi ve uygunluğunun ölçülmesi hedeflenmektedir. Ayrıca estetik nitelikler kapsamında peyzaj değerinin saptanması ve önerilerin geliştirilmesi analizin temelini oluşturmaktadır (Erdönmez ve Kaptanoğlu, 2008: 41).

Kentsel açık ve yeşil alanların başında refüjler gelmektedir. Refüjler kullanılan aksı ikiye bölen, doğal peyzajı esas alan, sürdürülebilir kentsel açık yeşil alanlardır. Bu alanların korunması ve bakımı göz ardı edilmemelidir. Dağistanlıoğlu ve Önder (2009)'in yürüttüğü çalışmaya göre; Kent içi kirli havayı, gürültüyü ve kentsel ısı adası oluşumunu engelleyen bu alanlar kent iklimine katkı sağlamanın dışında görsel kaliteyi artırarak insan-peyzaj ilişkisine boyut kazandırmaktadır (s. 155).

Refüjlerdeki peyzaj elemanlarının zenginliği seyahat boyunca da görsel kaliteyi arttırmaktadır (Kırzioğlu 1995: 42; Seçkin 1997: 235).

Bu çalışmada; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi orta refüjü görsel kalite bağlamında irdelenmiştir. Ana aks üzerinde bulunan refüj artan kullanıcı kitlesi ile beraber tahrip olmaktadır. Kullanıcı için önemli olan bu alanların canlandırılması ve kalitesinin artırılması ekolojiyi esas alarak bilinçli şekilde düzenlenmesi için öneriler geliştirilmiştir. Böylece refüjler kullanıcıya hem fiziksel hem de psikolojik olanaklar sağlayarak çevresel kaliteyi arttıracaktır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

Çanakkale ili Ege ve Marmara kesimleri arasında yer alır. İl içerisinde 12 ilçe ve 81 mahalle bulunur. Kentte nüfus 542.158 kişidir. Çanakkale çevre illeri Edirne, Tekirdağ, Balıkesir'dir (URL-1).

Çalışma materyalini Çanakkale ili Kepez Beldesi'ne bağlı Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi orta refüjü oluşturmaktadır. Üniversite dâhilinde fakülte, enstitü, yüksekokul, meslek yüksekokulu, araştırma ve uygulama merkezleri bulunmaktadır (URL-2). Bu bağlamda alanı aktif kullanan öğrenci, idari ve akademik personeller bulunmaktadır.

Çanakkale kentinde geçiş iklimi görülmektedir. Ayrıca Akdeniz iklimi özellikleri saptanmaktadır. Genel olarak kış aylarındaki sıcaklık ortalaması düşüktür. En düşük sıcaklık Şubat ayında görülür. En yüksek sıcaklık ise Ağustos ayında görülür. İl genelinde sert rüzgârlar hâkimdir (URL-3).

Okul içinde gürültüyü, kirliliği önleyen, kampüs içinde yeşil alan miktarını artırarak doğa ile uyumlu, görsel ve duyuşsal peyzajı içinde barındıran refüjler bakımsız ve yetersiz olması sebebiyle bu çalışmanın materyalini oluşturmaktadır. Türkiye ve diğer yabancı ülkelerde gerçekleştirilen refüj çalışmaları, görsel kalite analizini esas alan makale, bildiri, tezler, karayolları ve ağaçlandırılması ile ilgili tez ve makaleler, Terzioğlu Yerleşkesi vaziyet planı ve yazılı kaynaklar çalışmayı oluşturan materyallerdendir. Şekil 1'de ilgili alanın konumu verilmiştir

Şekil 1. Çalışma alanı (Google Earth, 2020; URL-4 ve URL-5).

2.2. Yöntem

Kampüs içindeki canlı-cansız peyzaj elemanları, alana ilişkin çekilen fotoğraflar, vaziyet planından derlenen bilgiler ve yerinde yapılan analizler neticesinde örnek mekânda görsel kalite analizi araştırmacı yorumu dâhilinde değiştirilerek uygulanmıştır. Araştırma

yöntemi geliştirilirken; Freidmann vd. (1985), Smardon vd. (1986), Sheppard (1989), Özgen (1990), Ak (2005), Sağlık vd. (2016) ve Sağlık vd. (2020)'nin yürüttüğü çalışmalardan yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynaklar sonucunda çalışma kapsamında aşağıda belirtilen soruların cevabı aranmaktadır:

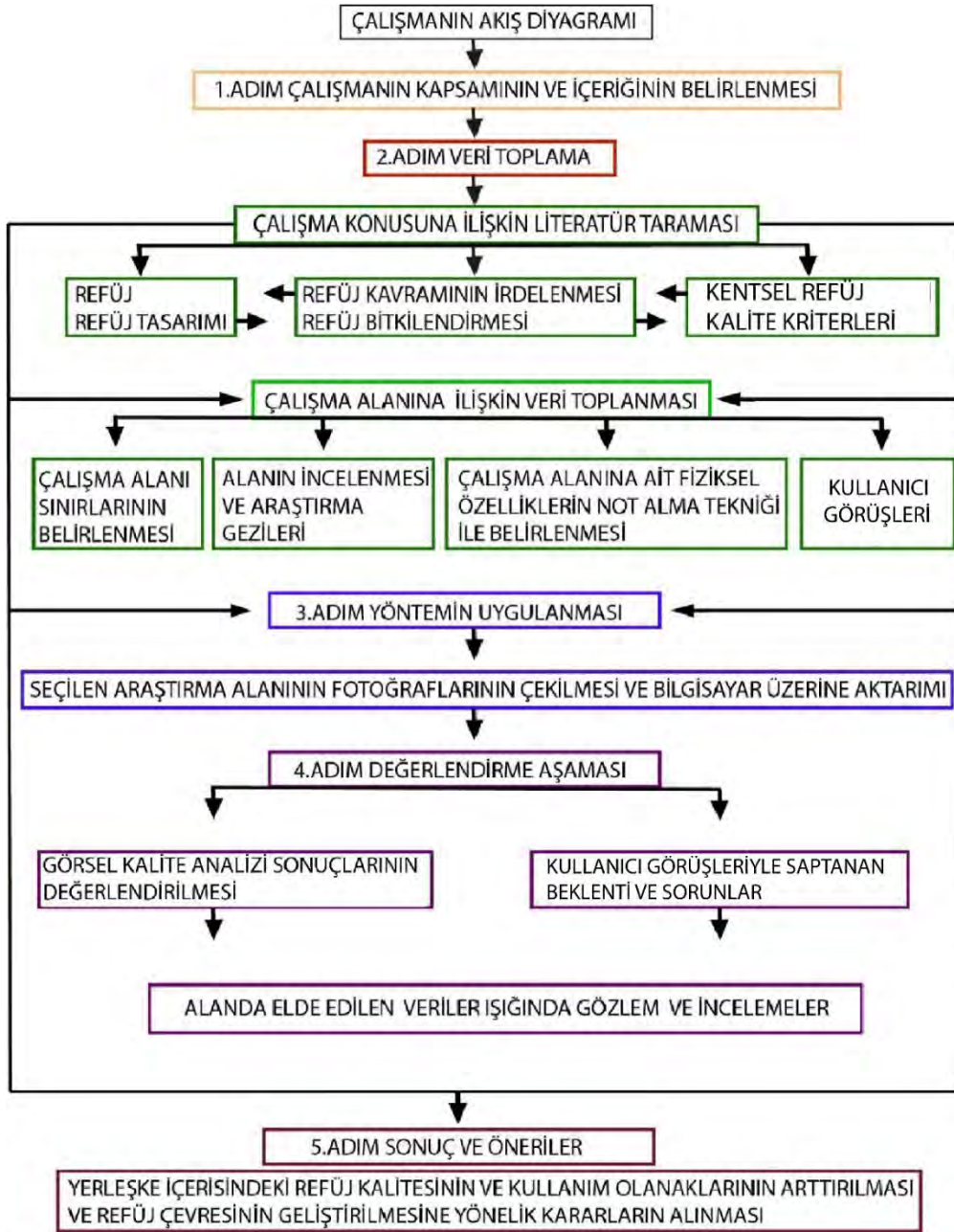
- Çalışma alanlarında bitkisel doku yeterli midir?
- Çalışma alanı için tercih edilen bitki türleri uygun mudur?
- Refüj için tercih edilen bitkiler estetik görünüş sağlıyor mu?
- Çalışma alanında tercih edilen peyzaj bileşenleri estetik etki ve çekicilik sağlıyor mu?

Çalışma kapsamında kampüs içindeki orta refüjün yapısal ve bitkisel peyzaj unsurlarının görsel kalitesi irdelenmiştir. Seçilen yöntem alan kullanımlarının onarım, güçlendirme, koruma ve geliştirme aşamaları sebebiyle gerek duyulmaktadır. Peyzaj alanlarında gerçekleştirilen görsel kalite irdemesi sonucunda alanın görsel karakteri hakkında edinilen bilgiler, alanın kullanım planları ve görsel kaynakları esas alınarak yürütülür. Görsel analiz çalışmaları büyük ölçüde bilgisayar ortamında alınan görüntülerin işlenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesini esas almaktadır (Aşur ve Alphan, 2017: 123).

5 aşamalı olarak yürütülen çalışma, kampüs içi refüjlerin canlı-cansız peyzaj elemanlarının görsel kalitesinin artırılması için yapılan bir ön çalışma niteliği taşımaktadır (Şekil 2). Çalışma yöntemini oluşturan aşamalar aşağı belirtilmektedir (Ak, 2005: 64);

1. Çalışmanın kapsamı ve içeriğinin belirlenmesi: Çalışma alanı olarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi refüjü seçilmiştir. Alan içindeki canlı-cansız peyzaj elemanlarının görsel, duyuşsal peyzaja uygunluğu ve işlevselliği peyzaj kalitesi kapsamında irdelenmiştir (Şekil 4).
2. Konuya ilişkin veri toplama ve literatür taraması: Başlıca refüj çalışmaları, görsel kalite analizini esas alan makale, bildiri, tezler, karayolları ve ağaçlandırılması ile ilgili tez ve makaleler incelenmiştir. Gerekli bilgiler ve vaziyet planı ilgili kurumdan temin edilmiştir (Şekil 5).
3. Yöntemin uygulanması: Çalışma alanında yerinde gözlem ve incelemelerle sorunlu alanlar tespit edilerek fotoğraflanmıştır. Alana ilişkin fotoğraflar dijital olarak aktarılmıştır. Not alma tekniği ile alanın görsel kalitesi ve genel özellikleri tespit edilmiştir (Şekil 6).
4. Değerlendirme aşaması: Yapılan gözlemler sonucu sorunlar tespit edilmiştir (Şekil 7).
5. Sonuç ve öneriler: Yerleşke içerisindeki refüj kalitesinin ve kullanım olanaklarının artırılması, refüj çevresinin geliştirilmesine yönelik kararların alınması (Şekil 8).

Analiz doğrultusunda; Terzioğlu Yerleşkesi'nde yer alan orta refüjün görsel kalitesinin belirlenmesi esasında yürütülen çalışmada, alanı temsil eden görüntülerle her bir alanın 5'er adet fotoğrafı kullanılarak, toplam 2x5=10 adet fotoğrafla görsel peyzaj kalitesi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken görsel kalite analizinin doğallık, mevcut yapıya uyumluluk, algılanabilirlik, rekreasyonel değer ve manzara güzelliği gibi ilkeler göz önünde bulundurulmuştur.

Şekil 2. Çalışma Akış Diyagramı (Ak, 2005: 65; Sağlık, 2014: 66)

3. Bulgular ve Tartışma

Refüjlerde tercih edilen bitkisel dokunun estetik ve işlevsel etkileri ile peyzajı açısından önemini irdelemeyi amaçlayan çalışma sonucunda alanda bulunan bitkiler tespit edilmiştir. Bunlar;

- *Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera'* (Top akasya)
- *Acer negundo* (Dişbudak y. akçaağaç)
- *Malus floribunda* (Japon elması)
- *Platyclusus orientalis* (Doğu mazısı)
- *Juniperus chinensis* (Çin ardıcı)
- *Koelreuteria paniculata* (Güvey kandili)
- *Pyracantha coccinea* (Ateş dikenli)
- *Berberis thunbergi* (Kadın tuzluğu)

- *Nerium oleander* (Zakkum)
- *Punica granatum* (Nar)
- *Gaura lindheimeri* (Gaura)
- *Viburnum ligidurn* (Kar topu)
- *Rosa spp.* (Gül)

Araştırmacı gözlemi sonucunda; çalışma alanına toplu taşıma, özel araç, bisiklet ve yaya ile ulaşım sağlanabildiği tespit edilmiştir. Fakat engelliler için bir ulaşım söz konusu olmadığı belirlenmiştir. Alan içerisinde aydınlatmalar mevcuttur. Bu aydınlatmalar gece kullanımı için yeterli sayıdadır. Alanı sınırlandıran korkuluklar bulunmamaktadır. Refüj sınırlandırması bordür taşları ile gerçekleştirilmiştir. Alan içerisinde tanıtım ilanları, yön ve işaretler mevcuttur. Alanın kullanıcı kitlesi; öğrenci, üniversite akademik idari personelidir. Alan kullanım ve aktiviteleri için çeşitliliğin, kullanılabilirliğin ve sürdürülebilirliğin araştırmacı gözlemleri sonucunda yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Sulama sistemi için Yamaç Kafe kavşağına (haritada x ile gösterilen nokta) kadar su hattı mevcut fakat devamında borunun kırık olması sebebi ile sulama yapılamamaktadır. Araştırma alanının görsel analizi kapsamında; mevcut durumun belirlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla alanda yerinde incelemeler yapılarak fotoğraflar çekilmiştir. Analiz doğrultusunda; Terzioğlu Yerleşkesi orta refüjünün görsel kalitesinin belirlenmesi esasında yürütülen çalışmada, alanı temsil eden görüntülerle her bir alanın 5'er adet fotoğrafı kullanılarak, toplam $2 \times 5 = 10$ adet fotoğrafla görsel peyzaj kalitesi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken görsel kalite analizinin doğruluk, mevcut yapıya uyumluluk, algılanabilirlik, rekreasyonel değer ve manzara güzelliği gibi ilkeler göz önünde bulundurulmuştur.

Yapılan analiz çalışmalarına temel oluşturmak için not tutma tekniği kullanılmıştır ve alanın fiziksel özellikleri belirlenmeye başlanmıştır (Ak, 2005: 63). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi orta refüjüne ait fotoğrafların bulunduğu konumların belirtildiği harita Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Çalışma alanı görseli (Google Earth, 2020)

Toprak üzerine kilit parke taşlarla geçiş yolu yapılmıştır. Böylelikle kısıtlı olan yeşil alan miktarının azaldığı tespit edilmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Refüj geçiş yolları (Orijinal, 2020)

Refüjde yeterli bitki bulunmaması, bulunan bitkilerin dikim mesafelerinin aydınlatma elemanları ile uygun konumlandırılmaması ve toprak seviyesinin yetersiz kalması alanda görülen başlıca sorunlardandır (Şekil 5).

Şekil 5. Refüjde bulunan başlıca bitkisel alanlar (Orijinal, 2020)

Refüj aydınlatması için kullanılan kabloların direğin dışında bulunması, tabelaların sabit durması için toprak üzerine beton dökülmesi ve tabelaların olumsuz çevre koşullarına dayanıklı olmaması görülen diğer sorunlardandır (Şekil 6).

Şekil 6. Refüjde bulunan tabela ve direkler (Orijinal, 2020)

Rögar kapaklarının toprakla aynı kot üzerinde bulunmaması ve refüjde bulunan yer örtücülerin kurumması, biçiminin yapılmaması yerinde gözlemlerle tespit edilmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Refüjde bulunan rögar kapakları (Orijinal, 2020)

Sulama borularının toprak üzerinde bulunması, alanda toprak eksikliğinin ve çukur alanların oluşması, kurumuş bitkilerin ve kullanıma kapalı olan trafik lambasının alanda bulunması başlıca sorunlar arasındadır (Şekil 8).

Şekil 8. Refüjde bulunan kullanışsız alanlar (Orijinal, 2020)

Alanda araştırmacı gözlemi doğrultusunda başlıca sorunlar tespit edilmiştir. Bunlar;

- Alanda işlevini kaybettiği halde hala refüjde bulanarak görüntü kirliliğine sebep olan unsurlar bulunmaktadır.
- Çalışma alanı üzerinde bulunan yolda estetik görüntüyü bozan, kırılmış bordür taşları görülmektedir.
- Refüj aydınlatması için kullanılan elektrik trafo direklerinin içinde bulunması gereken kablolar direğin dışında bulunmaktadır.
- Gözlemler sonucunda alanda doğallık, süreklilik, algılanabilirlik ve çeşitlilik bulunmadığı saptanmaktadır.
- Bitkiler geçiş yolu üzerinde bulunmakta ve geçişi engellemektedir.
- Sulama boruları toprak üzerinde bulunmaktadır.
- Alandaki bitkisel doku yetersiz ve tahrip edilmiştir.
- Tabelaların sabit durması için toprak üzerine beton dökülmüştür.
- Toprak ve bitkiler refüj dışına taşmaktadır.

- Refüjde yeterli bitki bulunmamakta, bulunan bitkilerin dikim mesafeleri aydınlatma elemanları ile uygun konumlandırılmamaktadır.
- Refüjde toprak eksikliği ve çukur alanlar oluşmaktadır.
- Alanda kurumuş bitkiler bulunmaktadır.
- Geçiş yolları kilit parke taşları ile özensiz bir şekilde yapılmıştır.
- Rögar kapakları toprakla aynı kot üzerinde bulunmamaktadır.
- Refüjde bulunan yer örtücüler kurumakta ve biçimi yapılmamaktadır.
- Alan tasarım öçe ve ilkelerine uyumlu değildir, sürdürülebilirlik yetersizdir.

4. Sonuç ve Öneriler

Kampüs içinde artan kullanıcıyla beraber yapılan yeni kullanımlar yeşil alanların azalmasına ve görsel kalitenin düşmesine sebep olmuştur. Azalan yeşil alan miktarı ile beraber kullanıcı doğadan ve doğallıktan uzaklaşmış ve insan-çevre ilişkisi zayıflamıştır. Bu sebeple kampüs içinde aktif kullanılan refüj alanının onarımı yapılarak kullanıcılara yeniden kazandırılması gerekmektedir.

Çalışma kapsamında alanın, görsel ve estetik açıdan incelemesi gerçekleştirilmiş ve refüjü oluşturan unsurlar çekilen fotoğraflarla beraber araştırmacı yorumları dikkate alınarak mevcut alanın görsel kalitesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma alanının yükseltisi şehir merkezine göre fazladır. Bu yüzden refüj alanı rüzgara açıktır. Refüjler bütünüyle ele alındığında, birbirinden kopuk tasarlandığı görülmektedir. Yapılan gözlem ve yerinde incelemeler sonucunda alanın kullanıcı gereksinimlerini karşılamadığı görülmektedir. Refüj genişliği yetersiz olduğu için görsel etkisi azdır. Çalışma alanında çöp kutusu, aydınlatma, bank ve zemin kaplama gibi elemanlar yetersizdir ve onarım gerekmektedir. Tespit edilen sorunlar dahilinde refüj alanı için çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bunlar:

- Çalışma alanının planlama, tasarım ve uygulama aşamaları kapsamında peyzaj mimarı bulundurulması gerekmektedir. Ayrıca uygulama aşamasına geçildiğinde kullanılan materyallerin düzenli aralıklarla denetimi yapılmalıdır.
- Alanda tespit edilen sorunları, planlama ve tasarım ilkeleri dikkate alınarak; işlevsel, estetik ve ekolojik alanlara dönüştürmek amacıyla; refüjde canlı ve cansız peyzaj elemanları kullanılarak çeşitlilik sağlanmalıdır.
- Mevcut yeşil alanlar günümüz koşullarınca yeniden ele alınmalı ve refüjlerde mazı gibi alttan sık dallanan bitki türleri ile perdelenme yapılmalıdır. Tercih edilecek bitkiler geniş tepe çaplı, gölgeleme amaçlı kullanılacak bitkiler olmalıdır.
- Bitkisel tasarımda kullanılan bitki türleri estetik görüntü sağlamalı ve refüj kullanımı için uygun bitkiler seçilmelidir. Çiçeklenme dönemi farklı olan bitki türleri seçilerek dört mevsim estetik görüntü oluşturulmalıdır.
- Alanda bulunan kullanım dışı elektrik ve sulama kabloları çalışma alanından uzaklaştırılmalı. Ayrıca mevcut kablolar toprak altına yerleştirilmelidir.
- Toprak üzerinde bulunan işlevsiz sert yapılar alandan uzaklaştırılmalıdır. Yeşil alan miktarı artırılmalıdır.
- Zarar görmüş olan sulama hattının onarımı yapılarak aktifleştirilmesi sağlanmalıdır. Böylelikle bitki gelişiminin artması sağlanacak ve kampüs içi görsel kalite olumlu etkilenecektir.
- Çalışma alanında birbirinden kopuk şekilde tasarlanmış olan refüjlerin revize edilerek bütünleştirilmesi gerekmektedir. Alan tasarımında insan-çevre ilişkisi esas alınarak doğal ve doğaya yakın, herkesin kullanımına olanak sağlayan tasarımlar yapılmalıdır.
- Terzioğlu Yerleşkesi sınırlarında bulunan refüje nitelik kazandırabilecek, olumsuz görüntüleri gizleyerek yola yönlendirme sağlayabilecek alternatifler seçilmelidir.

- Refüj dâhilinde ağaçlar, yer örtücüler, zemin döşemeleri, doğal ve yapay peyzaj elemanları korunmalı ve desteklenmelidir.

Kaynaklar

Ak, T. (2005). Kentsel Dış Mekanlar Bağlamında Çanakkale Saat Kulesi ve Çevresine Yönelik Bir Görsel Analiz Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Aşur, F. ve Alphan, H. (2018). Görsel Peyzaj Kalite Değerlendirmesi ve Alan Kullanım Planlamasına Olan Etkileri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 28(1): 117-125.

Çelem, H. ve Şahin, Ş. (1997). Kentiçi Yol Ağaçlarının Görsel ve İşlevsel Etkileri. Kent Ağaçlandırmaları ve İstanbul. 96 Sempozyum Bildiri Kitabı: 41-54.

Dağıstanlıoğlu, C. ve Önder, S. (2009). Isparta Eğirdir Karayolunun Peyzaj Planlama İlkeleri Açısından İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Sayı: 1: 154-166.

Daniel, TC. (2001). Whither Scenic Beauty Visual Landscape Quality Assessment In The 21st Century . Landscape and Urban Planning, Volume 54, Issues 1-4: 267-281.

Erdoğan, A. ve Özer, S. (2010). Kayseri Kenti Yol Ağaçlarının Estetik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 10(2): 66-78.

Erdönmez, İMÖ. ve Kaptanoğlu, AYŞ. (2008). Peyzaj Estetiği ve Görsel Kalite Değerlendirmesi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 58(1): 40-51

Freidmann, A., Zimring, C., Zube, E. (1985). Environmental Design Evaluation. Plenum Press, New York and London.

Kırzioğlu, I. (1995). Peyzaj Kavramı ve Şehir Planlamasında Kullanımı. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları No:175: 42, Erzurum.

Özgen, Y. (1990). Kullanıcı Açısından Parkta Peyzaj Değerlendirmesi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 40(2).

Özgüç, İM. (1999). TEM Hadımköy-Kınalı Arası Peyzaj Planlaması Üzerinde Görsel Araştırmalar, Doktora Tez Özeti, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri A. 49(2): 115-132.

Özhancı, E. ve Yılmaz, H. (2017). Görsel Peyzaj Kalite Değerlendirmelerinde Kalite Göstergelerinin Mekansal Yansımaları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: 157-173.

Sağlık, A. (2014). Çanakkale Kenti Rekreatyon Potansiyelinin Kentlerin Yaşanabilirliği Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü.

Sağlık A., Alkan Y., Kelkit A., Çavuşoğlu G., Sağlık E. (2016). Peyzaj Mimarlığında Fonksiyonel Mekân Çözümlemesine Yönelik Bir Tasarım Çalışması, Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, cilt.2016: 97-110.

Sağlık, A., Sağlık, E., Kelkit, A., Öncül, N., Temiz, M. (2020). ÇOMÜ Terzioğlu Yerleşkesinde Yaşanabilirlik ve Peyzaj Tasarımı İlişkisi. ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi, 8 (2): 427-441.

Seçkin, Ö. B. (1997). Peyzaj Yapıları II. İstanbul Orman Fakültesi Yayınları No: 447, Üniversite Yayın No: 4029: 235, İstanbul.

Selim, C. ve Atabey, S. (2020). Kentsel Yol Ağaçlandırmalarının Sağladığı Faydaların Belirlenmesi: Antalya Atatürk Bulvarı Örneği. Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 34 (Özel Sayı): 235-247.

Sheppard, SRJ. (1989). Visual Simulation: A User's Guide For Architects, Engineers, and Planners. Van Nostrand Reinhold, New York.

Smardon, RC., Palmer, JF., Felleman, JP. (1986). Foundations For Visual Project Analysis. John Wiley and Sons.

Yıldırım, BT., Gencer, G., Sarısoy, SÇ. (1999). Bitki Materyalinin Kentiçi Çevre Sorunlarının Çözümüne Olumlu Katkıları, Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu, Cilt 1: 160-168, İstanbul.

İnternet Atıfları

URL-1: [https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87anakkale_\(il\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87anakkale_(il)), Erişim tarihi: 24.12.2020.

URL-2: www.comu.edu.tr, Erişim tarihi: 17.12.2020.

URL-3: <https://canakkale.ktb.gov.tr/TR-70467/cografya.html>, Erişim tarihi: 24.12.2020.

URL-4: <https://www.hurriyetemlak.com/emlak-yasam/canakkale-onsekiz-mart-universitesine-yakin-kiralik-ev-bulmak/>, Erişim tarihi: 17.12.2020.

URL-5: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Projeler/kavsak-ve-refuj-duzenlemeleri-gorulmeye-deger-oldu/1568/4>, Erişim tarihi: 17.12.2020.

Kurgusal Mekanlarda Morfogenez Etkisinin İncelenmesi

Almila BULU¹, Emre KAVUT²

Öz

Morfogenetik Tasarım, doğadaki evrim sürecine benzer bir işleyiş dahilinde ve genetik algoritmalar vasıtasıyla üretilmiş, kendi kendine organize olup büyüyen, gelişen biçimlerin üretimini gerçekleştiren bir tasarım sürecini kapsamaktadır. Bu çalışma evrim, mutasyon, doğal seçim, morfogenez gibi kavramların mimarlık ve sinemadaki kurgusal mekanlardaki karşılıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Morfogenezin mimaride kullanıldığı "The Interactivator" modeli incelenmiştir. Morfogenez kavramının sinema alanındaki karşılığı ise kurgusal mekân üzerinden incelenmiştir. Kurgusal mekanların yoğunluklu olarak kullanıldığı türün bilim kurgu sineması olması sebebiyle araştırmalar bu tür üzerine yoğunlaştırılmış ve "Annihilation" filmi incelenmiştir. Araştırmanın hipotezi; mimarlık ve sinema disiplinleri gibi farklı alanların doğadaki evrimsel süreç ve morfogenez kavramlarını benzer şekilde kullandığı ve farklı disiplinler olmasına rağmen aynı kaynaklardan beslenebildiğidir. Çalışma sonucunda; sanat ve tasarım alanlarında, biyoloji biliminin, gerek mimarlık gerek sinema disiplinlerinde benzer kullanım alanları ve etkisi olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Morfogenetik Tasarım, Mekan, Bilim Kurgu, Sinema

Research on Morphogenesis Effects in Fictional Spaces

Abstract

Morphogenetic Design involves a design process that provides self-organising and self-growing forms generated by genetic algorithms in a concept similar to the evolutionary process in nature. The aim of this study is to demonstrate equivalents of biological concepts such as evolution, mutation, natural selection and morphogenesis in fictional spaces in the field of architecture and cinema. Subsequently, to propose a concrete example of Morphogenetic Architecture, "The Interactivator" is chosen as a model in which morphogenesis is used. The equivalence of the concept of morphogenesis in the field of cinema is examined through the fictional space. Since the genre in which fictional space is used extensively is science fiction cinema, researchers in this field focus on this genre and the film "Annihilation" was studied. The hypothesis of the research is that different fields such as architecture and cinema use the concept of evolutionary process and morphogenesis in nature in a similar way, although architecture and cinema are different disciplines, they can be inspired by the same sources. The result of the study is that biological science has a similar use and influence on the field of architecture and cinema.

Keywords: Morphogenetic Design, Spatial, Sci-Fi, Cinema

¹ İstinye Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul

*İlgili yazar/Corresponding Author: almilabulu03@gmail.com

1. Giriş

Bu makale, doğadaki evrimsel işleyişin ve içerdiği çeşitli kavramların mimari, görsel sanat ve kurgusal mekanlardaki ortak kullanım temalarını görebilmek adına önemlidir. Mimarlık, tarih boyunca birçok farklı açıdan ve yöntemle doğadan ilham almış ve doğayı kullanmıştır. Bu esinlenmenin kaynağı biçimsel ve strüktürel yönden olabildiği gibi doğadaki işleyişin ve akıp giden sürecin mantığını kapsayacak şekilde de olabilmektedir. Hesaplamalı Mimarlık'ın alt başlıklarından biri olarak kabul edilen Morfogenetik Tasarım çalışmanın odak noktası olarak belirlenmiştir. Hesaplamalı tasarım algoritmalar aracılığıyla tasarım yapmak şeklinde özetlenebilmektedir. Doğal seçim ve morfogenez kavramları üzerinden şekillenen Morfogenetik Tasarım'ın karşılığını mimarının yanı sıra, görsel sanat ve sinema disiplinlerinde de görmek mümkündür. Bilgisayar temelli form yaratımı ve formların transformasyonunu içeren bir süreç olan yaklaşım çeşitli kaynaklarda Dijital Morfogenetik, Dijital Morfogenez olarak da tanımlanmaktadır. Mimarlık, biyoloji ve yazılımın ara kesitinde yer alan Dijital Morfogenetik Tasarım'a, çalışma boyunca mimarlıkla beraber, bahsedilen bu iki disiplin üzerinden bir bakış sunulmuştur. Tasarım ve mimarlık disiplini, merkezine insanı konumlandırmış olduğundan insan ile etkileşim halinde olan konulardan ve bu alanlardaki evrilmelerden direkt etkilenme durumu söz konusudur. Her dönem değişen teknoloji, demografik, ekonomik, çevresel koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda kendi mimari tarzını yaratmaktadır. Biyoloji biliminin ve özellikle evrim ve morfogenez kavramlarının Hesaplamalı Tasarım yöntemleri gibi, teknolojinin sağlayacağı imkanlarla geleceğin tasarımını daha da yoğun şekilde biçimlendirmesi beklenmektedir. Mimari mekanlar oluşturulurken özellikle bilim kurgu ve fantastik sinemanın ütöpik felsefesinden etkilenileceği öngörüler arasındadır.

Geleceğin mimarisinde günümüzün fütüristik olarak adlandırdığı tasarım yaklaşımlarının artmasıyla kurgusal mekanlar ve reel mimari üretimler arasındaki sınırların muğlaklaşacağı beklenmektedir. Geçmişin ütopya olarak kabul edilen fikirleri ve tasarım kurguları günümüzün realitesini ya da geleceğin olası mimarisini yaratabilme ihtimalini barındırmaktadır. Tam da bu noktada, içinde bulunduğumuz dünyada reel olarak bulunmayan kurgusal mekanlara çokça rastladığımız bilim kurgu sineması içerdiği sürrealizm, ütopya ve fantastik kurgular ile evrimsel, genetik, morfogenetik olarak sıralayabileceğimiz fütüristik tasarım ve fikirlerle kesişmektedir. Çalışmada, gerek mevcut ilişkileri gerekse gelecek mimari tasarım kurgularını şekillendirme konusunda etkin rol oynayacağı düşüncesiyle genetik, kurgusal mekan ve mimarının kesişim noktalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, morfogenetik etkili mimari ve seçilen örneğe dair literatür araştırmalarını ve kurgusal mekandaki mutasyon, morfogenez etkilerinin görülebilmesi adına "Annihilation" filminin konu bağlamında incelenmesini kapsamaktadır. Çalışmada, gerek mevcut ilişkileri gerekse gelecek mimari tasarım kurgularını şekillendirme konusunda etkin rol oynayacağı düşüncesiyle genetik, kurgusal mekan ve mimarının kesişim noktalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, morfogenetik etkili mimari ve seçilen örneğe dair literatür araştırmalarını ve kurgusal mekandaki mutasyon, morfogenez etkilerinin görülebilmesi adına "Annihilation" filminin konu bağlamında incelenmesini kapsamaktadır.

2. Morfogenetik Tasarımın Mimari ve Görsel Sanatlar Üzerinden İncelenmesi

2.1. Bilgisayarın Mimari Alandaki Dönüşümü

Gelişen teknolojinin sağlamış olduğu imkanlar dahilinde, bilgisayar programlarının ve yazılımlarının salt mimari sunum aracı olarak kullanılması bir adım öteye taşınarak formun, mekânın kurgulanma aşamalarında kullanımı söz konusu olmaya başlamıştır.

Mimarlık alanı içerisindeki üretimlerde, teknolojinin ilerlemesine paralel olarak algoritmalar ve mimarların yönlendirmesiyle bilgisayar, süreci tasarlayan bir araç haline gelmiştir. Dolayısıyla rasyonel geometrik biçimlerin yaratımı ötesinde, insan gücünün izin vermediği eğrisel, organik biçimlerin hesaplanması ve çizilmesi oldukça kolay hale gelmiştir. Küre, silindir gibi öklidyen geometrilerin yanında, kompleks eğrisel geometrilerin de aynı şekilde üretilebilmesinin yolunu açan Hesaplamalı Tasarımlar ile sonsuz çeşitlilik sunan alternatifleri içeren modüler formlara ulaşılabilmektedir (Ahmed, 2015, s.76). Mimaride Morfogenetik Yaklaşımlar dahilinde, bilgisayar yapının biçimlenişinde etkin olan, yapıyı oluşturan ve dönüştüren bir misyon yüklenmektedir (Roudavski, 2009, s.348). Dijital Hesaplamalı Tasarım, geleneksel mimarlık anlayışının taşıdığı statik strüktür kullanımını bilgisayarı tasarıma dahil ederek değişken ve çeşitlilik içeren formların kullanılmasına evriltmiştir. Bilgisayar yazılımları ve algoritmalar doğrultusunda oluşturulan tasarım yöntemlerinden biri bu çalışmanın konusunu oluşturan Morfogenetik Mimari yaklaşımdır.

2.1.1. Üretken Tasarım Sistemleri

Üretken Sistem Yaklaşımları'ndan biri olan Biyolojik Üretken Sistemler, doğadaki karmaşık organizmaların prensiplerini mimari form yaratımı ve dönüştürülmesi için kullanmaktadır. Sonuçta elde edilen mimari formdansa o formun üretim süreci üzerine yoğunlaşmaktadır. Üretken Sistem metotlarından biri olan Algoritmik Sistemler belirli strüktürler, sunumlar ya da içerik üretimi konusunda zorlamada bulunmayan bir çalışma ortamı sunduğu için mimarlar tarafından tercih edilmektedir. Algoritma ile üretim yöntemi Üretken Sistem Yaklaşımlarının diğer metotları ile karşılaştırıldığında daha sık kullanılmaktadır. Bu sebeple çalışmada, Formalizm başlığı altındaki Lindenmayer sistemleri, hücresel otomasyon, fraktaller gibi Üretken Tasarım Sistem Yaklaşımları'nın açıklamalarına yer verilmemiştir. Catia, Generative Components ve SolidWorks gibi programların kullanımını içeren Parametrik Sistemler de algoritmik sistemler içinde yer almaktadır. Üretken Tasarım sürecinde bir fikir üzerine tasarımcı kuralları, algoritmayı belirlemede daha sonra bu kurallar kaynak koda dönüştürülmektedir. Sonucunda elde edilen veri tasarımcı tarafından değerlendirilmektedir. Üretken Tasarım süreci dört temel bileşenden oluşmaktadır: girdi olarak adlandırılan bir başlangıç noktası ve parametreler, algoritma ve kuralları içeren bir üretken mekanizma, çıktı olarak adlandırılan değişken jenerasyonlar ve ulaşılan en iyi değişkenin seçimi. Bu dört aşama sonuçlanana kadar somut bir veri elde edilemediği için Üretken Sistemler temsili bir yapıdan ziyade bir yaratım sistemi olarak tanımlanmaktadır (Ahmet, 2015, s.8-9). Parametre ve algoritmaları içeren hesaplamalı, üretken yöntemleri sayesinde alışılan form ve temsil ilişkileri yıkılarak mimarlara yeni bir yol açılmıştır. "Form yapımı" mentalitesini "form bulma" olarak değiştirmiştir.

2.2. Morfogeneze Kavramı

Kökeni biyoloji bilimine dayanan, 19.yy'da ortaya çıkan bir kavram olan morfogeneze Yunanca "morphe" biçim ve "genesis" yaradılış manasına gelen kelimelerden türemiştir (İçmeli, 2014, s.1). Doğada morfogeneze bir canlının dış etkiler neticesinde evrimsel gelişim ve büyümesine karşılık gelmektedir. Biyolojik formların hücresel yapısından, dokularının biçimlenişine, dokuların organ ve organizmanın bütününe oluşturmasına kadar transformasyonun birçok seviyesi ile ilgilidir (Ahmet, 2015, s.7). Morfogenezin biyoloji alanındaki kullanımına genel bir çerçeve üzerinden bakıldığında, bir organizmanın gelişmesini sağlayan biyolojik süreç ve gelişimin birçok yönünü işaret etmektedir. Fakat daha spesifik olarak kullanıldığında, hücre ve dokuların belirli bir biçim alması anlamına gelmektedir. Organizma geliştikçe dokularında meydana gelen yapısal farklılaşmaları tanımlamak için ya da bu yapısal değişimlerin arkasında yatan mekanizmaları ifade etmek için kullanılmaktadır (Roudavski, 2009, s.358). Canlı organizmalar çevresel koşullara uyum sağlayabilmek için evrimsel işleyiş içerisinde

başkalaşım geçirirler, fiziksel çevreye adapte olmalarını sağlayan değişim morfolojik eylemler sayesinde mümkün olmaktadır. Doğal seçim, adaptasyon, mutasyon, evrim gibi kavramları içeren morfogenezin amacı organizmanın farklılaşarak yeni biçimini almasını sağlamaktır.

2.3. Morfogenezin Mimarlık, Görsel Sanat ve Kurgusal Mekanlardaki Etkileri

2.3.1. Morfogenetik Mimarlık

Morfogenez kavramı biyoloji alanının yanında mühendislik, sanat ve mimarlık gibi farklı disiplinler içerisinde de kullanılmaktadır (Ahmet, 2015, s.72). Bilgisayar odaklı mimari tasarım yaklaşımı içinde morfogenez, tasarım sürecinde bir rehber görevi görmektedir (İçmeli, 2014, s.1). Mimari yapılar çoğunlukla statik, kalıcı ve masif kütleler olarak bilinmesine rağmen 20.yy ile başlayan, doğanın örnek alınarak mimaride kullanılmaya başlanması ile çeşitli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Bu yaklaşıma göre mimari formlar, tıpkı doğada belirli koşullar altında yaşayan ve bu koşullara adapte olan canlı organizmalar gibi doğal güçler ile etkileşimli olarak dönüşmekte ve bu etkiler doğrultusunda adapte olabilmektedirler (Kachri, 2009, s.9). Mimaride morfogenez hesaplamalı araçlar aracılığıyla, bir yapının formunun tasarlanmasında esin kaynağı olarak kullanılmaktadır. Biyolojik bir kavram olan morfogenezin mimariye aktarımı sayesinde doğada mevcut bulunan sorunlar karşısında üretilmiş çözümler mimari alandaki problemlere yanıt vermek için kullanılabilir. Sadece mevcut sorunlara odaklanmanın ötesinde, doğadaki işleyiş metodunu kullanarak çeşitli potansiyel fonksiyonlar ve çözümler sunabilmektedir (Ahmed, 2015, s.75).

Mimaride Dijital Morfogenez kullanımı sürecinde, mimari biçim doğadaki oluşumlardan etkilenilerek oluşturulduğundan doğadaki morfogenez süreciyle analojik ilişkiler içermektedir. Bu yaklaşımda mimari konseptler Hesaplamalı Tasarım kuralları dahilinde ifade edilmekte ve yine bu kurallar dahilinde test edilmektedir bir başka deyişle; mimari formlar kodlar aracılığıyla üretilmektedir ve simüle edilen bu modeller yine simülasyon ortamı içerisinde performanslarına göre değerlendirilebilmektedir. Dijital Morfogenez kullanımı sayesinde aynı anda birden fazla fonksiyona sahip olunabilmesi, başkalaşabilen ve çok sayıda çeşitliliğe sahip formlara ulaşılabilmesi gibi çeşitli avantajlara sahip olunmaktadır (Roudavski, 2009, s.349). Evrim kavramını odağına alan Dijital Morfogenetik Mimarlık yaklaşımının temeli genetik algoritmalara dayanmaktadır. Genetik kodlamanın felsefesini yapının biçimini oluşturmak değil, içerdiği temel mantığı doğaya göre yaratmak oluşturmaktadır. Genetik algoritmaların temel özelliği doğada reproduksiyon, mutasyon ve çaprazlamadan sorumlu kromozom benzeri yapılar barındırmasıdır. Bu yapılara çeşitli parametreler kodlanmakta ve süreç boyunca değerleri değişmektedir. Uygunluk kriterine göre seçilen en uygun alternatifler ve parametre değerleri çaprazlanarak verimli özelliklerinin yeni jenerasyonlara aktarılması sağlanmaktadır. Bu sayede, sürecin sonunda en ideal çözüm üretilmiş olmaktadır (Ahmed, 2015, s.82).

Genetik kodlama, doğal seçim, tekrarlama, morfogenez gibi kavramları içeren mimari yaklaşımda tıpkı doğadaki gibi yetersiz olan ve uygun olmayan alternatifler elenmekte ve en başarılı varyasyona ulaşılan kadar süreç tekrarlanmaktadır. Genetik algoritmalar bir problem karşısında çok sayıda alternatif sunduğu için, elde edilen çözüm popülasyonunun arasından istediğimize en yakın veriler seçilip geriye kalanlar elenerek en iyi sonuca ulaşılmaktadır. Algoritma destekli bu tasarım yöntemi ile hız ve alternatif çeşitliliği açısından geleneksel mimarlık üretimi ile kıyaslandığında verimli bir tasarım sürecine sahip olunmaktadır. Morfogenetik Mimarlık'ın kendi kendine organize olma, kendi kendine yetebilen mekan tasarımları oluşturarak mimariye aktarma, ulaşılacak en iyi alternatiflere parametrik tasarım ve genetik algoritmalar dahilinde kısa sürede

ulaşma ve hızlı şekilde transformasyona uğratabilme gibi özellikleriyle geleceğin mimarisinde yerini alacağı öngörülmektedir.

Morfolojik Tasarım başlığı altında yer alabilecek bir yapı olan Araştırma Pavyonu, ICD/ITKE VE Stuttgart Üniversitesi'nin işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir yapıdır. Biyolog, mimar, mühendis, paleontolog ve öğrencilerin beraber çalışması sonucu iki buçuk yılda inşa edilmiştir (Elshtwei, 2018, s.76). Tasarım içindeki alanlar biyolojik ilkelerden ilham alan Hesaplamalı Mimari Tasarım'ı kullanarak artık üretimi mümkün kılınan sonuçları tanımlamaktadır (Elshtwei, 2018, s.75).

Şekil 1: ICD/ITKE Araştırma Pavyonu 2013-14 (Elshtwei, 2018, s.75).

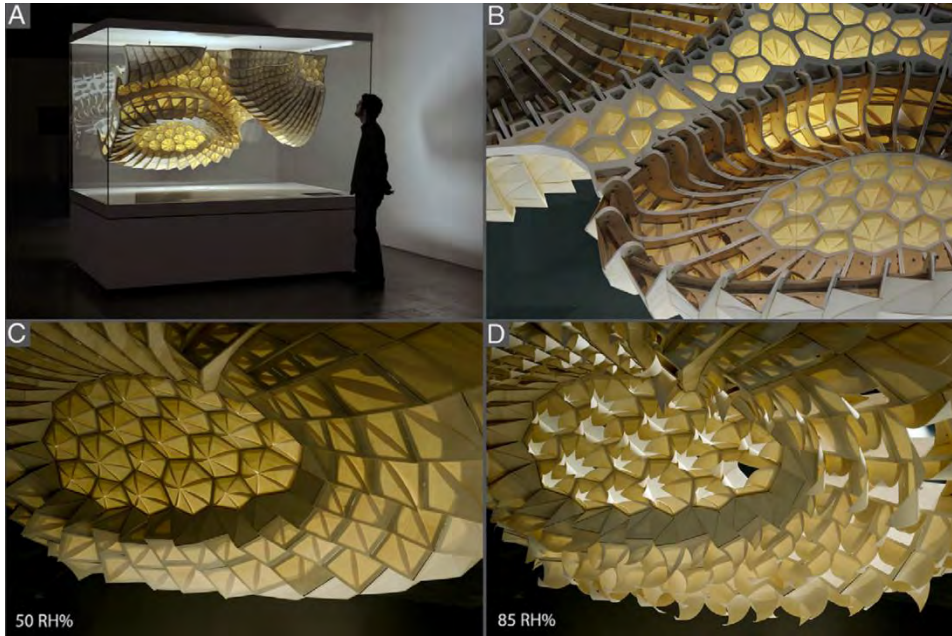
Yapı, morfolojik prensipleri içeren Hesaplamalı Tasarım çerçevesini izleyerek oluşturulmuştur. Malzemeler ve yapının strüktürü fiberlerden oluşan hafif bileşenlerden oluşmaktadır (Elshtwei, 2018, s.76). Araştırma süresince, Elytron Böceği ve özellikle dış kabuğu olan kitin tabakası üzerinde yapılan araştırmalar, bu ultra hafif yapıların malzeme verimliliği açısından çok kayda değer özelliklere sahip olduğu tespit edilmiş, Pavyonun kabuk, taşıyıcı ve iç mekan olmak üzere bütüncül bir şekilde tasarlanması yolunda faydalanılmıştır (Şekil 1).

Şekil 2: Araştırma Pavyonu'nun İç Mekan ve Bileşenleri (Elshtwei, 2018, s.76).

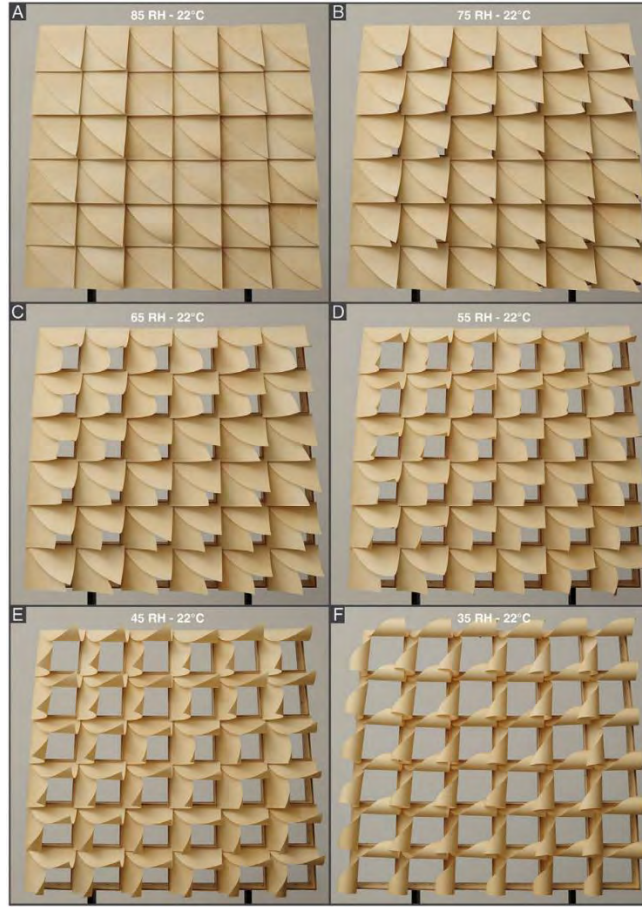
Hesaplamalı Tasarım stratejileri kullanılarak ICD/ITKE Araştırma Pavyonu gibi projelerin yaratılması, biyolojik modellerden öğrenilen strüktürel prensiplerin kullanım olanaklarını ortaya çıkarmıştır (Elshtwei, 2018, s.76, 80). Elytron'un biyolojik özelliklerini alarak, hafif malzemeler, iki katmanlı sistemler ve lifli yapılarını sisteme entegre ettikten sonra hesaplamalı süreçlerden geçirilerek final form elde edilmiştir (Şekil 2). Araştırma enstitüleri, Hesaplamalı Tasarım potansiyellerini ve biyolojik ilkelerin mimariye ne kadar başarılı şekilde uygulanabileceğini göstermek için gelecekte bu pavyonlar gibi mimariler inşa etmeye devam edecektir (Elshtwei, 2018, s.76).

Morfolojik Tasarım dahilinde yaratılmış diğer bir örnek olan Hygroscope, ortamdaki nem seviyesi arttığında herhangi bir ilave sistem, ekipman ya da elektrik olmadan atmosferi havalandırabilmektedir. Proje, herhangi bir ek teknolojiye ihtiyaç duyulmadan iklim değişikliklerine cevap veren mimari bir sistemdir. Yapının nefes alması ahşabın özelliklerine, maddelerin fiziksel ya da mekanik özelliklerinin, yöne bağlı olarak değişmesi olarak tanımlanan anizotropi ile ahşabın kuruyken nemi emme ve ıslakken atmosfere nemi salma yeteneği olarak tanımlanan higroskopikliğe dayanarak sağlanmaktadır. Neme karşı hassasiyet sayesinde şekil değişiklikleri meydana gelmektedir. Sistemde malzeme olarak, akçaağaç kaplama ile sentetik kompozitlerin kombinasyonlarından oluşturulmuş, tasarım için özel üretilmiş elemanlar kullanılmıştır. Toplamda 4000'den fazla geometrik olarak benzersiz eleman robotik olarak üretilmiştir (Grozdanic, 2012).

Şekil 3: Centre Pompidou'da Bulunan Hygroscope Enstelasyonu (Reichert, Menges, Correa, 2015, s.64).

Higroskopik malzeme özelliklerinden faydalanılarak çevresel değişikliklere uyum sağlayan Hygroscope otonom bir mimari sistemdir. Teknoloji içermeyen tasarımın mekanik prensipler yerine biyolojik prensipleri izlediği söylenebilmektedir (Şekil 3). Doğada farklı bitki türlerinin sahip olduğu özellik olan higroskopik şekil değiştirme adaptasyonu mimari uygulamalar açısından önemli potansiyeller barındırmaktadır (Reichert vd., 2015, s.50).

Şekil 4: Denetimli İklim Koşulları Altında Elemanların Laboratuvar Testi (Reichert vd., 2015, s.59).

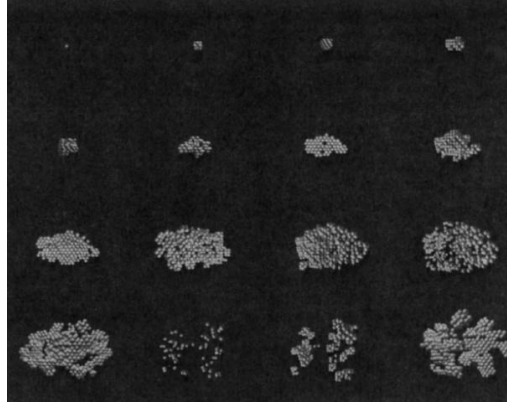
Ortamdaki nem seviyesindeki genel değişimler yüzeylerin tamamen kapalı A'dan tamamen açık durumda bulunan F'ye kadar homojen bir şekilde açılıp kapanmasını sağlamaktadır. Verilen Hygroscope örneğinde olduğu gibi iklime duyarlı, çevresel koşullara yanıt veren, dinamik hareketler içererek kendini otonom olarak koşullara göre regüle eden, adaptasyon özelliğine sahip mimari projelerin sayısının gelecekte çeşitli faydalar ortaya sunacağı beklenmektedir.

2.3.2. The Interactivator

Londra'da 1995 yılında açılan "An Evolutionary Architecture" (Evrimsel Mimarlık) sergisinde, The Interactivator gerek sergideki izleyicilerle etkileşim halinde olan gerek sergi atmosferine cevap veren, evrim geçiren bir tasarımdır. Mekâna yerleştirilmiş sensörler alandaki nem, koku, sıcaklık, duman, ses gibi verileri algılayarak modelin evrimini etkilemektedir. Bununla beraber, izleyicilerin genetik bilgi önerileri de evrimin ilerleme aşamalarını etkilemektedir. İnternet kullanımı devreye sokularak proje bir sonraki aşamaya taşınmıştır. İnternette katılım sağlayan izleyiciler tıpkı sergi alanında olduğu gibi genetik bilgi girişi yapmaktadır. Diğer bir alternatif olarak, modelin farklı web sitelerine indirilmesiyle kopyalarının oluşturulması sağlanmıştır. Farklı evrimsel yollar ile üretilmiş yeni modeller gen havuzuna katkıda bulunması açısından ilk etapta üretilen modele de katkı sağlamaktadır. Son olarak sergiye erişimine izin verilen bir web sitesi aracılığıyla modelin evrimleşme aşamaları gözlemlenebilmekte ve projenin bağlamı anlaşılabilir. Doğal seçilim ve evrim mantığını taşıyan üretken bilgisayar modeli projesinde, ilk iki hafta içinde kromozomlara bağlı olarak üretilmiş dört aile yüz yirmi jenerasyon sonra aynı kromozom yapısını korumuştur (Frazer, 2002, s.35).

Şekil 5: Üretken Bilgisayar Modeli Projesi Interactivator'ün Dış Etkiler İle Geçirdiği Morfogenez ve Evrimsel Aşamalar (Bentley, 2001, s.270).

Şekil 6: Genetik Algoritmalarla Kontrol Edilen Veri Hücreleri (Bentley, 2001, s.270).

Üretken-evrimsel tasarım The Interactivator sanal ortamda global bir katılımı doğadaki evrimsel modeli bir mimari form üretme süreci olarak kullanmıştır. Katılımcı kitlesi sayesinde genetik tasarım havuzu içinde bir biyoçeşitlilik yaratılmıştır. Bu biyolojik çeşitlilik genetik algoritmalar vasıtasıyla yeni nesillerin eski nesillerden öğrenmesi sağlanarak oluşturulmuştur (Janssen, 2020). Doğanın sanal bir ortamda simüle edildiği projede, gelişimi belirleyen algoritmalar ile yapay tohumlar çoğalma, mutasyon, morfogenez gibi eylemler sonucunda evrim geçirmiş ve modelleri meydana getirmiştir (Vural, 2015, s.8). Morfogenetik Mimarlık Yaklaşımı'nın içerdiği genetik tekniklerin dış kabuk ya da sadece biçim yaratma için var olmasının aksine temel mantığını form bulma süreci oluşturmaktadır. Sergide henüz sanal olarak gerçekleştirilen bu projenin ileride sanal mekândan gerçek mekanlara aktarılarak gerçekleştirileceği öngörülmektedir.

2.3.3. Annihilation Filminin İncelenmesi

Jeff VanderMeer'in aynı isimli romanına dayanan, Alex Garland tarafından yazılmış ve yönetilmiş 2018 yapımı bilim kurgu filmi Annihilation'ın kurgusal mekanlarındaki mutasyon, evrim, morfogenez kavramlarının kullanımı ve etkileri incelenmiştir. Film bir grup bilim insanının, hükümet tarafından karantinaya alınan "The Shimmer" (Parıltı) olarak adlandırılan alana girmeleri ve dünya dışı güçlerin etkisiyle oluşmuş bitki ve hayvan mutasyonlarını kapsayan anomalilerle karşılaşmalarını konu almaktadır. 3 sene önce bir meteorun çarpmasıyla The Shimmer adı verilen bir oluşum meydana gelmiş ve gittikçe büyüyerek sınırlarını genişletmiştir. Eski asker, moleküler biyolog Lena'nın kendisi gibi asker olan eşi Kane The Shimmer'a yaptığı gizli görevden bir sene sonrasında dönmüş fakat hiçbir şey hatırlamamaktadır. Ani gelişen sağlık sorunu sebebiyle çağırıldıkları ambulansın yolu güvenlik güçlerince kesilir ve fenerin dolayısıyla The Shimmer'ın yakınında bulunan X Bölgesi üssüne götürülürler.

Şekil 7: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [00:28:05] - [00:28:16]

Dünya dışı etki sonucunda gelişen bu bölge hakkında teoriler olmasına rağmen kesin bir bilgi yoktur. Bu sebeple biyolog Lena, psikolog Dr. Ventress, fizikçi Rodie Radek, jeomorfoloğ Cassie Sheppard ve sağlık görevlisi Anya Thorensen'dan oluşan bir ekip The Shimmer'in ana kaynağı olan fenere gidip gözlem yapmak ve bilgi toplamak üzere bölgeye girerler (Şekil 7).

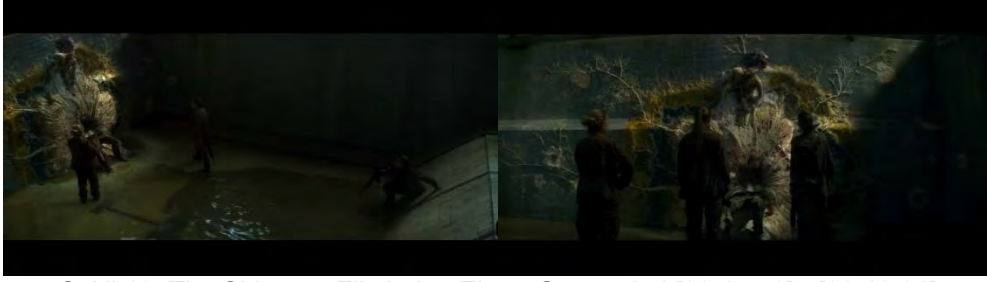
Şekil 8: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [00:33:32] - [00:33:55]

Bölge içinde ilerledikçe bitki ve hayvanların normal yapısından farklı olduğunun farkına varmaya başlarlar. Çiçekler aynı dal yapısından çıkmalarına rağmen, aynı bitki farklı türler barındırır. Bölgedeki bir şey gen havuzunda zincirleme mutasyonlara sebep olmakta ve çok şiddetli bir değişim yaratmaktadır (Şekil 8).

Şekil 9: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [00:41:40] - [00:42:00]

Önce hafif olan mutasyonların etkisi, fenere yaklaştıkça ağırlaşır. Şekil bozuklukları, formların kopyaları, tekrarlamalar, morfolojik başkalaşımalar görülmeye başlanır. Kendilerinden önceki keşif grubunun üs olarak kullandığı yapının beton duvarlarının üzerinin renkli organizmalarla kaplandığını görürler (Şekil 9).

Şekil 10: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [00:47:50] - [00:48:04]

Karargâhın cephe yüzeylerini sararak yüzeyi malzeme ve renk açısından başkalaştıran, canlı cansız ayrımını bulanıklaştıran bir nevi ele geçiren oluşumların etkisini biraz daha yoğun şekilde iç mekânda görmek mümkündür. Binanın iç mekanlarında ilerlemeye devam ettikçe kendilerinden önce gelen askerlerin vücutlarının, önceki sahnelerde görülen renkli floral yapılarla iç içe geçmiş olduğu bir duvarla karşılaşılır (Şekil 10). Karargâhın salt bir fiziksel yapı olmaktan çıkarak, kırılmaların sebep olduğu başkalaşımlarla canlı, cansız, insan, bitki, mekân gibi kavramların iç içe geçerek yeni bir morfolojik gerçeklik kurgusu yansıtılması olarak yorumlanmaktadır.

Şekil 11: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:04:14] - [01:04:45]

Terk edilmiş ahşap yapılar insan kullanımından uzak kaldığı süre dahilinde bitkiler tarafından sarmalanarak doğa tarafından kamufle edilir duruma gelir (Şekil 11). Geniş arazideki insan şeklinde büyümüş bitkilerle karşılaşılır. Lena tarafından bitkilerin yaprakları incelendiği takdirde, DNA diziliminden vücut planını ve fiziksel yapıyı belirleyen insan hox genleriyle karşılaşılacağı söylenir.

Şekil 12: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:06:27] - [01:06:46]

Dinlenmek için geldikleri arazide yöneldikleri ev Lena'nın The Shimmer'a gelmeden önce yaşadığı evin aynısıdır (Şekil 12). Aynı mekânın bölge içinde tekrar kullanımıyla gerek The Shimmer'ın yeni bir gerçeklik yarattığı vurgulanmış gerekse hücrelerin bölünerek sürekli bir çoğalma ve kopyalanma haline vurgu yapılmıştır.

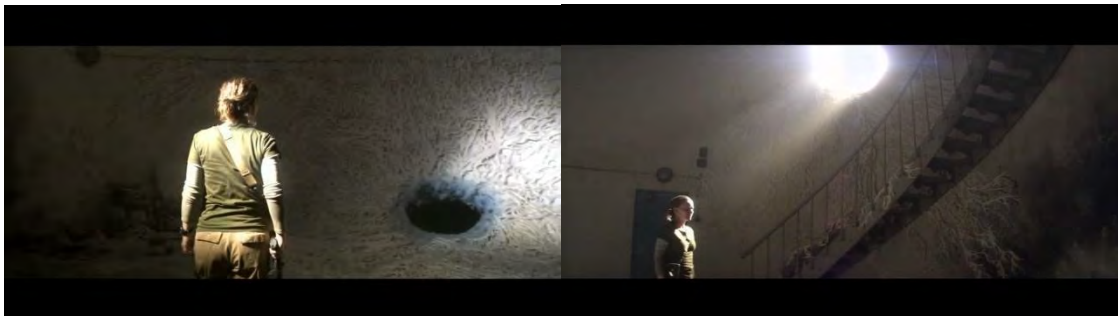
Şekil 13: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:18:34] - [01:18:38]

İnsan müdahalesinin kesildiği yıllar içinde gelişen bitkiler ile ve organizmaların evler üzerinde de etki göstermesiyle birlikte doğal çevre ile yapılı çevre ayrımının keskinliğinin yok olduğu görülür. Mimari mekân ve doğa arasındaki bu muğlaklığın artmasının yanında, canlılar üzerinde de aynı etkiler gözlenir (Şekil 13). Bölge DNA'lar için bir prizma görevi görmektedir. Profesör Lena'nın kendi kanından aldığı örneği incelediğinde karargâhta aldığı örneklerde olduğu gibi hücrelerin hızla parçalanıp çoğaldığını ve başkalaştığını gözlemler.

Şekil 14: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:24:12] - [01:25:12]

Lena ormanın içinden geçerek sahile ulaştığında, sahilden başlayan ve geniş bir arazi boyunca uzanan farklı aralıklarla gelişmiş güzel sıralanmış ve farklı boyutlarda kar tanelerinin kümelenmesiyle oluşmuş kristalleri andıran ağaç benzeri formlarla karşılaşır (Şekil, 14). Ortasında ise önünde çeşitli kafatası ve kemiklerin bulunduğu, zeminden başlayıp duvarları tırmanarak yapının cephesini saran kemiksi bir maddeden meydana geldiği izlenimi uyandıran dallarla sarılmış halde fener bulunur.

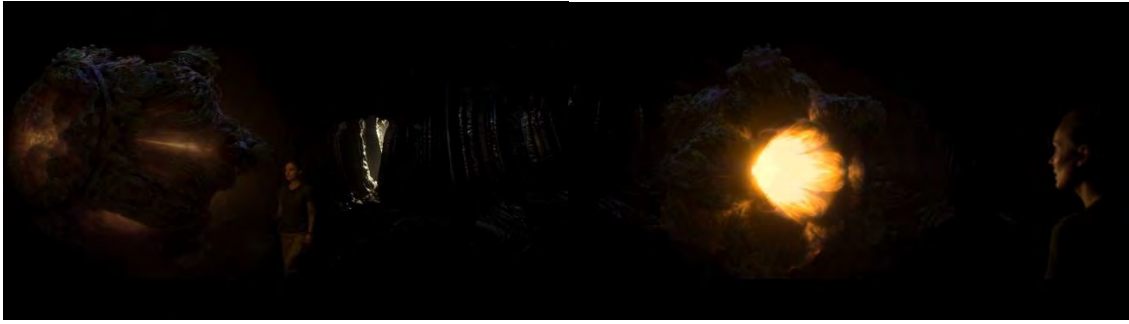
Şekil 15: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:25:30] - [01:25:36]

İç mekân da aynı şekilde cephedeki sarmaşık görünümünde beyaz dal benzeri formlarla sarmalanmıştır (Şekil 15). Fenerin zemininde kemiksi sarmaşık formların yoğunlaşarak merkezine doğru aldığı meteor tarafından açılmış bir delik görünmektedir.

Şekil 16: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:31:08] - [01:31:40]

Zeminde yer alan delikten içeri girildiğinde karşılaşılan mağara zemin, duvar, tavan ayrımının bulanıklaştığı tamamen siyah bir madde ile çepeçevre sarıldığı bir mekân tasviri olarak sunulmuştur. Kendi içerisinde hareket halinde olan yüzeyleriyle sabit gibi görünen mekân aslında bir canlı organizma gibi davranmaktadır (Şekil 16).

Şekil 17: The Shimmer Filminden Ekran Görüntüleri [01:34:00] - [01:34:16]

Hacimsel olarak sürekli büyüyüp küçülmekte olan amorf siyah bir form belirir. Sürekli devinim içinde içeriden dışarı, dışarıdan içeri doğru bir akış halinde form, mekân içinde mekân kurgusu yaratırken iç-dış kavramlarının arasındaki sınırı ortadan kaldırmaktadır (Şekil 17). Ambiyans olarak Gigervari bir rahim olarak tanımlanabilecek mağaranın yeniden doğuma gönderme yaptığı düşünülmektedir. Film boyunca genetik mutasyonlara maruz kalmış bir bölgenin doğal, yapılı çevre ve içindeki insanlar üzerinde oluşturduğu etkiler gösterilmektedir. Mekanlar, canlı organizmalar ve cansız nesnelere Shimmer'in yeni doğal kanunlarının etkisine girerek hızlı bir evrime uğramaktadır. Bu yeni gerçekliğin neden olduğu kırılmalarla bölgede bulunan her şey bu yeni evreni oluşturan tek büyük bir organizmaya dönüşmektedir. The Shimmer her şeyi dönüştürüp transformasyona uğratarak yeni bir şey yaratmaktadır.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada yoğunluklu olarak biyoloji bilimin içinde kullanılan bir kavram olan morfogenezin mimari disiplini ve sinema alanında mekân kurgulanımına etkileri incelenmiştir. Doğadaki evrimsel sürecin algoritmalar dahilinde mimari yaratım için bir araç olarak kullanıldığı The Interactivator modelinin incelenmesiyle morfogenez, mutasyon gibi kavramların mimari form üretimindeki etkilerine bir bakış sunulmuştur. Sistem çeşitli sensörler ile fiziksel çevrenin sıcaklık, nem, koku gibi bilgilerini algılamakta ve bir veri olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber gerek sergideki izleyiciler gerek internet üzerinden bağlanan katılımcıların genetik bilgi önerileri de süreç ve sonuç üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Model yaratımı sürecinde bahsedilen bu dış etkiler dijital ortamda doğal seçilim şartlarını simüle etmekte ve izleyicileri de bu işleyişe dahil ederek etkileşimli bir mimari modele ulaşılmaktadır.

Günümüz koşullarında bilgisayar ortamında simüle edilen mimari mekân kurgusu ve form üretimi yönteminin gelecek mekân pratikleri dahilinde reel mekanlara dönüşmesi beklenmektedir. Değişen ekolojik koşullar, gelişen teknoloji, disiplinlerarası çalışma yönelimlerinin yoğunlaşması, modüler ve fonksiyonel, sürdürülebilir tasarıma eğilme gerekliliği gibi konular doğrultusunda, geleceğin mimari tasarımında çevresel koşullar karşısında canlı bir organizma gibi adapte olan, kendisini gerek form gerek malzeme açısından transforme eden, kullanıcıya çok fonksiyonlu kullanım olanakları sunan mimari mekân üretim kurgularının hâkim olacağı beklenmektedir. Mutasyon, çaprazlama, tekrarlama gibi kavramlar mimari model üretiminde kullanıldığı gibi bilim kurgu sinemasındaki mekân yaratımını da etkilemektedir.

Annihilation filminde evrim ve beraberinde getirdiği mutasyon kavramlarının bitki, hayvan, insan gibi canlıların morfolojik özelliklerini başkalaştırması görülmektedir. Hücrelerin hızla bölünerek çoğalması ve bu çoğalma esnasında başkalaşma durumunun etkileri doğal ve yapılı çevre üzerinde de gözlenmektedir. Mutasyonlar yeni bir gerçeklik kurgusu yaratarak canlı, cansız, doğal çevre, yapılı çevre sınırlarını bulanıklaştırarak izleyicinin fiziksel çevre ve insan ilişkilerini düşünmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda film, doğal ve yapay çevre ayrımını muğlaklaştırmasının yanında, mekânsal statik ve dinamik olma halini de tartışmaya açılmaktadır. Bölgenin çevresini üç boyutlu olarak saran çok renkli, yansıtıcı, akışkan bir tabaka şeklinde gösterilen duvarın hareket halinde oluşu bu sorgulamaya yol açan kurgulardan biridir. Bir diğeri ise; meteorun çarptığı fenerin iç mekân zemininde bulunan delikten girilen, tüm yüzeyleri aynı dal benzeri oluşumlarla örülmüş monokrom mağaranın duvarlarında lineer bir akış şeklinde kendini gösteren devinimdir. Mekân kurguları içinde doğanın mekanlarda morfolojik kullanımı ve içerdikleri kinetik özellikler canlı bir organizma şeklinde davranış gösteren Morfogenetik Mimari ile paralellik göstermektedir.

Birbirinden çok farklı gibi gözüken sinema, mimarlık ve biyoloji disiplinleri, evrim kavramının mimari tasarım ve kurgusal mekanlarda kullanımı ile etkileşim halinde olan alanlar olduğu fark edilmiştir. Biyolojik bir kavramın mimariye aktarımıyla oluşan bir tasarım yaklaşımının izleri filmin mekân kurgularına yansımıştır. Bilgisayarın bir mimari sunum aracı olarak kullanılmasının evrilerek, mimari tasarım sürecinde mimar ile beraber aktif rol oynaması gibi değişimlerle beraber günümüzün ütopyaları olarak değerlendirilebilecek, bilim kurgu sinemasında çoklukla kullanılan mekân kurgularının yazılımlar aracılığıyla geleceğin mimari pratiği içerisinde kullanılacağı, doğal çevre, yapılı çevre ve kurgusal mekân sınırlarının yumuşayacağı ve mimari temsilde ortak şekilde üretilere aktarılacağı beklenmektedir. Morfogenez, daha geniş bağlamda evrimsel işleyişin mimari mekân üretim pratiği ve kurgusal mekân tasarımında benzer kullanımlara sahip olmasının yanında çeşitli farklılıklar da barındırmaktadır.

The Interactivator projesinde mutasyon, doğal seçim gibi fenomenlerin mimari model üretimi dahilinde kullanımında, evrimsel sürecin kendisini bir araç olarak kullanarak doğada mevcut çözümlerin pragmatist bir yaklaşım dahilinde tasarım problemlerine aktarımı söz konusudur. Annihilation filminde ise dünya dışı etkilerle oluşan The Shimmer DNA'lar için bir prizma görevi görerek sınırları içine dahil olan mekânsal ve biyolojik tüm oluşumları çarpıtmakta ve dönüştürmektedir, ancak gözlemediği kadarıyla bu yeni gerçeklik yaratma durumunun pragmatist bir kullanımı söz konusu değildir.

Kaynaklar

Ahmed, M. (2015). *Bio-Digital Morphogenesis In Architecture An Application on Digital-Botanic Architecture Faculty of Engineering* (Yüksek Lisans Tezi). Alexandria Üniversitesi, İskenderiye, s.7-82.

Bentley, P., Corne, D. (2001). *Creative Evolutionary Systems*, Massachusetts: Morgan Kaufmann, s.270.

Elshtwei, A.B. (2018). Computational generative design with biomimicry towards morphogenesis in digital architecture (Yüksek Lisans Tezi). Çankaya Üniversitesi, Ankara, s.75-80.

Frazer, J., Liu, X., Tang, M., ve Janssen, P. (2002). *Generative and evolutionary techniques for building envelope design. Jeneratif Sanat Konferansı GA2002'de sunulan bildiri*, Milano, Erişim adresi: <http://papers.cumincad.org/data/works/att/ga0202.content.pdf>

Garland, A. (Yönetmen). (2018). *Annihilation* (Film). Londra: Paramount Pictures.

Grozdanic, L. (2012). *Hygroscope-Meteorosensitive Morphology/Achim Menges&Steffen Reichert*. Erişim adresi: <https://www.evolo.us/hyroscope-meteorosensitive-morphology-achim-menges-steffen-reichert/>

Janssen, P. (2004). *Digital Code Scripts for Generative and Evolutionary Design: De Identitate*. Erişim adresi: <https://www.generativedesign.com/asialink/de6.htm>.

Kachri, G. (2009). *Parasitic Ecologies: Extending Space Through Diffusion-limited Aggregation Models* (Yüksek Lisans Tezi) .UCL, Londra, s.9.

İçmeli, B., M. (2004). *Digital Morphogenesis In Architectural Design*, Erişim adresi: https://www.academia.edu/5041153/Digital_Morphogenesis_in_Architectural_Design.

Reichert, S., Menges, A., & Correa, D. (2015). *Meteorosensitive architecture: Biomimetic building skins based on materially embedded and hygroscoically enabled responsiveness. Computer-Aided Design*, 60, s.50-69. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010448514000438?via%3Dihub>

Roudavski, S. (2009). *Towards morphogenesis in architecture. International journal of architectural computing*, 7(3), s.348-358. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/237403020_Towards_Morphogenesis_in_Architecture

Vural, S., Avinç, G. (2015, Haziran). *Doğadan Esinli Geleneksel ve Sayısal Tasarım Yöntemlerinin Yaşam Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi*, IX. Mimarlıkta Sayısal Tasarım Ulusal Sempozyumu, Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İstanbul. Erişim adresi: https://www.academia.edu/34978744/Dog_adan_Esinli_Geleneksel_ve_Say%C4%B1sal_Tasar%C4%B1m_Yo_ntemlerinin_Yas_am_Kriterlerine_Go_re_Deg_erlendirilmesi_.pdf.

Kırsal Turizm ve Vernaküler Mobilya Etkileşiminde Deformasyon Kavramı

İrem BEKAR^{1*}, İpek ÖZPINAR², Şebnem ERTAŞ BEŞİR²

Öz

Giderek artan turizm faaliyetlerine bağlı olarak kırsal alanların vernaküler özellikleri zamanla değişikliğe uğramıştır. Bu değişimden başta vernaküler yapılar olmak üzere iç mekan ve mobilyaları da büyük oranda etkilenmiştir. Değişim çok yönlü bir kavramdır. Bu süreçte; vernaküler mobilyalar özgün karakterini koruyup geliştirerek sürekliliğini sağlayabileceği gibi özgün karakterini kaybederek yok olabilmektedir. Vernaküler mobilyanın değişimi süreçlerinin belirlenmesi için onu oluşturan özelliklerin incelenmesi ve bu özelliklerin zamanla oluşturduğu anlamının değerlendirilmesi gerekmektedir. Kırsal alanların turizm etkisiyle değişiminde bu iki farklı olgu transformasyon ve deformasyon olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada vernaküler mobilyada yaşanan olumsuz değişimler 'deformasyon' kavramı üzerinden ele alınmış; turizm hareketlerine bağlı olarak deformasyona uğrayan vernaküler sürdürülebilirliğinin gerekliliğine ve önemine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda yapılan literatür araştırması ile değişim türleri belirlenmiş ve mobilyada yaşanan deformasyonlar sosyokültürel etkenlerden kaynaklı deformasyon, ekonomik etkenlerden kaynaklı deformasyon, işlevsel değişimlerden kaynaklı deformasyon ve anlamsal deformasyon olmak üzere dört başlıkla irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Turizm, Vernaküler Mobilya, Değişim, Deformasyon.

Deformation Concept in Rural Tourism and Vernacular Furniture Interaction

Abstract

Due to the increasing tourism activities, the vernacular characteristics of rural areas have changed over time. The interior space and furniture, especially the vernacular structures, have also greatly affected by this change. Change is a multifaceted concept. In this process; Vernacular furniture can maintain and improve its original character, or it can disappear by losing its original character. In order to determine the change processes of vernacular furniture, it is necessary to investigate the features that make up it, and also the meaning of these features over time should be evaluated. In the change of rural areas with the effect of tourism, these two different phenomena are defined as transformation and deformation. In the study, the negative changes in vernacular furniture were handled through the concept of 'deformation'; It is aimed to draw attention to the necessity and importance of the sustainability of the vernacular, which undergoes deformation due to tourism movements. In this context, the types of change were determined by the literature research and the deformations in the furniture were examined under four headings: deformation due to sociocultural factors, deformation due to economic factors, deformation due to functional changes and semantic deformation.

Keywords: Rural Tourism, Vernacular Furniture, Change, Deformation.

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon TÜRKİYE

² Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Antalya TÜRKİYE

*İlgili yazar/Corresponding Author: irembekar@ktu.edu.tr

1. Giriş

Dünyanın en büyük ve en hızlı gelişen endüstrilerinden biri olan turizm, insanların sürekli buldukları yer dışında devamlı olarak yerleşmemek kaydıyla serbest bir ortam içinde, dinlenme, gezi, merak, din, sağlık, spor, eğlence gibi çeşitli amaçlarla veya aile ziyareti, seminerlere katılmak gibi sebeplerle, yaptıkları seyahatlerden, ortaya çıkan iş ve işleri kapsayan, bir tüketim ve sosyal olay olarak tanımlanmaktadır (Oral, 2005; Yılmaz ve Güler, 2017: 18). Turizm, insana hizmet etmenin dışında insan emeğine dayalı bir ticari sektör olarak ön plana çıksa da; turizmin doğduğu, geliştiği bir doğal veya kültürel çevre bulunmaktadır. Bu özellikler aracılığıyla turistlere hizmet verilerek gelir elde edilmekte ve dolayısıyla turizmin geleceği de bu alanların doğru kullanımına bağlı kalmaktadır (Soykan, 1999: 67). Günümüzde ise turizm faaliyetlerindeki talepler değişiklik göstermiş ve kitle turizminde olduğu gibi kıyılara değil, bundan farklı olarak ülkelerin iç ve kırsal yerlerine doğru yönelmiştir (Çetin vd., 2017: 138).

Kırsal çevreler; geçmişte ve günümüzde, bölgeye özgü özellikleriyle kent insanının ilgisini çekmektedir. Turistler için farklı bir anlam ve çekicilik ifade eden kırsal alanlar, gittikçe rekreasyon ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Özellikle kırsal yaşam biçiminin insanlara çekici gelmesi, stres yaratacak sınırlamaların olmayışı, kişilerin kendilerini özgür hissetmesini sağlayacak olanakların varlığı gibi birçok etken kırsal alanlara ziyaretleri arttırmış, böylece 'kırsal turizm' denen bir turizm türü ortaya çıkmıştır (Soykan, 1999: 68). Kırsal turizmi en çekici kılan özelliklerin başında bölgenin vernaküler özellikleri gelmektedir.

Rudofsky (1964) vernaküler terimini kültürler arası farklılaşan, ülkeden ülkeye değişen anlamında kullanmaktadır. Vernaküler terimi informal, spontane, akademik olmayan, özgün, popüler, köye ait, zanaatkar işi, resmi olmayan, anonim ve yerel gibi birçok anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca vernakülerlik, belirli bir ülke veya bölgedeki insanlara, çevreye, yaşayış biçimine, geleneklerine ve iklim şartlarına göre değişen spesifik, yerel, lokal ve ortak şeyler anlamında kullanılmaktadır (Eray ve Kutlu, 2021: 71; İbiş, 2019: 1). Vernaküler kavramı bölgede yer alan doğal ve yapay tüm özellikleri ifade etmektedir.

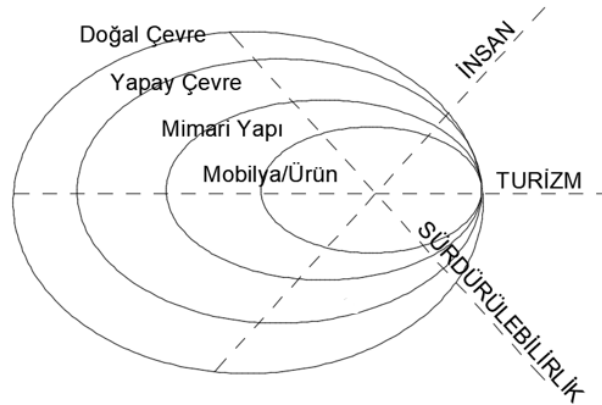
Kırsal turizm zamanla bölgenin vernaküler özelliklerini de etkilemekte ve değiştirmektedir. Bunlar arasında vernaküler mimari kadar iç mekan ve mobilyalar da değişime uğrarlar. Değişim sürecinde nesne ya da kavram transformasyona uğrayarak önceki haline göre sürekliliğini koruyabileceği gibi deformasyona uğrayarak sürekliliğini kaybedebilir. Bu değişimler sonucu nesne veya kavram 'var' olur ya da 'yok' olur. Değişim süreçleri birbirine indirgenemez (Birik, 2011: 57). Transformasyon ve deformasyon kavramını ortaya çıkaran olgu mekanların zaman süreci içerisinde birçok farklı etkenle girdiği etkileşimdir. Kırsal alanlarda bu etkileşimi sağlayan en büyük etkenlerden biri ise kırsal turizmdir.

Kırsal turizm ile beraber gelen değişim; bölgeye birçok yönden katkı sağlayabileceği gibi değişimin türüne bağlı olarak, yapılan bilinçsiz müdahalelerle doğal ve yapılı çevrenin özgün karakterini oluşturan diğer unsurlara zarar verebilmektedir. Çalışmada kırsal turizm ile birlikte vernaküler yaşamın önemli bir göstergesi olan mobilyaların uğradığı değişimler ele alınmıştır. Bu kapsamda transformasyon ve deformasyon konularına değinilerek vernaküler mobilyalarda deformasyon konusuna odaklanılmış ve vernaküler mobilyaların sürdürülebilirliğinin önemine ve gerekliliğine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

2. Kırsal Turizm ve Sürdürülebilirlik

Kentleşmenin yaşam tarzını standartlaştırması ve kırsal bölgelerdeki yerel özellikleri ortadan kaldırması günümüz dünyasının en büyük sorunlarından biri haline gelmiştir. Hızlı kentleşmenin insana ve çevreye umarsız devam eden günlük akışı insanoğlunu fırsat buldukları zamanlarda kendini doğa ile baş başa kalabileceği alanlara yönlendirmesine neden olmuştur (Çetinkaya Karafakı ve Yazgan, 2012: 55). Böylece boş zamanlarını değerlendirebileceği, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği, sosyal faaliyetlerde bulunulabileceği bir zaman dilimi gereksinimi ortaya çıkmıştır. Turizm hareketlerine bağlı olarak gelişen bu faaliyetler başlarda kitle turizmi olarak ortaya çıksa da fiziksel, kültürel ve sosyal özellikleri ile farklılaşan yerleri merak etme, gezme, görme, tanıma eylemler son zamanlarda yerini doğaya ve yerli halka saygılı alternatif turizm yaklaşımlarına bırakmıştır. Kırsal yaşama dair soyut veya somut varlıkların değerlendirildiği, yöresel ürünlerin ve tarımsal faaliyetlerin değer kazandığı, kültürel unsurların yerel düşünce ve doğa ile birlikte modellendirildiği kırsal turizm, bu anlamda öne çıkan faaliyetlerin başında gelmektedir (Üzümcü vd., 2015: 92; Çetin vd., 2017: 138). Çevre dostu, gittiği bölgede yaşayan yerli halkın kültürel değerlerine, inançlarına, geleneklerine saygılı, yeni deneyimlere açık bir turizm çeşidi olan kırsal turizm günümüzde tercih edilen bir turizm türü olmuştur (Çetinkaya Karafakı ve Yazgan, 2012: 55).

Kırsal turizme olan ilginin günden güne artmasıyla beraber yörenin özelliklerine göre şekillenen vernaküler çevre ve vernaküler ürünler daha önemli ve ilgi çekici hale gelmiştir. Vernaküler mimari geniş anlamıyla uzman mimarların müdahalesi olmaksızın tecrübe ve deneyime dayalı bilgiyle inşa edilmiş yapılar ve ürünlerdir (Arboleda, 2006). Kırsal alanlarda vernakülerlik kavramı doğal çevre başta olmak üzere insanın katkı verdiği, emeği ve yaratıcılığının ürünü olan yapay çevre, mimari yapılar, iç mekan ve mobilyaları da içermektedir (Şekil 1). Bu unsurların tümü kırsal turizm açısından önemli bir kaynak olmakla beraber sürdürülebilirliğinin sağlanması da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1: Vernaküler çevre-turizm ilişkisi (Şekil yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Son dönemlerde kırsal turizme olan talebin artmasının bir sonucu olarak vernaküler çevrede değişiklikler meydana gelmektedir. Yöre halkı ve yerel yönetimler bölgeyi tanıtmaya ve çoğunlukla ekonomik gelir elde edebilme amaçlı alternatif çözümler aramaya başlamıştır. Artan turizm hareketlerine bağlı olarak insanlar konutlarını turistlere hizmet edecek şekilde işlevlendirerek yeniden düzenlemiştir. Bu faaliyetlerden başta vernaküler yapılar olmak üzere iç mekan ve mobilyalar da büyük oranda etkilenmiştir. Meydana gelen değişimler fırsatlar sunabileceği gibi yanlış müdahalelere maruz kaldığında tehdit de oluşturabilmektedir. Yapılan yanlış müdahaleler orijinal dokuya zarar vererek vernaküler çevrenin zamanla özgün kimliğini kaybetmesine sebep olmaktadır.

Kırsal turizmin sürdürülebilirliği turistik kalkınma ile zarar görmek yerine yararlı olan vernaküler çevre, toplum ve kültürlerle uyum içinde işlenen bir süreç ile mümkündür (Özgüç, 2017: 181; Güneş, 2008: 28; Kaypak, 2012: 21). Kırsal turizm planlamasında, gelişiminde ve işleyişinde turizmin tüm alanlarıyla ilgili genel bir kavram haline gelen sürdürülebilirlik son yıllarda odaklanılan bir konudur.

Sürdürülebilirlik çerçevesinde etkili bir kırsal turizm gelişiminden söz edebilmek için vernaküler çevre ve turizm birbiriyle ilişkili olmalı ve doğru yönetilmelidir. Aransson (1994), doğal ve kültürel kaynakların bir sınırı olduğunu, bilinçsiz ve aşırı tüketimde zarar göreceğini belirtmiştir. Günümüzde kırsal turizm etkisiyle bölgeden ekonomik boyutta daha fazla yararlanma çabasına bağlı olarak turizm aktivitelerinin çeşitlenmesi ve turizme katılan insan sayısının artması kırsal bölgelerin tahrip olmasına ve bu bölgelerdeki doğal ortamın hem sosyal hem de kültürel açıdan bozulmasına neden olmaktadır (Pelit vd. 2015: 44). Bu kapsamda, kırsal turizmin sürdürülebilirliği için destinasyonun sahip olduğu vernaküler değerlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ve sürdürülebilirlik anlayışı içerisinde korunması ve yönetilmesi gerekmektedir (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017: 109). Doğal çevreden yapılmış çevreye, mimariden ürüne geniş bir kapsamı içerisinde barındıran vernaküler değerler kırsal turizmden olumlu veya olumsuz olarak farklı ölçülerde etkilenmektedir.

2.1. Vernaküler mobilyanın sürdürülebilirliği

Mobilyalar, bir kimliği temsil etmenin yanında, onu üreten, kullanan insanların ve bölgenin kültürel özelliklerini ifade eden bilgileri de taşımaktadır. Bu özellikler toplumun inancı, gelenekleri ve etnik yapısıyla bulunduğu coğrafi konumu ile ilişkilendirilebilmektedir. Genel olarak mobilya, farklılaşma, grupların toplumsal özelliklerine bağlı olarak çeşitli sosyo-kültürel ortamlara göre farklı sistemler oluşturmaktadır. Her grubun, toplumun veya toplum kesiminin yaşama biçiminin özellikleri, bu grubu ya da kesimi diğerlerinden ayırt etmeyi sağlamakta; her toplum kendi özellikleri doğrultusunda mobilyalar üretmekte, almakta, kullanmakta ve atmaktadır (Özçam, 2013). Mobilyanın formundan malzemesine, süslemelerinden yapım tekniğine kadar tüm özellikleri bulunduğu bölgenin çeşitli etkenleri ile şekillenmektedir.

Günümüzde kırsal alanlarda turizm kaynaklı genellikle vernaküler mimariye dayalı işlevsel değişikliklere yönelik uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Yeniden işlevlendirme sürecinde vernaküler dokuyu yansıtan unsurların bütünü ele alınmalıdır. Bu kapsamda vernaküler mobilyalar da kırsal alanların kültürel karakterini tanımlamada en önemli araçlar arasındadır.

Sanayileşmeyle birlikte Dünyada ve Türkiye’de vernaküler mobilyalar, yerini günümüzde hızlı üretim ve fabrika ürünü mobilyalara bırakmıştır. Bu nedenle, her yörenin farklı tasarım anlayışıyla usta-çırak ilişkisine dayalı olan vernaküler mobilya üretimi zamanla ustası ile beraber yok olmaktadır. Vernaküler kavramı günümüzde hala varlığını sürdüren bir kavram olmasına karşın çoğunlukla vernaküler mimarinin devamlılığı üzerine yoğunlaşmakta; vernaküler mobilya açısından yeterli faaliyetler bulunmamaktadır (İbiş, 2019: 62). Bu nedenle kırsal turizm ve sürdürülebilirlik arakesitinde; geçmişin ipuçlarını, bölgenin yaşam şeklini, kültürel izlerini büyük oranda yansıtan vernaküler mobilyaların yeri, önemi ve sürdürülebilirliğinin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Birçok farklı değişken doğrultusunda vernaküler mobilyaların sürdürülebilirliği çevresel koşullardaki değişimler, turizm baskısı, tüketici tercihleri gibi etkenler çerçevesinde sosyokültürel, işlevsel, ekonomik ve anlamsal değişim olmak üzere dört farklı adımda tanımlanabilir (Çizelge 1).

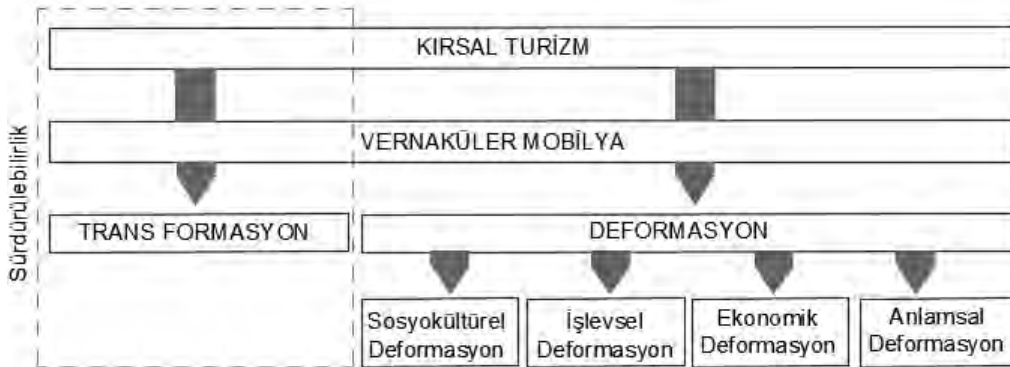
Çizelge 1: Sürdürülebilirlik kapsamında incelenen değişimler (Çizelge yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Sosyokültürel değişim	(Oktay, 2017), (Yazar, 2010), (Aydın ve Okuyucu, 2009), (Qtaishat vd., 2020), (Vellinga, 2014), (Scerri vd., 2016), (Ionela, 2015), (Sharma, 2011), (Altan ve Özsoy, 2017), (Kuter ve Ünal, 2009).
İşlevsel değişim	(Oktay, 2017), (Yazar, 2010), (Kıvılcım, 2019), (Bilgin vd., 2019), (Can, 2007), (Jingjuan ve Dawai, 2015).
Ekonomik değişim	(Oktay, 2017), (Yazar, 2010), (Vellinga, 2014), (Scerri vd., 2016), (Ionela, 2015), (Sharma, 2011), (Öter ve Ünal, 2011), (Bilgin vd., 2019).
Anlamsal değişim	(Kalfaoğlu Hatipoğlu ve Koç Aytakin, 2020), (Parmaksız, 2019), (Bali, 2020), (Koçhan, 2003), (Vázquez Loaiza, 2019), (Carballo ve Carmelo, 2017).

Sürdürülebilirlik kapsamında ele alınan değişimler, günlük yaşamın dönüşümüyle birlikte hızlanmakta, vernaküler çevre ile birlikte mobilyaları da etkilemektedir. Özellikle bu hızlanmada önemli bir tetikleyici unsur olan turizm faaliyetleri de önde gelmektedir. Ancak vernaküler mobilyalarda yaşanan değişim her zaman olumlu anlamda olmayabilir; özellikle süreçte doğru değerlendirilemediğinde, deformasyona uğramakta ve zamanla yok olmaktadır.

3. Vernaküler Mobilya ve Değişim

Vernaküler mobilyanın değişim süreçlerinin belirlenmesi için onu oluşturan özelliklerin incelenmesi ve bu özelliklerin zamanla oluşturduğu anlamının değerlendirilmesi gerekmektedir. Değişim çok yönlü bir kavramdır. Vernaküler mobilya değişim sürecinde turizm ile birlikte özgün karakterini koruyup geliştirerek sürekliliğini sağlayabileceği gibi özgün karakterini kaybederek yok olabilmektedir. Bu iki farklı olgu 'transformasyon' ve 'deformasyon' olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 2: Kırsal turizm ile vernaküler mobilyanın değişimi (Şekil yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

'Transformasyon', var olan biçim ya da olgunun değişerek sürekliliğinin devam etmesi anlamına gelerek olumlu bir durum olarak incelenirken, 'deformasyon'; sürekliliğin ortadan kalkarak var olan biçim ya da olgunun niteliklerini terk etmeye başlaması ya da yok olması anlamına gelerek olumsuz bir durum olarak incelenmektedir (Birik, 2011: 55). Bu doğrultuda, transformasyon mobilyanın sürekliliğini koruyarak değişimini ifade etmekte, deformasyon mobilyanın kültürel, anlamsal veya işlevsel yönlerden sürekliliğini kaybederek gerçekleşen değişimini ifade etmektedir. Vernaküler mobilya özelliklerinin

zaman içerisindeki durumu değişim süreçlerinin tanımlanarak deformasyon veya transformasyon olarak isimlendirilmesinde belirleyicidir.

Çalışmada kırsal alanların turizm etkisiyle değişimde vernaküler mobilyada yaşanan olumsuz değişimler 'deformasyon' kavramı üzerinden ele alınmış, sürdürülebilirlikle ilişkisi incelenmiştir. Bu kapsamda mobilyadaki deformasyon; sosyokültürel etkenlerden kaynaklı deformasyon, ekonomik etkenlerden kaynaklı deformasyon, işlevsel değişimlerden kaynaklı deformasyon ve anlamsal deformasyon olmak üzere dört başlıkla irdelenmiştir.

3.1. Mobilyada sosyokültürel etkenlerden kaynaklı deformasyon

Turizmin temelde toplumsal bir olay olması sebebiyle toplumsal yapı ve yaşam üzerinde etkileri oldukça fazladır (Yazar, 2010: 177). Turizm doğası gereği hem turistlerin hem de ziyaret edilen alanda yaşayan nüfusun yapısını etkilemektedir. Turizmin neden olduğu sosyal etkiler kırsal alanları ve çevresinde yaşayan kent sakinlerinin yaşam kalitesini değiştirmektedir (Oktay, 2017: 29). Böylece kültürel birikimi ile ön plana çıkan kırsal alanlar "turistik tüketimin" gözetildiği bir mekanlar haline gelmeye başlamıştır. Turistik tüketim, değişen tüketim alışkanlıkları ile birlikte fiyat, gelir düzeyi, ulaşım olanakları, arz potansiyeli, reklam ve tanıtım faktörlerinden etkilenerek değişir (Özen, 2009). Bu değişimden vernaküler mobilyalar da aşağıda belirtilen sosyokültürel unsurlar nedeniyle gerçekleşmektedir.

- Kırsal alanlarda çevreye getirilecek hizmetlerin yerel halk düşünülmeden sadece turist odaklı düşünülmesi kişilerin kendi çevrelerine yabancılaşmasına neden olmakta ve insanlar çevrelerini şekillendirirken daha modern mobilyalara ilgi duymaktadır. Bunun bir sonucu olarak vernaküler mobilyalar yerini fabrika ürünü mobilyalara bırakmıştır. Şekil 3'te geleneksel özelliklere sahip bir konutta kullanılan fabrika ürünü mobilyalar görülmektedir.

Şekil 3: Konutta kullanılan mobilyalardaki değişim (Taş, 2015)

- Turizmin faydalandığı temel öğelerden biri de ulaşım"dır. Kırsal turizmin yoğunlaştığı bölgelerde ulaşımın da gelişmesi bölge halkının kolaylıkla kente gidebilmesine imkan tanımıştır. Bunun bir sonucu olarak insanlar kolaylıkla modern ve yeni mobilyalara ulaşmasıyla mobilya tercihleri değişime uğramıştır. Böylece vernaküler mobilyalar kullanılmamaya ve zamanla yok olmaya başlamıştır.
- Turizm ile birlikte yükselen nüfus hareketleri, birey sayısının artmasını ve daha fazla mobilya ihtiyacını doğurmuştur. Bu da yöre insanını fabrikasyon mobilyalara yönlendirmiştir.
- Özellikle kültürel kimlik duygusunun tam yerleşmediği kırsal alanlarda yerel halkın, gelen turistlerin her türlü eyleminden etkilenebilmesi sonucu kültürel yozlaşmaya uğradığı görülmektedir (Yazar, 2010: 179). Doğan (1987), bu olayı Bugnicourt'dan yaptığı alıntı ile şu şekilde desteklemekte ve "yerlilerin turistleri taklit etmesi sonucunda yerli kültürün yoksullaştığı, ve turistlerle ilişkilerin yerlilerde aşağılık duygularının oluşmasına yol açtığını belirtmekte; bu durumu

yeni bir sömürgecilik olarak'' tanımlamaktadır. Bu durum aynı zamanda yerel halkın mobilya tercihlerini etkileyerek kendi vernaküler değerlerini göz ardı etmesine de sebep olmaktadır.

3.2. Mobilyada işlevsel değişimlerden kaynaklı deformasyon

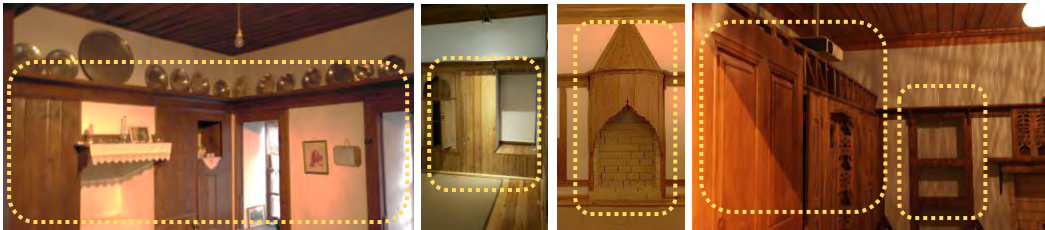
Kırsal turizm etkisiyle kırsal alanlarda bulunan yapılar farklılaşmakta ve vernaküler yapılar farklı işlevlere hizmet verecek şekilde kullanılmaktadır. Bu değişim sürecinde kırsal turizme hizmet amacıyla yapılan yanlış uygulamalar vernaküler dokuya zarar verebilmekte ve bozulmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle kırsal alanlardaki yeniden işlevlendirme çalışmaları sürecinde bölgenin fiziksel ve sosyokültürel özelliklerinin hasara uğramadan yürütülmesi önemli bir konudur. Sürecin vernaküler mobilyalar açısından aşağıda belirtilen nedenlerle oluştuğu söylenebilir.

- Turistik bölgelerde ziyaretçi talepleri ön planda tutularak işlevsel yapının yeniden şekillendirilmesi "yerinden edilme" sorunlarına yol açabilmektedir (Oktay, 2017: 29). Bu terim; konut işlevi dışında kullanılan yapı sakinlerinin farklı yerlerde yaşamalarında zorlanmaları anlamına gelmektedir. Vernaküler mobilyalar özelinde ele alındığında ise başka işlevlere hizmet etmek üzere düzenlenen yapılardaki mobilyaların yerlerini günümüz mobilyalarına bırakması olarak karşılık bulmaktadır. Bu da vernaküler mobilyanın zamanla yok olması ile sonuçlanabilmektedir.
- Vernaküler mobilyanın bir diğer kullanımı ise yapının işlevi değişse bile mekanda bir dekor öğesi olarak kullanılmasıdır. Fakat bu aşamada mobilyanın restore edilme süreci doğru yönetilmelidir. Mobilyanın özgünlüğüne zarar verecek boyama, örtme, eksiltme vb. uygulamaların yapılması deformasyona uğraması ve zamanla yok olabilmesine neden olabilmektedir. Şekil 4'te donatıların boyanarak özgün dokularının yok edildiği örnekler görülmektedir.

Şekil 4: Boyanarak kullanılan donatı örnekleri (Ertaş Beşir arşivi, 2019)

- Yeniden işlevlendirme çalışmalarında yapısal ve mekansal özellikler daha ön planda tutulmakta ve vernaküler mobilyalara yeterince değer verilmemektedir. Bu da vernaküler mobilyanın zamanla yok olma tehlikesini doğurmaktadır. Şekil 5'te bir konutta yer alan özgün mobilyaların onarılarak kullanıldığı örnekler yer almaktadır.

Şekil 5: Mevcut halinden alınıp onarılarak kullanılan elemanlar (Ertaş Beşir arşivi, 2019)

- Kırsal turizmin etkisiyle yaşanan yoğunluk ve yeniden işlevlendirilen yapıların kullanımında da kendini göstermektedir. Vernaküler mobilyaların da içerisinde olduğu mekanlardaki bu yoğun ve aşırı kullanım zamanla mobilyanın fiziksel olarak deformasyona uğramasına neden olabilmektedir.

3.3. Mobilyada ekonomik etkenlerden kaynaklı deformasyon

Kırsal alanlarda turizmin etkisiyle ekonomik nedenlerden kaynaklı değişimler yaşanmaktadır. Ashworth ve Page (2011) 'e göre, turizmin ekonomik etkileri olumlu olabileceği gibi olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu sonuçlar kırsal çevre içerisinde vernaküler mobilyanın sürdürülebilirliğine aşağıdaki nedenler açısından etki etmektedir.

- Harvey'e (2008) göre, turizm destekli yenileme projeleri yerel halkın daha az maliyetli, ekonomik alanlara çözümler aramasına neden olmaktadır (Oktay, 2017: 29). Yeni işlevlerine hizmet etmek üzere konaklama, gıda, ulaşım, yeme- içme gibi amaçlar için düzenlenen mekanlarda doğan mobilya ihtiyacı ekonomik sebepler nedeniyle yerini daha az maliyetli fabrika ürünü mobilyalara bırakmıştır. Bu durum aynı zamanda vernaküler mimari ve içerisinde kullanılan mobilyaların uyumsuzluğu ile de sonuçlanmaktadır. Şekil 6'da müze olarak işlevlendirilen bir konutta kullanılan mobilyalar görülmektedir.

Şekil 6: Müze olarak işlevlendirilen mekanda kullanılan mobilyalar, Sille Müzesi (Ertaş Beşir arşivi, 2019)

- Vernaküler mobilyalar kırsal turizm etkisiyle ilginin turizm sektörüne kaymasına neden olmuş; vernaküler mobilya üreticisi ustalar artık gelir elde etme yolunu turizme yönelik faaliyetlerde aramıştır. Bunun bir sonucu olarak zaten az olan vernaküler mobilya üretimi önemini tamamen kaybetmeye başlamıştır.

3.4. Mobilyanın anlamsal deformasyonu

İnsanlar onları çevreleyen mekan ve mobilyalara zamanla ve yaşadığı anılarla birlikte anlam yüklerler. Böylece her mobilya kullanıcının bir yansıması haline gelir ve hafızalarda yer edinir. Bu nedenle mobilyalar sadece işlevsel özellikleri ile değil kullanıcısının ona yüklediği anlamsal değerleri ile de var olurlar. Kırsal turizm ile vernaküler mobilyaların bellekteki anlamsal sürekliliği de sekteye uğramış, imge ve bellek birbirinden uzaklaşarak zaman ve deneyim süresizleşmiştir (Parmaksız, 2019: 13).

Çoğunlukla insan emeğinin, bilgisinin ve yaratıcılığının bir ürünü olan vernaküler mobilyalar ise bölgenin coğrafi, iklimsel, ekonomik, kültürel özelliklerinin bir yansımasıdır. Onu yapan usta ve kullanıcısı ile olan etkileşimi mobilyanın bir anlam kazanmasını sağlar. Mobilyanın zaman içerisinde uğradığı kültürel, ekonomik veya işlevsel değişimlerle birlikte soyut veya somut olarak hasara uğraması onun fiziksel özelliklerinin dışında anlamsal değerinin de kaybolması ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle geçmiş ve kullanıcısı hakkında bilgi veren bu mobilyaların sürekliliğinin sağlanması aşağıda belirtilen gerekçeler üzerinden ele alınabilir.

- Kırsal alanlarda turizmin yaygınlaşması ile değişen talepler ve ilgi alanları geçmiş ile beraber var olan vernaküler mobilyaların işlevsel ve görsel özellikleri açısından yetersiz görülmesine neden olmuş ve kullanımını azaltmıştır. Kullanılmayan mobilyalar ise konutların bir köşesinde unutulmaya mahkum bırakılmış ve hem fiziksel özelliklerine yansıttığı kültürel değerler hem de kullanıcısının ona yüklediği anlamsal değer ile zamanla yok olmuştur.
- Mobilyaların kullanıcısı ile olan ilişkisi doğrultusunda temsil ettiği anlam kişiden kişiye değişmektedir. Bölgede yaşayan insanın ona kattığı anlam ile turistik amaçla bölgeyi ziyarete gelen kişiler için mobilyanın ifade ettiği anlam kişilerin kültürel özelliklerinin etkisiyle farklılık gösterir. Mobilyanın asıl kullanıcısı bölgenin kültürel değerleri ile bir anlama bürünürken, bölge dışı insanlar için daha çok biçimsel özellikleri ile ön plana çıkarlar. Özellikle turizm nedeniyle yerli halk dışında farklı şehirlerden gelen işletmeciler, bu anlamsal ilişkiyi kuramazlar. Bu da mobilyanın anlamının bellekteki yerini zedelemektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Kırsal turizm zamanla bölgenin vernaküler özelliklerini de etkilemekte; mobilyalar da bunlardan zamanla soyutlanarak değişime uğramaktadır. Bu süreçte nesne ya da anlam transformasyona uğrayarak önceki haline göre sürekliliğini koruyabileceği gibi deformasyona uğrayarak sürekliliğini kaybedebilir. Bu doğrultuda saptanan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

- Kırsal turizm faaliyetlerinde turist odaklı yaklaşımlar yöre halkının vernaküler mobilyaya bakış açısını ve kullanımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.
- Turistlerin gittikleri bölgelerde yöre halkı ile olan olumsuz etkileşimleri vernaküler çevrenin zarar görmesine ve kentsel yaşama yönelik ürünlerin yaygınlaşarak vernaküler mobilya karakterinin zamanla yok olmasına sebep olabilmektedir. Bu da kırsal alanlardaki özgün vernaküler mobilyaların yerine fabrika ürünü mobilyalar kullanılması ve kırsal bölgelerdeki özgün değerlerin zayıflayarak birbirine benzemesi ile sonuçlanmaktadır.
- Turizm odaklı gelişmeler yöre halkının ekonomik açıdan faaliyetlerinin değişmesine de neden olmaktadır. Mobilyalar önceden bulunduğu bölgedeki ağaçtan, ustasının teknik bilgisinden, el emeğinden meydana gelirken daha düşük maliyetli mobilyalara olan eğilim, vernaküler mobilyanın üretimini azaltmakta ve yerini tek tip fabrika ürünü mobilyalara bırakmaktadır.
- Kırsal çevrelerde fabrika ürünü mobilyalara artan ilgi mobilya ustalarının artık üretmemesine ve usta-çırak ilişkisinin de azalarak vernaküler mobilyaların yapım tekniği, malzemesi, süsleme özellikleri gibi değerlerinin unutulup yok olmasına neden olmaktadır.
- Kırsal turizm etkisiyle yapılan yeniden işlevlendirilme çalışmalarında vernaküler mobilyalar göz ardı edilmekte veya kullanım dışı bırakılmaktadır. Vernaküler mimarinin yeni bir işlevle kullanılmasına yönelik çalışmalarda vernaküler mobilyalar mekanla birlikte düşünülmeli; kullanım dışı veya yanlış kullanıma maruz kalmaktansa değerlerini artırıcı ve önemini vurgulayıcı uygulamalarla ele alınmalıdır.

Bulunduğu bölgenin kültürel değerlerinden, geçmişinden, üreten usta ve kullanıcı özelliklerinden izler taşıyan vernaküler mobilyalar, günümüzde kırsal turizm vb. unsurların etkisiyle yanlış uygulamalar veya bilinçsiz kullanımlar sonucu deformasyona uğramaktadır. Vernaküler mobilyaların geri planda kalması ve yok olması önlenemez bir durumdur. Bu nedenle yerel halkın, bölgeyi ziyarete gelen turistlerin ve yerel yönetimlerin bu konuda önlem almaları gerekmektedir.

Kaynaklar

Altan, Hasan ve Karaderi Özsoy, Şefika, "Tarihsel Süreçten Günümüze Büyük Han ve Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Sosyokültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Mekan İşlevlendirilmesi", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 7(4), 2017, s. 634-654.

Aransson, Lars, "Sustainable Tourism System: The Example of Sustainable Rural Tourism in Sweden", *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1/2), 1994, pp. 81-92.

Arboleda, Gabriel, <http://www.ethnoarchitecture.org/web/articles/article/449>, 2006, [26.01.2017].

Ashworth, G. J. and Page, S. J., "Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes", *Tourism Management*, 32.1, 2011, s. 1-15.

Aydın, Dicle; Okuyucu, Ş. Ebru, "Yeniden Kullanıma Adaptasyon ve Sosyokültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında Afyonkarahisar Millet Hamamının Değerlendirilmesi", *MEGARON*, 4(1), 2009, s. 35-44.

Bali, Meltem, "Mekanın Belleği ile Uyumlu Sürdürülebilir Kültür Stratejisi Üretmek: Eyüp Sultan Belediyesi Şehir ve Medeniyet Okulu Örneği", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2020, s.43-58.

Bilgin vd., "Physical Changes in World Heritage Sites under the Pressure of Tourism: The Case of Cumalıkızık Village in Bursa", *European Journal of Sustainable Development*, 8(2), 2019, s. 249.

Birik, Melih, *Kentsel Mekanın Değişim Sürecinde Transformasyon ve Deformasyon*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 228.

Can, Şükran Güneş, *A critical assessment for reuse of traditional dwellings as "Boutique Hotels" in Urgup*, Master Thesis, Middle East Technical University, 2007, s. 272.

Carballo, Rita R.; Carmelo J. León, "The influence of artistically recreated nature on the image of tourist destinations: Lanzarote's art, cultural and tourism visitor centres and their links to sustainable tourism marketing", *Journal of Sustainable Tourism*, 26(2), 2017, s.192-204.

Çetin, İbrahim; Polat Üzümcü, Tülay; İçöz, Orhan, "Kırsal Alanlarda Sürdürülebilir Kırsal Turizm ve Kocaeli-Kandıra Kırsal Turizm Gelişimi Modeli", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2017, s. 137-156.

Çetinkaya Karafakı, Filiz; Yazgan, Murat E., "Kırsal Turizme Kavramsal Yaklaşım, Kırsal Turizmin Önemi ve Etkileri", *International Journal of Social and Economic Sciences* 2(2), 2012, s. 55-58.

Doğan, Hasan Zafer, *Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri*, Uğur Ofset Matbaacılık ve Ticaret, İzmir 1987, s. 175.

Eray, Saide Selin; Kutlu, İzzettin, "Compact City As A Sustainable Urban Form Case Of Yazd City Iran", 5th International Congress on Architecture and Design 2021, s. 71-77.

Güler, Mehmet Emre; Yılmaz, Levent, "Türkiye'de Muhafazakar Değerler Bağlamında Turizm ve Tatil Algısındaki Değişme", *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2017, s. 17-25.

Güneş, Gül, "Turizmin Sürdürülebilirliği için Ekoturizm", *Popüler Bilim Dergisi*, 15(177), Kasım 2008, s. 28-30.

Harvey, David, "The Right To The City", *New Left Review* 53, 2008, s. 23-40.

Ionela, Gavrilă-Pave; Constantin, Bârsan Mircea; Dogaru, Lia-Dorica, "Advantages and Limits for Tourism Development in Rural Area (Case Study Ampoi and Mureş Valleys)", *Procedia Economics and Finance*, 32(2015) s. 1050-1059.

İbiş, Bengüsu, *Türkiye'de Toplu Konut Üretiminde Dikkate Alınan Vernaküler Tasarım Kriterlerinin Bina Üretim Süreçlerine Bağlı Olarak Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Proje ve Yapım Yönetimi Programı, İstanbul 2019, s. 199.

Jingjuan, Ji ve Dawai, Xiao, "The Research on Reuse Forms of Traditional Buildings in Villages", 2015.

Kalfaoğlu Hatipoğlu, Hatice ve Koç Aytakin, Çiğdem, "Mimaride Tasarım Kodları ve Anlamsal Sürdürülebilirlik: Dil, Bellek ve Kimlik Tartışması", *Kent Araştırmaları Dergisi*, 11(31), 2020, s. 1676-1698.

Kaypak, Şafak, "Ekolojik Turizm ve Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), s. 11-29.

Kıvılcım, Ecehan, "Geleneksel Konutta İşlevsel Dönüşümün Mekânsal Bağlamda İrdelenmesi: Denizli Konyalıoğlu Evi Örneği", *Ege Mimarlık*, Haziran 2019, s. 50-55.

Koçhan, Ahmet, "Doğal Çevreyle Kurulan Anlamsal Bağ: Sürdürülebilir Toplu Konut Tasarımı," *Yapı Dergisi*, sa.256, 2003, s. 49-55.

Kuter, Nazan ve Ünal, H. Emre, "Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri", Kastamonu Üniversitesi, *Orman Fakültesi Dergisi*, 9(2), 2009, s. 146-156.

Oktay, Meltem, *Tarihi Kent Merkezlerinde Turizm Sektörünün Ticari Kimlik Üzerindeki Etkisi*, Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul 2017.

Oral, Saime, *Otel İşletmeciliği ve Verimlilik Analizleri*, Detay Yayıncılık, 5.Baskı, Ankara 2005, s. 496.

Otaishat vd., "Exploring The Socio-Cultural Sustainability of Old and New Housing: Two Cases From Jordan", *Sustainable Cities and Society*, Volume 61, October 2020, 102250.

Öter, Zafer ve Ünal, Elif, "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Turizm Etkileşiminin Beypazarı İlçesinde Yerel Ekonomiye Katkıları", 8. Milletlerarası Türk Halkbilimi Kongresi, Paloma Pasha Resort, Özdere-İzmir, (Kasım 21-24, 2011): 1-17.

Özçam, Işıl, *Biçim Dili ve İletişim Ekseninde Mobilyanın Sembolleşmesi ve Günümüz Mobilyasının Sembolleşmesinde Rol Oynayan Sosyolojik ve Teknolojik Etkenler*, Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, MSGSÜ, İç Mimarlık Anasanat Dalı, İstanbul 2013, s. 370.

Özen, Sinem, (2009). *Dünya Turizminde Tüketici Tercihlerinde Yaşanan Değişimlerin Konaklama İşletmelerine Yansımaları: Antalya'da Temalı Otel Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2009, s. 179.

Özgüç, Nazmiye, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Kitabevi, 9.Baskı, İstanbul 2017.

Parmaksız, Pınar Melis, "Belleğin Mekanından, Mekanın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma", Bahçeşehir Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, *İlef Dergisi*, Araştırma Makalesi, 2019, 6(1), s. 7-26.

Pelit, Elbeyi, Baytok, Ahmet ve Soybalı, Hüseyin H., "Sürdürülebilir Turizm Mi? Turizmde Sürdürülebilirlik Mi? Kavramsal Bir Tartışma", *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 2015, 6(14), s. 39-58.

Polat Üzümcü, Tülay; Çelik, Aysun; Otar, Serenad; Hacıoğlu, Ayşegül, "Kırsal Alanların Sürdürülebilir Kırsal Turizm Amaçlı Kullanılması Kocaeli-Kandıra Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2), 2015, s. 92-102.

Rudofsky, Bernard, "Architecture Without Architects: A Short Introduction To Non-Pedigreed Architecture", UNM Press, 1964, s. 156.

Scerri vd., "The Value Of Architecture To Tourism", University of Technology Sydney, February 2016, s. 21.

Sharma, Krishna, *Sustainable Tourism Development Through Sustainable Architecture: A Projected Case Study of Cox's Bazar*, Masters Thesis, University of Huddersfield, Bangladesh, 2011.

Soykan, Füsün, "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1999, s. 67-75.

Taş, Aslı, *Bir konut alanında kültürel değişimin mekansal sürekliliği: Sille/Hacı Ali Ağa Sokağı*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 2015.

Vázquez Loaiza, Juan Pablo; Pérez-Torres, Antonio; Díaz Contreras, Karol Marylin, "Semantic Icons: A Sentiment Analysis as a Contribution to Sustainable Tourism" *Sustainability*, 2019; 11(17): 4655.

Vellinga, M., *Vernacular Architecture: Towards a Sustainable Future*, Plenary lectures Vernacular architecture and sustainability: Two or three lessons, 1st Edition, 2014.

Yazar, Burcu, *Turizmin Tarihsel Dokulara Etkileri: Antalya Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2010, s. 576.

Yıldırım Saçılık, Melahat ve Toptaş, Aytaç, "Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi", *Turizm Akademik Dergisi*, 4(2), 2017, s.107-119.

Mimaride Geçicilik Kavramının Sergileme Yapıları Üzerinden Değerlendirilmesi

Betül GÖK^{1*}, Onur ERMAN²

Öz

Bu çalışma, kamusal alanda örnekleri sıklıkla görülmeye başlanan geçici yapıları odağına almaktadır. Yaşamının belli bir süre devam edip sonlanacağını bilen insanoğlu zamana karşı koyma gayreti içerisinde, varlığını temsil edecek kalıcı bir eser bırakma mücadelesindedir. Kalıcılığı ifade etmede mimari daima bir araç olmuştur. Zamanın ilerleyişi ile toplumlarının tüketim odaklı olması, teknolojik gelişmeler, ihtiyaçların farklılaşması, yaşam biçiminin değişmesi gibi sebepler insanoğlunu yaşantıda geçici unsurlara doğru yöneltmiştir. Bu değişimin bir yansımasının yaşantının yansıması olan mimaride görülmemesi mümkün değildir. Hızlı yaşam biçimi, yaşantının çeşitlenmesi, değişimin artmasına böylelikle stabil olanın yerine hareketli ve değişebilen mekânların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durumun en iyi gözlenebildiği örnekler genellikle kamusal alanlarda kısa süreli kullanımlar için tasarlanan geçici yapı türleridir. Çalışmada geçici yapılar pavilyon örnekleriyle değerlendirmeye alınarak, bu yapıların gelişimi ve değişimi tespit edilerek, mimari özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. 1900-2020 yılları arasında inşa edilmiş pavilyon örnekleri periyodlara ayrılarak, biçimsel, işlevsel, strüktürel, bağlam ve malzeme özellikleri bakımından değerlendirilmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar geçici yapıların kullanımının ve bağlamının zaman içinde değiştiğini, yakın dönem örneklerinin çoklu kullanıma sahip olduğunu ve kamusal alanı bağlam edindiğini göstermektedir. Ek olarak biçimsel, strüktürel ve malzeme bakımından ise geçici yapıların dönemin öncü uygulamalarına sahip olduğu görülmüştür. Bu bakımdan geçici yapılar mimarlık pratiğinin laboratuvarı olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Geçicilik, Geçici Mimarlık, Mimari Mekân, Sergileme Yapıları

Evaluation of Ephemerality Concept in Architecture Through Pavilions

Abstract

This study focuses on examples of the temporary structures that have been frequently seen in the public space recently. Human beings, who know that their life will continue and end for a certain period of time, is in the struggle for existence against nature and other living things in an effort to resist time. All these efforts are the reason of the desire of the human beings to leave a permanent object that will represent their existence. Architecture has always been a tool to express the desire of the human being to be permanent. The advancement of time, technological developments, the differentiation of needs and the change in lifestyle created the consumption-oriented societies that have led human beings to temporary elements in life. It is not possible that a reflection of this

¹ İstanbul Gelişim Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

² Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Adana, Türkiye

Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programında tamamlanan "Mimaride Geçicilik Kavramının Sergileme Yapıları Üzerinden Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* İlgili yazar/Corresponding Author: begok@gelisim.edu.tr, betullgok17@gmail.com

change is unavailable in architecture, which is a reflection of life. The fast-moving way of life, the diversification of lifestyle, the increase in change, cause the emergence of active and rapidly changed spaces instead of stable and fixed ones. The best example of this statement is temporary structures which were designed for short-term use in public spaces. In this context, temporary structures were evaluated by means of pavilion samples in the study. The development and variation of these structures were defined and their architectural features were determined. Pavilion samples built between the years of 1900 and 2020 were divided into periods and evaluated in terms of formal, functional, structural, contextual and material properties and the results were obtained. The results show that the use and context of temporary structures has changed over time, that recent examples have multiple uses and take the public space into context. In addition to these, it has been observed that the temporary buildings had pioneering practices in terms of form, structure and material of the period they were built. In this respect, temporary structures can be regarded as the laboratory of architectural practice.

Keywords: Time, Ephemerality, Ephemeral Architecture, Architectural Design, Pavilion

1. Giriş

Geçmişten günümüze ulaşmış en fantastik düşüncenin, insanın zamana karşı verdiği savaşı kazanarak ebediyen var olma fikri olduğu söylenebilir. Zaman var olmanın anahtarı, bir bakıma ortamı olurken aynı zamanda yaşam için bir kısıt ve kontrol aracıdır. İnsanoğlu tüm yaşantısını, görev ve sorumluluklarını, iş planını zamana bağımlı kararlar çerçevesinde düzenler ve gerçekleştirir. Zaman, kaçınılmaz biçimde hayatı yönlendiren ve biçimlendiren bir olgudur. Günümüzün hızlı yaşam temposu, zamanın geçiciliğini daha da güçlendirerek, onu en verimli şekilde kullanma düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Aksakal, 2011, s. 112). Bu durum özellikle hem kalıcı olmanın değerini yükseltmiş hem de kalıcı olan her şeyi daha ilgi çekici hale getirmiştir. Zamana karşı koyma ve yaşlanmama isteğine yanıt veren gençleştirici kremlere, kalıcı makyaj gibi koruyucu uygulamalara olan ilginin yanında daha uzun süre kullanımı mümkün her türlü ürünün bu bakımdan cazibesi olduğu ifade edilebilir. Yiyeceklerin daha uzun süre tazeliğini koruyacağını iddia eden buzdolapları, daha uzun süre dayanıklı olabileceği düşünülen teknolojik ürünlerin tümünün, zamanın geçiciliğine ve insanın ölümlülüğüne karşı tepki olarak yorumlanabilir (Cebrioloğlu, 2016, s. 375). Özellikle fiziksel zamanda geri dönememe, zamanın biteviye ilerleyişinin insanların kalıcı olma isteğini pekiştirdiği düşünülmektedir. Böylece kalıcı olmak, geçici olmaya göre daha önemli ve kıymetli hale gelmektedir. İnsanoğlu, geçici, ölümlü bir varlık olduğunun farkındadır ve buna karşılık olarak dünyada bir iz bırakma çabası içerisinde. Ölümlülüğünün bilincinde olan insan, kalıcı olmaya daha çok değer vererek hayatında, varlığının her evresinde kalıcılığı aramaktadır. Bir bakıma üretilen yardımıyla zamanı durdurma isteği olarak yorumlanabilecek bu gayret, kimi zaman sanatta kimi zaman da bilimde ortaya çıkmaktadır. Munch'ın 22 Ocak 1892 tarihli günlüğünde yer alan notları şöyledir; "İki arkadaşımın yol boyunca yürüyordum - güneş battı - bir melankoli hissettim - aniden gökyüzü kanlı bir kırmızıya döndü. Durdum, korkuluklara yaslandım, ölümden yoruldu - mavi-siyah fiyortun ve şehrin üzerinde alevli gökyüzü kan ve kılıç gibi asılıyken - arkadaşlarım devam etti - orada kaygıyla titreyerek durdum - ve sonsuz bir çığlık hissettim doğanın içinden." (URL-1). Munch'un hislerine neden olan ve bir lahza sonra kaybolabilecek bir görüntü sanat eserinde sonsuzlaşırken, eserin aktardığı duygu ile o ana ait her şey kalıcı hale gelmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. The Scream (Çığlık), E. Munch, 1895. (URL-1).

İnsanlar çağlar boyunca zamanın akışını ve gelip geçici oluşunu derinlemesine sorgulamıştır. Zamanın mutlak olmadığını kanıtlayan Albert Einstein (1879-1955), uzamsal ve zamansal değerlerin gözlemcinin o an bulunduğu yere göre değişiklik gösterdiğini söylemektedir. Bu açıdan zaman kavramının sürekli bir değişim içinde gelip geçici bir hal olduğu açıktır. Alvin Toffler (1974) geçiciliği, zaman kavramını belirleyen değerlerden biri olarak tanımlar. Bu tanım; zamanın geçiciliğini zamanla ilişkili olan ve zamanla birlikte var olan nesnelere yansıtır. Fiziksel zamanın doğrusal ilerleyişi ve zamanda geriye dönememe hali, nesnenin kaybının kalıcı, durumunun ise geçici olmasına neden olur. Örneğin cam bir bardak kırılana kadar kalıcıdır. Bardak kırıldığında ise zamana göre durumu geçici ve bunun aksine kırık olma durumu ise artık kalıcı hale gelmiştir.

Her ne kadar insanoğlu kalıcı olmayı arzulasa ve bu yönde arayışları olsa da içinde yaşanılan çağın koşulları geçiciliği hayatın bir parçası haline getirmiştir. Bu paralellikte, zamanın yaşantı ve toplum üzerindeki etkileri, zaman içinde görülen değişimler insanın nesnelere olan ilişkilerini de etkilemektedir. Örneğin teknolojinin sağladığı kolaylıklarla daha hızlı hale gelen yaşantıda nesnelere kurduğumuz ilişkinin süresi de kısalmaktadır. Bu süre kimi durumda bir işi daha yapmak için nesnenin kullanım süresi, kimi durumda da nesnenin kullanım ömrü olarak değerlendirilebilir. Teknolojinin beraberinde gelen hız, bir yandan tüketim kültürünün artmasına ve yaşantıda hızın ivme kazanmasına, geçici kullanımların dolayısıyla geçici nesnelere çoğalmasına sebep olmuştur. Özellikle modern yaşantıda nesnenin varlığı da hızla tanımlanmıştır. Tek seferlik plastik kaplar, kâğıt peçeteler, mendiller, havlular ve şişelerin tümü çabucak kullanılacak ve atılacaktır. Hazır tüketilen yiyeceklerin kapları ancak yemek yendiği süre içinde geçerliliğini koruyabilecektir. Bu açıdan nesnelere kurulan ilişkinin süresinin de yaşam hızıyla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Öte yandan hız ve geçicilik, nesnelere kullanımında duyguları etkilemekte, nesnelere karşı takınılan tavırlar, temel değer yargılarındaki değişimi yansıtmaktadır. Uygun şartlarda kullanıldığında kıymetli birer nesne olarak belki nesilden nesle aktarılacak yemek tabakları, çatalların yerini bir öğünde kullanılıp işi biten ürünler almaktadır. Bu durum nesnelere değersizleştirmekte, kalıcı olmanın önemini azaltmaktadır. “Kullan-at” kültürünün bir sonucu olan bu durumda nesnelere ancak kullanıldıkları süre zarfında vardır (Toffler, 1974, s. 52). Dolayısıyla nesnenin varlığı ancak kullanıldığı-işe yaradığı süre ile sınırlıdır.

Dünyanın adeta daha hızlı döndüğü bu günlerde, yaşamın hızının mimarlığı etkilememesi mümkün değildir. Mimarlık ve yapı elbette kullan-at nesnesi değildir. Ancak gelişmelerle birlikte, belli dönemlerde kullanılır olmak, işlevini tamamladığında sökülüp toplanmak, kaldırılmak veya yer değiştirmek mimari için olağan hal almıştır. Bu açıdan konuyu ele alan çalışmanın amacı mimaride geçicilik kavramını odağına alarak, geçici yapıların karakteristik özelliklerini değerlendirmektir. Bu amaçla mimari bir yapının biçimlenmesini sağlayan beş ana unsur olarak sayılabilecek strüktür, malzeme, biçim, işlev ve bağlam kavramları kullanılarak değerlendirmeler yapılmış, karşılaştırmalarla sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

1.1. Doğada geçiciliği anlamaya çalışmak

Geçiciliği tanımlama çabası, doğada bulunan örneklerle geçiciliğin doğal ve yapıllı çevredeki rolünü inceleyerek başlamaktadır. Böylece doğrudan doğal döngüleri anlayıp zaman ve doğa arasındaki bütünleşik ilişkilerle kolayca ilişki kurulabilmektedir (Chappel, 2004, s. 4). Doğadaki tüm canlı varlıklar da birçok nesne gibi aslında geçicidir. Geçicilik olgusu doğanın özünde var olan ve tekrar eden bir durumdur. Tüm canlı varlıkların hayatlarının doğum, yaşam ve ölüm üçgeni içinde döngüsel devam etmesi bu duruma bir örnektir. Döngüyle birlikte beliren durum, yaşanan değişim nedeniyle geçici bir hal alırken, geçiciliğe neden olan değişimin bir olgu olarak sürekliliği olduğu söylenebilir. Bu bakımdan değişim, doğada kalıcı olabilmenin bir yöntemidir. İçgüdüsel olarak kalıcı olmaya çalışan canlılar değişerek doğada varlığını sürdürür.

Biyolojik olarak geçici olmak ise ömür ile ilişkilendirilmektedir. Bu bakımdan mevsim bitkileri veya neredeyse 24 saatlik kısa ömürlü böcekler doğada geçiciliğe birer örnek sunmaktadır. Bazı bitkiler ve çölde bulunan bazı çiçekler, kısa ömürlerinden ve her yıl çiçek açmamalarından dolayı genellikle 'geçici' olarak bilinmektedirler. Bu bitkiler arasında yalnızca ortamda su bulunduğunda çiçek açan Desert Paintbrush sayılabilir (Şekil 2.a). Bitki yağmur yağdığı anda, birkaç gün veya hafta içinde tüm yaşam döngüsünü tamamlayıp, bir sonraki yağmuru bekleyerek uykuya geri dönmektedir. Doğadaki bu durum tekrarlar ve döngülerle gerçekleşen geçiciliğin koşullarla ilişkili oluşunu göstermektedir. Kısa ömürlü bir başka grup olan birçok böcek ise varlıklarının büyük çoğunluğunu, gelişim evrelerinde geçirmektedir. Bazı böceklerin yetişkinlik evresi birkaç gün, saatler veya sadece birkaç dakika sürebilmektedir. Bu türün bir örneği olarak Mayıs sineğine 48 saatten az bir sürede hayatta kalmasından dolayı Latince geçici anlamına gelen "Ephemeroptera" adı verilmiştir (Şekil 2.b). Yaşam süreleri havaya, mevsime veya Ay'ın hareketleri gibi döngüsel olaylara bağlı olan bitkiler, böcekler ve doğal olaylar, içsel olarak doğanın sürekli değişimine ve döngüsüne işaret etmektedir (Chappel, 2004, s.13).

(a)

(b)

Şekil 2. Doğadaki Geçici Canlılar a) Desert Paintbrush Bitkisi (URL-2), b) Mayıs Sineği (URL-3).

Her canlı biyolojik bir varlık olması nedeniyle elbette geçicidir. Ancak canlıları diğerlerine göre daha kalıcı ya da geçici kılan unsur şüphesiz zaman faktörüdür. Çok uzun ömürlü bir canlı için bir yıl çok kısa bir zaman dilimini ifade edebilirken, bir kelebek için bu zaman dilimini deneyimlemek imkânsızdır. Bir fil koşulsuz biçimde bir kelebeğe göre dünyada çok daha uzun süre kalıcıdır. Bu yargı, filin kalıcı olma durumunu kelebeğe göre daha uzun süre koruduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak filin geçiciliğini ortadan kaldırmaz. Böylelikle varlığın geçici oluşunun zaman bakımından göreceli olduğu söylenebilir.

1.2. Mimaride geçicilik ve kısa tarihçesi

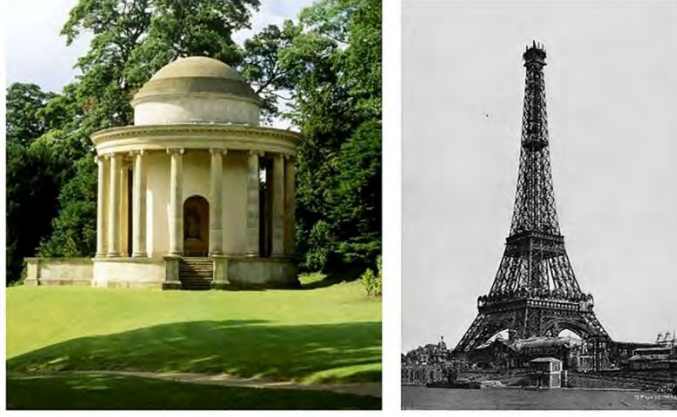
İnsanoğlu, korunmak ve barınmak amacıyla çeşitli tiplerde geçici yaşama birimlerini meydana getirmiştir. Bu birimler, kimi zaman hayvan kemikleri kimi zaman ağaç gövdeleri gibi doğal, bitkisel malzemeler ve kimi zaman da hayvan derisinden elde edilen barınaklar olmuştur (İzgi, 1999, s. 27). Geçici yerleşimlerde kurgulanan mekânlar için maksimum mobilite, özgürlük ve esneklik kavramları öne çıkmaktadır (Chappel, 2004, s. 3). Ek olarak küçük boyutlu ve basit özellikte olan bu mekânlar, ustalık gerektirmeden, hafif ve kolaylıkla şekil verilebilen malzemelerle, hızlıca kurulabilen yapısal özelliklere sahiptir. Bu bakımdan çadır, basit, tekrar monte edilebilen ve portatif bir özelliğe sahip olmasından dolayı geçici yapı örnekleri arasında sayılabilir. Bu bakımdan tarihsel bağlamda geçici yapılar, kısa süreli kullanılan, yerel malzemeden yapılan, temel ihtiyaçlara cevap verebilen, bulunduğu coğrafyanın iklimine uygun bir şekilde geçici olarak kullanılan barınaklardır.

Geçtiğimiz yüzyıllarda etkin olan mekân anlayışları sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarıyla değişimlere uğramıştır. Değişen toplumsal değerlerle değişen mimari mekân, kavramsal, işlevsel ve estetik olarak yeni boyutlar kazanmıştır. Mekânın değişime uğradığı en kritik an belki de insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği dönemdir. Bu değişimin en önemli yansıması biçimde ve malzeme kullanımında görülür. Antik dönemde mekândan bağımsız biçimlenen kütleler, malzemenin olanakları ile inşa edilebilmekteydi. Kalıcı olmak tamamen biçim ve malzeme ilişkisine dayanmaktaydı. Bugün bile hayranlıkla seyredilen Mısır Piramitleri, mekân inşa etmekten çok, adeta insanın dünyada iz bırakma çabasının, kalıcı olma arayışının bir göstergesidir.

Zaman içinde geçici yapılar barınmanın yanında başka amaçlar için de inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle Rönesans ve Barok döneminde yaygın kullanılan geçici yapılar, yas ve taç giyme törenlerinde, evlilik, doğum ve zafer gibi kutlama zamanlarında meydanlarda, sokaklarda inşa edilmiştir. Sembolik görüntüleriyle öne çıkan bu yapılar tören sona erdiğinde, tekrar kullanılmamak üzere sökülmekteydi (Chabrowe, 1974, s. 385-391). Geçici yapılar, erken modern döneme yaklaşıldığında önceki dönemlerde görülen sembolik değerini korumakla birlikte, değişen toplumsal yaşama bağlı olarak çeşitlenen kullanımlarla kendini göstermeye başlamıştır. Bu yapılar ilk olarak 'pavilyon' adı altında, soyluların saray bahçelerinde, peyzaj unsuru olarak bir süs, belirgin bir işlevi olmayan küçük bir mimari yapı türü şeklinde görülmeye başlanmıştır (Robinson, 2014, s. 3) (Şekil 3.a).

Modernizmin temelini atan Endüstri Devrimi ve beraberinde gelen teknoloji, yapı inşa tekniğini değiştirmekle birlikte mimaride mekân ve biçim kavramının da yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Modernizmin mimaride yarattığı en önemli farklılık, mekân ve biçim ilişkisinde işlevin etkin bir role bürünmesi olmuştur. Erken modern dönemde sanayinin ve teknolojinin öne çıkması yeni bir kullanım olarak sergileme alanlarını ortaya çıkarmıştır. Kültürel faaliyetler, uluslararası etkinliklerde sıklıkla karşılaşılan bu türün aynı zamanda kendini sergilemesiyle toplumu ve dünyayı, kullanılan malzeme ve yapım yöntemi teknolojilerindeki gelişmelerden haberdar eden bir yapı türüne dönüşmüştür.

Dönemin ruhu da dikkate alındığında erken Modernizmin geçici yapı türleri fuar ve sergi yapıları olarak dikkat çekmektedir. Örneğin 1889 yılında Fransa'da düzenlenen Dünya Fuarı için geçici olarak inşa edilen Eiffel Kulesi günümüzde dünyanın en çok bilinen yapılarından bir tanesidir (Şekil 3.b). Dünya Fuarı, Fransız İhtilali'nin (1789) 100. yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenlenen uluslararası bir fuardır. Fuarın giriş kapısı olarak inşa edilen yapı, her ne kadar inşasından 20 yıl sonra yıkılmak üzere inşa edilmiş olsa da Paris kentine simgesel katkısı, fizik ve meteoroloji bilimleri için sağladığı olanaklar ve radyo sinyallerinin dağıtımında oynadığı rol sebebiyle günümüze kadar ayakta durmayı başarmıştır (URL-4). Yapı, geçici amaçla inşa edilmiş olmasına rağmen ironiktir ki imgesel ve işlevsel olarak hedeflenenden çok daha kalıcı olmuştur.

Şekil 3. a) Temple of Ancient Virtue, W. Kent, 1734, (URL-5); b) Eysel Kulesi, G. Eiffel, S. Sauvestre, 1886-1889, (URL-4).

2. Geçici Mimari Yapıların Karakteristik Özelliklerinin Belirlenmesi

Geçici mimari, belirli bir süre sonra bulunduğu alandan kaldırılarak fiziksel olarak yok olması için tasarlanan geçici karakterdeki yapı grubunu tariflemektedir (Chappel, 2004, s. 23). Mimari bir yapı, yıkılıp yok olması yüzyıllar olsa bile sonuçta yok olacaktır. Ne kadar geçici oldukları ise yapımlarında kullanılan malzemelerden strüktürüne buldukları yerin bağlamına kadar birçok farklı değişkene bağlı olarak belirlenmektedir (Arun, 2012, s. 29). Ancak geçici mimari, bilinçli bir şekilde yapının fiziksel ömrünün kullanım süreciyle ilişkilendirilerek geçici olması tasarlanan yapılardır.

Ülkeler arasında rekabetin gözlemlendiği ve ulaşılan teknolojinin sergilendiği EXPO fuarları geçici yapıların tanımlanmasında ve meşrulaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Crosby (1968) EXPO'67 Montreal Dünya Fuarı'nın ardından yazdığı kritikte geçici olmak için tasarlanmış pavilyonların kalıcı yapılardan mutlaka farklı olmaları, belirli bir süre kullanılmak bir anlamda harcanmak için inşa edilen bu yapıların hafif, ucuz ve kısa sürede inşa edilebilir olmaları gerektiğini ifade eder. Bu bakımdan geçici mimari özellikleri ve olanakları sayesinde, kalıcı yapıların tasarımında gelişen kısıtlamalardan çoğu zaman muaf ve böylece tasarımcıya daha geniş bir yaratıcı özgürlük alanı sağlamaktadır (Jodidio, 2011, s. 8). Geçici yapıların tasarımında, güncel yapımların teknolojileri, yenilikçi strüktür ve malzeme kullanımı ve bu bağlamda üretilen biçimlerle birlikte, göreceli olarak daha küçük ölçekli yapılarda daha kısa süreli kullanımların mimarın yaratıcı özgürlük alanını destekleyen unsurlar olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, geçici yapılar mimari tasarım için bir bakıma bir araştırma, deneme ortamı olmakla birlikte potansiyel bir ilham kaynağı olarak da görülebilir. Bu kapsamda geçici mimari yapıların karakteristik özelliklerinin belirlenmesinin mimari tasarım alanına yeni bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

2.1. Metot

Geçici mimari yapıların karakteristik özelliklerini belirleyebilmek için öncelikle bir mimari yapının karakteristiğini belirleyen temel unsurların tanımlanmasına gerek olduğu düşünülmektedir. Bu sayede bir mimari yapı türü olarak geçici yapıların benzer unsurlara sahip olduğu düşüncesiyle, bu unsurlar aracılığıyla ölçülebilir, gözle görülür ve deneyimlenebilen karakteristiğinin tanımlanabileceği öngörülmektedir. İlk mimarlık teorisini Vitruvius, iyi bir mimarlığın üç temel özelliğini sağlamlık, uygunluk ve güzellik olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadan yola çıkarak mimari bir yapıyı tanımlayan ve biçimlendiren özellikler çalışma kapsamında; sağlamlıkla ilgili olarak strüktür, güzellikle ilgili olarak malzeme ve biçim, uygunlukla ilgili olarak işlev ve bağlam kavramları dikkate alınarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

2.1.1 Strüktür

Tasarlanan her yapı formunun ayakta durabilmesi için strüktüre ihtiyaç vardır (Kavurmacıoğlu ve Arıdağ, 2013, s. 59). Strüktür, mimaride biçimi belirleyen unsurlardan biri olarak öne çıkar. Özellikle teknolojinin de etkisiyle gelişen strüktür tasarımı mimaride yeni biçimlerin elde edilmesini sağlamıştır. Taşkın (2019)'a göre strüktür sisteminin, mimariyle ilişkisinde mekânın işlerliği ve biçimsel özellikleri etkin rol oynar. Yaşantının değişmesi ve çeşitlenmesi zaman içinde yeni mekân kullanımlarını tanımlamış, paralelinde oluşan yeni yapı tiplerini inşa edebilmek için farklı strüktür sistemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, gelişen teknolojinin de yardımıyla, strüktür sistemlerinin gelişimini ve değişimini beraber getirmiştir (Taşkın, 2019, s. 24). Pekin Ulusal Stadyumu örneğinde, yenilikçi strüktür tasarımının biçimi belirlemedeki etkisi görülebilir (Şekil 4.a).

2.1.2 Biçim

Yapılar, tasarımcının koşulları ve amaçları yönünde belirli ölçekte hacim kazanıp biçimlenmektedir. Biçimi belirleyen özellikler; zaman ve teknoloji, mekân kullanımı ve işlev, bağlam ve konum, iklimsel ve çevresel koşullarla birlikte mimari elemanlar arasındaki ilişki düzeni ve ekonomik olanaklar şeklinde sıralanabilir (Aksoy, 1977, s. 20). Mimari biçim, tasarım pratiği bakımından şekil, boyut, renk, doku, konum, yönelim ve görsel özelliklerden oluşur. Bu yönüyle mimari biçim, genel olarak ve öncelikle şekil özellikleriyle birlikte kütsel olarak anlaşılmaktadır (Charleson, 2006, s. 19). Gwathmey'in tasarladığı konut örneğinde küp şeklindeki temel formda boşluklar açılarak, farklı nitelikte alanlar elde edilmiş, biçim doluluk ve boşlukların hareketiyle oluşturulmuştur (Şekil 4.b).

2.1.3 Malzeme

Mimaride düşüncenin aktarılmasında önemli bir etkiye sahip olan malzeme, tasarım fikrinin bir parçası olarak yapının sağlamlık, geçirgenlik, güzellik gibi anlamsal, doku ve renk gibi algılanan fiziksel özelliklerini ifade edebilir (Brawne, 2003, s. 125). Her malzemenin sınırları ve olanakları bulunmaktadır. Malzemelerin boyutu, doğal veya yapay koşullarla belirlenebilir ve binaların nihai boyutlarını ve biçimini etkileyebilir (Conway ve Roensch, 1994, s. 111). Malzemenin kullanımınınsa yapının işleviyle ilişkili olarak belirlenmesinin yanında yapının niteliği, kullanımı, kullanım periyodu ya da süresi malzemeyi etkiler. Nitekim bir savunma yapısının dayanıksız, bir çadırın da kırılğan bir malzemedenden yapılması beklenemez. Malzemenin biçime etkisi bakımından en çarpıcı örneklerden biri İspanya Bilbao'da bulunan Guggenheim Müzesidir (Şekil 4.c).

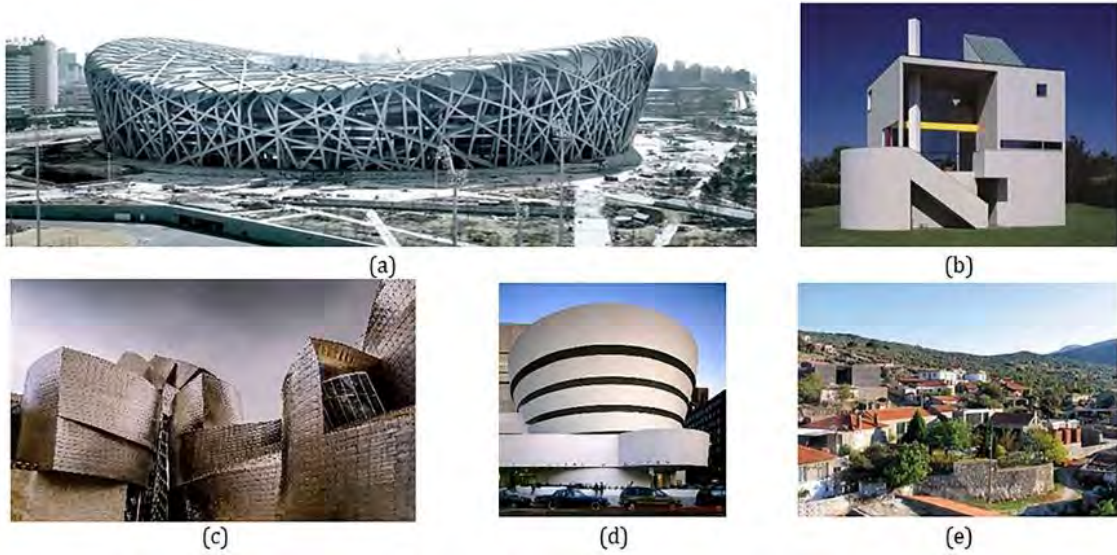
2.1.4 İşlev

İnsanın var olma çabası ve bu amaçla çevreye uyum gayreti, insanın çevresiyle karşılıklı etkileşimini gerektirmektedir. Bu etkileşimden doğan işlev (Aksoy, 1977, s. 18) kimi zaman bir ihtiyacı işaret ederken kimi zaman da bir mekânın ya da yapının kullanım amacını ifade eder. İşlevin mimarinin ana unsurlarından biri hatta mimari tasarımın

gerekli koşulu olduğu söylenebilir. Bu bakımdan işlev yapının belirli özelliklerinin belirleyicisi ve bu bakımdan da tanımlayıcısı olur (Salvan, 1999, s. 152). İşlev odağa alındığında, kullanımlar zamanla değişebilir, dönüşebilir, çeşitlenip yok olabilir. Ancak işlevin mimarının belirleyici bir öge olması durumu kalıcı bir şekilde varlığını sürdürür. Cephesi görsel olarak geçirimsiz, opak olan bir yapı bir müzeyi, tümüyle şeffaf cam cephe bir ofis binasını işaret edebilir (Şekil 4.d).

2.1.5 Bağlam

Bağlam, yapının içinde yer aldığı ve tasarımı etkileyen çevresel koşullarla birlikte sosyal, kültürel, ekonomik, teknolojik ve diğer fiziksel koşullar olarak tanımlanabilir (Erman ve Yılmaz, 2017, s. 101). Mimari yapı, her zaman bir bağlam içinde yer alır ve bağlama ait unsurlardan beslenerek biçimlenir. Bu bakımdan bağlam, yapının içinde bulunduğu çevreye tutunması için bir araç olarak ortaya çıkmaktadır (Erman ve Yılmaz, 2017, s. 107), (Şekil 4.e).

Şekil 4. a)Pekin Ulusal Stadyumu, A. Weiwei, J. Herzog, P. Meuron, L. Xinggong, 2008, (URL-6), b) Gwathmey Konutu, C. Gwathmey, 1967, (URL-7), c) Guggenheim Müzesi Bilbao, F. Gehry, 1997, (URL-8), d) Guggenheim Müzesi, F. L. Wright, 1959, (URL-9), e) Yahşibey Evleri, N. Sayın, 2011, (URL-10).

Açıklanan bu kavramlar ışığında,

- Strüktür kapsamında geçici yapılarda kullanılan taşıyıcı türleri, tasarım yaklaşımı ve strüktürün sağladığı taşınabilme, sökülebilme olanağı,
- Biçim açısından plan geometrisi ve şemasıyla birlikte kütle karakteri, kütle formunun geometrik soyutlanması yapılarak biçim özellikleri,
- Malzeme kapsamında geçici yapının işlevsel ve biçimsel karakterine bağlı olarak kullanılan malzemelerle olan ilişkisi ve malzeme özellikleri,
- İşlev bakımından geçici yapının kullanım amacı, yapının tekli ya da çoklu kullanım durumu,
- Bağlam konusunda ise geçici yapının bulunduğu yer ve çevresel koşullarla olan ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlara ek olarak yapının geçici olma durumunda önemli bir ölçüt olan kullanım süresine ilişkin tespitler de değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

2.2. Materyal

Çalışmanın materyalini Endüstri Devrimiyle ilk örnekleri görülmeye başlanan 1900-2020 yılları arası 100 yılı aşkın bir süre içinde inşa edilmiş geçici yapı örnekleri oluşturmaktadır. Bu uzun zaman dilimi 1900-1940, 1950-1970, 1980-2000 ve 2000-2021 yılları arası olmak üzere dört döneme ayrılmış, her dönemden ikişer tane olmak üzere sekiz adet yapı incelenmiştir. Geçici yapı örneklerinin seçiminde inşa edildiği dönemin genel karakterini yansıtan ve sonraki dönemlerde inşa edilecek geçici mimarlık örneklerine öncülük ettiği düşünülen yapılar tercih edilmiştir. Belirlenmiş olan beş unsur yardımıyla, geçici yapıların sahip olduğu mimari karakter tanımlanmaya ve farklı dönem örnekleriyle biçim, işlev, strüktür, malzeme ve bağlamla ilintili değişimler irdelenmeye çalışılmıştır.

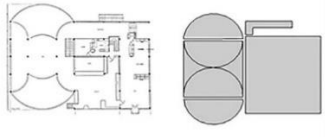
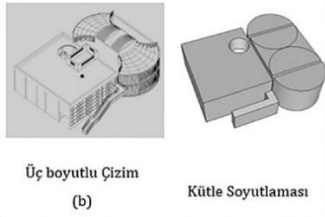

3. Bulgular

3.1. 1900-1940 Yılları arasında inşa edilmiş geçici yapıların değerlendirilmesi

3.1.1. Yeni ruh pavilyonu, Le Corbusier, 1925

L'Esprit Nouveau (Yeni Ruh) pavilyonu, Paris'te Uluslararası Dekoratif Sanatlar Sergisi için inşa edilmiş bir model evdir. Pavilyon, endüstriyel olarak üretilen malzemelerle evin standartlaştırma potansiyelini ve öngörülen çağdaş yaşam biçimini sergilemek için tasarlanmıştır. Yapı, iç mekânda bir sergileme görevi görse de kendini sergileyen mimari bir elemandır (Yıldırım, 2009, s. 60). Sergilenen bu model ev aracılığıyla sunulan yaşam deneyimini toplum bu mimari gelişmeyi deneyimleyebilmektedir. Pavilyonun bir ağacı yapının içine dâhil etmesi, bağlamla kurduğu ilişki ve tasarımda doğaya olan saygının ve barışçıl yönün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. 1925 yılı Nisan-Ekim aylarında süren fuarın ardından yapı 1926'da yıkılmıştır. Pavilyon, 1977'de İtalya'nın Bologna kentinde yeniden inşa edilmiştir (URL-11).

Pavilyonun karakteristik özellikleri incelendiğinde plan şemasının kapalı ve yarı açık mekânlardan oluştuğu görülür. Plan geometrisi, kare ve dairesel parçalara sahiptir. Formu oldukça sade ve sınırlarını oluşturan çizgileri nettir. Strüktür olarak betonarme tercih edilmiş dolayısıyla yapının strüktürü kullanıcı tarafından görünmemektedir. Malzeme kullanımında opaklığın ve şeffaflığın etkisi bir arada görülmektedir. Bu sebeple yarı kapalı ve yarı açık cephe kullanımı söz konusudur. Kültürel amaçlı kullanılan yapıya tekli işlevin yüklendiği görülmektedir. Yapının bağlamı, yeşil ile kaplı bir fuar alanıdır ve geçicilik süresi fuar boyunca 7 aydır (Şekil 5).

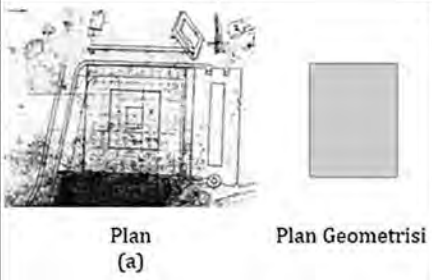
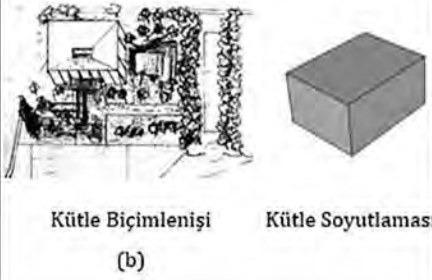

Bicim	Strüktür	Malzeme	İşlev
 <p>Plan (a)</p> <p>Plan Geometrisi</p>	<p>Modern + Sabit + Görülemeyen + Betonarme</p>	<p>Çağdaş + Opak/Transparan + Beton/Cam</p>	<p>Kültürel + Tekli işlev + Sergileme</p>
Bağlam/ Fuar Alanı			
Gecicilik durumu: Fuar boyunca (7 ay)			
 <p>Üç boyutlu Çizim (b)</p> <p>Kütle Soyutlaması</p>	 <p>(c)</p>	 <p>(d)</p>	

Şekil 5. l'Esprit Nouveau (Yeni Ruh) Pavilyonu Karakteristik Özellikleri a- d: Sdegno vd., 2017, b: URL-12, c: URL-11).

3.1.2. Yeni zamanlar pavilyonu, Le Corbusier, 1937

Pavilion of New Times (Yeni Zamanlar Pavilyonu) Paris'teki 1937 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Çelik strüktürle inşa edilmiş, tekstil malzeme kullanılarak biçimlendirilen yapı adeta dev bir çadırı andırmaktadır. Halka açık toplantılar, konferanslar, sinema, tiyatro gibi etkinlikler için kullanılan pavilyonun fuar sonrası sökülüp Fransa'nın farklı şehirlerine taşınması amaçlanmıştır (Naegele, 2003, s.41). Bu örnekte geçici olarak kullanımı önerilen bir yapının hafiflik, geçirgenlik ve taşınabilirlik gibi kavramların tasarıma dâhil olduğu görülmektedir.

Pavilyonun karakteristik özellikleri incelendiğinde plan geometrisi basit bir dikdörtgen ile oluşturulurken, yapı biçimi, basit küpün deforme edilmesiyle oluşmuştur. Yapı, çelik direkler, kablolar ve borularla oluşmuş hafif strüktürle desteklenen devasa bir çadır formundadır. Geçici yapının, çelik strüktürünü tümüyle kaplayan tekstil malzeme, çadır imgesini kuvvetlendirerek yapıyı daha hafif hissettirmektedir. Sergileme amacıyla tasarlanan yapı, esnek kullanım olanaklarıyla toplantı, sinema, sunum, dinleti gibi kültürel amaçlı birçok işleve cevap verebilecek niteliktedir. Yapının bağlamını, ağaçlarla çevrili bir fuar alanı tanımlar. Yapının geçicilik süresi fuar boyunca 6 aydır (Şekil 6).

Biçim	Strüktür	Malzeme	İşlev
 <p>Plan (a) Plan Geometrisi</p>	Modern + Sökülebilir + Görünebilir + Çelik strüktür	Geleneksel + Opak Yarı Geçirgen + Tekstil	Kültürel + Çoklu işlev + Sergi Toplantı Sunum Sinema
Bağlam/ Fuar Alanı			
Geçicilik durumu: Fuar boyunca (6 ay)			
 <p>Kütle Biçimlenişi (b) Kütle Soyutlaması</p>			
	(c)	(d)	

Şekil 6. Pavilion of New Times (Yeni Zamanlar Pavilyonu) Karakteristik Özellikleri a- b: Udovicki-Selb, 1995, c-d: URL-11).

20. yüzyılın ilk iki çeyreği, geçici yapıların karakteristik özelliklerinin temelini atıldığı dönemdir. Bu dönemle birlikte beliren mekânsal denemeler, bir sonraki dönemde görülecek geçici yapılar için yol gösterici olmuştur.

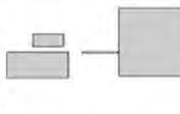

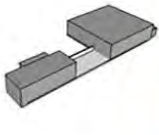

Modern dönemden aldığı ışığı yansıtan geçici tasarımlarda döneme uygun sadelikte, temel geometrik formlarla ulaşılan insan ölçeğinde tek katlı biçimler hâkimdir. Bu dönemde çağın teknolojisi kullanılsa da ileriki dönemlere göre nispeten teknolojinin geri planda kaldığı söylenebilir. Bu dönem pavilyonları yeni mekân ve biçim denemelerini sunmak için tasarlanmıştır ve bu amaçla daha çok sergileme olarak tanımlanabilecek, tekil işleve sahiptirler. Örneklerde dönemin ruhuna uygun biçim karakterinin yanında, beton, çelik, cam ve tekstil gibi çağın teknolojik malzemelerinin ve yapım tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir.

3.2. 1950-1970 Yılları arasında inşa edilmiş geçici yapıların değerlendirilmesi

3.2.1. Türkiye pavilyonu, Utarit İzgi, Muhlis Türkmen, İlhan Türegün ve Hamdi Şensoy, 1958

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Belçika'da gerçekleştirilmiş ilk önemli Dünya Fuarı olan EXPO'58 için inşa edilmiştir. Geometrik form kullanımı, strüktürün okutulması, çelik strüktür ile camın birlikteliği ve şeffaflık ön plandadır (Altun, 2003, s.75). Yapıda, modüler bölmeler ve prefabriğe yapı elemanları kullanılmıştır. Prefabriğe yapıım sistemi, sökülüp takılabilir niteliktedir böylece fuar bitiminde yapı, çeşitli yerlere taşınarak kullanılmıştır (Ülkü, 2019, s.507, 512). Pavilyonun yapısı, yüksüz taşıyıcı modüler panellerden yapılmış bir dış duvar (giydirme cephe), sergi salonu için cam plaka ve alüminyum, restoran için ise yapısal çelik konstrüksiyonla desteklenen ahşaptır (Bozdoğan'dan aktaran, Bancı, 2009, s.53). Hacimler arasındaki ilişki, mekânların hem sürekliliğini hem de akışını özgürce göstermektedir (Bancı, 2009, s.67).

Pavilyonun plan geometrisi, kare ve dikdörtgenden oluşan iki kütle halinde parçalı bir yapıdan oluşmaktadır. Her kütleyle tanımlanan farklı işlevler cephede değişen malzeme kullanımıyla ifade edilmiştir. Strüktürde yeni bir teknik olarak modüler yapıım sistemi kullanılmıştır. Uygulanan strüktür, kullanıcı tarafından görülebilmektedir. Yapının bağlamı, fuar alanıdır ve geçicilik süresi fuar boyunca 6 aydır (Şekil 7).

Biçim		Strüktür	Malzeme	İşlev
		Modern + Prefabriğe + Görülebilir + Çelik strüktür	Modern + Transparan + Cam Alüminyum Ahşap panel	Kültürel + Çoklu işlev + Sergi Restoran Kahvehane
Plan (a)	Plan Geometrisi	Bağlam/ Fuar Alanı		
		Geçicilik durumu: Fuar boyunca (6 ay)		
Kütle Biçimlenişi (b)	Kütle Soyutlaması			(c) (d)

Şekil 7. Türkiye Pavilyonu Karakteristik Özellikleri (a-b-c-d: Kan Ülkü, 2019 s.506-510).

3.2.2. Biosphere montreal (Biyosfer), Buckminster Fuller, 1967

Montreal (Biyosfer) Pavilyonu 1967 yılı nisan ve ekim ayları arasında gerçekleşen EXPO'67 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Temel biçimin jeodezik kubbeye oluşturulduğu yapıda malzeme verimliliği, yapısal bütünlük ve modüler tasarım konusunda ilgi çekici bir mimari çözüm önerilmiştir. Yapısal çözümlemede üçgenlerle sağlanan kombinasyon sayesinde maksimum verimlilik sağlanmıştır (URL-13). Modüler yapı bileşenleri sürdürülebilir, kolayca tekrarlanabilir strüktür sisteminin, düşey taşıyıcıya gerek olmaksızın oluşan kubbenin sağladığı geniş hacimde çeşitli programları içeren farklı temalardaki altı adet kat düzlemiyle biçimlendirilmiştir.

Çelik boruların birleşim noktalarından kaynaklanarak eklemlenmesiyle oluşturulan 20 yüzlü eşkenar üçgen birimlerle oluşturulan kafes tipi yapı, akrilik paneller ile kaplanmıştır. Böylece 76 metre çapında, 62 metre yüksekliğindeki kubbenin içinde yer alan hacimlere gelen ışık miktarı ve ısı kontrol edilmeye çalışılmıştır. 1976 yılında çıkan bir yangında yapıyı çevreleyen akrilik panellerin büyük bir kısmı yanmasının ardından kubbenin kaplaması yenilenmemiştir. Mevcut yapısal çıplaklığı, tasarımı ortaya çıkaran, strüktürü

okunabilir kılan bir şeffaflık yaratmaktadır. Yapı, 1990 senesinde ise Kanada Hükümeti tarafından satın alınarak ekolojik müze olarak kullanılmaya başlanmıştır (URL-14).

Dairesel plan geometrisine sahip olan pavilyonun formu üçgen parçalardan oluşan küre biçimindedir. Yapı, çelik strüktürden oluşan modüler bir tasarımdır. Yapının üstlendiği işlev sergi olmakla birlikte tekildir. Ayrıca strüktür jeodezik kubbe formunda kolaylıkla okunabilmektedir. Yapının bağlamı, fuar alanıdır ve geçicilik süresi fuar boyunca 6 aydır (Şekil 8).

Biçim		Strüktür	Malzeme	İşlev
Plan Geometrisi (a)	Plan Geometrisi (a)	Modern + Modüler + Görülebilir + Çelik Uzay Kafes	Çağdaş/ Teknolojik + Transparan + Çelik	Kültürel + Çoklu işlev + Sergi Sinema Etkinlik
Bağlam/ Fuar Alanı				
Gecicilik durumu: Fuar boyunca (6 ay)				
Kütle Biçimlenişi (b)	Kütle Soyutlaması (b)	Kütle Biçimlenişi (c)	Kütle Biçimlenişi (d)	
		(c)	(d)	

Şekil 8. Montreal Biosphere (Biyosfer) Pavilyonu Karakteristik Özellikleri (a: URL-3, b-c-d: URL-15).

1950-1970 yılı örneklerinde geçici yapıların biçimlenişinde strüktür tasarımının ve modül kullanımının ön plana çıktığı görülmektedir. Modüler tasarım yaklaşımında prefabrik yapı elemanlarının kullanılması yapının inşasında ve sökümünde büyük kolaylık ve hız kazandırmıştır. Dönemin teknolojik gelişmeleri ile birlikte yenilikçi mekân kullanımına ve kalitesine vurgu yapan farklı plan çözümleri ile yapının sahip olduğu mekân içi kullanımın önemini gittikçe arttırdığı söylenebilir. Bu dönemde geçici yapıların sergileme işlevi sürse de mekân tasarımında çeşitli aktivitelerin yer aldığı ve kullanıcının aktif rol oynadığı mekân kullanımının geliştiği görülmektedir. Böylece geçici yapılar pasif sergileme alanı olmaktan çok sosyal yaşamı etkileyen aktif bir alan olmaya başlamıştır.

3.3. 1980-2000 Yılları arasında inşa edilmiş geçici yapıların değerlendirilmesi

3.3.1. IBM padiglione itinerante (IBM gezici pavilyonu), Renzo Piano, 1984-1986

IBM Gezici Pavilyonu (IBM Padiglione Itinerante) bilgisayar teknolojisindeki gelişmeleri teşvik etmek ve sergilemek amacıyla tasarlanmıştır. Bu geçici yapı, Lyon, Londra, Roma, Milano dâhil olmak üzere 20 Avrupa şehrinin her birinde bir ay boyunca sergilenmiş ve ardından sökülüştür. Yeni bilgi teknoloji araçlarının sergilendiği, kent parklarında yeşil alanlara yerleştirilen pavilyon, destek elemanları ile yükseltilmiş bir platform üzerinde oturan şeffaf bir tünel biçimindedir. Kolay taşınabilen, monte ve demonte edilebilen yapı tekrarlayan ahşap modüller ve ısıyla şekillendirilmiş polikarbon elemanlarla biçimlendirilmiştir (URL-17). Modüllerin her biri, iki sıra ahşap kemer üzerine yerleştirilmiş bir sıra polikarbon piramit ve bu piramitlerin tepelerini birbirine bağlayan ahşap kemerlerden oluşmuştur. Pavilyonun iç mekânında elektronik ekipmanların doğru çalışmasını sağlamak ve kullanıcı için rahat bir ortam yaratmak için ortamdaki sıcaklık ve nem dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Pavilyonun strüktürünü oluşturan ahşap ve alüminyum malzemeler, ziyaretçiyi dokunmaya davet eden dokunsal bir yapıya sahiptir.

Ahşap ve biyomorfik şekiller yalnızca organiklik ile kalmaz aynı zamanda yapının yemyeşil ortamlarda daha evde gibi görünmesine yardımcı olmaktadır. Bu, kendini doğaya taklit eden ve kendisini doğaya yerleştiren teknolojinin idealini açıkça ifade eden bir tasarımdır (URL-18). 1986 yılında serginin tamamlanmasının ardından kalıcı olarak sökülen pavilyon, yeniden birleştirilmemiştir.

Pavilyonun karakteristik özellikleri incelendiğinde plan geometrisi, lineer dikdörtgen bir şemaya sahip iken kütle formu, yarı silindirik biçimindedir. Modüllerde malzeme kullanımı, geleneksel ve modern yaklaşımın bir sonucudur. Yapı, sergileme görevinden dolayı tek işlevlidir. Cephe, tümüyle transparan bir görünüme sahiptir. Dolayısıyla dışarı ile içerisi arasındaki görsel ilişki kesilmemektedir. Yapının yerleşiminde bağlam olarak şehir parkları yani kamusal alanlar tercih edilmiştir geçicilik süresi sergi süresince 1 aydır (Şekil 9).

Bicim	Strüktür	Malzeme	İşlev
 Plan (a)	 Plan Geometrisi	Geleneksel + Modüler + Görülebilir + Ahşap kemer Tonoz strüktür	Çağdaş Teknolojik + Transparan + Ahşap Alüminyum Polikarbonat
Bağlam/ Kamusal Alan			
Geçicilik durumu: 1984-1986 yılları arasında 1 ay boyunca 20 kez			
 Kütle Biçimlenişi (b)	 Kütle Soyutlaması	 (c)	 (d)

Şekil 9. IBM Gezici Pavilyonu Karakteristik Özellikleri (a: URL-16, b-c-d: URL-17)

3.3.2. Cardiff körfezi ziyaretçi merkezi, Will Alsop, 1990

Cardiff Körfezinin yenilenmesi için yapılan çalışmaları sunmak ve ziyaretçileri bilgilendirmek için inşa edilen ziyaretçi merkezi, Cardiff şehrinin liman bölgesinde yer almaktadır. Düşük bir maliyetle inşa edilen bu geçici yapı, oval formda, basit, heykelsi, çağdaş ve işlevseldir. Oval çemberler şeklindeki çelik strüktürün sıralı dizisiyle elde edilen tüp biçimi, üçgen biçim oluşturan çelik taşıyıcı desteklerle taşınır. Zeminden böylece yükseltilen yapının her iki ucu, denize veya karaya doğru bakış sağlar şekilde tamamen şeffaftır. Oval çelik strüktürün yarattığı boşluklar ahşap kontrplaklarla kapatılmış, yapının hava şartlarına daha dayanıklı olması içinse PVC kaplı bir tekstil malzemeye kaplanmıştır. Yapının çeperlerini oluşturan ahşap kaplamalarda açılan amorf şekilli küçük yırtıklarla iç mekânda aydınlık ve ışık hareketleri sağlanmıştır. Dönemi için etkileyici bir mimariye sahip olan yapı, adeta kentsel bir heykel gibi biçimlenmiştir. İnşa edildiği noktadan 1993-94 yıllarında yakınlardaki başka bir yere taşınan geçici yapı başlangıçta beş yıl kullanılacak şekilde tasarlanmış, fakat daha uzun süre kullanımdan sonra 2010 yılında sökülerek kaldırılmıştır (URL-19).

Plan geometrisi basit bir dikdörtgenden oluşan yapı, sergileme işlevi kapsamında tanıtım merkezi amacıyla inşa edilmiş olup tekli işleve sahiptir. Yapının bağlamı, şehrin eski bir liman bölgesidir ve geçicilik süresi bölgenin gelişimi boyunca beş yıldır (Şekil 10).

Biçim		Strüktür	Malzeme	İşlev
		Çağdaş + Sökülebilir + Görülebilir + Çelik Strüktür	Çağdaş + Geçirgen Transparan + PVC Kaplı Tekstil Çelik Ahşap	Kültürel + Tekli İşlev + Sergi
Plan (a)		Bağlam/ Kamusal Alan		
Kütle Biçimlenişi (b)		Geçicilik durumu: Bölgesel gelişim süresince (5 yıl)		
				
Kütle Soyutlaması (b)		(c)	(d)	(e)

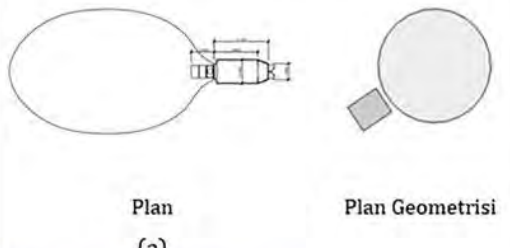
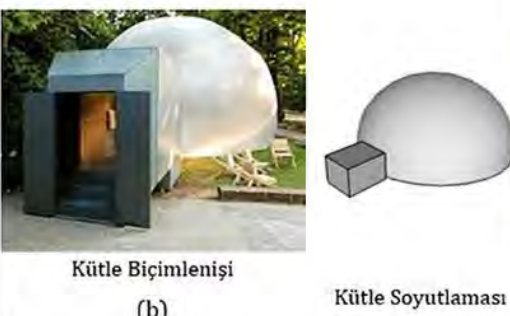

Şekil 10. Cardiff Körfezi Ziyaretçi Merkezi Karakteristik Özellikleri (a: URL-21, b: URL-20, c- d- e: URL-19).

Teknolojik gelişmeler ve ardından bilgisayar çağının başlaması ile birlikte yaşanan gelişme, geçici yapıları da etkilemiştir. Geçici yapıya ait parçaların takılıp sökülebilmeye durumu önceki zamanlara göre sıklaşmış ve yapıların dinamik bir etkiyle biçimlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde geçici yapıların yer aldığı bağlam konusunda değişikliklerin görüldüğü söylenebilir. Fuar etkinliğinin dışında özgün kullanımlar için tasarlanan geçici yapıların görülmeye başlanması, bağlam açısından yapının sınırlarının genişlediğini ve böylece yapının işlevsel alanının genişleyerek yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Bu bakımdan geçici yapılar kamusal alanda daha çok yer almaya başlamıştır.

3.4. 2000-2020 Yılları arasında inşa edilmiş geçici yapıların değerlendirilmesi

3.4.1. Mutfak anıtı (Das Küchenmonument), Raumlabor-Berlin, 2006

2006 yılında Almanya'da hayata geçirilen yapı, meydanların, sokak ve avluların ötesinde davetkâr olmayan köprü altı, tünel, endüstriyel alanlar gibi unutulmuş kentsel mekânların aktivasyonu üzerine tasarlanan önemli bir projedir. Tasarım çelik ızgaralı bir rampa ile girişi yapan kutu ve kabarcık olarak adlandırılan ana mekân olarak iki bölümden oluşmaktadır. Girişe ek olarak, kutu, yapıda kabarcığı sürekli hava ile besleyen vantilatörlerin olduğu pnömatik sistemi içerir. Kabarcığın amorf ve esnek yapısı içinde yer aldığı kamusal alanın biçimine uyabilir ve ihtiyaca göre kullanılabilir. Bu bakımdan yapının plan geometrisi, malzeme ve esnekliğin etkisiyle organik bir forma sahiptir. Mahalle toplantıları, film gösterimleri, partiler, yemek pişirme etkinlikleri, boks müsabakaları ve buhar banyosu gibi birbiriyle ilişkisiz pek çok işleve ev sahipliği yapan strüktür, geleneksel kentsel mekân algısının sınırlarını genişleterek farklı bir kentsel yaşamın ve kentsel mekânın mümkün olabileceğini göstermektedir. Özellikle kurulduğu alana uyum sağlayarak yayılan, daha büyük ya da daha küçük olabilen yapı göz ardı edilen kentsel alanların canlandırılması için bir uyarıcı etkisi yaratmaktadır. Adaptasyon ve uyum potansiyeli yüksek olan kabarcık, PVC malzemenin biçimsel esnekliğin yanında sağladığı şeffaflıkla içeri ve dışarı etkileşimine görsel olarak izin vermektedir. Mutfak anıtı, 3 gün süreyle kullanılmaktadır (URL-22) (Şekil 11).

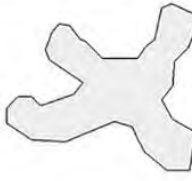

Biçim	Strüktür	Malzeme	İşlev
 <p>Plan (a)</p> <p>Plan Geometrisi (b)</p>	<p>Çağdaş/Teknolojik + Taşınabilen + Görülebilir + Pnömatik Strüktür</p>	<p>Çağdaş + Transparan Geçirgen Esnek + Çelik PVC</p>	<p>Kültürel + Çoklu işlev + Toplantı Gösteri Atölye Çeşitli Etkinlikler</p>
Bağlam/ Kamusal Alan			
Geçicilik durumu: İhtiyaç duyuldukça (1-3 gün)			
 <p>Kütle Biçimlenişi (c)</p> <p>Kütle Soyutlaması (d)</p>	 <p>(c)</p>	 <p>(d)</p>	

Şekil 11. Mutfak Anıtı (Das Küchenmonument) Karakteristik Özellikleri (a-b, d: URL-24, c: URL-23).

3.4.2. Serpentine pavilyonu, Selgas Cano, 2015

Serpentine Gallery'nin bahçesinde 2000'li yıllardan itibaren her yıl bir tema çerçevesinde farklı bir mimar tarafından tasarlanmış pavilyon inşa edilerek dört ay süreyle sergilemeye sunulmaktadır. Örnek pavilyon ise Londra'da yeraltının çok katmanlı ve hareketli kaotik ağından esinlenerek, ana mekâna erişimi sağlayan adeta gizli koridorlarla biçimlendirilmiştir. Pavilyonun merkezinde farklı yönlere uzanan dört mekânla birlikte toplantı ve kafe alanı bulunmaktadır. Pavilyon, dinamik biçime sahip mekânlar sayesinde performans, müzik, film ve dans gibi farklı etkinlikler için kullanılabilir. Pavilyon kütleleri bir dizi çelik kemerin etrafına sarılmış, poligonal formda panellerle yapıyı saran çeşitli renklerde çift katmanlı bir plastik kaplamayla oluşturulmuştur. Kaplama malzemesi, çevre dostu, biyolojik çözümlüğe sahip yarı saydam ve flor bazlı çok renkli polimer (ETFE) esaslı plastik malzemedir (URL-16). Geçirgen özellikteki renkli malzeme sayesinde, iç mekânda renklerle oluşan bir aydınlık mekân deneyimlenmektedir. Yapının kaplama yüzeyi kimi kısımlarda şeffaf, kimi kısımlarda opak. Böylece mekânda şeffaflık, gölgeler, hafiflik, değişim, sürpriz, ışık ve renk olgusu öne çıkarken, malzeme ve strüktürün olanakları ve görsel etkisi pavilyona hareketli ve hafif bir görünüm kazandırmaktadır.

Organik bir forma sahip olan pavilyonun çeşitli kültürel etkinlikler için kullanılabilen, görsel çekiciliğiyle gündüz ve gece canlı kalmaktadır. Pavilyonun bağlamı, ağaçlarla çevrili bir kamusal açık rekreasyon olup geçicilik süresi bir yıl için yaz boyunca dört aydır (Şekil 12).

Biçim		Strüktür	Malzeme	İşlev
 Plan (a)	 Plan Geometrisi	Modern + Sökülebilir + Görülebilir + Çelik Strüktür	Modern + Geçirgen Transparan + Biodegrade PVC	Kültürel + Çoklu işlev + Kafe Performans alanı Sosyal alan
Bağlam/ Kamusal Açık Alan				
Geçicilik durumu: 1 yıl için 4 ay boyunca				
 Kütle Biçimlenişi (b)	 Kütle Soyutlaması			
		(c)	(d)	

Şekil 12. Serpentine Pavilyonu Karakteristik Özellikleri (a: URL-25, 2015, b- c: URL-26, d: URL-27).

2000 sonrası yıllarda geçici yapıların kullanım amacının, bağlamının, içerdiği işlevlerin ve kullanıcı kitlesinin önceki dönemlere göre değiştiği tespit edilmiştir. Bu durumu yaratan en önemli sebebin yapının artık daha çok kamusal alanın içine girmesi, kentin ve kent yaşamının parçası olmaya başlaması olduğu düşünülmektedir. Kentler, her yaştan, cinsiyetten, dinden, kültürden insanın yaşadığı toplumsal bir modeldir. Dolayısıyla geçici yapılar, günümüz kentlerinde kamusal alanlarda gerek kullanıcı, ihtiyaç, işlev gibi farklılıkları barındıracak, farklılıklara olanak tanıyacak ve temsil edebilecek mekânlar haline gelmiştir.

Bu dönemin en karakteristik özelliğinin, geçici yapılar sayesinde kentlerin kamusal alanda yeniden yapılanmasının ve canlanmasının olduğu söylenebilir. Kent için potansiyele sahip fakat göz ardı edilmiş kentsel mekânların veya farklı sebeplerden dolayı kullanıcılar için artık cazip bulunmayan alanların kent yaşamına dâhil olması sağlanmıştır. Böylece geçici yapılar kentlerin ve kent mekânının yeniden keşfi için bir araç olmuştur. Bu açıdan bakıldığında geçici yapıların canlı ve değişken varlığıyla kalıcı olmaya meydan okuduğu söylenebilir. Geçici yapıların özellikle 2000'li yıllardan itibaren kentsel alandaki rolünün artmasında gelişen yapım teknolojisi, strüktür tasarımı ve malzeme olanaklarının etkili olduğu da söylenebilir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde örnekleri daha çok görülmeye başlanan ve kullanımı artan geçici yapıların, insan, doğa, toplum ve teknoloji arasında aracı bir konumda, katalizör görevi gördüğü söylenebilir. İnsanları sosyalleşmeye, keşfetmeye yönlendirmesi, merak uyandırması ve çeşitli şekillerde bilgilendirmesi bakımından topluma yarar sağlayan bu yapıların, mimarinin gelişmesinde, yol almasında önemli katkısı bulunduğu düşünülmektedir. Geçicilik ile mimaride, kesin bir bağlama, belirli bir döneme ve birtakım sınırlı niceliksel değerlere bağlı olma koşulu, yerini koşullara ve durumlara göre biçimini ve bulunduğu yeri değiştirebilmeye, inşa edilen alanda mekâna paralel biçimde zamanda var olmaya bırakmıştır. Bu yönüyle geçicilik ve geçici tasarımın, mimarlıkta temel kavramların yeniden yapılanmasını sağladığı söylenebilir.

Kolay inşa edilebilmeleri, yerden bağımsız oluşları sayesinde tarihsel süreç içinde kamusal alanda daha çok yaygınlaşan bu yapılar, toplumsal hayatın zenginleşmesine ve kentin kimliğine katkı sağlayarak, insanları bir araya getiren, toplumsal üretimin ve paylaşımın olduğu mekânlar haline geldiği görülmektedir. Kent yaşamına belirli şekillerde adapte olan geçici yapıların kentsel boyutta, geçiciliği ve değişkenliğiyle kamusal alanlarda sürekli bir canlılık ve kullanım yoğunluğu sağlayabileceği de tespitler arasındadır. Bu özellikleriyle geçici yapıların toplumun yaşam biçimine etki ederek sosyal hayatın zenginleşmesine ve paralelinde kentsel ve toplumsal aidiyet duygusunun gelişmesine yardımcı olacağı söylenebilir.

Geçici yapıların yüzyıl başından günümüze gelene dek kendine özgü karakteristiğini oldukça belirginleştirdiği ve birtakım yapısal normlara dönüştürdüğü görülmüştür. Geçici olmak ve belirli bir süre için kullanılabilir olmak, bu yapıların daha hafif, daha geçirgen ve sınırlarının daha tanımsız olmasını sağlamıştır. Her ne kadar 1980-2000'li dönemlere dek geçici olmak tasarımda öncelikli bir parametre olmasa da taşınabilir, dönüşebilir, takılıp-sökülebilir strüktürle birlikte düşük maliyetli, hızlı üretilebilen ve hafif malzeme kullanımının artmasının yerden bağımsız olmayı kolaylaştırdığı ve geçici olma potansiyelini arttırdığı belirlenmiştir. Öte yandan formun yenilikçi ve yaratıcı etkisi her dönem için etkili bir unsur olarak belirmiştir. Dönemin ihtiyaçlarına değişim yoluyla cevap verebilen bu yapıların yaşantının hızının artmasıyla işlevsel çeşitliliğini ve biçimsel dinamiğini arttırdığı da söylenebilir.

Dönemin yenilikçi tasarım yaklaşımlarının ve teknolojik inşa yöntemlerinin kullanıldığı bu yapılar zamanının tasarım anlayışının temsili niteliğindedir. Nitekim tasarımın odağında olan ekoloji, sürdürülebilirlik gibi güncel konular ya da henüz yapılarda büyük ölçekte uygulanması ekonomik ya da teknik olarak mümkün olmayan yenilikçi ve teknolojik malzemelerin kullanımı geçici yapıların tasarım ve yapım pratiği içinde yer almıştır. Bu bakımdan geçici yapılar; mimari tasarım ve uygulama için adeta bir deney alanı, bir laboratuvar olarak tanımlanabilir.

Kaynaklar

Aksoy, Özgönül. *Biçimlendirme*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İnşaat Ve Mimarlık Fakültesi Yayınları, Trabzon. 1977.

Aksakal, Orçun. "Zaman Kavramı, Avrupa Seramik Masa ve Şömine Saatleri (18.Yüzyıl Başı- 19.Yüzyıl)", *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7 (1), 2011, s. 111-122

Altun, Didem. *Dünya fuarlarının/expoların mimari değerlendirmesi: Türk pavyonları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.

Arun, Turhan, *Geçici Mimari Yapılarda Grafik Öğelerin Kullanımı*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 2012.

Bancı, Selda, *Turkish Pavilion In The Brussels Expo '58: A Study On Architectural Modernization In Turkey During The 1950s*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. Ankara. 2009.

Brawne, Michael, *Architectural Thought: the design process and the expectant eye*, Architectural Press. Oxford, 2003.

Cebriloğlu, Orhan, "21. Yüzyılda Sanatçının Kalıcı Olma Düşüncesine Karşı Ortaya Koyduğu Tavrı", *İdil Dergisi*, 21 (5), 2016, s. 373-388.

Charleson, Andrew, *Structure as Architecture 'A source book for architects and structural engineers'*, 1. B., New York: Routledge, 2006.

Chappel, Brian, *Ephemeral Architecture: Towards A Definition* (E-Kitap), 2004.
<https://fdocuments.net/document/ephemeral-architecture-569fe12db0ec1.html>

Chabrowe, Barbara, "On the Significance of Temporary Architecture", *The Burlington Magazine*. 856 (116), 1973, s. 384-391.

Conway, Hazel; Roenisch, Rowan, *Understanding Architecture an Introduction to Architecture and Architectural History*, Routledge, London, 1994.

Crosby, Theo, "Design and Purpose in World Exhibitions", *Journal of the Royal Society of Arts*, 116(5139), 1968, s. 239-257. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/41370073>

Erman, Onur; Yılmaz, Nur, "Mimari Tasarımda Konsept ve Bağlam İlişkisi Üzerine", *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, (10), 2017, s. 96-115.

Güzer, Abdi, "Mimarlıkta Gerçekle Taklidin Sınırları", *Mimarlık Dergisi*. 333, 2007, Erişim adresi:
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=51&RecID=1254>

İzgi, Utarit, *Mimarlıkta süreç: kavramlar-ilişkiler*, Yapı-Endüstri Merkezi, İstanbul, 1999.

Jodidio, Philip, *Temporary Architecture Now*. 1.B., Taschen, Cologne, 2011.

Kavurmacioğlu, Özgür, Arıdağ, Levent, "Strüktür Tasarımında Geometri ve Matematiksel Model İlişkisi", *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 2(6), 2013, s. 59-76.

Kan Ülkü, Gözde, "Mimarlık ve Sanat İşbirliği: Brüksel EXPO'58 Türkiye Pavyonu", *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 2019, s. 497-516.

Naegele, Daniel, "Building Books: Le Corbusier's "Word-Image" Pavilions, an Architecture of Representation", *Architecture Conference Proceedings and Presentations*, 4, 2004, s. 458-464.

Robinson, Joel, "Introducing Pavilions: Big Worlds Under Little Tents", *Open Arts Journal*. 2, 2014, s. 1-22.

Salvan, George, *Architectural Theory of Design*, 3. B., JMC Press, INC, Quezon City, 1999.

Sdegno Aberto; Ranon Roberto; Bernal Pedro; Masserano Silvia; Cochelli Paola, "Reloading Le Corbusier's Architectures with New Technologies for Advanced Visualization of Cultural Heritage" *New Activities for Cultural Heritage Proceedings of the International Conference HeritageBot 2017*, Ed.: Ceccarelli, Marco; Cigola, Michela; Recinto, Giuseppe, Springer, İtalya, 2017, s. 166-173.

Taşkın, Aytaç, *Kolonun Mimari Tasarımda Rolünün Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2019.

Toffler, Alvin, *Gelecek Korkusu 'Şok'*, 1. B., Çev.: (Selami Sargut), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1974.

Udovicki-Selb Danilo, *The Elusive Faces of Modernity: The Invention of the Paris 1937 Exhibition and the Temps Nouveaux Pavilion*, MIT Dept. of Urban Studies and Planning, Doktora Tezi, Massachusetts, 1995.

Yıldırım, Erdem, *Foto-Mekân, Foto-Hikâye, Foto-Duvar: Le Corbusier Mimarlığı ve Onun Fotografik Temsili*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.

İnternet Kaynakları

URL-1: What is the meaning of The Scream?. Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:04.
<https://www.bbc.com/culture/article/20160303-what-is-the-meaning-of-the-scream>

URL-2: Desert paintbrush (Castilleja chromosa) Butler Ruins, Blanding, Utah. Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:11.
<https://thesouloftheearth.com/castilleja-beautiful-vampires/>

URL-3: Three Mayfly on Crested Dogstail, Luminar bug photographer of the year, Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:22.
<https://www.photocrowd.com/photographer-community/15114/>

URL-4: Eyfel Kulesi, Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:25.
<https://www.arkitektuel.com/eyfel-kulesi/>

URL-5: The Temple of Ancient Virtue, Buckinghamshire. Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:25.
<https://www.nationaltrust.org.uk/stowe/profiles/william-kent---profile>

URL-6: National Stadium, Beijing, Arqitectura Viva 118-119: 82-101, Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:26.
<https://arquitecturaviva.com/works/estadio-nacional-en-pek-in-6>

URL-7: AD Classics: Gwathmey Residence and Studio / Charles Gwathmey, Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:33.
<https://www.archdaily.com/60778/ad-classics-gwathmey-residence-and-studio-charles-gwathmey>

URL-8: Guggenheim Museum Bilbao. Bilbao. Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:39.
<https://unsplash.com/s/photos/guggenheim-museum-bilbao>

URL-9: Exterior of the Solomon R. Guggenheim Museum. New York, NY. Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:51.
<https://www.guggenheim.org/the-frank-lloyd-wright-building/timeline>

URL-10: Yalın, Fonksiyonel ve İlhamını Köklerinden Alan Yapıların Mimarı: Nevzat Sayın, Erişim tarihi: 28.05.2021, 10:55.

<https://www.oggusto.com/dekorasyon/yalin-fonksiyonel-ve-ilhamini-koklerinden-alan-yapilarin-mimari-nevzat-sayin>

URL-11: Pavillon de l'Esprit Nouveau, Paris, France, 1924. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:00.

<http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=11&sysLanguage=en-en&sysParentId=11&sysParentName=home&clearQuery=1>

URL-12: L'Esprit Nouveau Pavilion. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:03.

<https://en.wikiarquitectura.com/building/lesprit-nouveau-pavilion/#>

URL-13: Montreal Biosphère of 1967 / Buckminster Fuller. Montreal, Kanada. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:04.

<https://archeyes.com/montreal-biosphere-1967-buckminster-fuller/>

URL-14: Montreal Biosphere / Buckminster Fuller. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:07.

https://www.archdaily.com/572135/ad-classics-montreal-biosphere-buckminster-fuller?ad_source=search&ad_medium=search_result_projects

URL-15: Jeodezik kubbelerin dikkat çeken örneği: Biyosfer Montreal, Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:10.

<https://www.gzt.com/arkitekt/jeodezik-kubbelerin-dikkat-ceken-ornegi-biyosfer-montreal-3567756>

URL-16: IBM Travelling Pavillion. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:10.

https://mjobrienarchitect.com/Piano_IBM.pdf

URL-17: IBM Travelling Pavillion. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:17.

https://mjobrienarchitect.com/Piano_IBM.pdf

URL-18: Renzo Piano Building Workshop Selected Projects: Part 3. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:19.

<https://archleague.org/article/renzo-piano-building-workshop-selected-projects-part-3/>

URL-19: Cardiff Bay Visitor's Centre. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:22.

<https://all.design/willalsop/cardiffbay>

URL-20: Cardiff Bay Visitors Centre. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:22.

<https://www.architen.com/projects/cardiff-bay-visitors-centre/>

URL-21: Cardiff Bay Visitors Centre. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:23.

<https://www.ajbuildingslibrary.co.uk/projects/display/id/1258>

URL-22. The Kitchen Monument (dismantled). Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:27.

<https://raumlabor.net/tempelhof-workshop/>

URL-23: Küchenmonument. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:28.

<https://www.detail.de/artikel/kuechenmonument-1005/>

URL-24: Das Küchenmonument. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:29.

<https://raumlabor.net/kuechenmonument/>

URL-22: Serpentine Pavilion 2015. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:29.

<https://archello.com/project/serpentine-pavilion-2015>

URL- 26: Serpentine Pavilion 2015 by selgascano. Erişim tarihi: 28.05.2021, 11:37.
<https://www.serpentinegalleries.org/whats-on/serpentine-pavilion-2015-designed-selgascano/>

URL- 27: Selgascano's 2015 serpentine pavilion re-opens in los Angeles. Erişim tarihi:
28.05.2021, 11:37.
<https://www.designboom.com/architecture/selgascano-2015-serpentine-pavilion-second-home-los-angeles-04-24-2019/>

Demiryolu Yapılarının Kullanım Dönüşümünde İşlevsel Olasılıklar ve Yapısal Müdahaleler

Leyla Figen GEYYAS GÖREN^{1*}, Kunter MANİSA²

Öz

Endüstri devriminin tamamlayıcısı demiryolları ve demiryolları çevresinde inşa edilen demiryolu yapıları, yapıldıkları dönemin yapım tekniği, mimari tarzları, toplumun sosyo-kültürel özelliklerini yansıtan, kentlerin simge yapılarından. Söz konusu yapılar, mimari, kullanım yoğunluğu, ölçek ve konumları nedeniyle kentlinin hafızasında yer etmişlerdir. Bu özellikleriyle endüstri mirası sayılan demiryolu yapılarının çoğu, kentsel dinamikler ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle işlevlerini kaybederek atıl kalmışlardır. Çalışmanın amacı, atıl kalan demiryolu yapılarının kullanım dönüşümü olasılıklarını tartışmaktır. Bu kapsamda Avrupa'da ve Türkiye'de endüstri mirası olma özelliği gösteren ve işlev değişikliğine uğramış demiryolu yapısı örnekleri incelenmiştir. Dönüştürülen demiryolu yapılarının yeni işlevlerinde hangi fonksiyonların tercih edildiği saptanmıştır. Demiryolu yapılarına yüklenen işlev ile yapısal müdahale durumları arasındaki ilişki sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri mirası, demiryolu mirası, kullanım dönüşümü, uyarlanabilir yeniden kullanım, demiryolu yapıları.

Functional Possibilities and Structural Interventions in Usage Conversion of Railway Constructions

Abstract

Railways, which are the complement of the industrial revolution, and the railway constructions built around the railways, are the symbols of the cities, reflecting the construction techniques, architectural styles and socio-cultural characteristics of the society. The buildings in question have taken their places in the memory of the citizens due to their architecture, intensity of use, scale and location. With these features, most of the railway constructions, which are considered as industrial heritage, have lost their functions and remained idle due to urban dynamics and developments in transportation technologies. The aim of the study is to discuss the usage transformation possibilities of the idle railway constructions. In this context, railway construction examples that have function-modified and are showing the distinction of being the industrial heritage in Turkey and Europe were examined. It has been determined which functions are preferred in the new functions of the transformed railway constructions. The relationship between the function imposed on the railway structures and the structural intervention situations was questioned.

Keywords: Industrial heritage, railway heritage, usage conversion, adaptive reuse, railway constructions.

¹ Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Gaziantep.

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.

Bu makale, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Araştırma ve Planlama Programında 2019 yılında kabul edilmiş "Gaziantep Tren İstasyonu ve Çevresi Özelinde Demiryolu Yapılarının Uyarlanabilir Yeniden Kullanım Önerileri" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* İlgili yazar/Corresponding Author: lfigen.geyyas@hku.edu.tr

1. Giriş

Demiryolları, insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Endüstri Devrimi'nin tamamlayıcısı sayılmaktadırlar. Endüstri Devrimi'nin önemli izlerini taşıyan ve endüstri mirası olan demiryollarının, demiryolları üzerindeki durak noktaları olan istasyon binalarının, demiryolu araçlarının bakım ve onarımlarının yapıldığı atölyelerin, demiryolu taşımacılığıyla ilgili her türlü yapı, mobilya, belge vb. korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması kaçınılmazdır. Bu yapılar Endüstri Devrimi'nin ve demiryolu taşımacılığının tarihini yansıtmakla beraber, günümüze gelene kadar her biri yapıldığı dönemin mimari, ekonomik, sosyo-kültürel özelliklerini de anlatmaktadır. Şenyiğit ve Erten (2011, s. 38) özellikle gar ve istasyon yapılarının, devletlerin mimari ortamdaki etkilerinin ortaya konmasında önem teşkil ettiğini ifade etmişlerdir. Diğer demiryolu yapılarına oranla çevreleriyle, toplumla birebir ilişki içerisinde olan gar ve istasyon yapıları, kentli için, buluşmaların, ayrılıkların, başlangıçların bilinen mekanı olmuşlardır. Toplumun belleğinde yer edinen bu yapılar, kentin "hafıza mekanları"dır. Kent belleğinin devamlılığı ve kentin sosyo-kültürel sürdürülebilirliğinin sağlanması için hafıza mekanları gelecek kuşaklara aktarılmalıdır. Bu mekanların gelecek kuşaklara aktarılmasında elbette kimi zaman mevcut işlevin sürdürülmesi mümkün olmayabilir. Öyle ki eski demiryolu yapıları ve hatları günümüz ihtiyaçlarını ve teknolojisini karşılamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu noktada yapıların uygun olan yeni işlevlerle yüklenmesi durumu söz konusudur. Çalışmada, atıl kalan demiryolu yapılarının yeni işlevlerinde hangi kullanımlarla yapısal ve kültürel olarak varlıklarını sürdürdükleri sorusuna cevap aramak istenmiştir. Bu amaçla öncelikle atıl kalan demiryolu yapılarının endüstri mirası/demiryolu mirası olma özelliği gözetilerek, bu kavramların kapsamına ve işlevini kaybetmiş yapıların yeni kullanımlarla değerlendirilmesinin literatürde karşılık bulunduğu adaptive re-use (uyarlanabilir yeniden kullanım) yaklaşımına yer verilmiştir. Çalışmanın örneklem bölümünde, Avrupa'da ve Türkiye'de işlev değişikliğine uğrayan 32 adet demiryolu yapısı çizelgelerle incelenerek, demiryolu yapılarının özgün işlevleri ile yüklenen işlevleri arasındaki ilişki ve yapısal müdahale durumları analiz edilmiştir.

2. Endüstri Mirası

Endüstri mirası kavramı, endüstri yapılarının, bu yapıların çevresindeki işçi yerleşmelerinin ya da hammadde ve endüstriyel ürünlerin taşınmasında kullanılan araçların yok olma tehdidi ile karşılaşılmasıyla ortaya çıkmıştır (Kıraç, 2001, s. 61). Buchanan(1981, s. 104), endüstri mirasının kapsamını şöyle açıklar:

"Bu kapsam içerisinde yer alan endüstriyel anıt, modası geçmiş bir zamana ait endüstri ya da ulaşım sisteminin kalıntısı olarak tanımlanabilir. Buradaki modası geçmiş deyim, tarih öncesi çağa ait bir maden ocağından, günümüzde üretilmiş lakin artık kullanılmayan uçak ya da bilgisayara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır."

Endüstriyel arkeoloji kavramı, endüstri mirasını koruma gereksinimiyle ortaya çıkmıştır. Endüstriyel arkeoloji kavramı, 19. yüzyılın sonlarında gündeme gelse de; ancak 1950'lerin ortalarında konuyla ilgili çalışmalar yaygınlaşmaya başlamıştır (Kıraç, 2001, s. 72). Tanyeli (2000, s. 50-51); endüstriyel arkeoloji kavramını, mekanik düzenekler ve araçlar ile ürün ya da hizmet üretme etkinliği ve bu amaç kapsamında inşa edilen tüm mimari oluşumu içine alan bilimsel bir disiplin olarak tanımlamaktadır.

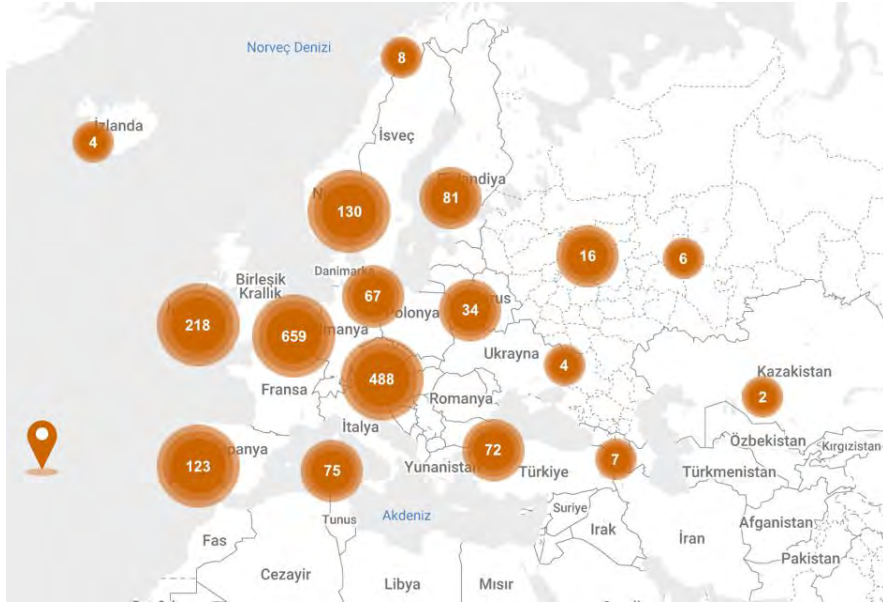
Endüstriyel arkeolojinin kapsamına, üretim yapıları, köprüler, kanallar, demiryolu yapıları ve araçları, üretim tesislerinde çalışan işçilerin ve yöneticilerinin konutları, kısacası endüstri ile ilgili olan her şey dahil olmaktadır (Föhl, 1995, Cossons, 1993). Endüstri mirasının korunması konusunda, endüstri yapıları sosyal çevreleriyle birlikte ele

alınmaktadır. Bu durum Endüstri Devrimi'nin yalnızca teknolojik açıdan değil, sosyal ve kültürel olarak da yaşam biçimlerini dönüştüren bir devrim olmasıyla açıklanabilir (Köksal, 2005, s. 107).

Endüstri mirası ile ilgili çalışmalar yürüten çeşitli kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. TICCIH (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage / Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi) endüstri mirası konusunda, 1973 yılında kurulmuş ilk uluslararası kuruluştur. Amacı, endüstri mirasının araştırılması, belgelendirilmesi, korunması konusunda uluslararası iş birliğini teşvik etmektir. TICCIH, ICOMOS (International Council on Monuments and Sites / Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi)'a endüstriyel mirasın incelenmesi, belgelendirilmesi, korunması konularında danışmanlık yapar ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne eklenecek korunması gerekli yapı, sit vb. endüstri mirasına ilişkin tavsiyelerde bulunur (URL-1). TICCIH 2003 yılında, endüstri mirasının korunması konusunda ilk uluslararası belge olan Nizhny Tagil Tüzüğü'nü yayımlamıştır. Tüzükte, endüstri mirasının tanımı, değeri, endüstri mirasının araştırılması, belgelendirilmesi ve korunmasının önemi, endüstri mirasının anlamı ve değerinin bilinmesi için yayınlar yapılmasının, endüstriyel alanlarda rotalar oluşturulmasının, turizmin teşvik edilmesinin yararlı olabileceği ifade edilmektedir (URL-2). 2011 yılında ICOMOS ve TICCIH birlikte, "Dublin İlkeleri" başlıklı, endüstri mirası yapıları, siteleri, alanları ve peyzajlarının korunması, belgelendirilmesi, bakımlarının düzenli yapılması ve toplumun endüstri mirası ile ilgili farkındalığının artırılması konusunda ortak ilkeler yayımlamışlardır (URL-3). Endüstri mirası ve korunmasını ele alan uluslararası tüzük, ilke vb. düzenlemelerin dışında Türkiye'de ulusal bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye'nin ICOMOS ve TICCIH'a üye ülkeler arasında yer almasıyla, ilgili kuruluşlar Türkiye'de faaliyetlerini sürdürmektedir. Fakat Türkiye'nin koruma ile ilgili güncel yasal düzenlemesi olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda endüstri mirasının tanımlanması ve korunmasına ilişkin düzenlemeler yer almamaktadır.

Endüstri mirası konusunda çalışmalar yürüten önemli kuruluşlardan bir diğeri ERIH (The European Route of Industrial Heritage / Avrupa Endüstri Mirası Güzergahı)'tır. Avrupa ölçeğinde bir kuruluş olan ERIH 1999 yılında kurulmuştur. Amacı; Avrupa ülkelerindeki endüstri alanlarının korunmasını ve kamuoyu tarafından bilinmesini sağlamaktır. Bu amaçla kuruluş, Avrupa'daki endüstri alanlarında çeşitli güzergahlar belirleyerek turistik ilgi oluşturmaktadır. ERIH web sitesi, kurumun önemli bir iletişim aracıdır (URL-4). Web sitesinde, Avrupa'nın endüstri tarihiyle, Avrupa'daki endüstri yapılarıyla, alanlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

ERIH'in belirlediği güzergahlar tematik ve bölgesel olarak kategorize edilmektedir (Şekil 1). Tematik güzergahlar 16 başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; enerji, iletişim, madencilik, demir-çelik, kimya, tuz, kağıt, tekstil, üretim-imalat, hizmet ve eğlence sektörü, konut-mimari, endüstriyel mimari, endüstri-savaş, endüstriyel peyzaj, taşıma ve sudur (URL-5). Avrupa'nın endüstri tarihinde, mekân ve çevre olarak iz bırakan, bir fikir altında birden çok geleneği barındıran alanlar ise bölgesel güzergahlar olarak kategorize edilmişlerdir. Almanya'da 11, İspanya'da 3, Birleşik Krallık'ta 2, Hollanda'da 2, Lüksemburg'da 1, Avusturya'da 1, Polonya'da 1 olmak üzere Avrupa'da toplam 21 endüstri alanı, ERIH tarafından bölgesel güzergah olarak belirlenmiştir (URL-6). Avrupa'nın endüstriyel mirası, UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde 45 yapı ve site temsil edilmektedir (URL-7).

Şekil 1: Avrupa Endüstri Mirası Güzergahı'ndaki yapıların konumlarını gösteren harita (URL-8).

Türkiye ERIH'a üye ülkeler arasındadır. Ülkemizde bulunan Rahmi Koç Endüstri Müzesi, Santral İstanbul Enerji Müzesi, İstanbul Demiryolu Müzesi (Sirkeci Garı), İstanbul Havacılık Müzesi, Seka Kağıt Müzesi, Çamlık Buharlı Lokomotif Müzesi, Merinos Müzesi, Merinos Tekstil Sanayi Müzesi, Tofaş Bursa Anadolu Arabaları Müzesi, ERIH'ın belirlediği endüstri mirası güzergahlarında, durak noktaları olarak yer almaktadırlar (Fot. 1 ve Fot. 2) (URL-9).

Fot. 1: Çamlık Buharlı Lokomotif Müzesi (URL-10).

Fot. 2: Rahmi Koç Endüstri Müzesi (URL-11)

3. Demiryolu Mirası

Endüstri mirası kapsamında değerlendirilen demiryolu yapılarının, demiryolu mirası olarak gündeme gelmesi 1970'lere dayanmaktadır (Altınar, 2016, s. 23). Dünyada demiryolu taşımacılığının başladığı İngiltere, demiryollarının miras olarak değerlendirilmesi sürecinde de etkili olmuştur. Bu sebeple İngiltere'de demiryolu yapılarının korunması ile ilgili önemli gelişmeler incelenmektedir.

1977 yılında düzenlenen "Off The Rails: Saving Railway Heritage" sergisi, İngiltere'de atıl kalan demiryolları ve yapılarının, tarihi, mimari ve kültürel değere sahip oldukları ve korunmaları gerektiği konusunu gündeme getirmiştir. 1980'lerde Manchester Merkez İstasyonu'nun bilim ve sanayi müzesine dönüştürülmesi, demiryolu yapılarının

korunmasını (Burman, 1997, s. 18) ve yeni işlevlerle yüklenmesini yaygınlaştırmıştır (Fot. 3).

Fot. 3: Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi sergi alanı (URL-12).

Demiryolu yapılarının korunması konusunda toplumun ilgisinin artması ile British Railway, 1984 yılında "Railway Heritage Trust" adında bağımsız bir vakıf kurmuştur. Vakıf, demiryolu mirasının korunması ve toplumun demiryolu yapılarından faydalanması amacıyla kurulmuştur (Soane, 1997, s. 141). İngiltere'nin York kentinde demiryolu mirasının korunması konusunda yetkili kurum ve kuruluşların katıldığı bir etkinlik düzenlenmiştir. 11-13 Mayıs 1994 tarihli bu etkinlik sonucunda, National Railway Museum ve York Üniversitesi, "Institute of Railway Studies" adı altında yüksek lisans programı açılmasını kararlaştırmışlardır. Bahsedilen yüksek lisans programı demiryollarının araştırılması, belgelendirilmesi ve korunması konusunda çalışmalar yürütmektedir (Cossons, 1997, s. 14-15). Günümüzde birçok ülkede çeşitli sivil toplum kuruluşları ve gönüllü topluluklar demiryolu mirasının korunması ve geleceğe aktarılması için çalışmalar yapmaktadır.

4. Yapılarda Kullanım Dönüşümü ve Uyarlanabilir Yeniden Kullanım Yaklaşımı

Kentsel hafızada yer etmiş endüstri mirası kabul edilen yapıların zaman içerisinde, değişen planlama kararlarıyla, ekonomik, çevresel vb. nedenlerle özgün işlevlerini sürdürmesi mümkün olmayabilir. Fakat işlevlerini kaybetmeler dahi fiziksel olarak kullanılabilir durumda iseler, varlıklarını sürdürmeleri sağlanmalıdır. Bu noktada işlevini kaybetmiş yapıların kullanım dönüşümü olasılıklarının tartışılarak, özgün işlevlerine ve çevreye uyumlu işlevlerle yüklenmeleri gündeme gelmektedir. Atıl kalan tarihi yapıların yeni işlevlerle yüklenmesi literatürde adaptive re-use (uyarlanabilir yeniden kullanım) kavramı ile tanımlanır.

Uyarlanabilir yeniden kullanım, yapının taşıdığı mimari, kültürel ve tarihsel değeri kaybettirmeden, yapıya uygulanabilecek ek ve tadilatlarla özgün işlevinden farklı, yeni bir fonksiyon tanımlayarak işlevlendirmektir (Weeks ve Grimmer, 1995). Douglas (2006), uyarlanabilir yeniden kullanımı, tarihi bir yapının güncel şartlar gözetilerek uyarlanması, yeniden kullanımı ve güncellenmesi amacıyla; işlevini, kapasitesini veya performansını değiştirmeye yönelik tüm yapı ve müdahale işlemlerini içermesi olarak

tanımlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada incelenen işlevini kaybetmiş demiryolu yapılarının yeni kullanımlarla değerlendirilmesi ve bu uyarlama sürecinde yapısal müdahale ve ek yapı durumlarının analizi, uyarlanabilir yeniden kullanım yaklaşımını içermektedir. Tekeli (1987, s. 27-32) uyarlanabilir yeniden kullanım yaklaşımıyla ilgili olarak, yapılara yüklenen yeni işlev ile geçmişin izlerinin korunması gerektiği; ancak tümüyle geçmişe bağlı kalmadan, günümüz koşullarına uyum sağlayabilen, çevreye değer katabilen bakış açıları geliştirmenin önemine vurgu yapmaktadır.

İnşa edildiği dönemin sosyo-kültürel özellikleri, üretim biçimleri, mimari yaklaşımları ile ilgili belge niteliğinde olan, kentin kimliğini oluşturan unsurların başında gelen yapıların yeniden kullanımının, yapıya, topluma ve kente pek çok katkısı vardır. Yapı ölçeğinde değerlendirildiğinde; işlevini kaybetmiş bir yapının yeni bir işlevle kullanımının sürdürülmesi, yapının çevreye kazandırılması anlamına gelmektedir. Yüklenen işlev sayesinde, kullanılan yapının bakım ve onarımlarının takip edilmesi, yapının kullanım ömrünü uzatır. Kent sel ölçekte ele alındığında; atıl kalmış yapı ya da yapı grupları kentte çöküntü bölgelerine dönüşmektedir. Bahsedilen yapı gruplarının yeniden kullanımlarının sağlanması, buldukları çevreyi canlandırarak, kente, sosyal, kültürel, estetik açıdan olumlu katkılar sunar. Kentler için referans noktası olma özelliği gösteren işlevini kaybetmiş yapıların yeniden kullanımları, kent kimliğinin sürdürülebilirliğine katkı sağlar. Toplumsal-sosyal ölçekte incelendiğinde; yapılar, zaman içerisinde kullanıcıları, deneyimleyenleri hatta izleyenleri üzerinde aidiyet hissi oluştururlar. Kentliye ortak bir kültürü ve tarihi hatırlatan bu yapıların atıl kalması durumunda yeni kullanımlarla değerlendirilmesi, kamusal belleğin sürdürülebilirliğini sağlar.

Atıl kalan bir yapının yeniden kullanımla yararlılığının sürdürülmesinin önemli olmasının yanı sıra, uyarlanabilir yeniden kullanım yaklaşımı, mevcut yapı dokusuyla yapıya yüklenen yeni işlevin bütünleşmesini sağlamalıdır (Orbaşlı, 2008). Bu yaklaşım, tarihi bir yapının geçirebileceği dönüşümün, yapının özgün kurgusuna ve tektoniğine yapısal, işlevsel ve estetik olarak uyumlu olmasını gerektirir (Zakar, 2018, s. 22).

Endüstri mirası kabul edilen demiryolu yapılarının çağın demiryolu teknolojilerine uyum sağlayamadıkları için atıl kalması günümüzde sık karşılaşılan bir durumdur. Atıl kalan demiryolu yapılarının özgün işlevlerine uygun olarak yeniden kullanımlarının sağlanması ve kamusal erişime açılması endüstri mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması yönüyle önemlidir.

5. Avrupa'da ve Türkiye'de Dönüştürülmüş Demiryolu Yapılarının İşlev ve Yapısal Müdahale Analizi

Günümüzde özellikle hızlı trenlerin kullanımının yaygınlaşması yalnızca demiryolu araçlarının değil, demiryolu hatlarının ve demiryolu yapılarının da yenilenmesini hatta çoğu zaman yeniden inşasını zorunlu kılmıştır. Çalışma, değişen demiryolu teknolojileri sonucunda, mevcut demiryolu yapılarının yeni işlev ve yapısal müdahale analizini ortaya koymaktadır. Çalışmada yöntem olarak; atıl kalan demiryolu yapılarının kullanım dönüşümü olasılıklarını tartışmak amacıyla, Avrupa'da 21 adet, Türkiye'de 11 adet, toplam 32 adet dönüştürülmüş demiryolu yapısı örneği, özgün işlev, yüklenen işlev ve yapısal müdahale durumları analiz edilerek tablolar halinde incelenmiştir. İncelenen örnekler, yolcu binaları(garlar ve tren istasyonları) ve demiryolları işletmesine yönelik teknik yapılar(lokomotif atölyesi, tren deposu, cer atölyesi, emtia deposu, direksiyon binası) olarak iki grupta ele alınmıştır. Bu gruplandırma çalışmada incelenen demiryolu yapılarının, kamusal erişime açık olan yolcu binalarından ve serbest kamusal erişimin sınırlı olduğu demiryolları işletmesine yönelik teknik yapılardan oluşması gerekçesiyle

yapılmıştır. Bu kapsamda Avrupa'dan 14 adet yolcu binası (Çizelge 1) ve 7 adet demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (Çizelge 2) olmak üzere 21 adet örnek ele alınmıştır. Türkiye'den 7 adet yolcu binası (Çizelge 3) ve 4 adet demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (Çizelge 4) olmak üzere 11 adet örnek incelenmiştir.

5.1 Avrupa'da dönüştürülmüş demiryolu yapıları örnekleri

Çalışmada incelenen Avrupa'da dönüştürülmüş demiryolu yapıları, ERIH web sitesi taranarak yeterli veriye ulaşılan örneklerden seçilmiştir. Bu örnekler 14 adet yolcu binası (Çizelge 1) ve 7 adet demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (Çizelge 2) olmak üzere toplam 21 adet dönüştürülmüş demiryolu yapısını kapsamaktadır.

5.1.1 Avrupa'da dönüştürülmüş yolcu binaları örnekleri

Çizelge 1: Avrupa'da dönüştürülmüş yolcu binaları(gar-tren istasyonu) örnekleri

Adı- Konumu	Özgün İşlevi-Yapım Tarihi	Yüklenen İşlevi-İşlevlendirilme Tarihi	Ek Yapı	Görsel
D'ORSAY GARI - Paris/Fransa	Gar 1900	Ulusal Müze 1986	Ana sergi holüne kat eklenmiştir.	 (URL-13)
MANCHESTER MERKEZ İSTASYONU - Manchester/İngiltere	Tren İstasyonu 1830	Bilim ve Sanayi Müzesi 1983	Müzenin kafe bölümü ek yapılmıştır.	 (URL-14)
MADRID DELICIAS TREN İSTASYONU - Madrid/İspanya	Tren İstasyonu 1880	Madrid Demiryolu Müzesi 1984	yok	 (URL-15)
VILNIUS TREN İSTASYONU - Vilnius/Litvanya	Tren İstasyonu 1861	Tren istasyonunun 2. katı Litvanya Demiryolu Müzesi olarak işlevlendirilmiştir. 1966	yok	 (URL-16)

RIZHSKAYA TREN İSTASYONU - Moskova/Rusya	Tren İstasyonu 1901	Tren istasyonunun bir bölümü Rizhskaya Demiryolu Müzesi olarak işlevlendirilmiştir. 2004	yok	 (URL-17)
MALIEBAAN TREN İSTASYONU - Utrecht/Hollanda	Tren İstasyonu 1874	Utrecht Demiryolu Müzesi 1954	2005 yılında ek müze binası yapılmıştır.	 (URL-18)
ESTACIÓN DEL NORTE TREN İSTASYONU - Gijon/İspanya	Tren İstasyonu 1873	Asturia Demiryolu Müzesi 1998	Bir adet ek yapı yapılmıştır.	 (URL-19)
WAKES COLNE TREN İSTASYONU - Wakes Colne/İngiltere	Tren İstasyonu 1890	Doğu Angliyen Demiryolu Müzesi 1986	yok	 (URL-20)
DONEGAL TREN İSTASYONU - Donegal/İrlanda	Tren İstasyonu 1889	Donegal Demiryolu Mirası Merkezi (Demiryolu Müzesi) 1995	yok	 (URL-21)
COLANNA TREN İSTASYONU - San Casareo/İtalya	Tren İstasyonu 1917	Demiryolu Müzesi 2006	yok	

MIDLAND TREN İSTASYONU - Rushden/İngiltere	Tren İstasyonu 1894	Rushden Taşımacılık Müzesi (Demiryolu Müzesi) 1986	yok	 (URL-22)
SIMPELVELD TREN İSTASYONU - Simpelveld/Hollanda	Tren İstasyonu 1853-1908-1975	Demiryolu müzesi, ZLSM demiryolu topluluğu ofisi, restoran 1995	yok	 (URL-23)
HUINGHAUSEN TREN İSTASYONU - Herscheid/Almanya	Tren İstasyonu 1915	Markische Demiryolu Müzesi 1983	yok	 (URL-24)
LOSHEIM TREN İSTASYONU - Losheim am see/Almanya	Tren İstasyonu 1906	Losheim Demiryolu Müzesi 1982	yok	 (URL-25)

Çizelge 1’de Avrupa’daki dönüştürülmüş yolcu binalarından seçilen 14 örnek yer almaktadır. Bu örneklerden 12 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanmıştır. Demiryolu müzesi işlevinden farklı olarak d’orsay Garı; ulusal müze, Manchester Merkez İstasyonu; Bilim ve Sanayi müzesi olarak işlevlendirilmiştir. Ayrıca Simpelveld Tren İstasyonu, demiryolu müzesine ek olarak restoran ve demiryolları topluluğu ofisi işlevlerine de sahiptir. Çizelge 1’de yer alan örneklerin yapısal müdahale biçimleri incelendiğinde; 14 adet yolcu binasından 10 adedine yapısal müdahale yapılmadan mevcut yapıya yeni işlev yüklenmiştir. Yapısal müdahalede bulunarak yeniden kullanımları sağlanan örnekler ve yapısal müdahale biçimleri şu şekildedir: d’Orsay Garının ulusal müzeye dönüştürülmesinde ana sergi holü olarak belirlenen ana mekana kat eklenerek iç mekana müdahalede bulunulmuştur. Manchester Merkez İstasyonu, Bilim ve Sanayi müzesine dönüştürülürken yapıya ek kafe binası inşa edilmiştir. Maliebaan Tren İstasyonu, Utrecht Demiryolu Müzesine dönüştürülürken, mevcut yapıya ek müze binası inşa edilmiştir. Estación Del Norte Tren İstasyonu’nun Asturia Demiryolu Müzesi olarak işlevlendirilmesinde mevcut yapıya ek yeni bir bina inşa edilmiştir.

5.1.2 Avrupa'da dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı örnekleri

Çizelge 2: Avrupa'da dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı örnekleri

Adı- Konumu	Özgün İşlevi- Yapım Tarihi	Yüklenen İşlevi- İşlevlendirilme Tarihi	Ek Yapı	Görsel
BOCHUM DAHLHAUSEN TAMİR ATÖLYESİ Bochum/Almanya	Lokomotif Bakım Atölyesi 1918	Bochum Dahlhausen Demiryolu Müzesi 1977	2020 yılında resepsiyon binası ek yapılmıştır.	 (URL-26)
YORK LOKOMOTİF ATÖLYESİ VE YÜK DEPOSU York/İngiltere	Lokomotif Bakım Atölyesi ve Yük Deposu 1877	Ulusal Demiryolu Müzesi 1975	Tasarımı tamamlanmış yeni giriş binasının 2025 yılında açılması planlanmaktadır.	 (URL-27)
HILBERSDORF LOKOMOTİF DEPOSU - Chemnitz/Almanya	Lokomotif Deposu -	Saxon Demiryolu Müzesi 1992	yok	 (URL-28)
LOKOMOTİF BAKIM ATÖLYESİ - Riga/Letonya	Lokomotif Bakım Atölyesi -	Letonya Demiryolları Tarihi Müzesi (Demiryolu Müzesi) 1994	yok	 (URL-29)
LOUSADO TREN DEPO BİNASI - Vila Nova de Famalicao/Portekiz	Tren Depo Binası -	Ulusal Lousado Demiryolu Müzesi 1979	yok	 (URL-30)
LOKOMOTİF BAKIM ATÖLYESİ - Pereslavl/Rusya	Lokomotif Bakım Atölyesi -	Pereslavl Demiryolu Müzesi 1990	yok	 (URL-31)

TREN DEPO BİNASI - Szentendre/Macaristan	Tren Depo Binası 1914	Taşımacılık Müzesi (Demiryolu Müzesi) 1994	yok	 (URL-32)
---	--------------------------	---	-----	---

Çizelge 2’de 7 adet Avrupa’da dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı örneği yer almaktadır. Bu yapıların özgün işlevi, lokomotif bakım atölyesi ya da tren depo binasıdır. Özgün işlevinde kamusal erişimin sınırlı olduğu bu yapıların tümünün demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanarak kamunun erişimine açılmıştır. Endüstri mirası/demiryolu mirası kabul edilen demiryolları işletmesine yönelik teknik yapıların kamunun faydasına sunularak yeniden kullanımlarının sağlanması önemlidir. Yeni işlev yüklenen yapılardaki yapısal müdahale biçimleri incelendiğinde; Bochum Dahlhausen Tamir Atölyesi’nin demiryolu müzesine dönüştürülmesinde ek resepsiyon binası inşa edilmiştir ve ulusal demiryolu müzesi olarak işlevlendirilen York Lokomotif Atölyesi ve Yük Deposu’na ek giriş binası inşa edilmesi planlanmıştır.

5.2 Türkiye’deki dönüştürülmüş demiryolu yapıları örnekleri

Çalışmada incelenen Türkiye’de dönüştürülmüş demiryolu yapıları, 7 adet yolcu binası (Çizelge 3) ve 4 adet demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (Çizelge 4) olmak üzere toplam 11 yapıyı kapsamaktadır.

5.2.1 Türkiye’deki dönüştürülmüş yolcu binaları örnekleri

Çizelge 3: Türkiye’deki dönüştürülmüş yolcu binaları(gar-tren istasyonu) örnekleri

Adı- Konumu	Özgün İşlevi-Yapım Tarihi	Yüklenen İşlevi-İşlevlendirilme Tarihi	Ek Yapı	Görsel
MUDANYA GARI - Bursa	Gümrük Binası – Gar 1849-1892	Otel 1992	Yarı açık geçit camla kapatılarak yeni bir mekan oluşturulmuştur.	 (URL-33)
SİRKEÇİ GARI - İstanbul	Gar 1890	Garın bir salonu demiryolu müzesi olarak işlevlendirilirken, yolcu giriş-çıkışına ait kısmı günümüzde Marmaray için kullanılmaktadır. 2005	yok	 (Yazar, 2017)
ANKARA GAZİ İSTASYONU – Ankara	Tren İstasyonu 1926	Restoran 2000’lerin başı	yok	 (Yıldız, 2008, s.123)

EDİRNE KARAĞAÇ İSTASYONU – Edirne	Tren İstasyonu 1914	Trakya Üniversitesi Rektörlük Binası-Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1998-2017	yok	 (URL-34)
ÇAMLIK TREN İSTASYONU - İzmir	Tren İstasyonu 1866	Çamlık Açık Hava Buharlı Lokomotif Müzesi (Demiryolu Müzesi) 1997	yok	 (URL-10)
MALIKÖY TREN İSTASYONU – Ankara	Tren İstasyonu -	Demiryolu Müzesi 2008	yok	 (URL-35)
HOROZKÖY TREN İSTASYONU – Manisa	Tren İstasyonu 1865	Hanımlar Kültür Lokali -	yok	 (URL-36)

Çizelge 3'te 7 adet Türkiye'de dönüştürülmüş yolcu binası örneği yer almaktadır. Bu yapılardan 5 adedinin özgün işlevi tren istasyonu, birininki gardır. Mudanya Garı ise ilk olarak gümrük binası olarak hizmet verme amacıyla inşa edilmiştir. Bu yapılardan 3 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanırken; Mudanya Garı; otel, Ankara Gazi İstasyonu; restoran, Edirne Karaağaç İstasyonu; Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ve Horozköy Tren İstasyonu; kadınlar için kültür lokali işlevleri ile yüklenmişlerdir (Çizelge 3). Yeni işlev yüklenen yapılardan yalnızca Mudanya Garı'nda yapısal müdahale bulunmaktadır. Yapılan müdahale, yapının giriş kısmındaki yarı açık geçidin cam ile kapatılarak yeni bir mekan oluşturulmasını içermektedir.

5.2.2 Türkiye'deki dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı örnekleri

Çizelge 4: Türkiye'deki dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı örnekleri

Adı- Konumu	Özgün İşlevi- Yapım Tarihi	Yüklenen İşlevi- İşlevlendirilme Tarihi	Ek Yapı	Görsel
ANKARA İSTASYONU CER ATÖLYESİ – Ankara	Cer Atölyesi 1927	CerModern (Modern Sanatlar Merkezi) 2010	Giriş, fuaye, kütüphane, müze mağazası ve kafeterya bölümlerinin yer aldığı ek yapı yapılmıştır.	 (URL-37)

ANKARA İSTASYONU ESKİ DİREKSİYON BİNASI – Ankara	Direksiyon Binası 1892	Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi 1964	yok	 (URL-38)
TİCARİ EMTİA DEPOSU - İzmir	Ticari Emtia Deposu 1800'ler	T.C.D.D. Müzesi ve Sanat Galerisi 1990	yok	 (URL-39)
EMTİA DEPOSU - Eskişehir	Emtia Deposu -	T.C.D.D. Eskişehir Müzesi 1998	yok	 (URL-40)

Çizelge 4'te 4 adet Türkiye'de dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı yer almaktadır. Bu yapıların 2 adedinin özgün işlevi emtia deposu, diğerlerinin özgün işlevleri, cer atölyesi ve direksiyon binası şeklindedir. Türkiye'de bulunan 4 adet demiryolları işletmesine yönelik teknik yapıdan 3 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanırken, Ankara İstasyonu Cer Atölyesi; modern sanatlar merkezi işleviyle yüklenmiştir ve yalnızca CerModern isimli modern sanatlar merkezine ek yapılmıştır. Yapılan ek; giriş, fuaye, kütüphane, müze mağazası ve kafeterya bölümlerinin yer aldığı yeni bir binayı içermektedir.

Çizelge 5: Avrupa'da ve Türkiye'de dönüştürülmüş demiryolu yapılarının özgün işlev-yüklenen işlev-kamusal kullanım analizi

Dönüştürülen demiryolu yapısı özgün işlevi (sayısı)	Yüklenen işlev						
	Demiryolu müzesi (kamusal)	Demiryolu müzesinden farklı işlevler					
		Kamusal		Kamusal kullanım sınırlı			
		Müze	Modern sanatlar merkezi	Otel	Restoran	Fakülte binası	Hanımlar Kültür lokali
Avrupa'da dönüştürülmüş yolcu binası (14)	12	2	-	-	-	-	-
Türkiye'de dönüştürülmüş yolcu binası (7)	3	-	-	1	1	1	1
Toplam dönüştürülmüş yolcu binası (21)	15	2			4		

Avrupa'da dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (7)	7	-	-	-	-	-	-
Türkiye'de dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (4)	3	-	1	-	-	-	-
Toplam dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (11)	10		1			-	
Toplam (32)	25		3			4	

Çizelge 5'te, çalışmada incelenen 32 adet kullanım dönüşümüne uğramış demiryolu yapısının özgün işlev-yüklenen işlev ilişkisi analiz edilmiştir. Özgün işlevi yolcu binası olan Avrupa'dan 14, Türkiye'den 7 adet, toplam 21 örnek bulunmaktadır. Özgün işlevi yolcu binası olan 21 yapıdan 15 adedi demiryolu müzesi, 2 adedi çeşitli niteliklerde müze, 4 adedi serbest kamusal erişimin sınırlı olduğu işlevlerle yüklenmiştir. Yüklenen işleviyle kamusal kullanımın sınırlı olduğu 4 adet yapı Türkiye'de bulunmaktadır. Türkiye'de incelenen 11 demiryolu yapısının 4 adedinde kamusal kullanımın sınırlı olduğu işlevler tercih edilmesi, konunun Türkiye'de yeterince ele alınmadığını göstermektedir. Türkiye'nin koruma mevzuatında, endüstri mirasının tanımına ve korunmasına ilişkin düzenlemenin olmaması, ne yazık ki endüstri mirası yapılarının korunmasını güçleştirmektedir. Özgün işlevi lokomotif atölyesi, tren deposu, cer atölyesi, emtia deposu, direksiyon binası olan, çalışmada demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı olarak isimlendirilen grupta; Avrupa'dan 7, Türkiye'den 4 adet, toplam 11 örnek yer almaktadır. Bu yapılardan 10 adedi demiryolu müzesi, Türkiye'den bir örnek ise modern sanatlar merkezi olarak işlevlendirilmiştir. Özgün işlevinde kamusal kullanımın sınırlı olduğu demiryolları işletmesine yönelik teknik yapıların tümünün kamuya açık işlevlerle yüklenmesi, demiryolu mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir.

Avrupa'da kullanım dönüşümüne uğrayan demiryolu yapılarının tümü serbest kamusal erişimin sağlandığı işlevlerle yüklenmekle beraber, önemli bölümünün demiryolu müzesi olarak işlevlendirildiği görülmektedir. Demiryolu müzesi işleviyle, çağın gerektirdiği demiryolu teknolojisine uyum sağlayamayan demiryolu yapılarının, hatlarının, araçlarının sergilenerek, geçmişteki demiryolu teknolojileri hakkında fikir edinilmesi sağlanır. Ayrıca demiryolu yapılarının, araçlarının sergilenmesi, özellikle yolcu binaları özelinde, kentliye demiryollarıyla ilgili anılarını hatırlatması yönüyle kamusal belleğin sürdürülebilirliğini sağlar.

Çizelge 6: Avrupa'da ve Türkiye'de dönüştürülmüş demiryolu yapılarının özgün işlev-yüklenen işlev-yapısal müdahale ilişkisi

Dönüştürülen demiryolu yapısı (sayısı)	Demiryolu müzesi		Demiryolu müzesinden farklı işlevler	
	Yapısal müdahale var	Yapısal müdahale yok	Yapısal müdahale var	Yapısal müdahale yok
Avrupa'da dönüştürülmüş yolcu binası (14)	2	10	2	-

Türkiye’de dönüştürülmüş yolcu binası (7)	-	3	1	3
Toplam dönüştürülmüş yolcu binası (21)	2	13	3	3
Avrupa’da dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (7)	1	6 (Bir yapının “ek”inin 2025 yılında açılması planlanmaktadır.)	-	-
Türkiye’de dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (4)	-	3	1	-
Toplam dönüştürülmüş demiryolları işletmesine yönelik teknik yapı (11)	1	9	1	-
Toplam (32)	3	22	4	3

Çizelge 6’da dönüştürülmüş demiryolu yapılarının özgün işlev-yüklenen işlev-yapısal müdahale ilişkisi analiz edilmiştir. Özgün işlevi yolcu binası olan 21 yapıdan 15 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanmıştır ve 15 yapıdan 2 adedinde yapısal müdahale bulunmaktadır. Demiryolu müzesinden farklı işlevlerle yüklenen 6 yapıdan 3 adedinde yapısal müdahale bulunmaktadır. Özgün işlevi demiryolları işletmesine yönelik teknik yapılardan oluşan 11 yapıdan 10 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanmıştır ve bunlardan yalnızca bir yapıda yapısal müdahale bulunmaktadır. Demiryolu müzesinden farklı işlevle yüklenen bir yapı bulunmaktadır ve bu yapıda yapısal müdahale bulunmaktadır.

Çalışmada incelenen 32 örnekten 25 adedinin demiryolu müzesi olarak yeniden kullanımları sağlanmıştır ve bunlardan 3 adedinde yapısal müdahale gerçekleştirilmiştir. Demiryolu müzesi işlevinden farklı işlevlerle yüklenen 7 yapıdan 4 adedinde yapısal müdahale bulunmaktadır. Demiryolu müzesi işleviyle yüklenen örneklerde, farklı işlevlerle yüklenenlere oranla daha az yapısal müdahale gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna göre atıl kalan demiryolu yapılarına yüklenen işlevin, özgün işlevinden farklılaşması, yapısal müdahale ihtiyacını artırdığı söylenebilir.

6. Sonuç ve Değerlendirmeler

Çalışmada incelenen Avrupa’daki atıl kalan demiryolu yapılarının yeni işlevlerinde, kamusal kullanımların sağlanabildiği işlevlerin tercih edildiği görülmüştür. Avrupa’daki atıl kalan 21 adet demiryolu yapısının tümünün kamusal ve kültürel işlevlerle yüklenmiş olması, demiryolu yapılarının endüstri mirası/demiryolu mirası olma özelliğinin gözetildiğini ve miras yapılarını toplumun deneyimleme olanağı sağlandığını göstermektedir. Çalışmada incelenen Türkiye’de dönüştürülmüş 11 adet demiryolu yapısının 4 adedinde kamusal kullanımın sınırlı olduğu işlevler tercih edilmesi, endüstri mirası yapılarının yeniden kullanımlarının değerlendirilmesi konusunda gerekli hassasiyetin gözetilmediğine işaret eder. Oysa ki, atıl kalan demiryolu yapılarına yüklenen işlevlerle, demiryolu yapılarının özgün işlevlerinde olduğu gibi yine topluma mal edilmesi önem taşımaktadır. Türkiye’de endüstri mirasının korunması ve endüstri yapılarının

yeniden işlevlendirilmesi konusunda pek çok akademik yayın, çalışma bulunmaktadır. Fakat konunun yasal mevzuatta yer almaması, tanımlarının yapıp, yasal çerçevesinin çizilmemesi nedeniyle, kimi zaman endüstri mirası yapılarının korunma durumları ve uygun işlev seçimi konularında açıklar meydana gelmekte ve istenmeyen sonuçlarla karşılaşmaktadır. Endüstri mirası yapılarımızın korunması ve eğer gerekiyor ise uygun kullanımlarla işlevlendirilmesi konusuna, yasal mevzuatımızda yer verilmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır. Öyle ki, demiryolu yapıları kent belleğinde yer etmiş yapılardır ve sosyo-kültürel sürdürülebilirliğin sağlanması için yeni işlevlerinde de kamuya hizmet etmelidirler. Bu kapsamda yapıların yeni işlevlerinin kamusal kullanıma olanak tanıyan işlevler olması, kentliyi; yapıya, çevreye dahil ederek, kentlinin aidiyet hissini sürdürülmesini sağlamış olur. Böylece endüstri mirası demiryolu yapılarının sürdürülebilirliği sağlanabilir.

Çalışmada incelenen 32 adet kullanım dönüşümüne uğramış demiryolu yapısından 7 adedinde yapısal müdahale uygulanmış olması, demiryolu yapılarının yeniden kullanımlarının sağlanması konusunda yapısal müdahale ve ek yapı yapma ihtiyacıyla sık karşılaşmadığını göstermektedir. Özellikle çalışmadaki örnek yapıların önemli bölümünde yeni kullanım olarak demiryolu müzesi işlevinin tercih edilmiş olması, demiryolu yapılarının özgün işlevlerini sergilemesi yönüyle, yapıda en az yapısal müdahaleyle karşılaşılmasına neden olmuştur. Çalışmada yapısal müdahale uygulanmış olan 7 yapıdan 5 adedi ek yapı yapılmasını, 2 adedi mekan özelinde yapısal müdahaleyi içermektedir. Ek yapılması ya da mekan özelinde yapısal müdahale farketmeksizin gerçekleştirilecek müdahalelerin uyarlanabilir yeniden kullanım yaklaşımının gerektirdiği şekilde, mevcut yapının mekânsal bütünlüğünü ve algısını değiştirmeden, yapıdaki özgün izlerin kaybettirilmenden, yapıyla ve çevresiyle uyumu gözetilerek müdahalede bulunulması önem taşımaktadır.

Günümüzde Türkiye’de çağın demiryolu teknolojilerine uygun olarak demiryolu yatırımlarının sürmesi ve mevcut demiryolu yapılarının, hatlarının bu teknolojilerin ihtiyaçlarını karşılayamaması sonucunda, halihazırda atıl durumda olan ve olması beklenen demiryolu yapıları bulunmaktadır. Bu çalışmanın, Türkiye’deki demiryolu yapılarının yeni işlevlerle yüklenmesi gerektiği durumlarda, Avrupa’da dönüştürülen demiryolu yapılarında hangi işlevlerin tercih edildiğini belgelemesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Altınar, D., *Marmaray Projesinin Etki Alanında Kalan Haydarpaşa- Bostancı Banliyö Güzergahının Kültürel Miras Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.

Buchanan, A., “The Definition of Industrial Archeology”, *L’etude et la mise en valedur du patrimoine industriel*, 4. Conference internationale, Lyon-Grenoble 1981, s.104.

Burman, P., “Philosophies for Conserving the Railway Heritage”, *Conserving the Railway Heritage*, Burman, P. & Stratton, M., eds, E&FN Spon, London 1997, s.18-33.

Cossons, N., *The BP Book of Industrial Archaeology*, ilk basım: Londra 1993.

Cossons, N., “An Agenda for the Railway Heritage”, *Conserving the Railway Heritage*, Burman, P. & Stratton, M., eds, E&FN Spon London 1997, s. 3-17.

Douglas, J., *Building Adaptation*, 2. B., Butterworth-Heinemann, Amsterdam; Boston; London 2006.

Föhl, A., "Bauten der Industrie und Technik", *Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz*, Bonn 1995, sayı: 47.

Kıraç, B., *Türkiye'deki Tarihi Sanayi Yapılarının Günümüz Koşullarına Göre Yeniden Değerlendirilmeleri Konusunda Bir Yöntem Araştırması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001.

Köksal, G., *İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005.

Orbaşlı, A., *Architectural Conservation: Principles and Practice*, Blackwell Publishing, Oxford 2008.

Soane, L., "The Railway Heritage Trust and Its Achievements", *Conserving the Railway Heritage*, Burman, P. & Stratton, M., eds, E&FN Spon, London 1997, s. 141-154.

Şenyiğit, Ö., Erten, E., "Adana Mersin Demiryolu Hattı Üzerindeki İstasyon Binalarının Tarihi ve Mimari Analizi", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26(1), 2011, s. 37-55.

Tanyeli, G., "Endüstri Arkeolojisi Yapılarının Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi", *Domus m Dergisi*, Cilt 8, 2000, s. 50-51.

Tekeli, İ., "Kentsel Korumada Yaklaşımlar Üzerine Düşünceler", *Türkiye II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu: Tarihi Kentlerde Planlama/Düzenleme Sorunları*, Edirne 6-8 Kasım 1987, s. 27-32.

Weeks, K.D. ve Grimmer A.E., *The Secretary of the Interior's Standarts for the Treatment of Historic Properties with Guidelines for Preserving, Rehabilitating, Restoring&Reconstructing Historic Buildings*, Birinci Baskı, U.S. Department of the Interior National Park Service Cultural Resource Stewardship and Partnerships Heritage Preservation Services, Washington 1995.

Yıldız, A., *Tarihi Tren İstasyonlarının Çağdaş Kullanımları; Kırklareli Tren İstasyonunun Rehabilitasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne 2008.

Zakar, L., *Tarihi Binalara Ek Bina Tasarımında Yapısal Bütü eşirme Performansını Değerlendirmek İçin Bir Model Önerisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2018.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://ticcih.org/about/> 31 Mart 2021, saat 09:10.

URL-2: <https://ticcih.org/about/charter/> 4 Mayıs 2021, saat 15:35.

URL-3: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf 4 Mayıs 2021, saat 15:50.

URL-4: <https://www.erih.net/about-erih/erihs-history-and-goals> 23 Mart 2021, saat 10:15.

URL-5: <https://www.erih.net/about-erih/route-system/european-theme-routes> 23 Mart 2021, saat 10:25.

URL-6: <https://www.erih.net/about-erih/route-system/regional-routes> 23 Mart 2021, saat 10:40.

URL-7: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/themeroute/xtra-unesco-world-heritage-sites> 30 Mart 2021, saat 09:30.

URL-8: <https://www.erih.net/> 23 Mart 2021, saat 10:45.

URL-9: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there> 23 Mart 2021, saat 10:55.

URL-10: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/camlik-outdoor-railway-museum> 31 Mart 2021, saat 09:15.

URL-11: <http://www.rmkmuseum.org.tr/istanbul/koleksiyon/kara-yolu-ulasimi/klasik-otomobiller> 30 Mart 2021, saat 09:35.

URL-12: <https://www.instagram.com/p/B1nxNCgAxcJ/> 31 Mart 2021, saat 09:45.

URL-13: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/gare-dorsay> 31 Mart 2021, saat 09:55.

URL-14: <https://www.scienceandindustrymuseum.org.uk/> 31 Mart 2021, saat 10:05.

URL-15: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/railway-museum-madrid> 31 Mart 2021, saat 10:20.

URL-16: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/lithuanian-railway-museum> 31 Mart 2021, saat 10:50.

URL-17: <https://www.internationalsteam.co.uk/trains/russia14.htm> 31 Mart 2021, saat 11:00.

URL-18: <https://www.spoorwegmuseum.nl/> 31 Mart 2021, saat 11:25.

URL-19: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/asturian-railway-museum> 31 Mart 2021, saat 11:45.

URL-20: <https://www.earn.co.uk/> 31 Mart 2021, saat 12:15.

URL-21: <http://donegalrailway.com/donate/> 31 Mart 2021, saat 12:50.

URL-22: <http://www.heritage-railways.com/rushden.php> 3 Nisan 2021, saat 14:00.

URL-23: <https://www.miljoenenlijjn.nl/station-simpelveld/> 3 Nisan 2021, saat 14:30.

URL-24:

https://en.wikipedia.org/wiki/M%C3%A4rkische_Museum_Railway#/media/File: Bahnhof_H%C3%BCinghausen.jpg 3 Nisan 2021, saat 15:00.

URL-25: <https://www.losheim-saarschleifenland.de/Media/Attraktionen/Museumseisenbahn-Losheim> 3 Nisan 2021, saat 15:10.

URL-26: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/bochum-dahlhausen-railway-museum> 31 Mart 2021, saat 11:10.

URL-27: <https://www.railwaymuseum.org.uk/objects-and-stories#&gid=1&pid=1> 3 Nisan 2021, saat 13:05.

URL-28: <http://www.sem-chemnitz.de/> 31 Mart 2021, saat 11:15.

URL-29: <https://www.railwaymuseum.lv/lv/galerijas> 31 Mart 2021, saat 10:45.

URL-30: <https://www.erih.net/i-want-to-go-there/site/national-railway-museum-at-lousado> 31 Mart 2021, saat 12:10.

URL-31: <http://www.kukushka.ru/english/> 3 Nisan 2021, saat 13:30.

URL-32: https://www.bkv.hu/en/muzeumok/varosi_tomegkozlekedesi_muzeum_szentendre?/en/muzeumok/varosi_tomegkozlekedesi_muzeum_szentendre 31 Mart 2021, saat 12:30.

URL-33: <https://mudanya.bel.tr/yerler/tarihi-yapilar/tren-gari-binasi-montania-otel> 3 Nisan 2021, saat 15:20.

URL-34: https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaa%C4%9Fa%C3%A7_Tren_%C4%B0stasyonu#/media/Dosya:Edirne_Karaa%C4%9Fa%C3%A7_Tren_%C4%B0stasyonu.jpg 3 Nisan 2021, saat 15:45.

URL-35: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/tcdd-malikoy-trenstasyonu-muzes> 3 Nisan 2021, saat 16:45.

URL-36: https://tr.wikipedia.org/wiki/Horozk%C3%B6y_Tren_%C4%B0stasyonu#/media/Dosya:Horos-Keui_-_Horozkoy_-_Tren_Gar%C4%B1.jpg 3 Nisan 2021, saat 19:00.

URL-37: <https://www.arkiv.com.tr/proje/cer-modern/1535> 3 Nisan 2021, saat 16:05.

URL-38: <https://www.tcdd.gov.tr/muzeler/milli-mucadelede-aturk-konutu-ve-demiryollari-muzesi> 3 Nisan 2021, saat 16:20.

URL-39: <https://www.tcdd.gov.tr/muzeler/izmir-muze-ve-sanat-galerisi-aturk-vagonu> 3 Nisan 2021, saat 16:35.

URL-40: <https://www.tcdd.gov.tr/muzeler/eskisehir-muzesi> 3 Nisan 2021, saat 17:10.

Mağaza Atmosferinin Marka Duygusu Kavramı Bağlamında İncelenmesi: Apple Mağazaları Örneği

Kübra ARSLAN^{1*}, Müge GÖKER PAKTAŞ²

Öz

Günümüzde artan rekabet koşullarında şirketler, kendi markalarına bağlı, sadık kullanıcılar yaratma hedefiyle benimsemiş oldukları felsefeyi kullanıcıya aktararak bir marka duygusu ve kullanıcı sadakatini oluşturmaya çalışmaktadır. Bu amaç doğrultusunda tasarlanacak olan mağazanın atmosferi, nitelikli bir satış çevresi oluştururken göz önünde bulundurulması gereken önemli etmenlerden biridir. Bu araştırmada 1976 yılında ABD’de kurulan ve günümüzde küresel çapta tanınırlığa ulaşan Apple şirketinin mağazaları, mekân tasarımı kapsamında aydınlatma, cephe, malzeme, donatı ve kurgu gibi öğelere değinilerek analiz edilmiştir. Araştırma evrenini Amerika, Orta Doğu ve Avrupa’da yer alan üç Apple mağazası oluşturmaktadır. Bu kapsamda Fifth Avenue (New York/ABD), Dubai Mall (Dubai/BAE) ve London Regent Street (Londra/İngiltere) mağazalarının mekân tasarım kararları irdelenmiştir. Araştırma neticesinde üç farklı kıtada yer alan mağazalara ait mekân tasarımlarının hem ortak hem de farklı unsurlar barındırdığı tespit edilmiştir. Mekân tasarımında metalik gri renkler, doğal dokulu ahşap ve cam malzeme ile canlı bitkilerin kullanımı, üç ülkedeki mağazada da ortak kullanılan unsurlardır. Ülkelerdeki doğal ve beşerî koşullar (iklim, güneşlenme süresi, mağazanın bulunduğu konuma bağlı olarak bölgenin kültürel değerleri ve mimari anlayışı) mağazalarda farklı tasarım anlayışının tercih edilmesine neden olmuştur. Genel anlamda doğallığı ve yalınlığı ilke edinen bir marka olarak doğal renk ve malzemelerin tercih edilmesi, gün ışığından maksimum düzeyde yararlanılması üç mağaza için de söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Mekân Tasarımı, Apple Mağazası, Mağaza Atmosferi, Marka Duygusu.

Examining Store Atmosphere in Context of Brand Sense Concept: Example of Apple Stores

Abstract

Today, under increasing competitive conditions, companies aim to create loyal users connected to their own brands. For this purpose, they transmit the philosophy they have adopted to the user, creating a sense of brand and user loyalty. The atmosphere of the store, which will be designed for this purpose, is one of the key factors to be considered while creating a qualified sales place. In this research, the stores of Apple, founded in the USA in 1976, were examined within the scope of space and illumination design. The scope of research consists of Apple stores in the United States, Middle East, and Europe. In this context, the space design and illumination design of Fifth Avenue Store (New York/USA), Dubai Mall Store (Dubai/United Arab Emirates) and London Regent Street Store (London/UK) were examined. As a result of the research, store space designs in

¹ İstinye Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, İstanbul.

² Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul.

İlgili Yazar/Corresponding author: kubra.arslan@istinye.edu.tr

different regions were found to contain both common and different elements. Metallic gray colors, natural-textured wood and glass material and the use of plants in interior design are common elements in the stores in all three countries. Natural and general conditions in countries (climate, sunbathing time, the building where the store is located and the architectural style of the region) have led to different design elements being preferred in stores. As a brand that adopts naturalism and simplicity as a principle in general, it is common for all three stores to prefer natural colors, materials and maximizing daylight.

Keywords: Interior Design, Apple Store, Store Atmosphere, Brand Sense.

1. Giriş

Günümüz bilgi çağında, teknolojik gelişmelerin de beraberinde getirdiği tüketim ile rekabet gün geçtikçe hız kazanmaktadır. Tüketiciler artık gereksinimleri doğrultusunda kaliteli olanı tercih etmelerinin ötesinde, kendilerini iyi hissedebilecekleri duygusal tecrübeleri de satın almak istemektedir (Morrison ve Crane, 2007, s. 410). Bu nedenle firmaların paydaşları arasında rekabet avantajı sağlayabilmek için tüketici ile uzun süreli iletişimi sağlayacak araçlar bulması gerekmektedir. Markalar aracılığıyla sağlanan iletişim sayesinde, tüketici sadakati denilen tüketici ile işletme arasında uzun süreli ilişki sağlanabilmektedir (Barnes, 2003, s. 178; Dall’Olmo Riley ve De Chernatony, 2000, s. 137; Davis, 2000, s. 4). Tüketici ile güçlü iletişim kanalları kurulmasında satış çevrelerinde yaratılan mağaza atmosferi önemli bir rol üstlenmektedir (Kotler, 1973-1974, s. 50). Mağaza atmosferi terimi literatürde ilk olarak Kotler (1973-1974) tarafından kullanılmıştır. Ardından, 1960’lı yıllardan itibaren mağaza tasarımının müşterilerin satın alma davranışlarını etkilediği üzerine akademik birçok çalışma yapılmıştır (Smith ve Curnow, 1966, s.n.y.; Kotzan ve Evanson, 1969, s.n.y.; Curhan, 1972, s.n.y.). Yapılan tüm bu çalışmalar sonucunda mağaza atmosferinin; müşterinin algısını, duygusunu, marka imajını ve son olarak da satın alma davranışını etkileyen bir faktör olduğu ortaya konmuştur.

Bilinçli bir tasarım eylemi olarak tanımlanabilen atmosfer kavramı, tüketiciler üzerinde belirli etkiler oluşturmaktadır (Varinli, 2012, s. 174-175). Mağaza atmosferi fiziksel ortam oluşturmanın tüketici önündeki ilk görünen özelliğidir. Bu teori, mağaza atmosferinin tüketicinin satın alma davranışlarını, atmosferi ne kadar keyifli olarak algıladığına bağlı olarak o mekândan nasıl etkilediğini öne sürmektedir. Anić’in (2006) yaptığı çalışma sonucunda estetik değerlerin ön planda olduğu bir satış mekânında, tüketiciler etrafı gözlemlene, mağaza ortamını gezme, diğer kullanıcılarla ve çalışanlarla iletişim kurma ve mağazada daha çok vakit geçirme eğiliminde olmuşlardır (Anić, 2006, s. 5). Yapılan bir diğer araştırma ile mağaza atmosferi kullanıcıya kendini iyi hissettiriyor ve hoş deneyimler sunuyorsa tüketicinin mağazada daha uzun süre vakit geçirdiği ortaya konmuştur (Spies vd., 1997, s. 15).

Küresel çapta bilinirliğe ulaşmış olan Apple markası, güçlü kurum kimliği ve marka imajını kullanarak benimsenmiş olduğu ilke ve felsefeyi dünya üzerinde 500’e yakın mağazasının tasarımında başarılı bir şekilde uygulamaktadır. Bir teknoloji şirketi olarak değişim ve gelişim gibi esnek kavramları felsefesine katarak son dönemlerde benimsenen “mağaza içinde mağaza” (store within a store) ve “müşteri deneyimi” kavramlarını yeni açılan ve yenilenen mağazalarında uygulayarak tasarım anlayışlarını güncel tutmaktadır (Arslan, 2019, s. 50). Mağaza tasarımlarında, renk, malzeme, ışıklandırma, donatı, kurgu gibi unsurlarda standartlaşmaya giderek marka duygusunu kullanıcıya iletirken, aynı zamanda mağazanın konumuna özel olarak geliştirdiği özgün tasarımlarla bu konuya verdiği önemi vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın literatür araştırması kısmında Apple markası ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın devamında üç ayrı kıtada yer alan üç adet Apple mağazası seçilerek, bu mağazalar ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve mağazanın iç mekân tasarımları aydınlatma, renk, malzeme, donatı kullanımı gibi unsurlar bağlamında görseller ile örneklenerek analizleri yapılmıştır. Mağazanın yer aldığı coğrafi konumun, iklimsel özellikleri belirlediği düşünüldüğünde mağazanın yerleştirildiği konumun; sıcaklık, nem, güneşli gün sayısı, gün ışığını alışı açısı ve süresi gibi birçok parametreyi de etkilediği bilinmektedir. Bu etmenlerin yaratacağı değişiklikler mağazanın iç mekân, aydınlatma, renk ve malzeme tercihini etkileyeceği için farklı kıtalarda yer alan mağazalar seçilerek çalışmanın kapsamı belirlenmiş ve mağazalara ait görseller üzerinden bu değerler analiz edilmiştir.

2. Marka Olarak Apple

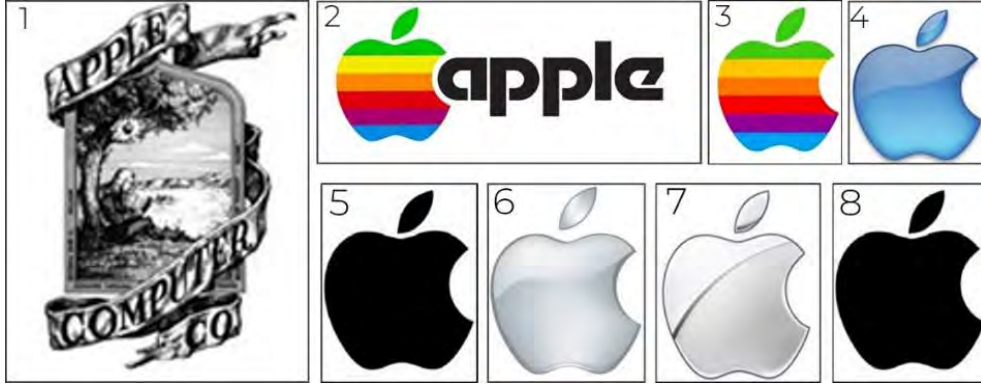
2.1. Marka Tarihçesi

Apple markasının kuruluşu, 1972 yılında Steve Jobs ve arkadaşı Steve Wozniak'ın teknolojiye olan ilgileri doğrultusunda Hawlett-Packard şirketinde işe girmeleri ile başlamıştır. Wozniak'ın bilgisayar konusundaki üstün bilgisi ve Jobs'ın pazarlama stratejileri konusundaki yeteneği ile birleşmesi sonucunda başarılı bir marka oluşturma sürecinde önemli bir adım atılmıştır. 1976 yılında bu gruba üçüncü kurucu kişi olan Ron Wayne de katılmış ve Nisan 1976'da Kaliforniya'nın Cupertino şehrinde Jobs'ın evinin garajında Apple şirketini resmi olarak kurmuşlardır (Sayan, 2019, s. 82; Kengere, 2021, s. 3).

Marka kurulduğu dönemin ilk yıllarında tam olarak kendine has pazarlama strateji geliştirememiş olsa da 21. yüzyılın ilk çeyreğinin yaşandığı günümüzde müşteri odaklı pazarlama konusunda dünyanın önde gelen markalarından biri olmuştur. Yaşanan bu değişikliğin temel sebebi kuruluşundan bir süre sonra şirketten ayrılan Steve Jobs'ın 1997 yılında firmaya geri dönüşü olmuştur. Jobs geri dönüşü ile markaya dünya çapında bilinirlik kazandıran birtakım pazarlama stratejilerini de beraberinde getirmiştir (Arslan, 2019, s. 56). Kurulduğu yıllardan bugüne yaratıcı, estetik ve özgün tasarım anlayışı ve geliştirdiği pazarlama stratejisi ile adından söz ettiren başarılı bir markadır (Bergh ve Behrer, 2016, s. 233-234).

2.2. Logo Tasarımı

Apple, logo kullanımının ilk yıllarında Steve Jobs ve Ronald Wayne ikilisinin tasarımı olan, üzerinde Newton'un ikonik elma hikayesinden gelen bir tasarımı tercih etmiştir. Bu logonun uygulamasının zor olması ve küçük ürünler üzerinde okunurluğunun olmaması üzerine kısa bir süre sonra 1977 yılında Rob Janoff tarafından yeni bir logo tasarlanmıştır. Bu logo gökkuşağı renklerinde ve bir ısırık alınmış olarak tasarlanmış elma logosu spekülasyonlu birçok farklı yorum almıştır ancak tasarımcısının daha eğlenceli ve dinamik bir marka izlenimi verme konusundaki amacı başarılı olmuş ve bu logo ile rakip firmalardan ayrışma sağlanmıştır. Zamanla bu logodaki Apple yazısı kaldırılmış yalnızca elma simgesi ile devam edilmiştir. Zamanla logo dönüşüm sürecinde renklerden ayrışarak mono blok renkleri tercih edildiği bir logo kullanılmaya başlanmıştır. Bu adımla yalın tasarım anlayışının temelleri atılmıştır. 2007 yılında iPhone ve iOS'un tanıtımıyla daha teknolojik bir görüntüye sahip olan krom logo kullanımına geçilmiştir. 2014 yılında ise krom kullanımından tek renk logo kullanımına geçilmiş ve günümüze dek bu kullanım sürmektedir. Tek renk logo, satış alanlarında beyaz ve ışıklı kullanılırken, mekân içinde tasarım bütünlüğünü bozmayacak şekilde kullanılmıştır (Arslan, 2019, s. 59). Kullanılan logoların kronolojik sıra ile gösterimi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: Apple logoları kronolojik sıra (URL-1)

Apple, tüm bu süreçlerde marka imajı konusuna bütüncül bir tutumla yaklaşmış; satış çevresi, ürün yazılımı, reklam gibi birçok alanda ortak bir tasarım dili kullanma eğilimi göstermiştir.

2.3. Mağaza Tasarım Yöntemi

Ticari üniforma/kostüm (trade dress), bir ürünün kendisinin, ürünün paketlenme şeklinin, ürünün sunulma biçiminin ve/veya ürünün sunulduğu mekânın görsel ve kurgusal özellikleri kullanılarak yalnızca belirli bir markanın işaret edildiği hukuki bir terimdir (Merges vd, 2007, s. 29). Perakende mağazacılık, satış mekânının biçimsel ve kurgusal olarak planlanmasından, aydınlatılmasına, ürün teşhirlerinin yerleştirilme biçimine, kullanılan malzemelerin çeşitliliğine, dolaşım alanlarının yerleşimi ve çalışanların giyimlerine kadar satış çevrelerinde bulunan çeşitli öğelerin bir araya gelerek oluşturduğu görsel kurgu o ortamın ticari üniformasıdır.

Apple markası 2001 yılında açtığı ilk mağazada kasiyer kullanmama ve satış çevresinde görünür bir şekilde yazar kasa bulundurmama gibi bir yeniliği tanıtmış ve bu anlayışla yola çıkarak kendine has bir kurumsal üniforma geliştirmiştir. İlk mağazadan bu yana kendine has fikirler ile mekânları geliştirmeye devam ettirmiştir (Arslan, 2019, s. 61).

Apple, satış çevreleri için benimsemiş olduğu kendine özgü bir takım tasarım kriterleri ile diğer perakende teknoloji firmalarından ayrılarak müşterilerine farklı bir deneyim sunmaktadır. Bu kriterler aşağıda verilmiştir:

- Düzenli mekân kurgusu, sağlıklı havalandırma sistemi ve aydınlık bir ortam sunarak mekânı tüketiciler için daha etkileyici kılmaktadır.
- Paslanmaz çelik, cam ve doğal dokulu ahşap olmak üzere az sayıda malzeme kullanımı ile kendine özgü bir tasarım anlayışı geliştirmiştir.
- Açılacak olan mağazaların konum seçiminde ekonominin ve insan sirkülasyonunun canlı olduğu bölgelerin tercih etmektedir. Mağazanın konumu, marka duygusu oluşturmanın ve bunu sürdürmenin belirleyici unsurlarındandır (Baker vd., 1992, s. 446).
- Mağaza içinde sunduğu internet bağlantısı ile kullanıcılara ürünleri satış öncesi deneyimleme imkânı vermektedir. Bu ürünleri deneyimlemek isteyen kişiler mağaza içinde yaratılan serbest dolaşım ve sosyal alanlarda rahat vakit geçirebilmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Apple ürünlerini deneyimleyen tüketiciler, New Maine Mall Apple Mağazası, Güney Portland, ABD (URL-2)

Burada ürünleri deneyimlemek isteyen tüketiciler için donatı tasarımları özelleşmiş ve sergileme birimlerinde oturma elemanları kullanılmıştır.

- Personelin taşıdığı kablosuz cihazlarla ürünlerin satın alınmasının kolaylaşmış ve ödeme esnasında yaşanacak yoğunluğun önüne geçilmiştir.
- Müşterilerin karar verme sürecine yardımcı olacak şekilde uzmanlar tarafından bilgilendirici ve yüz yüze iletişim imkânının sunulması gibi birçok güçlü etmen vardır (Gallo, 2010, s.n.y.). Bu sayede tüketiciler mekânı tekrar tekrar ziyaret edebilmekte ve sunulan mekânsal öğeleri gözlemleyerek/deneyimleyerek mekâna ve markaya karşı sadakat duygusunu güçlendirmektedir.
- Apple, mağazalarında bütüncül bir tasarım anlayışı benimseyerek marka imajı sürekliliğini sağlamaktadır. Bu durum, tüketici hangi mağazaya giderse gitsin markaya ve markanın sunduğu mekâna karşı bir aitiklik duygusu oluşmasını sağlamaktadır.
- Geçmişte ve günümüzde Apple satış çevrelerinin bulunduğu bölgeler göz önüne alındığında müşterinin mekâna erişim kolaylığı ve içerisinde bulunan bölgeyle alışveriş imkânlarının iç içe olması gibi unsurlar bakımından incelendiğinde seçilen mekân konumunun Apple'ın mekân atmosferi yaratma yaklaşımında önemli detaylar barındırdığı söylenebilmektedir (Arslan, 2019, s. 64).
- Markanın en temel prensiplerden biri olan “basit düşünmek” (think simple) anlayışı ürün tasarımlarından iletişim kampanyalarına kadar kullanıldığı gibi müşteri ile en önemli temas noktası olan mekân tasarımlarında da kullanılmaktadır. Bu anlayışı, doğal dokulu malzemeler ve doğal renk paletleri kullanarak, kompleks olmayan sergileme birimleri ve donatı elemanları kullanarak, satış çevresini yalın ve basit şekilde kurgulayarak mekân tasarımlarına yansıtmaktadır.
- Markanın, kullanıcı ile temasa geçtiği en önemli fiziksel alan olan mağazalarında onlarla duygusal bağ kuran bir yaklaşım ile başarılı bir mağaza tasarım konsepti hayata geçirmiştir. Bu anlayışla “bir şeyler satmak değil, kullanıcıların aitiklik hissedebileceği bir alan yaratma” hedefiyle geliştirdiği mekân

tasarım yöntemlerini kullanarak sağladığı müşteri deneyimi sayesinde zamanın örneklerinden ayrılmaktadır (Wong, 2007, s.n.y.).

- Apple'ın ilk mağazasından bu yana sürdürdüğü bir tasarım geleneği olarak net ve minimal yaklaşım ile oluşturulan cephe tasarımları mekânın geneliyle ilgili ipuçları barındırmaktadır. Cephede *Apple* yazan herhangi bir tabela olmadan yalnızca elma logosunu kullanması da genel bir tavır olarak söylenebilir. Marka farkındalığı oluşturma adına edindiği bu tavır Apple'ı rakiplerinden ayıştıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Apple markasının başarısı yukarıda da belirtildiği gibi hem ürünlerin hem de müşterinin satış mekânı içinde doğru konumlandırılmasıyla yani doğru bir müşteri deneyimi yaratılması ve tasarım anlayışının standartlaştırılmasıyla yakından ilgilidir. Tüm bunlara bakıldığında, Apple; satış mekânlarında tıpkı kurumsal kimlik ilkelerinde olduğu gibi belirli bir standart yaratarak bütünsel algı/etki ile marka imajının sürekliliğini ve marka duygusu oluşmasını sağlayarak müşteri sadakati yaratmıştır. Bu standardizasyon sadece mekânı oluşturan unsurları kullanarak yapmamış aynı zamanda hizmet, ürün ve servis sistemini de buna dahil etmiştir (Arslan, 2019, s. 86).

3. Mağaza Mekân Tasarımlarının Seçilen Mağazalar Üzerinden İncelenmesi

Bu bölümde üç ayrı kıtadaki üç Apple mağazasına ait iç mekân tasarımları, oluşturulan mağaza atmosferi ve marka duygusu perspektifinde ele alınmıştır. Ülkelerin bulunduğu konuma göre iklim, güneşlenme süresi, mağazanın bulunduğu konuma bağlı olarak bölgenin kültürel değerleri, mimari anlayışı ve malzeme kullanımı gibi doğal ve beşerî koşullar mağazalarda farklı tasarım anlayışının tercih edilmesine neden olmaktadır.

3.1. Fifth Avenue Apple Mağazası

Fifth Avenue mağazası, Kuzey Amerika Kıtası'nda yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehrinin Manhattan bölgesinde bulunmaktadır. Bir plazanın altında yer alan, bir yer altı Apple mağazasıdır. Apple'ın 2006 yılında açtığı ilk mağazasıdır ancak şu an kullanılan tasarım 2019 yılında Foster+Partner tasarım stüdyosu tarafından yenilenmiştir. Bu mağaza zamanla ikonlaşarak markanın dünya üzerindeki en önemli mağazalarından biri olmuştur. Apple'ın marka olarak ilk başta belirlediği marka tasarım sürecini bu mağazada görmek mümkündür.

3.1.1. Mekân tasarım yöntemi

Mağazaya, Bohlin C. Jackson tarafından 2006 yılında Central Park'ın güneydoğu köşesine bakan meydanın odak noktası konumunda olan bir "cam küp (glass cube)" ile giriş sağlanmaktadır. "Cam küp" mağazanın açıldığı yıl olan 2006'da 90 parçadan oluşmaktaydı. Ancak zamanla markanın minimal yaklaşımı gelişip güçlenerek daha şeffaf bir cam küp elde etme hedefiyle 15 parçadan oluşan özel kristalize cam kullanılarak ikonlaşan bir yapıya dönüştürülmüştür (URL-3, Şekil 3).

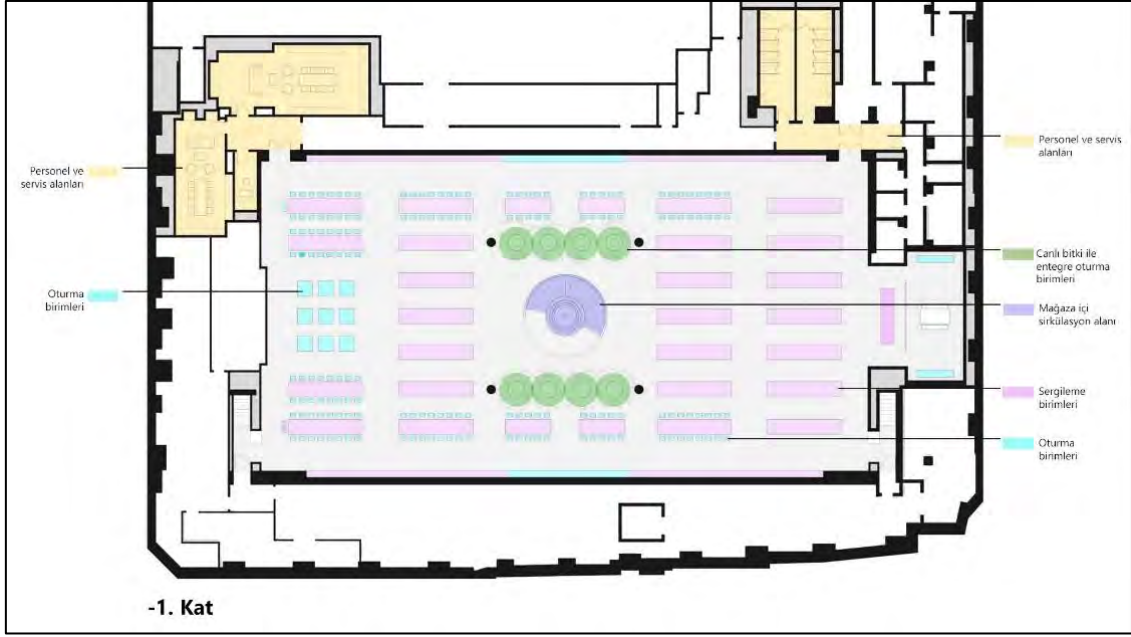
Şekil 3: Apple'ın ilk mağazası önündeki cam küpün yeniledikten sonraki daha şeffah hali (URL-3)

Yapısal çelik taşıyıcı içermeyecek şekilde çözülen cam küpe yapılan bu yenilik ile markanın şeffaflık ve yalınlık kavramını ne kadar ciddiye aldığı anlaşılmaktadır (Arslan, 2019, s. 75). Cam küpten aşağı mağaza içine inen cam spiral bir merdiven konumlandırılmıştır. Bu sirkülasyon alanında 43 adet konsollu basamaktan oluşan paslanmaz çelik spiral merdiven kullanılmıştır (URL-4). Merdiven sırtlarında optik yansımalar yaratan aynalı duvarlar ile tırabzanda cam malzeme kullanılmıştır. Bu haliyle mekânın yüksek teknolojik ve fütüristik yapıda olduğuna vurgu yapılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4: Cam küpten mağazaya inen spiral merdiven (URL-4, 5)

Mağazaya ait tasarım yönteminin daha iyi anlatılması için Şekil 5'te plan çizimi verilmiştir.

Şekil 5: Mağazaya ait plan çizimi (URL-5)

Mağaza cadde kotunun altında yer alan tek bir kattan oluşmaktadır. İkonik cam küpten aşağı inen spiral cam merdiven mağazanın merkezinde yer alarak mağaza atmosferi için odak noktası konumundadır. Spiral cam merdivenin çevresine marka için standartlaşmış bir ürün olan canlı bitki ile bütünleşik şekilde çözülen dairesel formlu oturma birimleri yerleştirilmiştir. Sergileme birimleri ise mağazanın geneline ve duvar kenarlarına yayılmış durumdadır. Apple için neredeyse her mağazasında kullanılan standartlaşmış bu birimlerin tasarımı çalışmanın ilerleyen bölümünde anlatılacaktır. Servis mahalleri ise mağaza atmosferine etki etmemesi için planın dışında çözümlenerek, kullanıcının gördüğü satış çevresinden soyutlanmıştır.

Kullanılan malzemeler açısından incelendiğinde; mağazanın duvarları yuvarlatılmış köşeleri olan soluk gri İtalyan Castagna taşı, zemin ise kırık beyaz terrazzo kaplıdır. Genel iç mekân tasarımında, metalik gri renk tonları, paslanmaz çelik ve cam ağırlıkta malzeme tercihleri ile markanın teknoloji ile iç içe olma bağlılığına da vurgu yapan bir mağaza atmosferi yaratılmıştır. Mağaza genelinde yoğun olarak kullanılan soğuk etkili malzemelerin yanında, iç mekânda kullanılan bol miktarda canlı bitki, peyzaj duvarı ve kullanıcıların ürünleri deneyimledikleri sergileme birimleri ve sosyal alanlarda kullanılan doğal dokulu ahşap malzeme ile bu soğuk atmosfer kırılmaya çalışılmıştır (Şekil 6).

Şekil 6: İç mekânda kullanılan canlı bitkiler ve peyzaj duvarı (solda), sosyal alanda kullanılan malzemeler (sağda) (URL-6)

Mağazanın genel tasarımında, Apple'ın ürünlerinde de kullandığı gibi basit, yalın ve güçlü marka yansıması göze çarpmaktadır. Mağaza genelinde, kullandığı malzeme ve donatılar ile biçim olarak standartlaştığı marka kişiliği izlerini görmek mümkündür.

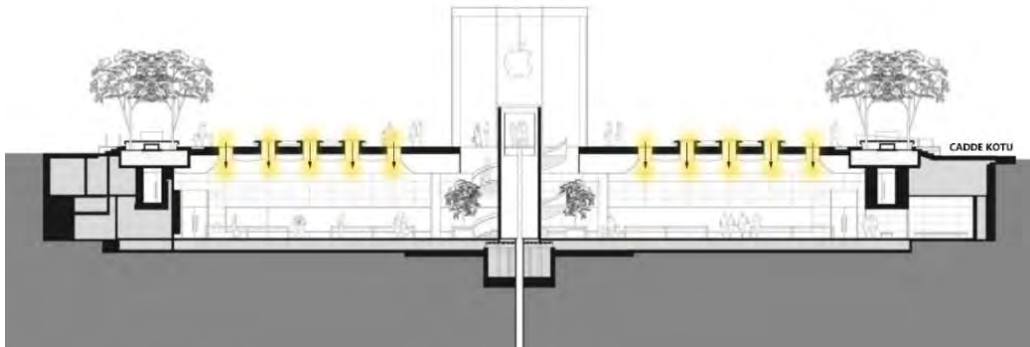
Sosyal alanlar, kullanıcıların ürünleri deneyimledikleri, çalışanlar ve diğer kullanıcılar ile etkileşimde buldukları, mağaza içinde düzenlenen çeşitli aktivitelere katılma imkânı buldukları Apple için müşterileri üzerinde marka duygusunun oluşması açısından öne çıkan bir unsurdur. Bu bağlamda, mağaza atmosferi oluşturulurken sosyal alanların varlığı ve bu alanların tasarımı önemlidir. Bu alanlar, mağaza genelinde çoğunlukla ürün sergileme birimlerinin etrafında ve serbest dolaşım alanlarında konumlandırılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7: Eğitim ve etkinlik amaçlı kullanılan sosyal alan (solda), duvar kenarında gömme olarak tasarlanan oturma alanı (sağda) (URL-6, 7)

Mağaza, aydınlatma unsuru ile ele alındığında farklı donanımlara sahip olduğu saptanmıştır. Bunun sebebi mağazanın bir yer altı mağazası olması ve yılın her günü 24 saat açık tek Apple Mağazası olmasıdır. Bundan dolayı özel aydınlatma gereksinimlerine ihtiyaç duymaktadır. Mağaza atmosferi oluşturulurken doğallığın ve yalınlığın ön planda olması ilkesi, aydınlatma tasarımı kararında da ana kriter olmuştur. Konsept olarak "dışı içe alma (pulling the outside in)" fikri benimsenmiş ve bu amaçla gün ışığından maksimum derecede faydalanmaya yönelik tasarımlar geliştirilmiştir (URL-5).

Yer altı mağazasına inerek girişin sağlandığı ve cadde kotunda yer alan cam küp sayesinde içeri gün boyu yoğun gün ışığı alınmaktadır. Bunun yanı sıra cam küpün etrafındaki zeminde buzlu camla çevrili 62 adet dairesel tepe açıklığı bulunmaktadır. Cam küp bölgesel ışıklık sağlarken, buradaki tepe açıklıkları yer altı mağazasına inildiğinde gün ışığının iç mekâna homojen olarak alınmasına olanak sağlamaktadır. Şekil 8 ve 9'da cadde kotunun altında yer alan mağazaya ait kesit çizimi ve görsellerde gün ışığının iç mekâna alınmasını sağlayan açıklıklar görülebilmektedir.

Şekil 8: Yer altı mağazası doğal aydınlatması için cadde kotuna yerleştirilen açıklıklar (URL-5)

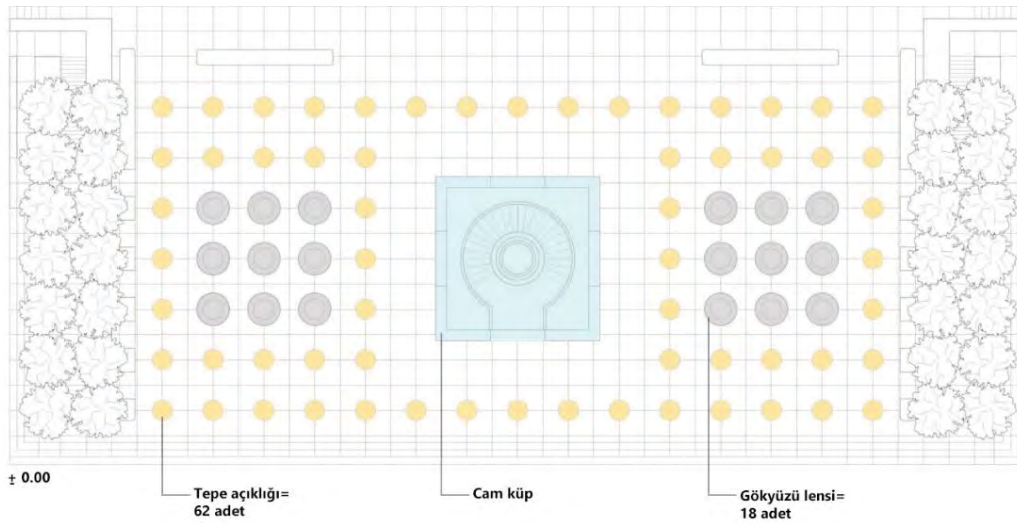
Şekil 9: Cam küp ve etrafında yer alan tepe açıklıkları (URL-8)

Bu teknik donanımlar haricinde cam küpün ve tepe açıklıklarının etrafında markanın gökyüzü lensi (skylens) adını verdiği hem oturma elemanı hem ışık yansıtıcı görevi üstlenen 18 adet paslanmaz çelikten üretilen birimler konumlandırılmıştır (Şekil 10). Bu birimler iç mekâna gün ışığının daha yoğun olarak alınmasını sağlamaktadır.

Şekil 10: Cam küp ve etrafında yer alan gökyüzü lensleri (URL-5)

Şekil 11'de cadde kotuna ait plan çiziminde; cam küp, tepe açıklıkları ve gökyüzü lensleri gösterilmiştir.

Şekil 11: Cam küp, tepe açıklıkları ve gökyüzü lenslerinin cadde kotuna ait plan çizimi üzerinden gösterimi (URL-5)

Açık zihinler için daima açık (always open to open minds) fikrinin benimsendiği Fifth Avenue mağazası dünyadaki tek yıl boyu 7 gün 24 saat açık Apple mağazasıdır (URL-5). Bu durum mağazanın gün içinde değişen aydınlatma gereksinimlerine cevap verecek dinamik çözümlere ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir. Bu amaçla, tavanda gün boyunca güneş ışığının gerçek zamanlı tonlarına uyması için doğal ve yapay ışığı birleştiren kavisli kumaştan yapılmış arkadan aydınlatmalı, bulut benzeri bir tavan sistemi kullanılmıştır (Şekil 12).

Şekil 12: Doğal ve yapay ışığı birleştiren kavisli kumaştan yapılmış arkadan aydınlatmalı, bulut benzeri tavan sistemi (URL-5)

Tavandaki dairesel tepe açıklıklarının çevresi LED ışığı ve gün ışığına duyarlı aygıtlarla çevrelenmiştir. Bu aygıtlar sayesinde gün içindeki saatlere göre mağaza sabah mavi-beyaz ışıkla aydınlanırken, günün ilerleyen saatlerinde ışık rengi sarıya dönmektedir (Şekil 13). Bireylerin biyolojik saatleriyle uyumlu olarak geliştirilen bu tasarım ile yer altındayken de gün içindeki saat aralıkları hakkında fikir sahibi olunabilmektedir.

Şekil 13: Tavandaki tepe pencerelerinden gün ışığının dağılımı ve etrafını çevreleyen sensörlü LED armatürler (URL-7)

Mağaza içinde kullanılan sergileme birimlerinde ayrıca bir aydınlatma elemanına gerek duyulmamış mekânın genel aydınlık düzeyinden yararlanılmıştır. Duvar kenarlarında kullanılan gömme sergileme birimlerinde ekstra olarak bölgesel aydınlatma tercih edilmiş ve doğrusal yönlü LED aydınlatma kullanılmıştır (Şekil 14).

Şekil 14: Gömme teşhir ünitelerinde kullanılan doğrusal yönlü LED aydınlatma tasarımı (URL-6)

Tüm bunların yanında, cephe ve iç mekânda kullanılan cam ve metal gibi ışık yansıtıcı özelliği yüksek malzeme kullanılması mekânın aydınlık seviyesini algılanır düzeyde artırmış ve mekândaki parlak etkiye katkı sağlamıştır.

Satış çevreleri için mağaza atmosferi ve marka duygusunu; buna bağlı olarak da satın alma sürecini etkileyen en önemli unsurlardan biri de tüketim ürününün fiziksel ortamda sergilenmesi yöntemidir. Apple, mağazalarında görünür bir şekilde vitrin kullanmamayı ilke edinmiştir. Dünya üzerindeki çoğunlukla cephesi geniş ve şeffaf bir tasarıma sahip mağazaları ile yer alan marka, kendini bütün bir mekân olarak vitrin gibi algılatmayı hedeflemektedir. Mağaza dolaşım alanlarında ürünler standartlaşmış masa yüzeylerinde sergilenmektedir (Şekil 15).

Şekil 15: Dolaşım alanlarında konumlandırılan ürün sergileme masaları (URL-5)

Kullanıcılar burada konumlandırılan oturma elemanlarını kullanarak ürünleri deneyimleyebilmektedir. Ürünlerin bu yöntemle sergilenmesi, Apple'ı diğer markalardan ayırarak kullanıcı ile arasında bir marka duygusunun ve marka sadakatinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

Mağazanın dolaşım alanları dışında kalan duvar kenarlarında ise gömme sergileme birimleri kullanılmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16: Duvar kenarlarında konumlandırılan gömme ürün sergileme birimleri (URL-6)

3.2. Dubai Mall Apple Mağazası

Asya Kıtası'nın Arap yarımadasında yer alan Birleşik Arap Emirlikleri'ne bağlı bir emirlik olan Dubai'de 2017 yılında bu bölgede yer alan ikinci Apple mağazası olarak açılmıştır. Diğer ve daha büyük olanı Abu Dhabi'de yer alan Emirates Mall içinde bulunmaktadır. Bulunduğu konum ve tasarım açısından Dubai Mall mağazasının daha ilgi çekici olduğu düşünüldüğü için araştırma evrenine dahil edilmiştir.

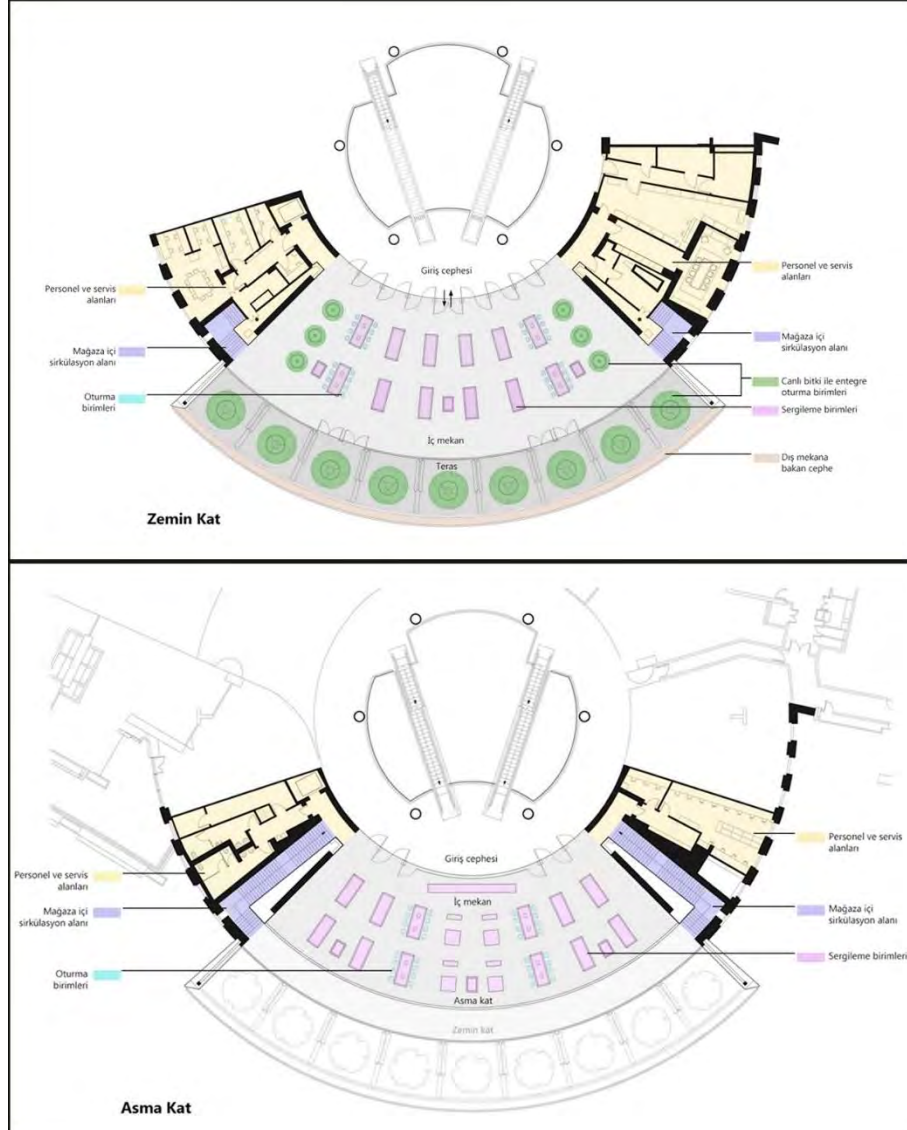
3.2.1. Mekân tasarım yöntemi

Apple markasının birçok mağazasında olduğu gibi bunda da Foster+Partners stüdyosunun imzası vardır. Apple'ın Mağazalardan Sorumlu Başkan Yardımcısı Angela Ahrendts; "Mağazalarımızı modern zamanların kent meydanı, yani ziyaretçilerin alışveriş yapmaya, ilham almaya, öğrenmeye ve toplumlarındaki diğer insanlarla bağlantı kurmaya geldikleri yerler olarak görüyoruz" demiştir. Bu amaçla konum olarak Dubai'nin en değerli ve dinamik konumu olan ünlü Burj Khalifa yapısı ve Dubai Çeşmesi manzaralı olan Dubai Mall içinde bir konum seçilmiştir (URL-9, Şekil 17).

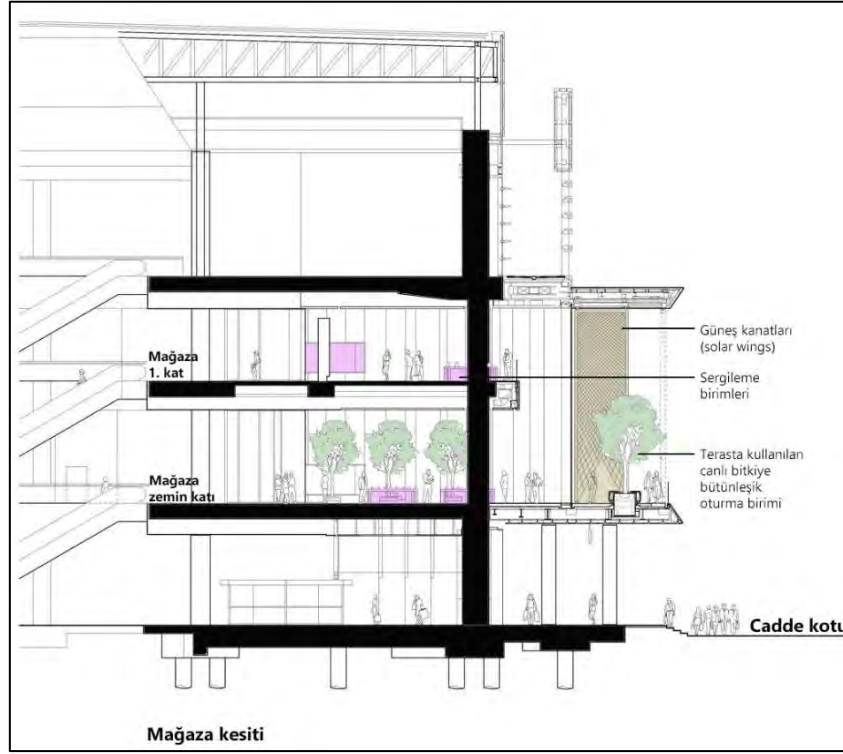
Şekil 17: Dubai Mall'un hemen karşısındaki Burj Khalifa yapısı ve Apple Store içinden Dubai Çeşmesi manzarası (URL-10, 11)

Mağazaya ait genel yerleşimin anlaşılması için Şekil 18'deki zemin kat ve üst kata ait plan çizimlerinde giriş, dolaşım alanları, teras alanı ve sergileme birimleri gösterilmiştir.

Şekil 18: Zemin kat ve 1. kata ait plan çizimleri (URL-12)

Mağaza planı ışınsal düzlem üzerinde çözülmüştür. Bu düzlem üzerindeki akslara, Apple için standartlaşmış olan sergileme birimleri ve çevresine canlı bitki ile bütünleşik tasarlanan oturma birimleri yerleştirilmiştir. Terasta da aynı oturma birimlerinden kullanılmıştır. Servis mahalleri ise mağaza atmosferinin dışında tutularak, kullanıcının gördüğü satış çevresinden soyutlanmıştır. Alışveriş merkezi içinde yer alan bu mağaza, iki kattan oluşmaktadır. Hem alışveriş merkezine ait hem de mağaza içindeki sirkülasyon alanları ile katlar arası dolaşım sağlanmaktadır. Zemin kattan terasa erişim imkanı bulunmaktadır. Üst kat ise asma kat özelliğinde olup terasa erişimi bulunmamaktadır (Şekil 19).

Şekil 19: Mağazaya ait kesit çizimi (URL-12)

Apple bu mağazasında, geleneksel alışveriş merkezlerinin içe dönük olma özelliğini kendi marka imajı ile yeniden yorumlayarak kentsel atmosferi, mağaza atmosferi içine almayı ve daha dışa dönük olmayı hedefleyen bir tasarım anlayışı benimsenmiştir. Bu amaçla alışveriş merkezinin dışındaki dinamizmi kaçırmamak için kesit çiziminde de görülebileceği gibi mağazaya 56.6 metre genişliğinde ve 5.5 metre derinliğe sahip yarı açık bir teras eklenmiştir. Apple, neredeyse tüm satış çevreleri için sokakla bütünleşebilen tasarımlar gerçekleştirdiği bilinmektedir. Ancak ilk kez bu fikir, bu projede teras tasarımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu fikirle Apple Store'un halkın buluşma yeri olması amaçlanmıştır (URL-13).

Dubai'de hakim olan çöl iklimi koşullarından dolayı neredeyse yılın her günü güneşlidir. Yaz mevsiminde gündüz sıcaklığı 42 derece, geceleri ise 29 dereceye kadar düşmekte; kış mevsiminde ise bu sıcaklık gündüz 23 derece olup, geceleri 14 dereceye kadar düşebilmektedir (URL-14). Gece-gündüz sıcaklık farkı ve yıl boyu devam eden güneşlilik seviyesi düşünüldüğünde mekân için farklı bir tasarım gereksinimine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla kesit çizimde de gösterildiği gibi mekânın terasına hafif karbon fiberden yapılan ve "Güneş Kanatları (Solar Wings)" ismini verdikleri, mekanik olarak kontrol edilebilen yaklaşık 11.5 metre yüksekliğinde hafif karbon fiber malzemeden üretilen 18 adet dev panel yerleştirilmiştir (URL-13, Şekil 20).

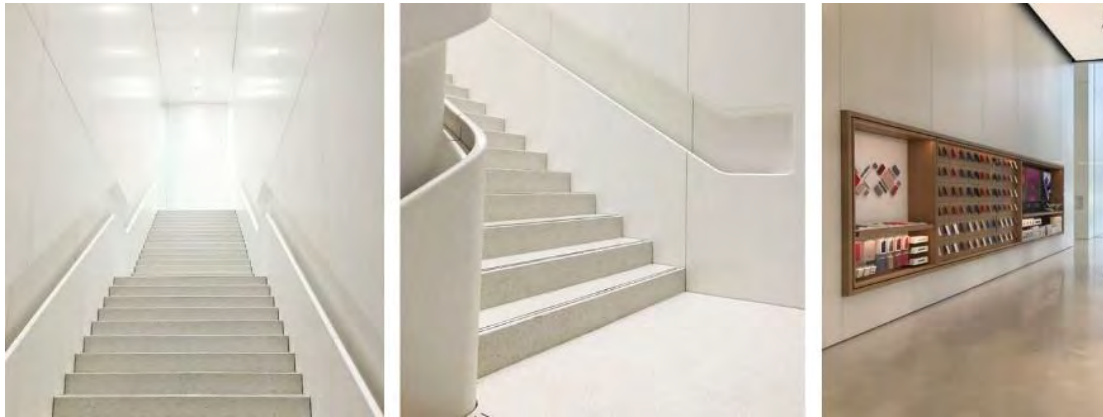

Şekil 20: Terasta paneller açık ve kapalıyken cephe görünümü (URL-10)

Bu paneller, gün boyu kapalı kalıp güneşin yakıcı etkisinden mekânı korurken aynı zamanda panel üzerindeki desenler sayesinde iç mekânın derinliklerinde sanatsal gölgelik alanlar oluşturmaktadır. Gece olduğunda ise ziyaretçilerin terasa erişimini sağlamak için paneller açılmakta ve ziyaretçilerin eşsiz manzara eşliğinde terası deneyimlemesine olanak tanımaktadır.

Paneller, geleneksel arap Mashrabi deseninin yeniden yorumlandığı yenilikçi bir tasarımıdır. Bu görüntüsüyle, bu mağaza modernizmi ve geleneksel arap kültürünü bünyesinde birleştirmiştir (URL-9). Mağaza atmosferinin kullanıcı ile marka duygusu kavramı üzerinden bir ilişki kurduğu düşünüldüğünde; mağaza tasarım konusunun kullanıcıların kültürel değerlerinden ve kimliklerinden uzak olmaması kullanıcı ile marka arasında güçlü bir bağ kurulmasında önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Apple mağaza atmosferi oluştururken marka imajı çerçevesinde, teknolojiyi ve şeffaflığı yansıtmak için mağazalarında cam malzeme ve metalik gri tonlarını yoğun olarak kullanmaktadır. Bu mekân özelinde de bir etmen olarak güneşe maruz kalan yüzeylerin aşırı ısınacağı göz önüne alınarak metalik gri kullanımından kaçınılmış, bunun yerine zeminde, duvarlarda ve merdivenlerde çok açık gri renk bir malzeme kullanılarak serin bir atmosfer yaratılmaya çalışılmıştır (Şekil 21). Bu bağlamda, mağazanın yer aldığı konumun sosyal, fiziksel ve beşeri faktörleri göz önünde bulundurarak malzeme kararları alındığı görülmektedir. Bu kararların, marka imajından bağımsız olduğu düşünülmemelidir.

Şekil 21: İç mekânda kullanılan renk ve malzemeler (URL-6,7)

Mağazanın genelinde, Apple'ın tüm mağazalarında kullandığı standart sergileme birimleri ve duvara gömme birimler kullanılmıştır. Kullanıcılar, dünya üzerindeki herhangi bir Apple mağazasında aynı atmosferi deneyimleyerek markaya karşı benzer duyguları yaşayabilmektedir. Apple'ın mağaza atmosferi yaratırken almış olduğu bu tasarım kararı, marka imajını yansıtan bir önemli bir etmendir.

Apple, neredeyse her mağazasında kullandığı canlı bitkiler; dairesel formlu, kahverengi deri döşeme kaplı oturma elemanı ile bütünleşik şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarım, Dubai Apple Store'da olduğu gibi neredeyse tüm mağazalarında kullanılmaktadır. Ancak bu projede, iç mekânda kahverengi deri döşeme kullanırken, terasta beyaz deri döşeme kaplı oturma elemanının tercih edildiği görülmektedir. Bu tercihte, ortama hakim olan çöl ikliminin yarattığı aşırı sıcak havanın etkisi olduğu düşünülmektedir. Beyaz rengin yansıtıcı özelliği kullanılarak döşemenin aşırı ısınması ile kullanım esnasında yaratacağı sorunun önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Şekil 22).

Şekil 22: İç mekânda kullanılan kahverengi döşemeli oturma elemanı (solda) ve terasta kullanılan beyaz döşemeli olanı (sağda) (URL-10, 15)

Mağaza atmosferinin yaratılmasında önemli bir unsur olan aydınlatma konusuna değinildiğinde; Apple'ın, mağaza tavan aydınlatma sistemlerinde kullandığı standart bir tasarım olduğu görülmektedir. Bu sistemde, dikişsiz gergi kumaşın yarattığı doğrusal yönlü aydınlatma ve buna eşlik eden siyah kanalların içine gizlenen aydınlatma armatürleri mevcuttur. Bu tasarım yıllar içinde çeşitli değişiklikler geçirerek günümüzdeki haline ulaşmıştır. Bu haliyle gergi kumaşın arkasından sürekli ve homojen olarak yayılan aydınlatma sistemi kullanılmaktadır. Neredeyse tüm mağazalarında bu tavan aydınlatma sistemini uygulamaktadır.

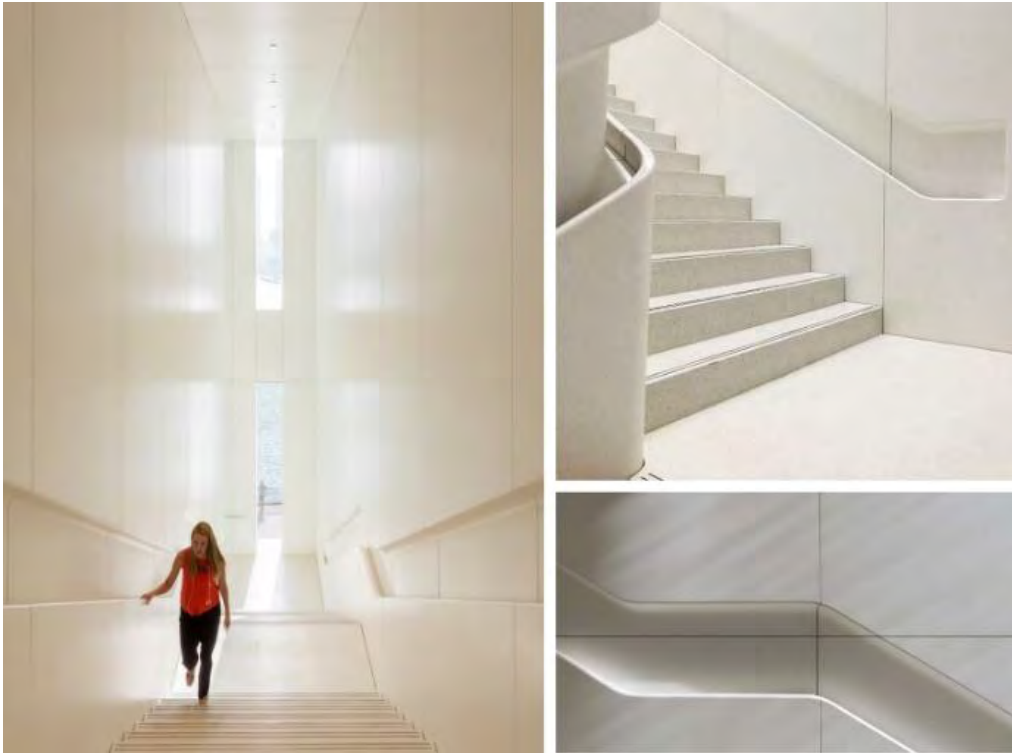
Dubai Mall içindeki mağazasında da bu aydınlatma sistemi kullanılmıştır. Mekânın kavisli planına uygun şekilde ışınal olarak dağılan bir tavan aydınlatma sistemi mevcuttur (Şekil 23).

Şekil 23: Dubai Mall Apple Mağazası'nda uygulanan tavan aydınlatma sistemi (URL-10)

Dubai'nin coğrafi konumu ve iklimine bakıldığında yılın yaklaşık olarak %80'i güneşli geçmektedir (URL-16). Bu nedenle mekânda yoğun gün ışığı hakimiyeti söz konusudur. Gün ışığını kontrollü bir şekilde iç mekâna almak için çalışmanın önceki kısmında da bahsedilen, devasa paneller kullanılmıştır.

İki katlı yapıda, mağazanın her iki yanında konumlanan yüksek tavanlı merdivenler bulunmaktadır. Bu alanın aydınlatması tavadaki küçük gömme spotlar ve dar bir yırtıktan aldığı gün ışığı ile sağlanmaktadır. Merdivenin her iki yanında konumlanan özel tasarım gömme tırabzanlar da gizli LED ile aydınlatılmıştır (Şekil 24). Merdiven bu tasarımı ile oldukça ilgi çekicidir. Apple, sirkülasyon alanlarının tasarımını mağazanın genel tasarım anlayışından ayrı tutmayarak mağaza atmosferinin hissedilmesine olanak sağlayacak biçimde tasarlanmaktadır.

Şekil 24: Merdiven ve tırabzan aydınlatması (URL-17)

Sergileme birimi olarak marka için standartlaşmış ürün tasarımları bu mağazada da kullanılmıştır (Şekil-25).

Şekil 25: Mağaza genelinde kullanılan ve duvar kenarlarında gömme olarak kullanılan sergileme birimleri (URL-18)

Zeminde kullanılan malzeme ile bütünlük sağlayan tavan gergi aydınlatma sisteminin yarattığı soğuk etki, sergileme birimlerinde kullanılan doğal dokulu ahşap malzeme ve oturma birimlerinde kullanılan canlı bitkilerin mağaza atmosferini ısıtan bir etkisi olmuştur.

3.3. Londra Regent Street Apple Mağazası

Apple mağazalarını insan kalabalığının en yoğun olduğu noktalara konumlandırmayı amaç edinmiştir. Regent Caddesi de Avrupa Kıtası'nda yer alan İngiltere'nin Londra şehrinde ünlü West End bölgesinde bulunan dünyanın en ünlü alışveriş caddelerinden biridir. 2004 yılında Avrupa'nın ilk Apple mağazası olarak hizmet vermeye başlamıştır (URL-19). 2014 yılında Foster+Partners stüdyosu tarafından başlayan yenileme projesiyle 2016 yılında toplamda 4.333 m² alanıyla aynı yapı içinde yeniden hizmet vermeye başlamıştır (URL-20).

3.3.1. Mekân tasarım yöntemi

Mağazanın bulunduğu konum cadde boyunca tarihi binalarla çevrilidir. Apple, bu görüntüyü bozmamayı hedeflemiş ve bu mağazada alışılmışın dışında bir cephe tasarımı kullanmıştır. Bu amaçla yola çıkarak ünlü caddenin tarihi dokusunu bozmadan kendi tasarım kriterlerini de yansıtarak klasizmin ve teknolojinin sentezlendiği bir mağaza tasarımı ortaya çıkmıştır (URL-20).

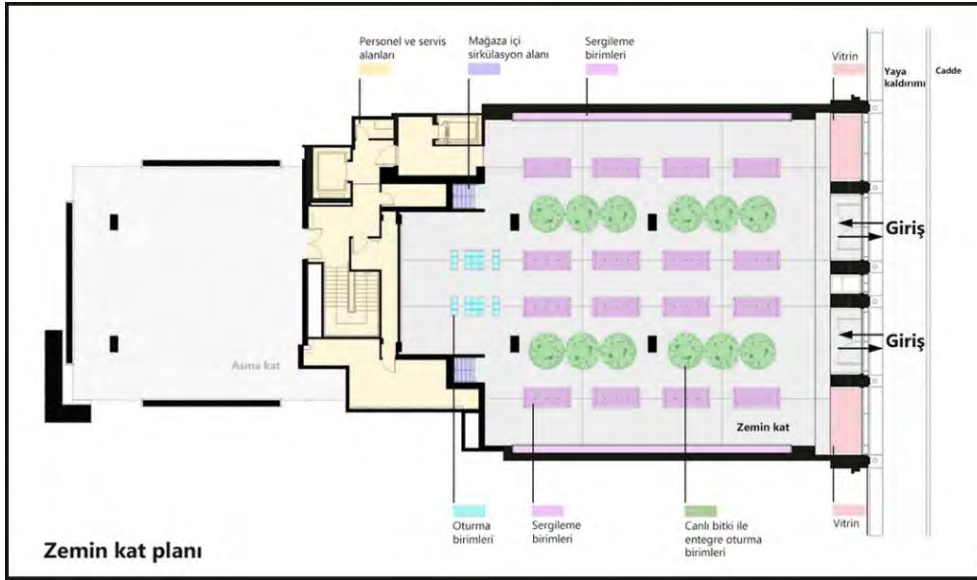
1898 yılında inşa edilen bina Venedikli Victoria dönemi mozaik sanatçısı Antonio Salviati tarafından stüdyo olarak kullanılan II. dereceden tarihi yapı sınıfındadır. Yaklaşık olarak 8 metreye kadar uzanan kemerli cephesi ve her bir kemerin üzerindeki renkli desenler Apple mağaza tasarım aşamasında restore edilerek korunmuştur (URL-19, Şekil 26).

Şekil 26: Regent Caddesi'nde yer alan Apple mağazasının tarihi cephesi (URL-21)

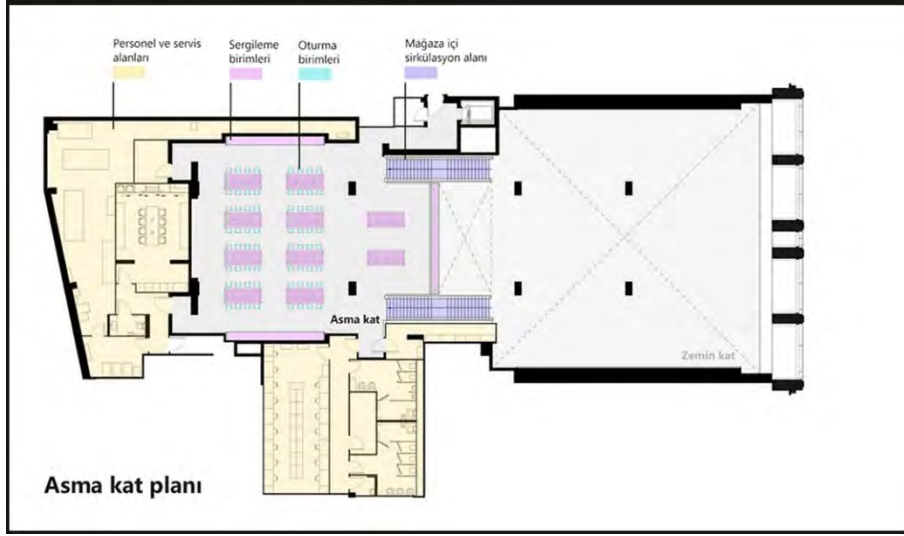
Portland taşından yapılmış olan simetrik cephedeki kemerli açıklıklar cepheyle uyum içinde olan metal doğrama ve geniş camlar ile desteklenmiştir (URL-19).

Mağaza iki katlı bir yapıya sahiptir. Zemin kat plan çizimleri Şekil 27'de gösterilmiştir.

Şekil 27: Zemin kat ait plan çizimi (URL-20)

Giriş ve çıkışlar simetri merkezinin sağ ve solunda yer alan iki adet kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Yüksek tavanlı mekânın her iki yanından ikiz merdivenle asma kata çıkılmaktadır (Şekil 28). Standart sergileme birimleri burada da mağaza geneline yayılmıştır. Duvar kenarlarında yine diğer mağazalarında kullanmış olduğu gömme sergileme birimleri kullanılmıştır. Müşterilerin ürünleri almadan önce deneyimlemesine olanak sağlayan sosyal alanlarda, ağaçlarla bütünleşik şekilde tasarlanan dairesel formlu oturma elemanları ve küp formlu oturma elemanları gibi esnek donatılar kullanılmıştır.

Şekil 28: Asma kata ait plan çizimi (URL-20)

Asma katta, sergileme amaçlı kullanılan masa yüzeyleri ve kenarlarında oturma elemanları kullanılmıştır. Servis alanları, mağaza genelinde hem zemin hem asma katta hissedilen mağaza atmosferinin dışında kalan alanlarda çözülmüştür. Bu tutum rasyonel bir plan çözümü olarak marka için neredeyse her mağazasında görülebilecek bir tasarım kararıdır. Burada tasarımıyla dikkat çeken merdiven; kumlanmış taş malzemeden CNC robotik teknolojisi ve el işçiliği kullanılarak üretilmiştir. Tırabzan duvara oyulmuş, kavisi bir tasarıma sahiptir (URL-20, Şekil 29).

Şekil 29: Mağaza içi katlar arası sirkülasyonu sağlayan merdiven tasarımı (URL-20)

Apple, mağazayı yenilerken iç mekânda güncel olan ve yaygın olarak kullanılmakta olduğu tasarım düşüncesini yansıtmıştır. Yeni mağaza 7.2 metre tavan yüksekliğine sahip geniş bir hacme sahiptir. Apple müşterilerine sadece ürünlerin sergilendiği ve satışın yapıldığı mekânlar değil, ziyaretçilerin tüm ürünlerini deneyimleyebildikleri rahat, eğlenceli ve dinamik mekânlar sunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla sokaktan hissedilen şeffaflık ile şehrin ortasında davetkar bir şehir meydanı yaratılmıştır (URL-19). İç mekânda yapının mimari dokusuyla uyumlu olarak duvarlarda taş, donatılarda ahşap ve zeminde mozaik gibi sıcak bir malzeme paleti kullanan mağaza, sakın, yalın ve doğal bir atmosfere sahiptir.

İç mekânda kullanılan ağaçlar sayesinde doğa iç mekâna taşınmıştır ve mekânda doğa ile iç içe olma hissi artmıştır. İç mekânda kullanılan ağaçlar Apple firmasıyla özdeşleşmiş dairesel formlu kahverengi deri döşemeli oturma elemanları ile bütünleşik biçimde

tasarlanmıştır. Aynı şekilde ürün sergileme birimleri de firmanın standartlaşmış ve patentini almış olduğu masif ahşap dokulu malzemeden üretilmiştir (Şekil 30).

Şekil 30: Mağazada kullanılan duvar ve zemin malzemeleri ile peyzaj, oturma ve sergileme birimlerinin görülebileceği iç mekân görüntüsü (URL-11)

Mağazayı aydınlatma tasarımı çerçevesinde incelendiğinde doğal ve yapay ışığın bir arada kullanıldığı görülmektedir. Cephede yer alan kemerli geniş açıklıklar sayesinde mağaza içinde bol gün ışığı hakimdir. Mağaza bu şekilde yeteri miktarda doğal ışıkla aydınlandığı için yapay aydınlatma tasarımında Apple mağazası için standartlaşmış ürünler dışında ayrıca bir aydınlatma sistemine ihtiyaç duyulmamıştır. Yapay aydınlatma olarak marka için klasikleşmiş olan ve neredeyse yenilediği tüm mağazalarında uyguladığı gergi kumaştan aydınlık tavan panelleri kullanılmıştır. Buradaki uygulamada kullanılan paneller tüm tavanı kaplamaktadır ve tüm mağazalarında kullandıklarının arasında en uzun olan panellerdir (Şekil 31).

Şekil 31: Tüm tavanı kaplayan aydınlık tavan panelleri (URL-20)

Özel yapım bu tavan panelleri beyaz ışığı homojen şekilde mekâna dağıtmaktadır. Ayrıca kumaş olan bu paneller ortam gürültüsünü emme özelliğine sahip akustik panellerdir (URL-20). Beyaz panellerin arasındaki siyah kanallarda yönlendirilebilir aydınlatma armatürleri kullanılarak istendiği durumda vurgu aydınlatması

yapılabilmektedir. Mekânda yoğun olarak kullanılan beyaz ışığın görsel konforu olumsuz etkileyeceği düşünülerek bu kanallardaki armatürlerin ışık renginde daha sıcak bir renk tercih edilerek ortamın ışık rengi dengesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Apple, konsept olarak mağazalarında vitrin sistemini kullanmamaktadır. Ancak buradaki mağazasında süreli olarak, yeni çıkan ürünlerini vitrinde sergileme eğilimi göstermiştir. Bu yaklaşımda mağazanın dünyaca ünlü bir alışveriş caddesinde yer almasının belirleyici olduğu düşünülmektedir. Bu vitrinler ürün bazlı ve süreli olduğu için ürüne yönelik tasarımlar geliştirilmiştir. Apple bu vitrinde ürünün kamuoyuna tanıtıldığı isminin direkt olarak baz alındığı bir tasarım uygulamıştır. Metal kasnaklardan oluşan iskelet beyaz kaideler üzerine oturtulmuş ve neon LED ile çevrelenerek ürüne vurgu yapılması amaçlanmıştır. Böylece ürünün hem öne çıkması sağlanmış hem de vitrin aydınlatması desteklenmiştir (Şekil 32).

Şekil 32: Ürüne yönelik yapılan vitrin tasarımı (URL-22)

4. Değerlendirme ve Sonuç

Endüstri Devrimi'nden sonra hızla büyüyen ve küreselleşen dünyada tüketim de bu büyümeye paralel olarak artmaktadır. Artan tüketim rekabet ortamının oluşmasının önünü açmıştır. Markalar, rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için farklı stratejiler geliştirmek durumundadır. Bu stratejiler markanın karlılığının artması amaçlandığı için tüketici ile doğrudan ilişkilidir. Karlılığı artırmak için de müşteri devamlılığının sağlanması gerekmektedir. Müşteri devamlılığı, tüketicinin marka ile duygusal bir bağ kurması ve markaya yönelik beslediği sadakat duygusu ile doğrudan ilişkilidir. Tüketici, ürün satın alma kararı verirken yaratılan marka kişiliğinin hem işlevsel hem duygusal anlamda beklentileri karşılaması, kullanıcıların markaya olan sadakati ve markanın kullanımına yönelik tutumunun devamlılığının sağlanması gerekir. Bu bağlamda satın alma kararını etkileyen satış çevresinde yaratılacak atmosfer tüketici ile kurulan bağ üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

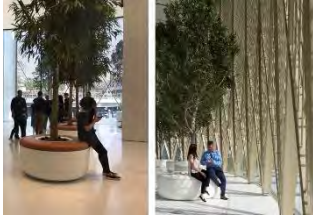

Çalışma kapsamında Apple markasına ait üç farklı kıtada yer alan üç farklı Apple mağazasının iç mekân tasarımları üzerinden analizleri yapılmıştır. Çalışmada Apple markasının çalışma evreni olarak belirlenmesinde dünya genelinde başarılı bir teknoloji perakende zinciri olmasının yanı sıra; satış çevrelerinin tüketici odaklı tasarımı, benimsemiş olduğu marka kimliğine sadakati ve tüketiciye sunduğu fiziksel ve duygusal deneyimlerin başarısı etkili olmuştur. Apple, satış çevrelerinde tüm bu unsurları birleşiminde başarılı tasarımlara imza atarak tüketicilere eşsiz bir deneyim sunmaktadır. Aynı zamanda standartlaştırdığı tasarım dili ile her mağazasında aynı başarıyı yakalamış ve rakiplerinden farklılaşmıştır.

İncelenen üç mağaza belirli tasarım unsurları başlığı altında yapılan analizlerin yer aldığı tablo aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1: İnceleme kapsamındaki üç mağazaya ait analizler

	Fifth Avenue Mağazası	Dubai Mall Mağazası	Regent Street Mağazası
Konum	Manhattan, New York, ABD	Dubai, BAE	Londra, Birleşik Krallık
Cephe Tasarımı			
	90 parça özel kristal camdan oluşan Cam Küp'ten erişim sağlanır.	Güneşin kanatları (solar wings) olarak bilinen mekanik bir sistem ile kontrol edilen terası mevcuttur.	Yaklaşık olarak 8 metre yükseklikte kemerli cepheye sahiptir.
	Yer altı mağazasıdır.	Cephe Burj Khalifa ve Dubai çeşmesi manzarasına sahiptir.	Portland taşından yapılmış olan simetrik cephede kemerli açıklıklar kullanılmıştır.
Malzeme Kullanımı			
	Zemin: Kırık beyaz terrazzo Duvarlar: İtalyan Castagna taşı Donatılar: Meşe dokulu ahşap Tavan: Bulutumsu beyaz kumaş panel	Zemin ve duvarlar: Yoğun gün ışığına ve ısıya maruz kalan mağazanın aşırı ısınmasının önüne geçmesi ve mekânda serin bir etki yaratması için açık renk taş malzeme kullanılmıştır. Donatılar: Meşe dokulu ahşap Tavan: Gergi kumaş aydınlatma paneli	Zemin: Mozaik Duvarlar: Taş Donatılar: Meşe dokulu ahşap Tavan: Gergi kumaş aydınlatma paneli
Aydınlatma Tasarımı			

	<p>Doğal aydınlatma: Cam küp, 62 adet tepe açıklığı ve 18 adet yansıtıcı özellikteki skylensler ile sağlanmaktadır.</p> 	<p>Doğal aydınlatma: Terasta konumlandırılan mekanik paneller aracılığıyla kontrollü şekilde alınan gün ışığı ile sağlanmaktadır.</p> 	<p>Doğal aydınlatma: Cephedeki 8 metrelik geniş kemerli açıklıklardan sağlanmaktadır.</p>
	<p>Yapay aydınlatma: Tavanda gün boyunca güneş ışığının gerçek zamanlı tonlarına uyması için doğal ve yapay ışığı birleştiren kavisli kumaştan yapılmış arkadan aydınlatmalı, bulut benzeri bir tavan sistemi kullanılmıştır.</p>	<p>Yapay aydınlatma: Gergi kumaşın arkasından sürekli ve homojen olarak yayılan aydınlatma sistemi kullanılmaktadır.</p>	<p>Yapay aydınlatma: Gergi kumaştan aydınlık tavan panelleri kullanılmıştır. Buradaki uygulamada kullanılan paneller tüm tavanı kaplamaktadır ve tüm mağazalarında kullandıklarının arasında en uzun olan panellerdir</p>
Sergileme Birimi Tasarımı			
	<p>Mağaza dolaşım alanlarında ürünler standartlaşmış masa yüzeylerinde sergilenmektedir.</p>	<p>Mağaza dolaşım alanlarında ürünler standartlaşmış masa yüzeylerinde sergilenmektedir.</p>	<p>Mağaza dolaşım alanlarında ürünler standartlaşmış masa yüzeylerinde sergilenmektedir.</p>
			
	<p>Duvar kenarlarında gömme sergileme birimleri kullanılmıştır.</p>	<p>Duvar kenarlarında gömme sergileme birimleri kullanılmıştır.</p>	<p>Duvar kenarlarında gömme sergileme birimleri kullanılmıştır.</p>

Oturma Birimi Tasarımı			
	Canlı bitki ile bütünleşik şekilde tasarlanan, kahverengi deri döşemeli dairesel formlu tasarıma sahiptir.	İç mekânda canlı bitki ile bütünleşik şekilde tasarlanan, kahverengi deri döşemeli dairesel formlu; terasta ise aynı tasarımın beyaz deri döşemeli olanı kullanılmıştır.	Canlı bitki ile bütünleşik şekilde tasarlanan, kahverengi deri döşemeli dairesel formlu tasarıma sahiptir.
Düsey Sirkülasyon Alanı			
	43 adet konsollu basamaktan oluşan paslanmaz çelik spiral merdiven kullanılmıştır.	İki katlı yapıda, mağazanın her iki yanında konumlanan yüksek tavanlı merdivenler bulunmaktadır.	Kumlanmış taş malzemeden CNC robotik teknolojisi ve el işçiliği kullanılarak üretilmiştir. Tırtız duvara oyulmuş, kavisli bir tasarıma sahiptir.
Bitki Kullanımı			
	Peyzaj duvarı kullanılmıştır.	Peyzaj duvarı kullanılmamıştır.	Peyzaj duvarı kullanılmıştır.
			

	Oturma birimi ile bütünleşik şekilde tasarlanan, dairesel formlu saksılar içinde ağaçlar kullanılmıştır.	Terasta ve iç mekânda oturma birimi ile bütünleşik şekilde tasarlanan, dairesel formlu saksılar içinde ağaçlar kullanılmıştır.	Oturma birimi ile bütünleşik şekilde tasarlanan, dairesel formlu saksılar içinde ağaçlar kullanılmıştır.
--	--	--	--

Bu tablodaki analizler ile bir sonuca varılacak olursa;

- Cephe tasarımı konusunda, yapının bulunduğu konuma özel her mağaza için farklı bir tasarım uygulamıştır.
- Malzeme olarak zemin ve duvarlarda taş ve türevleri, donatılarda ahşap gibi doğal malzemelerin kullanımı her üç mağaza için ortaktır. Farklı olarak Fifth Avenue Mağazası'nın merdiven tasarımında metal ve cam malzemenin kullanımı da görülmektedir.
- Aydınlatma olarak her üç mağazanın da yoğun gün ışığı almasına olanak tanıyacak sistemler geliştirilmiştir. Yapay aydınlatma sistemi olarak aydınlık tavan panelleri her üç mağaza için de ortak olup yalnızca Fifth Avenue Mağazası'nda form olarak farklı bir tasarım kullanılmıştır.
- Sergileme birimi kullanımı olarak her üç mağazada da aynı donatı sistemleri kullanılmıştır.
- Oturma birimi olarak her üç mağazada da canlı bitki ile bütünleşik tasarlanan dairesel formlu kahverengi deri döşemeli donatılar kullanılmıştır. Yalnızca Dubai Mall içinde yer alan mağazanın terasında kullanılan oturma birimlerinin döşeme rengi aşırı ısınmanın önüne geçilebilmesi için beyaz olarak tercih edilmiştir.
- Düşey sirkülasyon alanları Apple için her üç mağazasında da özel olarak üzerinde durduğu bir konudur. Bu alanların tasarımı mağaza atmosferi ile uyumlu olacak şekilde özel çözümler barındıran alanlardır.
- Marka, konsept olarak "dışı içe alma (pulling the outside in)" fikrini benimsediği için üç mağazaya ait iç mekânda yoğun olarak canlı bitki kullanımı görülmektedir.

Apple, satış çevrelerini tasarlarlarken tüketicinin hem marka algısı hem de satın alma kararına etkisi açısından doğru tasarım kriterleri belirlemenin etkin bir unsur olduğunun bilincindedir. Bu bilinçle mağazaları; cephe, iç mekân yerleşimi, malzeme, donatı ve aydınlatma gibi unsurların her birinin marka kimliğine uygunluğunu düşünerek tasarlamıştır. Mağazalarında uyguladığı tasarımlar ile başarılı bir standart yaratmış ve tüketicide marka sadakati oluşmasını sağlamıştır.

Kaynaklar

Altunışık, R., Özdemir, Ş. & Torlak, Ö. (2017). *Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Anić, S. R. (2006). The Relationships Between Shopping Trip Type, Purchases Made on Promotion, and Unplanned Purchases for A High/Low Hypermarket Retailer-Evidence From the Croatian Market. *Privredna Kretanja I Ekonomska Politika*, 16(107), 26-45.

Arslan, J. (2019). *Markaların Mekânlaşması: Apple Markası Üzerinden Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Baker, J. ve diğerleri. (1992). An Experimental Approach to Making Retail Store Environmental Decisions. *Journal of Retailing*, 68(4), 446.

Barnes, J. G. (2003). Establishing Meaningful Customer Relationships: Why Some Companies and Brands Mean More to Their Customers. *Managing Service Quality*, 13(3), 178-186.

Bekler, C., Soyluk, A. & Ayçam, İ. (2021). Apple Binalarının Simgesel Özelliklerinin İncelenmesi. *Middle East International Conference on Contemporary Scientific Studies-5*, (Ed.: Rabih Baalbaki ve Samira Ontunc), Ankara: Farabi Publishing.

Bergh, J.V.D. & Behrer, M. (2016). *Markalar Nasıl Genç Kalır*. (Çev.: C. Vaner), İstanbul: MediaCat

Curhan, R.C. (1972). The Relationship Between Shelf Space and Unit Sales in Supermarkets. *Journal of Marketing Research*, 9(4), 406-412.

Dall'olmo R. F. & Leslie D.C. (2000). The Service Brand as Relationships Builder. *British Journal of Management*, 11(2), 137-150.

Davis, S. M. (2000). The Power of The Brand. *Strategy & Leadership*, 28(4), 4-9.

Gallo, C. (2010). *The Innovation Secrets of Steve Jobs: Insanely Different Principles for Breakthrough Success*. New York: McGraw-Hill Education.

Kengere, E. (2021). Analysis on Case Apple (in 2013): How to Sustain a Competitive Advantage. s.n.y.

Kotler, P. (1973-1974). Atmospheric as a Marketing Tool. *Journal of Retailing*, 49(4) 48-73.

Kotzan, J. A. & Evanson R. V. (1969). Responsiveness of Drug Store Sales to Shelf Space Allocations. *Journal of Marketing Research*, 6(4), 465-469.

Merges, R.P. ve diğerleri. (2007). *Intellectual Property in the New Technological Age*. (4. Baskı), New York: Wolters Kluwer.

Morrison, S. & Frederick G. C. (2007). Building The Service Brand By Creating and Managing An Emotional Brand Experience. *Journal of Brand Management*, 14(5), 410-421.

Sayan, N. (2019). *Kült Marka ve Marka Topluluğunun Yenilikçilik ve Teknoloji Kabul Modeli Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Smith, P. C. & Curnow, R. (1966). Arousal Hypothesis and the Effects of Music on Purchasing Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 50, 255-256.

Spies, K., Hesse, F. & Loesch, K. (1997). Store Atmosphere, Mood and Purchasing Behavior. (1), 1-17.

Varinli, İ. (2012). *Marketlerde Pazarlama Yöntemi*. İstanbul: Detay Yayıncılık.

Wong, M. (2007). Apple Stores Revamped, SF Gate, s.n.y.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://ceotudent.com/c-18> (Erişim: 24.02.2021)

URL-2: <https://bit.ly/2WwSHHj> (Erişim: 26.08.2021)

URL-3: <https://apple.co/3kFLKMI> (Erişim: 24.02.2021)

URL-4: https://apple.co/3gTxjTH_ (Erişim: 24.02.2021)

URL-5: <https://bit.ly/3gQN5im> (Erişim: 24.02.2021)

URL-6: <https://bit.ly/3kK11vr> (Erişim: 01.09.2021)

URL-7: <https://apple.co/3yB0TTR> (Erişim: 01.09.2021)

URL-8: <https://bit.ly/3kPnfMv> (Erişim: 01.09.2021)

URL-9: <http://www.herskhazeen.com/apple-dubai-mall/> (Erişim: 24.02.2021)

URL-10: <https://bit.ly/3Bzga9H> (Erişim: 24.02.2021)

URL-11: <https://apple.co/3kOdYoc> (Erişim: 24.02.2021)

URL-12: <https://bit.ly/3yDufRy> (Erişim: 01.09.2021)

URL-13: <https://bit.ly/3BOtCqD> (Erişim: 24.02.2021)

URL-14: <https://bit.ly/37LoUgF> (Erişim: 24.02.2021)

URL-15: <https://bit.ly/3yDvO22> (Erişim: 24.02.2021)

URL-16: <https://bit.ly/3dJeZvB> (Erişim: 24.02.2021)

URL-17: <https://bit.ly/3jFd4uA> (Erişim: 24.02.2021)

URL-18: <https://bit.ly/3kGwdfa> (Erişim: 01.09.2021)

URL-19: <https://bit.ly/3suhRkt> (Erişim: 24.02.2021)

URL-20: <https://bit.ly/3pPbITz> (Erişim: 24.02.2021)

URL-21: <https://www.apple.com/uk/retail/regentstreet/> (Erişim: 24.02.2021)

URL-22: <https://bit.ly/37OjtNT> (Erişim: 25.02.2021)

Architectural History of Mass Tourism in Turkey with the Lens of Mimarlık Journal (1963-1980)*

Göksun AKYÜREK¹

Abstract

Tourism began to grow into a global phenomenon in the post-World War II atmosphere of the 1950s. People in masses began to travel to new places. The tourist, package tour, (salaried) vacation, recreation, sightseeing, hotel chains, resort towns, etc. were all introduced throughout this period. Turkey, like other Mediterranean countries, gradually became a popular tourist destination for those seeking new leisure and travel experiences. This process raised new questions about how to turn the country into an appealing vacation destination, as well as how to profit from this new “industry.”

Mimarlık is the official journal of the Chamber of Architects in Turkey, published since 1963. In line with changing editorial policies over the decades, the journal presents a rich perspective on architectural history and its socio-political context. The lens of *Mimarlık* on tourism uncovers the complex history of large-scale spatial transformations that are not limited to the building scale. Tourism included opportunities for new architectural experiments and more confrontation with the international actors. The journal also provided a critical perspective on issues of public interest, environmental and archaeological heritage. Mainly, this study historicizes Turkey's tourism architecture via the lens of *Mimarlık* from its inception in 1963 until the late 1970s, using historical survey and critical analysis methods. A visual narration is also proposed using the journal's visual content.

Keywords: Mass tourism, Mimarlık Journal, architectural history, shore, hotel

Mimarlık Dergisi'nin Merceğinden Türkiye'de Kitle Turizmi Mimarlığının Tarihi (1963-1980)

Öz

Turizm, 1950'lerin II. Dünya Savaşı sonrası ortamında küresel bir olguya dönüşmüştür. Bu dönemde insanlar kitleler halinde yeni yerlere seyahat etmeye başladılar. Turist, paket tur, (ücretli) izin, rekreasyon, gezi, zincir oteller, tatil köyleri bu dönemde ortaya çıktılar. Türkiye, diğer Akdeniz ülkeleri gibi, yeni eğlence ve seyahat deneyimleri yaşamak isteyenler için yavaş yavaş popüler bir turist hedefi haline gelmiştir. Bu süreç, ülkenin nasıl çekici bir tatil bölgesine dönüştürüleceğinin yanı sıra, bu “sanayi”den nasıl kar edileceği sorularını da gündeme getirmiştir.

Mimarlık, Türkiye Mimarlar Odası'nın resmi dergisi olarak 1963'ten beri yayımlanmaktadır. On yıllar içinde değişen yayın politikalarına paralel olarak dergi, Türkiye'de mimarlığın tarihi ve sosyo-kültürel bağlamı üzerine zengin bir bakış sunar.

¹ Mimarlık Bölümü, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul

An earlier version of this article was presented at the 4th International Congress on Contemporary Architecture and Urban Affairs (ICCAUA 2021), which was held on 20-21 May 2021, in Alanya HEP University, Antalya, Turkey.

İlgili Yazar/Corresponding author: goksun.akyurek@arc.bau.edu.tr

Mimarlık'ın turizme tuttuğu mercek, yalnızca bina ölçeğiyle sınırlı kalmayan geniş-ölçekli mekansal dönüşümler hakkında da önemli bilgiler açığa çıkartır. Turizm, aynı zamanda yeni mimari denemelerin ve uluslararası aktörlerle daha fazla karşılaşmanın da alanıdır. Dergi ayrıca kamu yararı, çevresel ve arkeolojik miras konularında da taraf olur ve eleştirel bir bakış sunar. Genel olarak bu çalışma, Türkiye'nin turizm mimarlığını 1963'teki başlangıcından, geç 1970'lere uzanan süreçte, tarihsel araştırma ve eleştirel analiz yöntemlerini kullanarak *Mimarlık*'ın merceğiyle tarihselleştirir. Ayrıca derginin görsel içeriği kullanılarak görsel bir anlatı da oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kitle turizmi, Mimarlık Dergisi, mimarlık tarihi, kıyı, otel

1. Introduction

The modern tourist differs from the pre-nineteenth-century traveler in that travel is no longer an elite privilege as it once was. Since British entrepreneur Thomas Cook established the first package tours with the advent of railway technology in the mid-nineteenth century, tourism may be one of the oldest cultural industries (Adham, 2008, p. 12). With the advancement of transportation technologies, with cars and aeroplanes, more people in Europe and the United States were mobilized to see new locations. Another feature of the travel industry that had to adjust to the growing demands of the mobilized masses was the hotel. The optimistic Post-War II atmosphere heralded the start of a new era in which more people with increased economic wealth were able to travel to new places for vacation. Thus, the 1960s were called the "Golden Age of Mass Tourism" (Löfgren, 2002, p. 156; Sezgin & Yolal, 2012, p. 73) Package tours, sightseeing, paid vacations, recreation, hotel chains, resort towns, beaches, and many other related concepts were introduced into the shared material culture of modern societies during this period. The creation of new and expanding spatial networks where tourist masses could travel with the expectation of novel experiences and leisure also meant the creation of new cultural and physical landscapes that would alter the existing ones.

This, according to Furlough (1998, p. 249), was also linked to a new understanding of the relationships between leisure, vacation, and politics in modern societies, where paid vacation was regarded as a legal right of citizenship by the late 1930s. Mass tourism responded to this social demand by democratizing travel through its ability to be widely accessible, as well as expressing social and cultural differences (Urry & Larsen, 2011, p. 46). The association of the need and the right to rest after a long period of work, with travelling and new experiences of new places is a modern phenomenon (Stein, 2012, p. 337). This is a complex process that includes alternative historical and sociological perspectives on the transformation of travel spaces and tourist experiences in later decades. The formation and proliferation of new travel sites and itineraries are frequently linked to the spatial expansion of mass consumerist culture (MacCannell, 1999; Urry, 2002; Franklin, 2003b; Urry & Larsen, 2011). The expectation of new experiences in locations that provide shared standards of comfort and services appears to have resulted in a world of similarities with minor differences in the end. The "tourist gaze," as Urry (2002b) calls it, proposed a new and shared way of seeing and experiencing the world as a socially organized and systematized yet dynamic "reality." Over the long history of mass tourism, this new relationship between the tourist and the spaces of travel has also been a rich field of theoretical discussions on modern society and its sites (Kracauer, 1999; Franklin, 2003).

Part of this rich history is the transformation of the Mediterranean countries into a chain of sunny beaches, classical heritage, and resort towns. The advent of package tourism

in the 1950s changed the course of the Mediterranean World's decline in the seventeenth and eighteenth centuries when the economic and cultural center of power had shifted to further north in Europe and the Atlantic coasts (Löfgren, 2002, p. 156). Beginning on the coasts of Spain, Italy, and France, Mediterranean tourism gradually spread southwest and east, with countries such as Greece, Yugoslavia, Turkey, and Egypt emerging as alternative destinations for the "mass exodus to the south" by the 1960s and 1970s. This resulted in significant changes to the existing socio-spatial settings of these shores, where barren, unused, and depopulated beachfront would be transformed into new centers of economic growth and vibrant social landscapes. (Löfgren, 2002, p. 183). This necessitated the development of standardized tourist infrastructure that was integrated into the mutual economic and cultural system of the mass tourism industry. And this entailed a rather complicated task of creating authentic vacation sites to be branded, marketed, and eventually consumed in global markets of mass tourism.

Based on this background information, the purpose of this research is to return to Turkey's shores and revisit their process of becoming new vacation-scapes of international mass tourism in the 1960s and 1970s, as seen through the lens of the *Mimarlık* journal. *Mimarlık* is the official journal of Turkey's Chamber of Architects, reflecting the institution's political and professional perspectives. It began publishing every two months in 1963, nine years after the Chamber was founded (Cengizkan, 2009, p. 664). According to the Constitution, the Chamber of Architects "works for the public and society" and is "responsible for regulating the architectural profession," and membership in the Chamber was required to practice architecture in Turkey. The journal was distributed free of charge to Chamber members. As long as this policy is followed, the journal continues to have a long and systematic publication life, as well as a large audience. The scope of the journal included the presentation of new projects on various urban and architectural scales, as well as topics related to architectural criticism, education, design history and theory, urbanism, planning, conservation, and restoration. Parallel to the Chamber's social and professional engagement as a public institution, the journal shared news and discussions on the current socio-political context, with a focus on public interest issues. However, the role of *Mimarlık* in not only recording, representing, and reflecting current fields of practice and theory, but also in critical engagement with these fields as an actor, should be highlighted in this regard (Göloğlu, 2013, p. 18). As a result, *Mimarlık's* lens provides a rich perspective on this broad spatial transformation for a critical investigation of the complex architectural history of mass tourism during Turkey's "Mediterraneanization" in the 1960s and 1970s.

2. Tourism and Governance in the 1960s: Institutions and Programs

The same period's official and political programs and actions must also be described briefly. Following the coup d'etat of 1960, Turkey entered a period of planned economic development in the 1960s. The State Planning Organization (DPT), established in 1960, began implementing Five-Year Plans in 1963 following the government's economic, social, and cultural objectives (Zürcher, 2017, p. 302). Tourism was designated as a priority industry for development in these plans, and significant financial investments were made in this field (Bozok & Şahin, 2009, p. 267; Nohutçu, 2002, p. 7). This was also a departure from the more liberal economic policies of the 1950s when both the state and private enterprise were active agents of already established touristic investments. This was a common approach shared by many developing countries, where tourism was seen as a convenient driver of economic prosperity and development, for a relatively low-cost and simple means of securing foreign currency flow and creating new job opportunities (Nohutçu, 2002, p. 1). Furthermore, the construction of the Istanbul Hilton Hotel in 1955, with financial support from the Turkish government, marked the path and process of internationalization towards the US and Western Europe, in parallel with Turkey's accession to NATO and participation in the Korean War. This was an impressive modern building designed by SOM, a leading American architectural firm, in collaboration with Sedat Hakkı Eldem, a leading architect in Turkey at the time, and it became an icon of the so-called International Style era in 1950s Turkey (Kaçel, 2010, p. 11) (Figure 1). Similar hotel buildings with a modern structure formed by the multiplication of the room unit would be constructed in different parts of Istanbul and other Turkish cities, such as Istanbul Çınar Hotel, 1959 (architects Rana Zıpçı, Ahmet Akın and Emin Ertan), Eskişehir Porsuk Hotel, 1956 (architect Vedat Dalokay), İzmir Grand Efes Hotel, 1957 (architects Paul Bonatz and Fatın Uran) and Tarabya Hotel, 1957 (architect Kadri Erdoğan).

Figure 1. Hilton Hotel at the cover page of *Hayat* (37(1959)), the principal popular magazine for spreading consumerist culture in Turkey following the American *Life* magazine.

The Turkish state has been a key player in tourism, not only through financial and legal provisions but also by taking over the construction and management of tourist facilities all over the country through various official agents such as Pension Fund (Emekli Sandığı), Turkish Tourism Bank (Türkiye Turizm Bankası) or Real Estate Credit Bank (Emlak Kredi Bankası) (Göymen, 2000, p. 1027). The United States Agency for International Development (USAID) established a new Tourism Development Fund in 1962 to provide grants and credits for touristic investments. The Ministry of Media and Promotion was renamed the Ministry of Tourism and Promotion in 1963. These new institutions aimed to develop infrastructure and superstructure projects in Anatolia's coastal regions for mass tourism. Thus, tourism plans in the 1950s, characterized by singular/iconic hotel buildings in major cities, had given way to visions in the 1960s, characterized by large-scale investments constituting hotel chains (Ultav & Savaşır, 2015, p. 42). In parallel to these, in 1961 the protection of artefacts and monuments with cultural and historical value was accepted as a constitutional obligation for the state (Ultav & Savaşır, 2015, p. 50). Besides this, the 1961 Constitution recognized the right to expropriate coastal lands for transferring them to investors. Along with these macro-scale strategies, the Aegean and Mediterranean coastal regions were planned to include a new network of resort towns and hotels, vacation villages, and archaeological sites, all of which would be widely available to tourists via the main highway system (Akyürek, 2020, p. 204). Overall, these governmental actions and large-scale investments were undertaken to compete with neighbouring Mediterranean countries.

3. The 1960s in *Mimarlık*: Years of Optimism

When *Mimarlık* entered the field of architectural publication in 1963, *Arkitekt* (1931-80) was the only journal with a long publication life, with only a few other publications of relatively short lifespans. The two periodicals differed in their scope and language. The long-serving chief-editor of *Arkitekt*, Zeki Sayar, explained the journal's moderately sterile and uncritical content as an implicit editorial policy for promoting local architects and their work because Turkish professionals were still in the process of self-establishment (cited in Evirgen, 2018, p. 21). Meanwhile, in response to the government's favouritism of international offices, the projects of foreign practices were not published. *Mimarlık*, the official publication of the Turkish Chamber of Architects, on the other hand, made its policies more explicit, particularly in fields related to the public and/or the profession's interests. *Mimarlık* eventually formed a new discursive field that was visible and accessible to the growing community of Turkish architects in a short period. Being free of commercial constraints also provided the editorial committee with relative independence, and in some cases, they even contradicted the Chamber's policies (Şentek, 2001, p. 24).

Hulusi Güngör was the editor of the first eight issues of *Mimarlık*, which had blank cover pages and nearly twenty pages in total. The magazine also featured an "Interior Tourism" section in which a city from northwestern or southern Turkey, such as Bursa, Edirne, or Antalya, was introduced with brief texts on its historical and/or natural features, a list of must-see sites and monuments, and a single greyscale panoramic photograph of that city. These rather descriptive texts were taken from the Ministry of Press and Tourism's "brochures". The 9th issue, published in 1964, featured a new editor, Erol Kulaksızoğlu, as well as a new thematic layout. According to Kulaksızoğlu (1964, p. 7), this new layout was created for getting more involved with the country's actual social and professional issues and problems. As a result, each issue would focus on a specific topic. In this new format, the interior tourism section was also removed, and the blank cover page was replaced with a new and powerful graphic language (Figure 2).

Figure 2. *Mimarlık's* cover pages (left, 1(1963); right, 9 (1964)).

The opening theme of the magazine in its new format was “Social Housing” (*Mimarlık*, 9(1964)). In 1960s Turkey, rural-to-urban migration due to multiple economic and socio-political reasons was a major force of rapid and unplanned urbanization, causing housing shortages and the formation of new informal settlements in major cities such as Istanbul and Ankara. Meanwhile, the period of Five-Year Development Plans began in 1963 and lasted until 1983. These national plans provided consistent statistical information and projections for the future, as well as hard facts to discuss and rationalize current economic development policies. *Mimarlık* (9(1964)) broadly discussed the issue of social housing in various articles in which the authors demanded more agency for architects in the provision of solutions to this problem, and emphasized the need for Master Plans and macro-scale strategies in urban areas following the zeitgeist of the Planned Development years. Despite the authors' changing perceptions, the 1960s were a period of optimism and hope, based on the positivistic perspectives provided by numbers, graphics, tables, plans and strategies for regional development, and new employment areas cited from these Five-Year Plan reports.

The magazine's socially engaged and renewed perspective continued publication with new themes where professional problems and issues were discussed as part of the country's larger socio-political and economic agenda. The issues of Turkish architects' education and professionalization, their participation in planning processes, and employment in large-scale government projects were prominent. Aside from these, the magazine's contents included occasional examples of best practices from Turkey and abroad, competition announcements, discussions, and descriptions of more focused topics on professional practice. Finally, in 1966, the 34th issue of *Mimarlık* featured tourism as its special theme. The cover page presented a close-up photograph of a bronze sun disc, an antique religious symbol of the Hittites, an ancient Anatolian civilization (Figure 3). The use of this image rather than an architectural setting demonstrates the journal's in-depth view on the subject, in which tourism was seen as more than just a source of new projects and commissions for architects, but also as a cause of more complex dynamics linked to the country space including heritage

practices. This special issue provided a broad perspective over the subject discussing problems as well as solutions and strategies proposed by various authors, including a consultant to the Ministry of Tourism and Promotion (Özaktaş, 1966) and a State Planning Organization (DPT) specialist (Akoğlu, 1966).

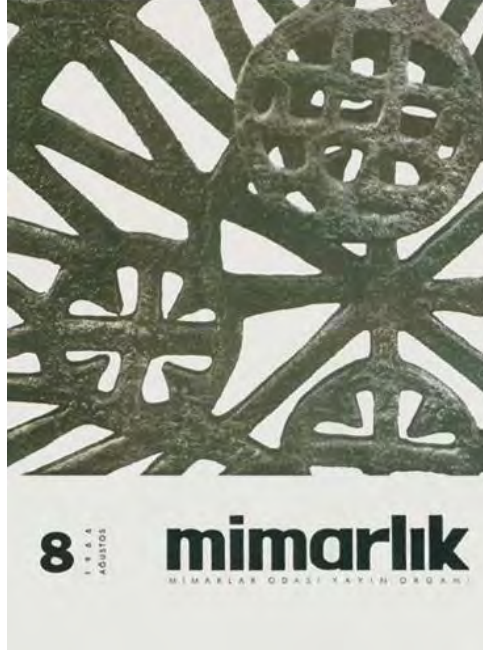

Figure 3. The cover page of *Mimarlık*'s (34 (1966)) special issue on "Tourism".

Adnan Özaktaş (1966, p. 16) (consultant to the Ministry of Tourism and Promotion), explained the government's plans and projections in his article, referring to the Five-Year Plans, and he mentioned problems that necessitated new strategies and solutions. Accordingly, 1965 was Turkey's "golden year" of tourism, with a nearly 80% increase in the number of foreign visitors from 168 thousand to 300 thousand. If possible, Turkey would be hosting more than 4 million tourists in 1972, with a 50% annual increase in foreign visitors and a 10% annual increase in local tourists. The annual income from foreign tourists was also expected to be nearly half a billion dollars in 1972, whereas Spain's income prospect for the same year was 2 billion. As a result, he stated that there had been some success, but the opportunities were even greater. The newly established Tourism Planning Technical Office (Turizm Planlama Teknik Bürosu) under the Ministry of Development and Housing (İmar ve İskan Bakanlığı) began producing master plans in 1:25.000 scale for cities with a high priority for tourism development in 1966 (Akoğlu, 1966, p. 10). As a result, plans for Denizli - Pamukkale, Nevşehir, and Kuşadas - Efes were completed, Bolu - Abant and Ankara were in the works, and regional plans for Antalya and Çukurova were also being scheduled. Currently, the country had a capacity of 20,000 beds available for international tourism, with Istanbul and the Marmara region remaining the most popular tourist destinations due to their ease of transportation and lodging facilities. These facts also hint at the significant spatial transformation that will occur in these targeted areas, where the historically advantageous position of the Marmara region will be altered by the sunny beaches and new tourist attractions of the Mediterranean. In the same issue of *Mimarlık*, several other authors, including Chamber President Nejat Ersin (1966, p. 15), argued for the Chamber's continued involvement in planning processes and criticized the government's deficiencies in strategic planning besides the inclusion of foreign professionals for consultancy or architectural design and construction.

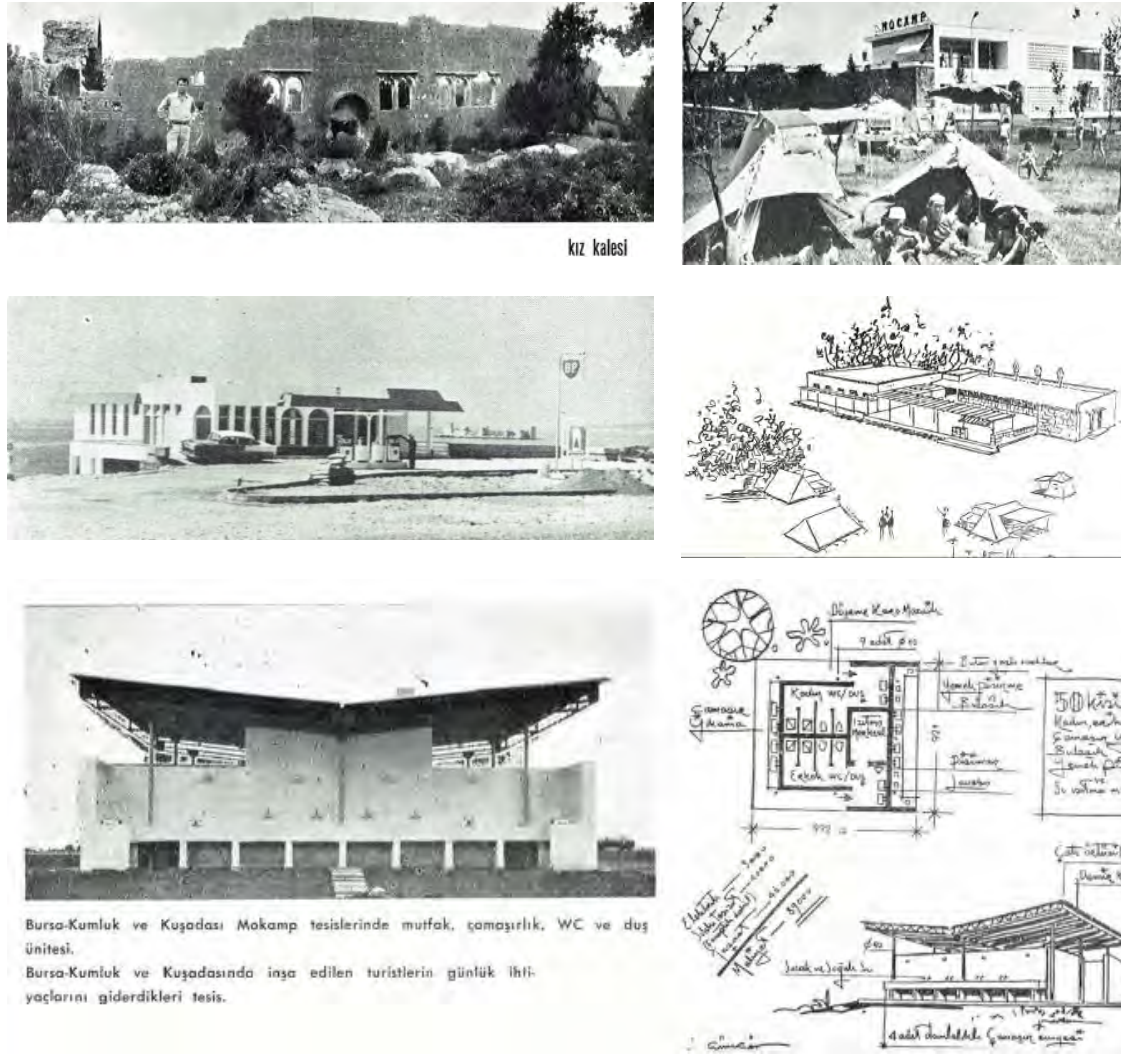

Figure 4. Photos from Mocamp projects of Kabakçioğlu. Upper left column; Korykos ruins and his reference to the arches in the new building of Kızkalesi Mocamp. Upper right column; İnciraltı Mocamp with the campers. Bottom; laundry, shower and WC unit of Bursa, Kumluk Mocamp. (*Mimarlık*, 34(1964): 20)

In addition, the magazine published examples of best practices from both national and international contexts, with varying scales and contents. Nonetheless, these projects were few in number. An intriguing series of projects published in *Mimarlık* over several issues introduced the Mocamp buildings designed by Güngör Kabakçioğlu and commissioned by Kervansaray Mocamp Chains founded by BP Oil Company and unique to Turkey (Kabakçioğlu, 1964b, 1964a, 1966). These were new architectural settings in which new gas stations built on major highways were planned as short-term camping areas with service spaces for their users. The new road program promoted vehicle traffic as well as privately held transportation networks against the railroad system and the policy of publicly owned transportation network (Zürcher, 2017, p. 261) The term "mocamp" was derived from the words motor and camping, and the program promoted vehicle-based mobilization on newly constructed highways connecting cities, particularly in western and central Anatolia. Kabakçioğlu's deftly crafted hand drawings, as well as photos of the finished buildings, demonstrated the flexibility of these facilities' twofold character, one facing the highway as a gas station and the other as a relaxed, natural environment for campers who stay in their tents or caravans (Figure 4). Kızkalesi Mocamp in Silifke was close to a beach, whereas Kartaltepe – İstanbul Mocamp had a

swimming pool on-site. According to Kabakçioğlu's accounts, these were low-cost, quick-build tourism investments designed to ease and facilitate the mobility of national and international tourists in areas known as tourism priority regions. The Kızkalesi Mocamp in Silifke, Mersin, was even located in the protected area of the ancient city of Korykos, and the architect had sought a formal connection in the complex's windows alluding to the arches of the Byzantine church that existed on the site as ruins. As explained in his brief articles (Kabakçioğlu, 1964b, 1964a, 1966), the architect searched for local references in design in all of the Mocamp projects. Surprisingly, these projects were included as one of the few examples of best practices published by the journal, which had a strict exclusivist policy on projects chosen for publication. Another type of seaside development was the summer houses which made seaside tourism for the middle and upper-middle classes more accessible (Gürel, 2015, p. 40). The second example of best practice was a summer housing complex from Kilyos, at the Black Sea coast of Istanbul area, by architects Yılmaz Sanlı, Yılmaz Tuncer, Güner Acar (Anonymous, 1970). Another summer housing complex in Silivri, this time designed by Cengiz Bektaş was published years later (Anonymous, 1973). Yet these rare examples of coastal development with summer-housing complexes were not fully capable of representing the actual transformation taking place at the beachfront areas of the country. This was not a major concern for the journal.

At the end of the 1960s, a specific event, the International Side and Environs Planning Competition organized by the Ministry of Tourism and Information announced in 1968 and completed in July 1969, appears to be pivotal in Turkey's tourism planning history. Side was a small village on the Mediterranean coast within Antalya's provincial borders at the time. Because of its natural topography, which included a harbour, ancient Side was an important trade centre on the eastern edge of antique Pamphilia. Layers of Greek, Roman, and Byzantine history can be found at the well-preserved archaeological site. Side and its surrounding areas included sparsely populated coastal lands, a unique landscape with forests and heritage sites, and ideal conditions for the development of mass tourism. The competition required the transformation of a large area with macro-scale plans for the 14 km long coastline spanning Side, Sorgun and Manavgat, which included holiday resorts grouped into three main parts known as "tourist stations" and had to be open for future growth to comprise 16 thousand beds (Çubuk, Güner, & Gürsel, 1971, p. 31). Ancient Side was also planned to be integrated with the village of Selimiye, to be a protagonist of the regional preservation model in Turkey. These tourist stations would be connected and backed up with the existing villages as well as archaeological heritage sites and natural areas. The state would provide the plan and necessary infrastructure, while private initiatives would develop the facilities with land and credit provisions. According to the competition results, there were 171 entries, with the EPA Group Architects of Mehmet Çubuk, Ersen Gürsel, and Nihat Güner taking first place. This was a huge success for Turkish architects, and it appeared to be a significant step forward for the future development of tourism in Turkey.

4. The 1970s in *Mimarlık*: Years of Disappointment and Resistance

In the 1960s, especially between 1963-69, despite all the conflicts in the political arena, Turkey experienced a period of stability in the economy marked with high economic growth and constant increase in the real income (Zürcher, 2017, p. 288). However, the 1970s started with serious problems. In 1971, another political crisis erupted along with a military memorandum, *muhtıra*, and constitutional amendments. Aside from the international influences of political activism and social concerns, problems of rapid urbanization resulting in informal housing, poor urban infrastructure, unemployment, and high inflation became more visible and effective in the social context. As reflected in the

politically engaged publications of the 1970s, the Chamber and *Mimarlık* were more concerned with these issues. The cover of the first issue of *Mimarlık*, published in 1971, depicted a scene from the 17th General Assembly Meeting of the Chamber, in which members held posters with opposing political statements (Figure 5). According to the newly changed format of the journal's cover page, major social issues were designed as posters with political statements that had straight messages and powerful graphics.

Figure 5. Cover pages designed like posters with direct messages on the current social and political issues. Left, a scene from the Chamber's 17th General Assembly Meeting (*Mimarlık*, 87 (1971): cover). Right, professional claims listed and designed as a poster (*Mimarlık*, 94 (1971): cover).

The 98th issue of *Mimarlık* was published in November 1971, with a cover page featuring the winning scheme of the International Side and Environs Planning Competition, which was finalized two years earlier in July 1969. (Figure 6). The winning project's jury report, plans, and drawings in various scales were published in the issue (Çubuk et al., 1971, pp. 27–34). In October 1971, the winners had newly signed the official contract with the ministry for the implementation of the project after a two-year delay. *Mimarlık's* cover page, in a way, celebrated the news. Ersen Gürsel from EPA also became a member of the editorial board (*Mimarlık*, 1972, p.6).

In line with the tourism planning strategies mentioned above, Adana and İzmir were also subject to new investments and plans in addition to Side and Antalya. Thus, another competition for planning a new tourism-based master plan scheme and architectural units in various scales for the coastal area of an Eastern Mediterranean town, Karataş-Adana was organized in 1972 by Adana Municipality. The prize-winning projects were published in *Mimarlık* with excerpts from the jury report (Anonymous, 1972, pp. 51–56). EPA Group won this competition as well. Then again in 1974 *Mimarlık* published the prize-winning projects of the Pamucak Touristic Environment Planning Competition, organized by İller Bankası (Anonymous, 1974, pp. 21–26). The competition comprised the planning of a wide seashore area with multiple tourist facilities of different scales, including camping, hotels and holiday resorts for a prospective 10 thousand people, to be connected with the archaeological sites of Ephesus and Selçuk. There were 23 entries and the first prize winning team comprised Doruk Pamir, Gürdal Kaleli, Ercüment Gümrük. The projects published in *Mimarlık* also proposed to revive the ancient water canal in various ways for connecting the Aegean Sea with the ancient city of Ephesus.

Figure 6. Upper left; the winning scheme of EPA Group of Architects, at the International Side and Environs Planning Competition in 1969 *Mimarlık* (98 (1971): cover). The site plan proposed by EPA Group (*Mimarlık*, 98 (1971): 29).

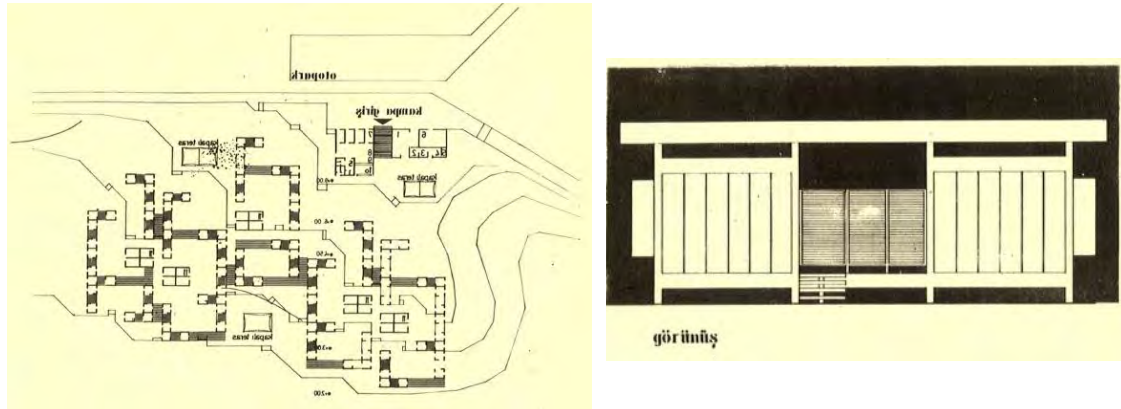

Figure 7. Modular systems proposed for Adana, Karataş Tourism Facilities. Left; site plan, right: elevation of the single unit. Drawings from 3rd prize-winning project (*Mimarlık*, 103(1972): 55)

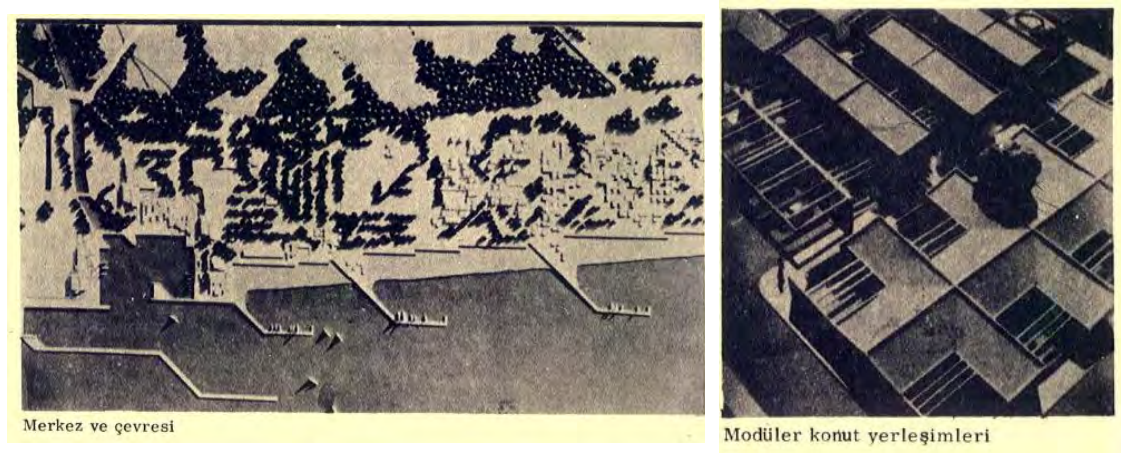

Figure 8. 1st prize-winning project of Pamucak Touristic Environment Planning Competition, by Doruk Pamir, Gürdal Kaleli, Ercüment Gümrük. Left; site model showing the units and the revived ancient canal to Ephesus. Right; modular housing units. (*Mimarlık*, 131(1974): 23).

In the years that followed, these projects faced long processes of dispute, tension, re-adjustments, and cutbacks, mirroring the fate of optimistic plans of the 1960s that were barely put into practice in the 1970s (Çubuk, 2013, p. 8). In the case of the Side Plan, the winning scheme could be quite partially implemented because World Bank credits were transferred to other projects, land expropriation rights were lost due to delays, and the initial hopes of creating a model for mass tourism developments in Turkey proved futile in the end. Karataş-Adana and Pamucak projects were also abandoned. In all of these competitions, as seen in the images, the projects provided new architectural typologies of short-term and long-term occupancies with references to concepts of modularity, open-growth and flexibility (Figure 7 and 8). The ownership and use schemes also provided alternatives to private ownership. Therefore the chance to experiment with new modes of architectural form, space and use also vanished.

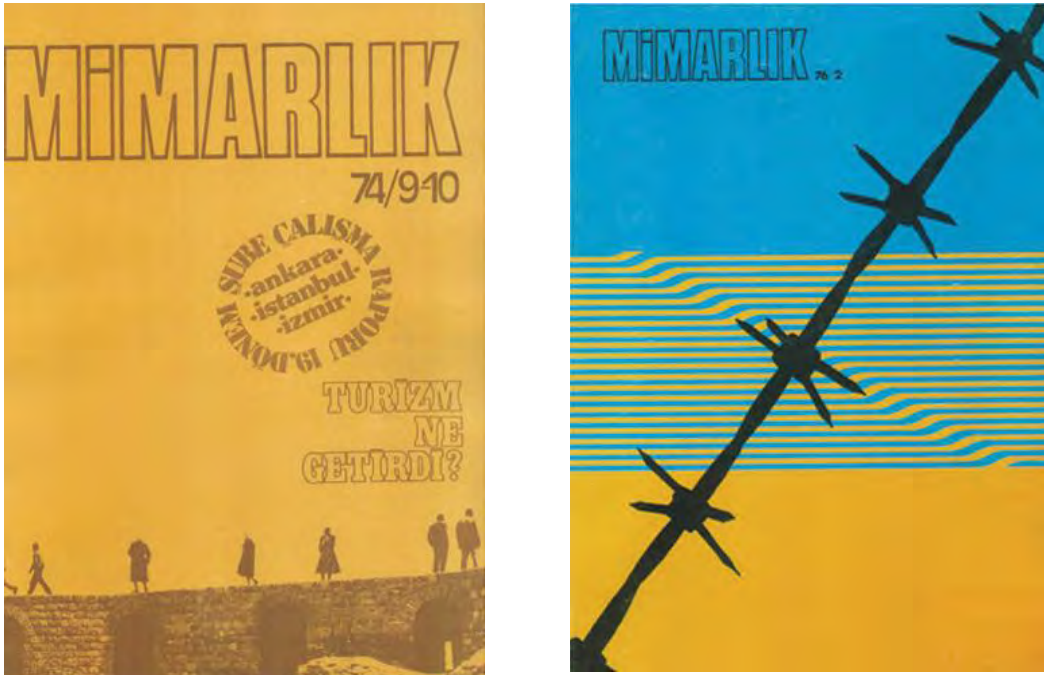

Figure 9. Left, special issue on tourism (*Mimarlık*, 131(1974): cover). Right, special issue on the shores (*Mimarlık*, 147(1976): cover).

Mimarlık published two special issues on tourism and the seashores with a critical lens on the political, economic and spatial transformation being experienced. *Mimarlık* (132(1974)) was titled "What did tourism bring?". The cover page showed an arched structure, an ancient aqueduct or a bridge, with individuals standing on the structure (Figure 9). The photo somehow displayed how the ancient structure became an object of interest, being stepped on and observed. The issue comprised articles from various authors. In general, the previous decade's optimism was replaced with disappointment and resentment on the part of the state, resulting in massive failures in tourism. A comprehensive article by Nazif Ekzen (1974, pp. 3–8) provided a long list of negative impacts of prevalent tourism strategies and practices which were the privatization of coastal lands by land speculators or large hotel chains and their exclusion from public use, the mismanagement of tourism credits and loans, the inclusion of foreign companies as investors of holiday resorts ending up with profit transfer to other countries without contributing to the national economy, "Americanized" tourism strategy imposing singular, isolated, high-rise structures lacking interaction with their local context (Figure 10). Other authors also discussed how state intervention resulted in unfair competition in the

development of tourist facilities, as well as how local architects were excluded from both the planning and building processes. On the other hand, alternative models on tourism, theoretical discussion on the need and right for vacation, concerns on the archaeological heritage were also the topics.

Handels Forum Köln A. G.'nin, İstanbul Kuruçeşme'de yapımını tasarladığı 32 katlı 512 odalı otel... Çağlayan Sarayı için de bir otel projesi hazırlamakta olan şirketin yerli girişimcilerle ortak aradığı bildiriliyor.

Alman iktisadisi ile yapımına girilen Antalya Oteli. Genellikle yabancılar tesisin işletmesini üzerine almakta, böylece yabancı sermayeye her yıl milyonlarca liralık kar transferi yapabileceği yeni bir alan açılmış olmaktadır.

Figure 10. Examples of singular hotel buildings from Ekzen's article. Left, an unrealized project for Kuruçeşme, Istanbul. Right, Antalya Hotel. (*Mimarlık*, 131(1974):5-6).

The 147th issue of *Mimarlık* in 1976 had as its main theme the shores, which were also important tourist destinations. In that same issue, various authors discussed the privatization of the coasts, despite their legal public property status, with harsh criticism of state policies. Alternative models for planning the coasts and developing tourism facilities that include people from all socio-economic backgrounds were presented, with a focus on protecting the public's right and interest in coastal planning, as well as the right to rest and vacation for all citizens (Gülöksüz, 1976, pp. 56–57). The cover page's abstract yet powerful graphic design by Uğur Kangal reflected the conflicted nature and complexity of the interests of the public and the private enterprise on the shores (Figure 8).

As a prevailing discourse in *Mimarlık*, the role of foreign architectural and planning offices in wide-scale projects appears to be a critical topic often brought into discussion by various authors (Önal, 1971, pp. 10–16). Hence, the strong reaction and opposition to the government's use of foreign consultants and architectural firms were expressed with the starting of a new campaign in the journal called *Kendi gücümüze dayanalım* (We should lean on our power) (*Mimarlık*, 97(1971)). This was a joint act by various professions' chambers in Turkey. The campaign used a distinct graphic language comprised of handwritten texts, large-scaled arrows, exclamation marks, and newspaper sections to express the architects' resentment, dynamism and anger at "public commissions being handed over to international firms in exchange for high fees". According to the information revealed in this campaign's pages, several foreign offices were commissioned for master plans and building projects in Antalya, Izmir, Istanbul and their production processes mostly lacked public transparency. The architects' unemployment and human capital flight were presented as two major consequences of this policy. With this claim, *Mimarlık* did not publish the projects of big hotel chains or

resort towns in their usual format. Visual documents on these projects were only published after being color filtered and made obscure, along with some official reports and letters for revealing the “conspiracies” of the non-transparent production processes (Figure 11). The campaign revealed the “other side” of tourism development plans and projects, which was mainly criticized for being kept away from the public view and its interests.

Figure 11. Various pages of “We should lean on our power” (*Kendi gücümüze dayanalım*) campaign with information on different holiday resort projects from Kemer, Tekelerktepe and Çeşme (*Mimarlık*, 97(1971); 99(1972); 109(1972)).

According to OECD statistics, Turkey's tourism revenues in 1976 were only 201 million dollars, less than half of the expected amount (Anonymous, 1976, p. 146). Turkey ranked second from the bottom in 1975, with a 4% annual increase in tourism revenues, slightly ahead of Canada (2%), while Greece ranked first with a 43% increase in tourism revenues. This, along with numerous other facts, demonstrated the failure of the initial hopes. The 1970s ended with remarkable disappointment for the Chamber of Architects and many other professional groups in the country. The year 1980 began with more

political upheaval marked with a *coup d'etat* in September 1980 and the adoption of a new constitution. These constitutional and political changes brought more engagement with liberal economy and consumer culture in Turkey throughout the 1980s (Zürcher, 2017, pp. 336–342), which opened up a new process of development in tourism as a realm of new opportunities for different actors involved in the process.

5. Conclusion

Based on a chronologically ordered systematic survey of *Mimarlık* issues dating back to 1963, this study sought to investigate the themes raised by the journal concerning the spatial transformation occurring in the areas targeted by the tourism industry as a result of the dynamics of mass tourism. Tourism was conceived as a great opportunity for national economic development and a source of foreign currency to keep the overall balance of payment in the macro-economy, as recently cited in the Five-Year Development Plans (Nohutçu, 2002, p. 1). The intention was to turn the country's suggested geographic, socio-cultural, and archaeological potentials into a profitable "industry". According to the plans, both foreign and domestic tourists would be mobilized to experience the coasts remade into a travel landscape with adequate infrastructures, similar to its competitors in the Mediterranean, such as Spain or Yugoslavia. The provision of water and shade on the hot and arid Mediterranean shores for accommodating and entertaining the masses seeking leisure and new experiences was no easy task for the country, as demonstrated by the complexity of problems and perspectives on them. *Mimarlık* thus reflected the Chamber of Architects' critical perspective on these plans and developments, which included cautious optimism as well as concerns about the public interest and the professional rights of Turkish architects.

Urry (2002b) coined the term "tourist gaze" to describe the modern phenomenon of consuming spaces that were also gradually made and/or re-made to be consumed by that very gaze of the tourist. Accordingly, through *Mimarlık* journal, it was possible to see the country's transformation, particularly in coastal areas, not only through buildings and projects but also through the actors involved or gradually left out. Aside from the large-scale projects, there was also room for local dynamics, which were implemented on an as-needed basis by a variety of entrepreneurs, small-scale tourism operations, and property speculators. Nonetheless, the articles and information published in *Mimarlık* between 1963 and 1980 primarily presented projects to be negated through a highly critical lens. Thus, *Mimarlık*, the major publication of Turkey's Chamber of Architects, revealed the complexities of tourism in its entangled history throughout the 1960s and 1970s, as a complex space of opportunities and discontent for actors with diverse roles. However, this process, which had a variety of influences on architectural culture and history in modern Turkey, needs to be studied and discussed further for new histories to be revealed.

References

- Adham, K. (2008). Global Tourism, Hyper-Traditions, and the Fractal Condition of the Sign. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 19(2), 7–20. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41758524>
- Akoğlu, T. (1966). Türkiye turizminde fiziki plânlama zorunluğu [Obligation of physical planning in Turkish tourism]. *Mimarlık*, (34), 9–10.
- Akyürek, G. (2020). Tatilin mekansallaşması Türkiye turizm tarihinden mimari anlatılar (1950-70). In N. Ü. Gülmez, H. S. Gökmen, & Ö. Eyüce (Eds.), *Prof. Dr. Ahmet T.*

Eyüce'ye Armağan: Mimarlık Eğitimi ve Düşüncesine Dair Anılar... Denemeler... Yazılar (pp. 204–228). İstanbul: Verita Yayınları.

Anonymous. (1970). Kıyıkent tatil köyü (Kıyıkent holiday village). *Mimarlık*, (84), 6–9.

Anonymous. (1972). Karataş (Adana) Turizm Planlama Yarışması. *Mimarlık*, (103), 51–56.

Anonymous. (1973). Uygulama-Proje: Silivri'de Tatil Konutları (Project Application: Vacation Houses in Silivri). *Mimarlık*, (115), 25–27.

Anonymous. (1974). Pamucak Turistik Çevre Düzenlemesi Yarışması. *Mimarlık*, (131), 21–26.

Anonymous. (1976). Önemli haberler [Important news]. *Arkitekt*, 45(364), 146.

Bozok, D., & Şahin, S. (2009). Türkiye'de Uygulanan Turizm Politikaları. In *Türk Turizm Tarihi Yapısal ve Sektörel Gelişim* (pp. 255–288). Ankara: Detay Yayıncılık.

Cengizkan, M. (2009). Yayınları ve Etkinlikleri Bağlamında Türkiye Mimarlık Ortamında Katkı Sağlayan Bir Kurum Olarak Mimarlar Odası [Contributions of the Chamber of Architects to the Turkish Architectural Milieu: Its Publications and Activities]. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 659–672.

Çubuk, M. (2013). Turizmin Rehin Aldığı Antik Kent ve Side Antik Limanı'nın Yat Limanına Dönüşümü Üzerine [Tourism Taken Hostage in the City and the Transformation of the Ancient Harbor Marina in Side Mehmet Çubuk Mimar]. *Planlama Dergisi*, 23(1), 6–11. doi:10.5505/planlama.2013.22931

Çubuk, M., Güner, N., & Gürsel, E. (1971). Side 1971. *Mimarlık*, (98), 27–34.

Ekzen, N. (1974). Turizm Ne Getirdi ? [What did tourism bring?]. *Mimarlık*, (132), 3–8.

Ersin, N. (1966). Turizm sektörü ile ilgili mimarlar odası çabaları [Efforts of the Chamber of Architects in tourism sector]. *Mimarlık*, (34), 14–15.

Evirgen, Ö. (2018). *Sürelî yayınlarda mimarlık eleştirisi: 'Mimarlık' Dergisi örneği*. İstanbul Technical University.

Franklin, A. (2003). The Tourist Syndrome: An Interview with Zygmunt Bauman. *Tourist Studies*, 3(2), 205–217. doi:10.1177/1468797603041632

Furlough, E. (1998). Making mass vacations: Tourism and consumer culture in France, 1930s to 1970s. *Comparative Studies in Society and History*, 40(2), 247–286. doi:10.1017/s001041759800108x

Göloğlu, S. (2013). *Analyzing the Mimarlık Journal: Post-Modern Theory and Practice In Turkey*. In A. Brown & A. Leach (Eds.), *Proceedings of the Society of Architectural Historians, Australia and New Zealand: 30, Open* (Vol. 1, pp. 17–27). Gold Coast: SAHANZ.

Göymen, K. (2000). Tourism and governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27, 1025–1048.

Gülöksüz, Y. (1976). Kıyıların toplum yararına kullanılması üzerine düşünceler [Thoughts on the use of shores for public benefit]. *Mimarlık*, (147), 54–58.

Gürel, M. (2015). Seashore readings: The road from sea baths to summerhouses in mid-twentieth century Izmir. *Mid-Century Modernism in Turkey: Architecture Across Cultures in the 1950s and 1960s*, 27–55. doi:10.4324/9781315751849

Kabakçioğlu, G. (1964a). Kız kalesi Kervansaray mokampları. *Mimarlık*, (13), 15–16.

Kabakçioğlu, G. (1964b). Turizm hizmetinde kampçılık. *Mimarlık*, (13), 14.

Kabakçioğlu, G. (1966). Turistik tesislerden örnekler: Kervansaray Mocamp'ları [Examples of tourist facilities: Kervansaray Mocamps]. *Mimarlık*, 18–21.

Kaçel, E. (2010). Hiltonculuk and beyond. *Candide*, 3(12), 9–35.

Kracauer, S. (1999). The Hotel Lobby. *Postcolonial Studies* 2, 2(3), 289–297.

Kulaksızoğlu, E. (1964). Yeni yayın programımız [Our new publication program]. *Mimarlık*, (9), 7–8.

Löfgren, O. (2002). *On holiday: A history of vacationing*. London: University of California Press.

MacCannell, D. (1999). *The tourist: A new theory of the leisure class*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Nohutçu, A. (2002). Development of Tourism Policies in Turkey. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 1–25.

Önal, M. (1971). Teknik hizmet ithali ve yabancı proje firmaları [Technical service import and foreign project firms] (Discussion with Aydın Boysan, Turgut Cansever, Haydar Kazgan, Engin Omacan, Doğan Tekeli). *Mimarlık*, (92), 10–16.

Özaktaş, A. (1966). Turizm endüstrisinin kurulması ve problemleri [Foundation of the tourism industry and its problems]. *Mimarlık*, (34), 16–17.

Şentek, A. (2001). Mimarlar Odası, 'Mimarlık' ve Mimarlıkta Süreli Yayınlar", *Mimarlık*, 300, 23–25.

Sezgin, E., & Yolal, M. (2012). Golden Age of Mass Tourism: Its History and Development. *Visions for Global Tourism Industry - Creating and Sustaining Competitive Strategies*. doi:10.5772/37283

Stein, K. (2012). Time Off: The Social Experience of Time on Vacation. *Qualitative Sociology*, 35(3), 335–353. doi:10.1007/s11133-012-9228-2

Ultav, Z. T., & Savaşır, G. (2015). *50 Yılın ardından Türkiye'nin ilk otel-motel zinciri: TUSAN [First hotel chain of Turkey after its 50 years: TUSAN]*. İzmir: Yaşar Üniversitesi Yayınları.

Urry, J. (2002a). *Consuming places*. London and New York: Routledge.

doi:10.4324/9781315584461-6

Urry, J. (2002b). *The Tourist Gaze*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. doi:10.1177/0002764292036002005

Urry, J., & Larsen, J. (2011). *The tourist gaze 3.0* (3rd ed.). Los Angeles, London, New Delhi: SAGE. doi:10.11156/240

Zürcher, E. J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (12th ed.). Istanbul: İletişim Yayınları.

Web sources:

URL - 1: <http://epamimarlik.com/tr/proje/side-ve-cevresi-turistik-duzenleme-projesi/>
[Date of access: 10.07.2021]

Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar

Oya ŞENYURT¹

Öz

Gazinolar, Osmanlı toplumunun eğlence mekânlarının arasına Tanzimat'tan sonra girmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni gazinolar inşa edilmekle birlikte, çoğu kahvehane olan başka mekânların dönüştürülmesiyle gazinolar kullanılır hale getirilmiştir. Meddah'tan pandomime, Karagöz'den tiyatro oyunlarına kadar gerek geleneksel gerekse batılı eğlence biçimlerinin sunulduğu gazinolar, yönetimin sıkı kontrolü altındadır. Oyuncular, izleyiciler ve eğlence programlarının denetimden geçtiği bir ortamda içki satışıyla birlikte güvenlik tedbirlerinin alınması için çeşitli kurallar gündeme getirilmiştir. Makalede Osmanlı'da gazino açma girişimleri, gazinoların işletilmesindeki güçlükler, gazinonun mekânları ve eğlenceleri çeşitli başlıklar altında genel olarak ele alınmıştır. Marjinal bir mekân olarak görülen gazinoların belirli semtlerde açılmalarına izin verilmiş ve yönetim tarafından içki ve eğlencenin zamanı ve mekânı sınırlanarak gazinoların kamu güvenliği için daha az zararlı hale gelmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazino, Osmanlı, 19. Yüzyıl, Eğlence.

Casinos in the Ottoman Empire at the Boundaries of Space, Time and Entertainment

Abstract

Casinos became one of the entertainment venues of the Ottoman society after the Tanzimat. Although new casinos were built in the second half of the 19th century, other venues, most of which were coffee houses, were converted into use. From meddah to pantomime, from Karagöz to theater plays, the casinos, where both traditional and western forms of entertainment are offered, are under the strict control of the administration. In an environment where actors, viewers and entertainment programs are inspected, various rules have been brought to the agenda for taking security measures with the sale of drinks. In the article, the attempts to open a casino in the Ottoman Empire, the difficulties in the operation of the casinos, the venues and entertainments of the casino are discussed in general under various headings. Casinos, which are seen as marginal places, were allowed to open in certain districts and the management aimed to make the casinos less harmful to public safety by limiting the time and place of drinking and entertainment.

Key words: Casino, Ottomans, 19th Century, Entertainment.

¹ Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli Türkiye
İlgili Yazar/Corresponding author: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr.

1. Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adım adım kabuk değiştiren Osmanlı toplumundaki değişim, eğlence hayatında da kendini önce İstanbul'da hissettirmiştir. Hamam, meyhane, kahvehane, mesirelik gibi geleneksel eğlence dünyasında vakit geçiren Osmanlı toplumu, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra farklı özellikler gösteren eğlence mekânlarını deneyimlemiştir. Bu dönemde Pera'da modern kafeler, Galata balozları yanında içkili, müzikli gazinolar, müzikli revölü kafeler (café chantant) rağbet bulmaya başlamıştır².

Bu makaleye konu olan gazinolar müzikli program eşliğinde içki içilip yemek yenilen, çoğunda dans da edilen kapalı ya da açık alanlarda işletilen eğlence yerleridir. Gazino sözcüğü Türkçe'ye İtalyanca "kır evi" anlamına gelen "casino" sözcüğünden bozularak gelmiştir (Zat, 2019, s. 180). "Gazino"nun Türkçe Sözlük'te birinci anlamı yemek yenilen, gösteri izlenen, bazen oyun sergilenen eğlence yeri olarak tanımlanmıştır. İkinci anlamı ise büyük kahvehane ve birahanedir (1992, s. 527). Türkçe Sözlük'teki ikinci anlam dikkate alındığında gazinoların Geç Osmanlı dünyasına kahvehanelerin ve meyhanelerin dönüştürülmesiyle girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Geleneksel eğlence anlayışının en önemli ögesi olan kahvehaneler (Resim 1) bu dönemde gerek müdavimleri gerekse hizmetleri ve mekânları bağlamında değişime uğramıştır.

20. yüzyılın başında yapılan tespitler İstanbul'da mahalle aralarında veya cami yanında yer alan geleneksel kahvehaneler dışında Batı ülkelerindeki otellerin yemek salonlarıyla aynı kategoride tutulacak otel ve han kahvehanelerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Müdavimlerine göre kahvehaneler nitelik kazanmış, küçük tüccar ve mütevazı sınıfların devam ettiği mekânlar haline gelmiştir (Deaver, 1995, s. 225-226). Modernleşme ile geleneksel eğlence anlayışındaki yapının değişimi bazı kahvehanelerin gazinolara dönüşerek yeni eğlence mekânlarına dâhil olmasını gerektirmiştir. Tanzimat'tan sonra kimi örnekler kahvehane-gazino ya da meyhane-gazino arasındaki ayırım kesinleşmeden ikili bir yapı içinde faaliyet göstermiştir (Gürbüz, 2020, s. 11). Çalgılı kahveler ile çalgılı ve şarkılı gazinolar arasında fonksiyon bakımından önemli bir fark yoktur. Bu mekânların çoğu, gündüz kahve, gece de meyhane ve çalgılı gazino olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda bir kısmı birahane olarak kullanılır ve böyle anılırdı (Aliji, 2019, s. 21). N. Meriç'e göre modernleşmeyle birlikte kahvehanelere müziğin girmesi kahvehanelerin "gazino" olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Meriç, 2010, s. 143, 384-385).

Resim 1. İstanbul'da geleneksel kahvehane (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Krt_001946)

² "Eğlence Hayatı", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.: 3, s. 143.

Geleneksel kır kahvehanelerinde başta müzik dinletileri olmak üzere çeşitli programlar düzenlenmiştir. Bu kır kahvehanelerinde yer alan kulübe benzeri mekânlardan, gelen misafirlere çay, kahve gibi içecekler ve hatta ufak tertip yiyecekler de servis edilmektedir. Bu gelişmeler neticesinde söz konusu kahvehaneler zamanla gazino olarak anılmaya başlamıştır (Yapar, 2014, s. 60). Diğer taraftan müzikli eğlence programlarının çalgılı meyhaneleri andırmasından dolayı gazinolara “meyhanelerin alafrangası” da denilmiştir (Zat, 2005, s. 105). Alaturka sazların arasına piyano, keman eklenmesi ve eski meyhanelerdeki sofra ve hasır iskemle yerine masa ve sandalye kullanılması alafrangalığın bir göstergesi (Kabagöz, 2016, s. 74-75) olarak düşünülmüş olmalıdır.

Gazinoların faaliyetlerinin ve hizmetlerinin benzerlik gösterdiği ya da dönüşebildiği diğer bir sosyal tesis kulüplerdir. Rıfat Müeyyed tarafından 1917 yılında Yeni Mecmua Dergisi'nde yayınlanan bir makalede gazino ve kulüpler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Rıfat Müeyyed'e göre, “spor kulübü unvanı verilen bir mahalde birleşen beş yüz kişiden mesela on kişi binicilik, on kişi denizcilik seksen kişi de avcılık merakını takib ettiği halde yüz kişi gündüz ve gece kumarla meşgul ve üç yüz kişi de kadınlarla kırıştırmaya meclüb olsa burası kulüp nikâbını takınmış bir gazinodur”. Yazar bu görüşünü kuvvetlendirmek için Montecarlo'daki "Sporting Kulüp"ü örnek gösterir ve Fransa'da böyle kulüp unvanı verilmiş gazino mahiyetinde pek çok yapı olduğundan söz eder. Rıfat Müeyyed'e göre İstanbul'da açılan kulüpler de gazino mahiyetini almıştır. Diğer taraftan kulüplerin milli olabildiği ve hem sosyal hem de siyasi sebeplerle kurulabildiği de dile getirilmiştir (Müeyyed, 1917, s. 147-148). R. Müeyyed kumar oynatılmasının ve kadınlarla karşılaşmanın gazinoları spor veya avcılık amacıyla kurulan kulüplerden farklılaştırdığını belirtir. Ayrıca gazinolar kulüplerden ayrı olarak siyasi sebeplerle de kurulmamaktadır. Bu durumda Osmanlı'nın son dönemlerinde gazinoların tamamen eğlenceye odaklanılan ve kişilerin hobileri ya da hüneleri çerçevesinde faaliyet gösterme zorunluluğu taşımayan mekânlar olduğu sonucuna varılabilir. Özel müdavimleri olmakla birlikte kulüplerden farklı olarak gazinolar herkese açık mekânlardır.

İstanbul'daki ilk kulüp Asım Paşa Konağı'nda 1870 yılında açılmıştır. Bu kulübe vekiller, ileri gelenler ve yüksek dereceli memurlar üye olarak kabul edilirdi³. Büyükkada'da Yat Kulübü⁴ (Resim 2) ve Beyoğlu'ndaki Cercle d'Orient dönemin etkin faaliyet gösteren diğer kulüpleri arasındadır. Cercle d'Orient'in üyeleri de şehrin önde gelen kişileri ve diplomatlardan oluşmaktaydı (Duhanî, 1984, s. 93).

³ Kurucuları ilk önce “kulüp” gibi yabancı bir sözcüğün kullanılmasını uygun bulmadıklarından “Encümen-i Ülfet” deyimini kullanmıştır. Bkz. (Sevengil, 2014, s. 249, 251).

⁴ Büyükkada Yat Kulübü ise 1906 yılında İngiliz uyruklu bir kişi tarafından kurulmuştur.

Resim 2. Büyükada Yat Kulübü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Krt_026501)

Anlaşılabileceği gibi gazinolar; meyhane, kahvehane, kulüp gibi pek çok yapının işlevleri ile birbirine karışan bir ortamda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılda batılı biçimdeki eğlence anlayışının yaygınlaşması halkın gazinolara ilgisini de arttırmıştır. Gazinolar özellikle içinde satılan müskirat sebebiyle oldukça fazla gelir getiren bir mekân olarak çoğu girişimcinin ilgisini çekmiştir. Buna rağmen devletin sıkı kontrolü altında tutulan gazinolarda içki satma hakkının kolaylıkla elde edilemediği bilinmektedir. Gazinoların varlık gösterdiği mekânlar ve açılış-kapanış saatleri ile eğlenceler sıkı bir denetime tabi tutulmaktadır. Bu makalede, batılı eğlence anlayışının ilgi çekiciliği ile bu ilgiyi kontrol etmeye çalışan yönetimin kararları arasında kalan Osmanlı gazinolarının mekânlarının ve eğlencelerinin neler olduğu ve ne tür müdahalelere uğradığı arşiv belgeleri bağlamında değerlendirilmiştir.

2. Gazino Açma Girişimleri ve Getirilen Sınırlamalar

İstanbul'da ilk gazinonun, Fransız yazar Jacques Natanson'un Bulgar kökenli ve Yahudi olan babası Natanson tarafından, Tanzimat döneminde açılmış olan Tepebaşı Gazinosu olduğu ifade edilir (Yöre, 2012, s. 893). Tanzimat dönemiyle başlayan gazino açma girişimleri bir emsal oluşturmuş yerli ya da yabancı pek çok müteşebbisin dikkatini çekmiştir. Boğdanlı Gomsı Radiyoviç tarafından sunulan 1851 yılına ait arzuhal tercümesi gazino açmaya karar veren bir kişinin nasıl bir yol izlediğini ve yönetimle karşı karşıya gelmesi durumunda nasıl bir sürecin takip edildiğini anlatması açısından önemlidir. Gomsı Radiyoviç Avrupa'nın tüm büyük şehirlerinde gazino ya da kulüp adı altında halka ait cemiyet mahalleri olduğunu ve her statüde insanın bu mahallerde türlü yiyecek ve içecekleri bulabildiğini tarif etmiştir. Ayrıca Avrupa'daki gazinolara ilişkin uygulamaları örnek vererek gazinolar açma isteğini yönetime sunmuştur. Açılacak gazinoların bir müdürün idaresinde olacağını ve İstanbul'da da açılmasına izin verildiği takdirde devletin menfaatine yarayan pek çok yönünün olduğunu vurgulamış, yönetimden izin koparabilmek için gazinoların çeşitli yararlılıklarını dile getirmiştir. Gomsı Radiyoviç biri Beyoğlu'nda ve diğeri Galata'da olmak üzere biri muteber diğeri ise sıradan kişilere tahsis edilmek üzere iki gazino açma niyetindedir. Beyoğlu'nda kış mevsiminde iki kez, ticaret merkezi olan Galata'da ise yaz mevsiminde bir kez balo vermek üzere bu alanı yönetmeyi mahir kişilerin eline bırakarak gazinolar açmaya talip olmuştur. Gomsı Radiyoviç'in ikna çalışmalarının başarılı olduğu söylenebilir. Yönetim

en az bir seneliğine gazino açmanın saltanatın yararına olacağına kanaat getirmiştir. Ancak gazinoya gidip gelenlerin hareketlerine dikkat edilmesi hakkında da uyarıda bulunmuştur (BOA., HR.TO., Dosya no: 416, Gömlek no: 24).

Gomsi Radyoviç'in Beyoğlu ve Galata'da Efreñç mahallelerinde açmak istediği gazinolara izin verilmesinde mahzur olmadığına ve emsallerinin de olduğuna Zabtiye'nin yaptığı tahkiklerle karar verilmiştir. 1851 yılında Beyoğlu'nda İngilizlere, Galata'da ise Avusturyalılara ait olmak üzere iki gazino Gomsi Radyoviç'in açmak istediği gazinolara emsal olarak gösterilmiştir. Gomsi Radyoviç ise gazinoya gelecek kişileri statülerine göre ayırarak birine beyzade, elçi, muteber tüccar diğerine muteber esnaf, bezirgan girecek biçimde düzenlemeyi tasarlamıştır. Bu sebeple iki ayrı binaya ihtiyaç varsa da bulunamaması halinde bir büyük binaya yerleşmeye razıdır. Bu gazinolara hal ve hareketleri meçhul adamların giremeyeceğini taahhüt eden Gomsi Radyoviç, gazinoların muteber tüccarlardan iane alınarak açılabilceğini hatırlatarak gerekli parayı kendi imkanlarıyla sağlayabileceğini bildirmiştir (BOA., A.DVN., Dosya no: 74, Gömlek no: 81).

Boğdanlı Gomsi Radyoviç'in Galata ve Beyoğlu'ndaki Frenk Mahallesi'nde iki gazino açmak için yaptığı başvuru sonucunda bu mekânların eğlence alanı ya da lokanta olarak kullanılmakta olduğuna ve mevcut örneklerde bir "fenalık" ortaya çıkmadığına karar verilmiştir. Söz konusu gazinolardan birinin açılması için Gomsi Radyoviç'e izin verilerek diğerinden vazgeçilmesi, emsali gibi kullanılmasına dikkat edilmesi ve uygun mahalde açılması istenmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no: 52, Gömlek no: 19). Boğdanlı Gomsi Radyoviç'in gazino açma girişimi yönetim nezdinde birkaç noktanın önemli görüldüğünü ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı'ya dışardan gelen gazino mekânının başkentte emsallerinin olup olmadığı konusudur. Böyle bir mekânın tecrübe edilmesi yerleşmiş bir kanının ortaya çıkmasını sağlayarak karar verme anında bu bilginin kullanılmasını gerektirir. Diğer bir deyişle doğru kararı vermek için mekânın kullanımının tecrübe edilmesi önemli bir kıstastır. Diğer taraftan Gomsi Radyoviç'in yapmak istediği gazino için gösterilen iki emsal, Radyoviç'in kahvehanelerden dönüştürülen bir gazino yapmayacağı ve başkent İstanbul'da örneği az olan bir gazino açacağı sonucunu ortaya çıkarır. Bu gazinolarda statü farkına bağlı olarak bir mekânsal ayırım olmakla birlikte müdavimlerini oluşum anında belirleyen bir durum da söz konusudur. Diğer bir deyişle Gomsi Radyoviç'in gazinosunun açılması için muteber bir tüccar grubunun maddi destekte bulunma potansiyelinin olduğu ima edilmiştir. Açılacak söz konusu gazinolar Frenk mahallelerinde yer alacak olmaları sebebiyle karnaval ya da yılbaşı baloları için yabancı, gayrimüslim ve Levantenlere hizmet edecektir. Dolayısıyla Müslüman halkın bu mekânlara ilgisinin daha az olacağı tahmin edilebilir. Bunun dışında Gomsi Radyoviç'in açmak istediği gazino için bir yıllığına izin verilmiştir. Gazinoların açılması hakkındaki karar her yıl yenilebilmektedir. Genellikle bir sene önce açılan bir gazinonun bir fenalık ortaya çıkmamak ve kumar oynatılmamak şartıyla açılmasına tekrar izin verilmektedir (BOA., HR.MKT., Dosya no: 54, Gömlek no:64).

Gomsi Radyoviç'in girişimi yeni oluşturacağı bir mekânın gazino yapılmasına ilişkindir. Ancak bazı girişimciler sahip oldukları mekânları dönüştürerek gazino haline getirmek için başvuruda bulunmuştur. Özellikle Müslüman ve Hristiyan'ın bir arada bulunduğu mahallelerde bu tip mekânsal dönüşümler mahalle halkları arasında kuşku ve rahatsızlık yaratmıştır. Söz gelimi, gazinoların bazı mekânların dönüştürülmesiyle oluşturulması ve içinde içki satışının yapılabilme ihtimali mahalle halkı tarafından olumlu karşılanmamaktaydı. Zabtiye Müşiriyeti'ne bir mahalle halkının verdiği müzekkirede bakkal Nikola'nın Aksaray civarında tasarrufunda olup, gazinoya dönüştürülmek üzere kontrat yaptığı bakkal dükkânından şikâyetçi olunmuştur (BOA., HR.MKT., Dosya no: 322, Gömlek no: 34). Bir başka örnekte ise 20 Recep 1274/6 Mart 1858 tarihinde

Üsküdar'da Ayazma Mahallesi'nde bulunan gazinoya dönüştürülmüş bir kahve dükkânının tekrar kahvehane yapılması için mahalle halkı tarafından bir müzekkire verilmiştir. Yönetim ise gazinoların kahvehanelerle aynı işlevi gördüğünü belirterek halkı ikna etmeye çalışmıştır. Gazinonun içinde müskirat satılmadığı için mahalle halkını da rahatsız edecek bir durumun ortaya çıkmadığı bildirilerek herhangi bir müdahalenin yapılmasına gerek duyulmamıştır (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 253, Gömlek no: 21).

Frenk (Hıristiyan) mahalleleri gazino açmak için yönetim tarafından uygun görülen kent mekânları olmakla birlikte mahalle arasında gazino açılması ve müskirat satılması için bazı dükkan ve mağazaların kiralanması sırasında tahkikat yapılmadan kontrat düzenlenmesi uygun görülmemekte ve Zabtiye tarafından bu konuya özen gösterilmesi istenmekteydi (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 293, Gömlek no: 77). Gayrimüslimlerin kaldığı mahallelerde bazı gazinolar okullara gelir getirmesi için işletilmekteydi. 13 Muharrem 1291/2 Mart 1871 tarihinde Salmatomruk Acı Çeşme Caddesi'nde bulunan 31 numaralı gazinonun şahsa ait olmayıp Rum milleti kilisesinin akaratından olduğu belirtilerek elde edilen gelirin erkek sıbyan mektebine bırakıldığı ve yine Salmatomruk'ta bulunan 86 numaralı gazinonun gelirinin de kız mektebine ait olduğu ifade edilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2878, Gömlek no: 32).

Gazinoların müskirat satanları Müslüman ahalinin rahatsızlığına sebep olmakla birlikte müşteri profili de bir başka rahatsızlık sebebi olarak görülmekteydi. Osmanlı tebaası ve diğer devlet tebaasından olan lokanta, otel, han ve gazino sahipleri müşterilerinden sorumlu tutulmaktaydılar. Hükümete verecekleri senet suretinde yapmaları gerekenler 1877 yılında kayıt altına alınmıştır. Bu kişilerin sahip oldukları mekânın numarası, sokağı veya mahallesi belirtilerek toplam ne kadar müşteri gelirse tümünün isimlerinin ve hangi devlet tebaasında bulduklarının bir deftere yazılması istenmiştir. Gelen müşterilerin nereden geldikleri ne iş yapacakları nereye gideceklerini içeren bir defter tutulmaktadır. Lokanta, otel, han ve gazino sahiplerinden Saltanat-ı seniyye'nin kurallarına uygun davranmaları istenmiş ve sahip oldukları işletmelerde tezkiresiz veya pasaportsuz kimselerin barındırılmamaları ve herhangi bir kişinin şüpheli hallerini gördükleri anda hükümete şikâyet etmeleri talep edilmiştir. Tutulan defterin kontrolü zabita ve diğer hükümet memurları tarafından yapılmaktadır (BOA., HR.İD., Dosya no: 183, Gömlek no: 9).

3. Gazino İşletmenin Güçlükleri: Gazinonun Yerleri ve Zamanları

Yönetim gazinoların varlık gösterdiği alanlara ve gazinoların faaliyette olduğu saatlere sınır getirmesine rağmen, gazino işletmecilerinin kimi zaman bu sınırları aşma eğilimi kimi zaman da halkın müskirat satışı ve müşteri profilinden rahatsızlık duymaları mahalle halkı ve gazino işletmecileri arasında çekişmelerin yaşanmasına neden olmaktadır. Söz gelimi, Beyoğlu'nda Emin Cami civarında müskirat satılan gazinoda müskirat satışının men edilmesi için mahalle halkı bir arzuhal sunmuştur. Şura-yı Devlet'e havale edilen arzuhallerinde mahalle halkı Beyoğlu'nda, Emin Cami-i Şerifi civarındaki İlardi Sokağı'nda ruhsatlı, on numaralı gazinonun serserilerin mekânı haline geldiğini, gece gündüz çeşitli tartışma, çekişme ve rezilliklerin yaşandığını ifade etmiştir. Önlem alınmazsa ilerleyen zamanlarda daha büyük sorunlarla karşılaşabileceklerini ve çocuklarının sokağa çıkamayacak hale geleceğini öne sürmüşlerdir. Mahalle halkı durumun zabita aracılığıyla da önlenemeyeceğini düşündüklerinden içki satışının kaldırılmasını talep etmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2922, Gömlek no: 51). Gazinonun kapatılması yerine içki satışının yasak edilmesi talebi olumlu görülse de içki satışının gazinoların ayakta kalması için önemli bir gelir kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple içki satışının kaldırılmasının ilerleyen zamanlarda gazinonun da kapanması anlamına geleceğini söylemek gerekir.

Kimi zaman mahalle halkını mahalle imamlarının yönlendirdiği ve gazinoların kapatılması için önyak oldukları görülür. Miha'l'in yazdığı dilekçede Aksaray'da bulunan gazinosunun imam efendinin halkı galeyana getirerek kapatıldığı ifade edilmiştir. Miha'l çalışmadığı için parasız kaldığını dile getirmiştir. Miha'l'e göre gazinonun içinde diğer mahallerdeki gibi şerbet satılmaktadır. Gazinosunun açılması için birçok kez Zabtiye Müşiri'ne başvuru yapmışsa da itibar görmemiştir. Ayrıca gazinonun içindeki tüm eşya boşaltılarak dışarıya yığılmıştır (BOA., A.DVN., Dosya no: 137, Gömlek no: 31). Gazinodaki durumun Miha'l'in anlattığı gibi olup olmadığı bilinmemektedir. Bununla birlikte, gizlice içki satışının yapıldığı ve halkın rahatsız olmasına neden olduğu ortamların da olabildiğini göz önünde tutmak gerekir. Cami ve tekkelere yakın yerlerde müskirat satışlarına izin verilmemektedir.

1277 (1861) Nizamnamesinde, “*Cami ve tekkelere iki yüz arşından yakın olan mahallerde, karakolhanelerin bitişiği ve karşılarında, sırf İslam mahallelerinde, umur-u zabıta ve usul-ü memleketçe mahzur görülen mevkilerde müskirat mahalli küşadına ruhsat verilmeyecektir.*” ifadesi yer almaktaydı (BOA, İ.MMS, Dosya no: 22, Gömlek no: 942, H. 9 N 1277/ M.21 Mart 1861). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde camilere iki yüz arşından yakın mesafede meyhane veya içkili gazino açılması yasaktı. Hicri 1283 Nizamnamesi ile camilere yakınlık iki yüz arşından yüz arşına indirilmiştir. Söz gelimi, Kumkapı'da sahibi olduğu gazinoda, içki satmak isteyen Vartan Agobyan'ın ruhsat talebinin, gazino camiye yakın olduğundan kabul edilmediği görülmüştür (Özer, 2003, s. 254). Ancak bu kurallar çoğu kez gazino işletmecileri tarafından sorgulanmıştır. Lazaraki adlı bir şahsın sunduğu bir arzuhalde Atik Tavukpazarı'nda bulunan birkaç yıldır kiraladığı gazino ile civarında bulunan müskirat mağazalarına 25 gün önce Bâb-ı Vâlâ-yı Zabtiye tarafından müskirat satılmaması bağlamında emir verildiği ifade edilmiştir. Lazaraki verilen emre bağlı olarak müskirat takımını kaldırılmışsa da civarında bulunan mağazaların kiracıları yabancı tebaadan olduklarından ileride verilecek karara kadar müskirat satılmasına izin almışlar ve Lazaraki de kahveden başka bir şey satamaz hale geldiğinden perişan duruma düştüğünden söz etmiştir. Civarındaki yabancı tebaadan kişilere izin verilip kendisi Osmanlı tebaasından olması nedeniyle bu izinden mahrum kaldığını dile getirerek merhamet beklemektedir. Lazaraki'nin gazinosunu keşfe gelen memurlar civarında bulunan camiye çok yakın olduğunu tespit ettiklerinden müskirat nizamnamesine bağlı olarak gazinoda müskirat satılmasını uygun bulmamıştır (BOA., MVL., Dosya no: 407, Gömlek no: 25).

Cami civarları yanı sıra türbe, okul gibi yapıların yakınlarında da gazino açılmasına izin verilmemektedir. 3 Za 1268/19 Ağustos 1852 tarihinde İngiliz tebaasından Panayi Madkoylu (?) adlı şahsın Heybeliada'da bulunan ve bazı şartlarla gazino yapmak için kiraladığı kâgir hanenin açılması hakkında İngiltere Sefareti tarafından yapılan talep üzerine orada bulunan Bahriye Mektebi nedeniyle açılmasının uygun olmayacağına karar verilmiştir (BOA., A.MKT.MVL., Dosya no: 55, Gömlek no: 26). Gazino açılmasına engel olmak isteyen kişisel başvuruların da kabul gördüğü söylenebilir. Zabtiye Müşiri'ne yazılmış bir evrakta, Yeniköy'de gazino haline dönüştürülecek olan Mumcu Yorgi'nin un mağazasının sahilhanesine çok yakın olması nedeniyle Akil Bey tarafından istenmediği ifade edilmiştir. Akil Bey'in bu talebinin Yeniköy ahalisi tarafından da kabul gördüğü anlaşılmaktadır. İslam mahallesinde ve cami civarında olan böyle bir mahalde gazino açılması halinde meçhul bazı kişiler tarafından uygunsuzlukların ortaya çıkacağı düşünüldükçe gazinonun men edilmesi Yeniköy ahalisi tarafından istenmiştir. Sonuçta kahvehane yapmak ya da zararı olmayan bir esnafa kiraya verilmek üzere Yorgi'den senet alınmıştır (BOA., MVL., Dosya no: 832, Gömlek no: 106).

Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerde gazino açılmasına izin verilmektedir. Söz gelimi, Arnavutköy Vapur İskelesi'nde bulunan gazinoda müskirat satılmasına ruhsat verilmesi hakkındaki talep için Hıristiyan mahalle ve çarşısında bulunması gibi sebeplerle uygun olduğuna karar verilmiştir (BOA., MVL., Dosya no: 487, Gömlek no: 79). Ancak, Hıristiyan ve Müslüman ahalinin birlikte yaşadığı bazı mahallelerde gazinoların varlığı çoğunlukla Müslüman halk tarafından istenmemiştir. Hıristiyan mahallelerinde bulunan bazı gazinolar okullara gelir getirmek amacıyla işletilmektedir. Salmatomruk Rum milleti murahhası vekili Dimitri Apostolidi ve Salmatomruk Ermeni Milleti Murahhası Vekili İpiya Boncukciyan'ın 4 Mart 1290/16 Mart 1874 yılında yazdığı dilekçede Salmatomruk'taki gazinoların Rum ve Ermeni milletinden kız ve erkek sıbyan mekteplerinin akaratından olduğu ifade edilmiştir. Müskiratın satışı için daha önce verilen ruhsata bağlı olarak kilisenin mevcut nakdi gazinoların inşasına harcanmış ve 100.000 kuruş da mekteplerin borca girdiği belirtilmiştir. Müslüman ahalinin şikâyetinin kabul edilemeyeceğini kaydeden arzuhalde, bu mahallede yer alan meygedenin şikâyet konusu olmayıp da gazinoların şikâyet edilmesi sorgulanmıştır. Meygedenin kapladığı alan 60 arşinken 2-3 bin zira kadar hane arsası satın alarak genişlediği ve üç mahalleye çıkan üç kapı açtığı dile getirilmiştir. Asıl rezaletin bu tip meygedelerden ortaya çıktığı öne sürülerek Müslüman ahalinin bunun için hiçbir şey demeyip de şimdiye kadar *"bir gün fenalığı olmayan ve sırf Hıristiyan mahallesinde nizam gereği duran üç gazino"* aleyhine ayaklanmaları dilekçeyi kaleme alan Dimitri Apostolidi ve İpiya Boncukciyan tarafından anlaşılamamıştır. Dilekçede şu sorular sorulmaktadır: *"bunların kiralarnı biz veririz demeleri oradaki meygedecinin amacını desteklemek değil de ya nedir? İcar taahhüdü meygedeci tarafından verilip de görünürde ahalinin olması durumun ispatı değil midir? Bu gazinolar sırf Hıristiyan mahallesinde ve nizamı dairesinde olduğu ortadayken buna niçin mani oluyorlar?"*. Dilekçe sahiplerine göre nizama uygunluk yoksa oradan meygedenin de kalkması gerekmektedir. Dimitri Apostolidi ve İpiya Boncukciyan meygedede satılan müskirat için sessiz kalınıp da böyle uzak mahalde bulunan gazinolar hakkında mühür konmasının Kemankeş Mahallesi imamının teşvikiyle yapıldığı kanaatindedirler (BOA., ŞD., Dosya no: 2878, Gömlek no: 32).

Gazinoların varlık gösterdikleri mekânların yanı sıra faaliyet gösterdiği saat aralığı da çoğu kez tartışma konusu haline getirilmiştir. Sadece gazino işletmecileri değil halktan kişiler de gazinoların açık kalma süreci için mücadele vermiş görünür. Adana'da geceleri saat ikiden sonra gazinolarda ve çalgılı kahvehanelerde içki satışı ve tiyatro oynatılması yasaklandığı ve bu husus ahali tarafından kabul edildiği halde vilayet merkez kumandanı Binbaşı Şevki Bey ve akrabasından Mülazım Tevfik Efendi ile Avadis Gülbenkyan Efendi adında bir kişinin bu duruma karşı geldiği anlaşılmaktadır. Binbaşı Şevki Bey yasaklamaya ve polisin beyanatına rağmen içki içmeye devam etmiş, vazife anında zabıtayı tahkir etmiş ve ahaliyi de teşvik ederek zorla tiyatro oynatmıştır (BOA., DH. EUM.MTK., Dosya no: 7, Gömlek no: 22).

12 Safer 1300/23 Aralık 1882 tarihinde Galata gazinocuları Galata'da müskirat mağaza ve kahvehanelerinin gece saat beşe kadar açık bırakılmaktayken Galata zabıtası tarafından saat bir buçukta kapatılmaya başlandığını ileri sürerek kazançlarına sekte vurulduğunu dile getirmiştir. Dükkânlarının saat beşe kadar açık kalması için Galata gazinocuları tarafından sunulan arzuhal Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Alınan cevapta Galata'da resmi izin ile açılan tiyatrolardan başka kötü zan altında olmayan gazinoların gece yarısından bir saat sonraya kadar açık bulunduğu bildirilmiştir. Ancak çalgı ve kızlar bulunduran gazino ve birahaneler ile müskirat fabrikaları ve meyhanelerine gidenler kızlar aracılığıyla sarhoş edilmekte ve sonra borcunun birkaç katı ve üzerinde ne bulunursa zorla alınmaktadır. Kişilerin karşı koymaları halinde yaralama ve öldürme olaylarının olduğu ve bundan dolayı zan altında kalarak zabıta tarafından toplatılmalarına gerek görülen kişilerin de suç ve cinayet mekânı olan meyhaneler ile

müskirat fabrikalarında saklandığı öne sürülmüştür. Bu tip gazino ve birahanelerin nizamlar gereği saat dörtte ve meyhaneler ile müskirat fabrikalarının bir buçukta kapatılmakta olmasından halkı soymakla geçinenlerin şikâyet ettikleri ifade edilmiştir. Meyhaneler ve müskirat fabrikalarının saat bir buçukta kapatılması memleketin asayışı ve düzeni için gerekli görülmüştür (BOA., ŞD., Dosya no: 2907, Gömlek no: 65).

1883 yılında Dersaadet ve bilâd-ı selâse'de bulunan müskirat mağazalarının kethüdası Lazaraki tarafından kaleme alınan bir arzuhal, müskirat satan lokanta, gazino ve meyhane gibi iş yerlerinin kapanma saatlerinin "gedikli"⁵ ve "gediksiz" olarak iki sınıfa ayrılmasının meslek erbabını huzursuz ettiğini göstermektedir. 19. yüzyılda asayişsizlik olmaması için bu tip yerlerin akşam saatlerinden sonra kapanması, mevsim ve yere göre kapanma saatinin Zaptiye Nezareti tarafından belirlenmesi istenmiştir. Nezaret tarafından gedikli meygedelerin ve tüm lokantaların alaturka iki buçuk, geri kalanlarının bir buçuğa kadar açık kalabilmelerine izin verilmesi "gediksiz müskirat mağazacıları ve fabrikacıları" itirazlarına sebep olmuştur. Gediksiz mağaza esnafı ve fabrikacıları devletin uygulamasının adil olmadığından yakınmışlardı. Lazaraki'nin anlatımından gediksiz esnafın sayıca fazla olduğu anlaşılmaktadır⁶. Gedikli sınıf tüm esnafın onda birini oluşturmaktayken onda dokuzu gediksiz faaliyet göstermekteydi. Böyle bir durumda azınlıkta kalan gedikli gruba saat iki buçuğa kadar izin verilip diğerlerine saat bir buçuğa kadar izin verilmesi hoş karşılanmamıştır. Lazaraki hiç kimseyi kayırmadan herkese eşit hak verilmesini istemiştir (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1341, Gömlek no: 77).

Kendileri kadar vergi vermeyen gediklilere 'şerefli ve mu'teber' gözüyle bakıldığını ifade eden gediksiz mağaza esnafı, Şura-yı Devlet dâhil olmak üzere birçok makama durumu defalarca arz etmişlerdi. Bu şikâyetlere rağmen Şura-yı Devlet, lokantalılara verilen hakkı da kaldırıp yalnız gediklilerin iki buçuğa, geri kalan gediksiz namıyla 'mu'teber gazino ve mu'teber tüccar unvanlı fabrikaların' bir buçuğa kadar açık kalmalarına müsaade etmişti. Bu mağazacılar kendilerinin de gediksiz olmalarına rağmen 'muteber' oldukları iddiasındaydılar. Şura-yı Devlet'in gediklilere alaturka iki buçuğa kadar izin verip kendilerine bir buçuğa kadar izin vermesini eleştirmektedirler (Öztürk, 2017, s. 53).

1883 yılında Dimitri yazdığı arzuhalde Fener'de Kılburnu adlı mahalde Kadri Paşa'nın mülkü olan gazinoda kiracı olarak senelik 300 Lira kira ve gelirinden devlete ve diğerlerine 120 L., onu aşkın işçiye de aylık verdiğini dile getirmiştir. Dimitri'ye göre, gazino içinde bir lokanta bulunmakta ve gazinoya gidip gelenler de namus sahibi kişilerdir. Gazino içinde bir anlaşmazlık ve vukuat ortaya çıkmamıştır. Gazinonun içinde müşterilerin yemek yedikleri sırada akşam saat bir buçukta diğer ufak koltuklar (koltuk meyhanesi) gibi kapatılmasının kendisine maddi zararı olduğunu bildiren Dimitri, bu durumun müşterilere de zorluk çıkardığını dile getirerek devlet tarafından ortaya çıkarılan yasaklardan gazinonun ayrı tutulduğunu ve Şuray-ı Devlet'in kararı gereğince diğer meyhane ve koltuklardan da ayrı tutulma isteğini dile getirmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2907, Gömlek no: 65). Dimitri'nin gazinosunun istasyon mahalline yakın olması

⁵ Gedik hakkı daha çok vakıflarda, vakıf malı dükkanlarda faaliyet gösteren esnaf için kullanılan bir tanım olmakla birlikte, buradaki "gedikli"nin kullanımı imtiyaz ve ruhsat sahibi esnafı tanımlamak içindir.

⁶ "Balıkpazarı'nda üç aded gedikli meygede olup yirmi bir bab ve Limoncular ile seksen doksan bab gediksiz gazino ve fabrika ve lokanta ve mağaza bulunduğu ve Kumkapı'da kırk beş bab dükkan miyânesinde beş tane gedikli bulunup kusurları gazino ve mağaza olup Langa'da altmış yedi bab gazino ve fabrika ve lokanta ve mağaza miyânelerinde yedi bab gedikli ve Samatya'da doksan bab miyanında on on iki aded gedikli bulunduğu ve bunlara mûmâsil Balat Üsküdar ve Boğaziçerinde ber-vech-i ma'rûz on dükkanında bir dükkan gedikli olup kusurları gediksiz gazino ve fabrika olup bunlar üç ve dörde mûnkasım olmak lazım geldiği halde birincisi fabrika olup bunun en adisi yüz liradan sekiz yüz liraya kadar vergi itasıyla mükellef olup ikincisi lokantalar olmakla ehl-i servet ve erbâb-ı tabî'at akşamdan sonra gelir ta'âm eder kendi halinde orada biraz vaktini geçirir üçüncüsü gazinolar olup ashâb-ı namus ve erbâb-ı merakdan olanlar akşamdan sonra gelir teneffüz eder dördüncüsü koltuk tabir olunur mahaller ki işretin halis ve nefasetlisi nisbet üzerine bunlarda bulunur ve ehven suretle de satılır mağazacıları mûnsıf adamlar olduğundan müşterilerini memnu ederler" (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1341, Gömlek no: 77).

dolayısıyla konum olarak diğer gazinolardan farklı bir özellik sergilediği düşünülmektedir. İstasyon civarında bulunan gazinolara devletin daha müsamahakâr davranması yolcuların gidiş geliş saatlerinin çok çeşitlilik göstermesiyle ilişkili olmalıdır.

3 Recep 1300/10 Mayıs 1883 tarihinde istasyonlarda bulunan lokantaların erken kapatılması demiryolu ile geleceklere zorluk çıkaracağından Dâhiliye Nezareti'nden alınan emir gereğince Sirkeci İskelesi, Kumkapı ve Narlıkapı demiryolu istasyonlarında bulunan ve içlerinde yemek yenen müskirat mahallerinin açık tutulmasına izin verilmiş olduğu görülür. Yapılan tahkikata göre Kılburnu Gazinosu da o civar ahalisinin ve hariçten gelen birçok kişinin gezi mahalli içindedir ve gazinonun içinde lokanta bulunduğu için eskisi gibi geceleri saat iki buçuk-üç kadar açık bırakılmasında sorun olmadığına karar verilmiştir. Ancak bu karar verilirken bazı başka gazino sahiplerinin de bu sürelerden istifade etme isteğinde bulunabileceği düşünülmüştür. Söz konusu gazino, ahalinin gezi yaptığı bir sahilde yer almakta ve içinde de bir lokanta bulunmaktadır. Bu sebeple eskisi gibi gece saat iki buçuk-üç kadar açık bırakılmasında zabıtaya göre bir mahzur bulunmamaktadır. Söz konusu gazinonun saat iki buçuk-üç kadar açık tutulmasına izin verilmesi ve bundan dolayı diğer gazinolardan da talep gelirse o zaman gereğine bakılmasına karar verilmiştir (BOA., ŞD., Dosya no: 2907, Gömlek no: 65).

Tanzimat sonrası değişimle ortaya çıkan eski- yeni, geleneksel- modern çatışması içki mekânları konusunda da kendini göstermekte; lokantacı, gazinocu, fabrikacı örnekleri modern mekânları temsil ederken, gedikli esnafı gelenekseli simgelemektedir. Mekân sahipleri, kendilerini haklı gösterecek uygulama, belge ve gerekçeler öne sürerek bürokratik olarak devleti meşgul etmekte; kendi istekleri doğrultusunda kararlar çıkartmak için çabalamaktaydılar. Şura-yı Devlet, bu tartışmalara son vermek adına, 1886 yılında gedikli-gediksiz tüm meyhanelerin alaturka saat bir buçukta kapatılması yönünde karar çıkarmıştı. Ancak bu sefer gedikliler, *kendilerinin devlete vergi ile mükellef olduklarını, gedikli olmayanlarla eşit şartlarda olmamaları gerektiğini, mağazalarının eskiden olduğu gibi iki buçukta kapanmaya devam edilmesini* rica etmiştir (Öztürk, 2017, s. 54).

29.12.1330/9 Aralık 1912 tarihli bir evrakta ise gazinoların açılıp kapanma saatleri hakkında yeni bir düzenleme yapıldığı ve ilk iki maddede konunun ele alındığı görülmektedir. Buna göre birinci maddede *"Her türlü gazino, kahve ve meyhane taraf-ı hükümetten tayin edilmiş bir saatte kapanacaktır. İşbu saatten sonra ne gece kabul edilip de ve ne de kapalı kapı arkasında müşteri alıkonur bundan mâ'adâ hangi mahallerin hangi saatten evvel açılması memnû' olduğu dahi tayin edilmiş olacaktır. Müşteriler dahi muayyen saatten sonra açık bu gibi yerlerde kalamazlar"* ifadesi eklenmiştir. İkinci maddede ise *"fazla açık bulundurmamak için müsaade-i mahsusa istihsali lazımdır. İşbu müsaadenamede saat tayin edilecektir"* ifadesi ile gazinoların uzun süre açık kalabilmesi için saatlerinin özel izinle düzenlenebileceği belirtilmiştir (BOA., DH.EUM.EMN., Dosya no: 108, Gömlek no: 43).

4. Gazinonun Mekânları

Gazinolar buldukları yere göre nitelendirilerek adlandırılmaktadır. Buldukları yere göre kır gazinosu, sahil gazinosu, plaj gazinosu, istasyon gazinosu (Resim 3) olarak isimler almışlardır. Doğal güzelliklerin içinde yer alan gazinoların çoğunlukla oturma alanları ve masaların bulunduğu kısımlar yeşilliğin içine dağılmış, ağaç altı mekânlarda düzenlenmiştir. Bazıları üstü kapalı çardak biçimindeki bir strüktürün altında masa ve sandalyelerin konumlandığı örneklerdir. Kır, plaj ya da sahil gazinolarında müşterilere hizmet etmeyi sağlayacak kulübe biçiminde kapalı mekânlar yer almıştır. Müzikli olabilen bu tür gazinolarda yiyecek servisi de yapılabilmektedir. Kır gazinoları mütevazı

görünümlü kısıtlı imkânlarla oluşturulmuş mekânlardır. Mutfak işlevi gören kapalı derme çatma bir baraka ile genelde çamların altına serpiştirilmiş tahtadan dört köşe küçük masalar, tahtadan iskemlelerden meydana gelen çitlerle çevrilmiş alanlardır. Çoğu kır gazinosunda laterna adı verilen ayaklı sandık biçimine, programlanmış melodiler çalabilen, bir kol vasıtasıyla kurulabilen mekanik bir çeşit çalgı ile bir dans pisti bulunurdu. Laterna İtalyan kökenli bir müzik aleti olup ilk defa 19. yüzyıl sonlarında Levantenler tarafından İtalya'dan getirilerek Bankalar Caddesi'ndeki mağazalarda satılmaya başlamıştır. 20. yüzyıl başlarından itibaren bu çalgının İstanbul'da ve Büyükkada'da çok rağbet görmüş olduğu düşünülmektedir (Akpınar, 2017, s. 95). Büyükkada'da eski kır kahvesi ya da gazinosu olarak kullanılan mekânlar bulunmaktadır (Resim 4). Bunlardan bazıları Dil Gazinosu (1-2), Aya Yorgi Gazinosu, Hristos Gazinosu, Belvü Gazinosu, Manol'un Gazinosu'dur⁷. Bazı gazinolar otellerle birlikte anılmaktadır ve otellerin parçası olarak hizmet vermiştir. Söz gelimi, Belvü Otel ve Gazinosu, Kadıköy'ün gazino olmaya en uygun yerine kurulmuştur. Fenerbahçe Yarımadası'nın girişinde ve Kalamış Koyu üzerinde dar, ancak düzgün bir bahçesi ve ahşap bir otel binası bulunmaktaydı (Giz, 1998, s. 62).

Resim 3. Yeşilköy'deki İstasyon Gazinosu'na ilişkin bir canlandırma resmin altında "Ayastefanos'da bildircin avcılığı: Avdan sonra istasyon gazinosunda" yazmaktadır (Servet-i Fünun, S. 394, 1898, s. 53).

⁷ Büyükkada'daki diğer kır gazinoları şöyledir: Yörükali Gazinosu, Ramona Gazinosu, İstemati Gazinosu, Aşıklar Gazinosu, Viranbağ Gazinosu. Bkz. (Akpınar, 2014, s. 220-222).

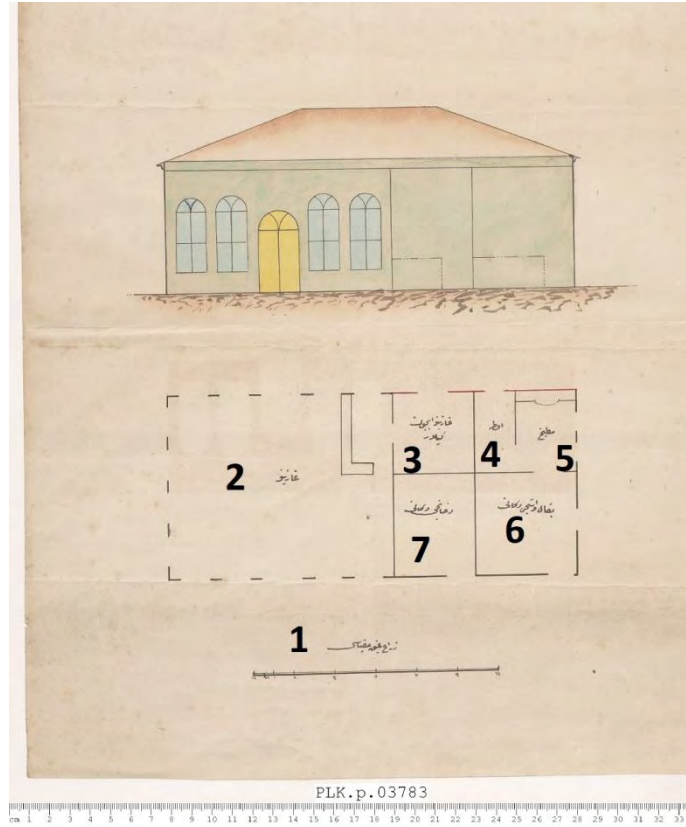
Resim 4. 1910 yılına ait bir kartpostalda Büyükada'da gazino (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Krt_000819).

Arşiv belgelerinde çizimleri bulunan Göksu için tasarlanan bir gazino örneği yapının üst ve alt katında oluşturulan terasta oturma birimlerinin düzenleneceğini düşündürür. Böyle bir durumda yapının uzantısı olan alanların organize edilerek gazino için kullanıldığı söylenebilir (Resim 5) (BOA., PLK.p., Dosya no: 242). Eski Mühürdar Gazinosu böyle bir kullanıma örnek gösterilebilir. Bu gazino Moda'ya yakın bir yamaçta sona eren Mühürdar Caddesi'nin sonunda ve sol yanında orta büyüklükteki bir caddede kurulmuştur. Caddenin sağında ve denize bakan sırtta gazinonun kapalı büfesi ile birkaç masalık çıkması bulunmaktaydı (Giz, 1998, s. 62).

Resim 5. Göksu'da müceddeden inşa olunacak gazinonun resmidir. Fi 26 Kanunuevvel sene [1]307/7 Ocak 1892 (BOA., PLK.p., Dosya no: 242).

Arşivde yer alan diğer gazino çizimi ise neresi için tasarlandığı belli olmayan bir örnektir. Plan ve cephe çiziminde bir tutarlılık görünmemekteyse de, mutfak ve aşçı dükkânı ile onlara hizmet veren mutfağın gazinoda yemek pişirildiğini gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte, pişmiş yemek istemeyen kişiler için atıştırmalıkların temin edildiği bir bakkal dükkânı da gazinoya hizmet etmektedir. Ayrıca kişilerin sigara ihtiyacını karşılayan bir tütün dükkânı bulunmaktadır (BOA., PLK.p., Dosya no: 3783). Müşterilerin ağırlandığı bölümün devamında gazinoya hizmet eden bölümler düşünülmüş ve gazino bir bütün halinde tasarlanmıştır (Resim 6).

Resim 6. 1. Zirâ'-ı atik miqyâsı, 2. Gazino, 3. Gazino için kiler, 4. Oda, 5. Mutfak, 6. Bakkal ve aşçı dükkânı, 7. Duhancı dükkânı, (BOA., PLK.p., Dosya no: 3783).

İstanbul'da sokak aralarında açılan bazı gazinolar da bulunmaktaydı. Hakkı Süha Gezgin, 20. yüzyılın başında İstanbul'un işgal günlerinde Sirkeci'de otel ve kahvehanelerin bol olduğundan söz ederken Ramazan ayında umulmadık yerlerde yeni yeni gazinolar ortaya çıktığını belirtir. Bu gazinoların "dört masa, sekiz sandalye, bir de gramafon"dan ibaret olduğunu kaydeder (Gezgin, 2019, s. 410). Müzikli gazinolar bulunmakla birlikte gazinolara dans pistleri çoğunlukla Cumhuriyet'in ilanından sonra ilave edilmiştir. Adnan Giz, Kadıköy Kuşdili'nde Hamdi'nin Gazinosu'nu anlatırken 1926 yılından sonra İstanbul'da başlayan dans merakı sebebiyle gazinoya dans pistinin yapıldığını ifade eder (Giz, 1998, s. 68).

Kimi zaman gazinoların mekânsal ihtiyaçları halktan gelen talepler doğrultusunda düzenlenmiştir. Söz gelimi Fener İskelesi Kılburnu denilen mahalde bulunan gazinonun üst katındaki alanın pandomim, komedy ve cambazlar için adaba ve terbiyeye uygun oyunlar sergilemek amacıyla bir oyun mekânına dönüştürülmesi talebi Hasköy ahalisinden gelmiştir. Oyun alanı yaptırılmasına başlanmasından sonra bu tip mahallerin binaları için Ebniye Meclisi'nden verilen ruhsattan başka Bâb-ı âlî'den de izin alınması gerektiğinden girişimde bulunulmuştur. Ancak bürokratik işlemlerin de bir taraftan doğru yürütülmesi önemlidir. İnşaatına başlanan oyun alanı için oldukça fazla para harcandığı halde Ticarethane tarafından yapılan kontroller sonucunda ruhsat alınmadığı ortaya çıkmış ve açılmasına izin verilmemiştir. Bu durum inşaatı yapan gazino sahibinin zarara uğramasına sebep olmuştur (BOA., MVL., Dosya no: 836, Gömlek no: 26).

Kır gazinolarında masaların doğal ortama yayılmaları sorun teşkil etmezken sokak aralarında kurulan bazı gazinoların sokağa nüfuz ederek geleni geçeni engelleyecek biçimde yayılmaları sorun yaratmıştır. Şehremaneti'ne yazılmış bir evrakta, Büyükdere'de bulunan İspanya Sefarethanesi önünde bulunan gazinonun sahibinin

sokaktan bir miktar yer tutarak bahçeye dâhil etmek üzere duvar yaptığından söz edilmiştir. Duvarın ortadan kaldırılması için yapılan teşebbüsün boşa çıktığı belirtilerek, kamuya ait mahallere yapılan tecavüzün uygun bulunmadığı dile getirilmiştir (BOA., BEO., Dosya no: 33, Gömlek no: 2470). Başka örneklerde de cadde ve sokaklarda kahvehaneler ve gazinolar önüne yola taşarak konulan ve gelen geçene engel olan iskemle, camekân ve mostralara çıkarılmaması için yapılan uyarıların dinlenmediği anlaşılmaktadır (BOA., ZB., Dosya no: 602, Gömlek no: 57). 1913 yılına ait belediye zabıtalılarının görevlerini içeren talimatta, kahve, gazino, lokanta ve yemişçi gibi esnafın, bağlı oldukları belediye dairesinden ruhsat almadan eşyalarını dışarıya koymaları kesin biçimde yasaklanmıştır (Ergin, 1995, s. 901).

5. Müdavimleri Açısından Gazinodaki Eğlenceler ve Sınırları/Sorunları

Gazinolar, sahipleri tarafından müdavimleri muteber (itibarlı olan) kişiler olarak tarif edilen mekânlardır. Bu görüşe yönetimin de katıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre 1892 yılına ait bir belgede konuya kamu düzeni açısından yaklaşan devlet, “esâfil-i nâsdan” (halkın en aşağı takımı) olmayan üst tabakaya mensup Müslümanların meyhaneler dışında birahanelere ve gazinolara gitmesinde bir sakınca görmemiştir. Belgede meyhanelere göre gazino ve birahane gibi mekânlar “mu’teber” olarak ifade edilmiştir⁸. Ancak gazinoların muteber olması her zaman muteber kişilerin gazinoya gitmesinde sınır olmadığı anlamına gelmemelidir. Bazı memurların görevlerine ilişkin talimatlarda gazinolara gitmemeleri istenmiştir (Ergin, 1995, s. 1796). Devlet hem gazinoya giden kişilerin cinsiyetine ve mesleğine bağlı olarak gazinoya gitmeleri ya da gitmemeleri hakkında yasaklamalar hem de gazinoya gidenlerin karşılaşacağı eğlencenin niteliğine dair sınırlar getirmiştir. Söz gelimi, kadınlar, öğrenciler ve hocalara gazinoya gitmemeleri için zaman zaman uyarılar yapılmıştır.

Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü’ne, 20 Haziran 1316/3 Temmuz 1900 tarihinde yazılan bir evrakta Ayastefanos’ta İslam kadınlarının gazinolarda oturmakta olduğunun haber alındığı kaydedilmiştir. Bunun İslam âdâbına karşıt olması sebebiyle ne kadar kötü etki bırakacağına dikkat çekilerek, oralarda oturmamalarının uygun bir dille kendilerine tembih edilmesi gerekli görülmüştür (BOA., DH.MUİ., Dosya no: 109, Gömlek no: 29). Diğer taraftan talebe ve alimlerin kahvehane ve gazino gibi haysiyetlerine ve ilimlerine uygun olmayan mahallerde eğlence ile uğraştıkları öne sürülmüş ve boş yere vakit geçirdikleri bu mekânlara gitmemeleri hakkında kendilerine gerekli tembihlerin yapılması medrese müfettişleri tarafından istenmiştir (BOA., DH. EUM.KADL., Dosya no: 11, Gömlek no: 38). Devletin bazı kesimleri eğlenceden uzak tutma girişimleri gazinonun tüm gündelik faaliyetlerin rutin işleyişini bozacağı ve ibadeti sekteye uğratacağı düşüncesiyle gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan müşterilerin muteber kişilerden oluştuğu sıkça dile getirilmişse de bu durum gazinolarda hiç olay çıkmıyor anlamına gelmemektedir. Söz gelimi, Nimet-i Hüdâ Vapuru’nda görevli olup Kasımpaşa’da ikamet eden Bahriye Mülazımı Mustafa Efendi’nin Tepebaşı’nda Fransız tebaasından Jorom’un kiracı olduğu “Café de France” adlı gazinoya gidip müşterilere ve Jorom’a sövüp saydığı, silah gösterdiği belirlenmiştir. Bahriye Mülazımı Mustafa Efendi’ye bunu yaptıran sebep nedir bilinmemekle birlikte, asker olması nedeniyle yaptığına kendisine yakıştırılmadığı ifade edilmiş ve memurlara teslim edilmiştir (BOA., ZB., Dosya no: 313, Gömlek no: 97).

Zabıta memurları geceleri tiyatro, sinema ve gazinoları teftiş etmekteydi (Ergin, 1995, s. 1818). Gazinolar polis tarafından da izlenen ve kontrol edilen mekânlardı. Kimlerin gazinoya geldiği ve kimlerle görüştüğü çoğu kez denetlenmiştir. Hükümet’in izlediği gazinolar arasında Tokatlıyan’ı saymak mümkündür. Yerli ve yabancı müşterileri olan

⁸ BOA, Y.A.HUS, 256/89, (21 Receb 1309/20 Şubat 1892. Aktaran (Erdinçli, 2019, s. 124, 159).

Tokatlıyan Gazinosu'nda Sultan İkinci Abdülhamid'in ser-esvâbisi İlyas Bey'in bazı arkadaşlarıyla birlikte geceleri gizli salonlarda "müzakerât ve tertibât-ı hafiyelikte" bulduklarına dair Pangaltı Polis Merkezi tarafından yazılan belge bu hususa kanıt oluşturmaktadır (Erdem ve Hanilçe, 2019, s. 1380).

Gazinoya gelen giden kişiler dışında gazinodaki eğlencelerin içerikleri de denetlenmiştir. Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir evrakta akşam gazinolarında yasak şarkılar söylendiğinin şimdiye kadar duyulmadığı ancak ihtiyaten gazinolara tebligat gönderildiği polis idaresinden bildirilmiştir (BOA., DH.ŞFR., Dosya no: 148, Gömlek no: 6). Şarkıların sözleri, oyunların metinleri devlet aleyhine bir durum yaratmaması için önem taşımaktadır. Ayrıca programda belirtilen eğlencenin dışında, akıştaki bir değişiklik büyük ihtimalle gazinolardaki bazı izleyiciler tarafından yönetime haber verilmektedir. Söz gelimi, Yunan tebaasından Heybeliada'da Kaya adlı şahsın gazinosunda Pazar geceleri tiyatro oynanacağı ilan edilerek seyirci toplanmışken Yunan tebaasından bir kişinin ortaya çıkarak eskilerden bir şeyler anlatacağını beyan edip, ahaliyi tahrike cüret etmiş olduğu haber alınmıştır (BOA., HR.MKT., Dosya no: 162, Gömlek no: 32).

François Georgeon'a göre Ramazan boyunca Osmanlı iktidarı herhangi bir Karagöz gösterisine, bir tiyatro temsiline hatta film gösterimine sansür uygulayabilmektedir. Yetkililerin tek kaygısı bu gösterilerin kamu nizamını bozması, ahlaka ve dine halel getirmesidir. Tiyatro etkinlikleri sıkı biçimde gözaltında tutulmaktadır (Georgeon, 2018, s. 129). Ancak belgeler bunun sadece Ramazan ayı ve sergilenen oyunlarla ilgili olmadığını ve sanatçıların da aşırı kontroller nedeniyle zor zamanlar geçirdiğini göstermektedir. Herhangi bir devlet görevlisi gazinolarında faaliyet gösteren oyunculara üst bir emirle istediğini yaptırabilmektedir. Söz gelimi bir belgede Şehremini Hüseyin Bey'in Kumkapı Merkezi Bölükbaşı Han Mahmud Ağa'yı konağına çağırarak gazinosunda oyun oynayan kız ve oğlanı konağına getirmesini istediği kaydedilmiştir. Gözdağı olarak görülen bu olay sebebiyle Mülazım-ı evvel Hacı Mustafa ve Kumkapı Merkezi Bölükbaşı Han Mahmud Ağa'nın ifadesi alınmıştır (BOA., A.M., Dosya no: 19, Gömlek no: 19). Zabtiye Müşiri'ne yazılmış bir başka evrakta ise Yenikapı civarında bir gazinoda oyun oynamak üzere zabtiye marifetiyle resmen izin verilmiş olan bir Ermeni kumpanyasının tüm oyuncularının Şehremini tarafından hapse atıldığı haber verilmiş ve bu hareketin gerçek sebebinin ne olduğunun anlaşılması istenmiştir (BOA., A.MKT.NZD., Dosya no: 274, Gömlek no: 74).

Sıkı denetimin sebeplerinden diğeri gazinolarında kumar oynatılmasıdır. Örneğin Beykoz Parkı civarında bulunan bazı gazinolarında alenen kumar oynatıldığı tespit edilmiştir (BOA., DH.İ.U.M., Dosya no: 19, Gömlek no: 1). Diğer taraftan, Makriköy'de istasyon civarında bulunan bir gazinoda her gece sabahlara kadar kumar oynandığı ve gündüzleri bu gazinoya gelen Müslümanlar tarafından oruç bozulduğu haber alınmıştır. Yerel memurların bu duruma hoşgörü ile yaklaştığı ancak kanunen ve şer'an yasak olan kumarın oynanmaması için kutsal günlerde daha dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir. Alenen oruç bozmanın İslamiyet'e aykırı olması nedeniyle kumarın men edilmesi istenmiştir (BOA., ZB., Dosya no: 479, Gömlek no: 56).

Diğer taraftan 1918-1919 yıllarından sonra bir talih oyunu olan tombalanın ilk kez İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar tarafından Arkadi Gazinosu'nda başlatıldığı ifade edilmekteyse de (Zat, 1994, s. 379), söz konusu tarihlerden önce tombala oyununun oynatıldığı tespit edilmiştir. 15 Haziran 1305/27 Haziran 1899 yılına ait belge ile tombala oyununa önceleri izin verilip sonradan yasaklandığı ortaya çıkmaktadır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1622, Gömlek no: 107). Beyoğlu'nda Hanaki adlı mahalde eskiden beri oynatılan ve hükümet tarafından men edilen tombala adlı oyunun tavla ve bilardo türünden olduğu ve oynatılmasına izin verilmesi isteği Jak Hason imzasıyla Sadaret'e

sunulmuştur. Zabtiye Nezareti ile yapılan yazışmalarda söz konusu oyunun tavlâ ve bilardo cinsinden olduğu öne sürülerek, üç yıl adı geçen gazinoda oynatıldığı ifade edilmiştir. Tombalanın kumar gibi kimsenin zarar etmesine, kavga ya da gürültüye sebep olmadığı öne sürülmüşse de şifahi bir irade ile men edildiği anlaşılmıştır (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1599, Gömlek no: 88). Sadaret, oyunun oynatılmasında mahzur görmemiş ancak mutasarrıflık tekrar men edilmesini istemiştir (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1622, Gömlek no: 107). Galatasaray civarında Hanaki adlı gazinoda tombala oynatıldığı gibi Galata'da ve Beyoğlu'nda da iki gazinoda daha tombala oyununun oynatılmasına izin verilmesi hakkında Sadaret'e arzuhal verilmiştir. Ancak yönetim tombalanın sermayesi az olanları zarara soktuğu ve kumarın en "muzır" çeşidi olduğu kanaatindedir. Hanaki Gazinosu'nda oynatılmasına izin verilmemesinin kamunun yararına olacağına karar verilmiştir. Ayrıca Hanaki Gazinosu'nda oynatılmasına izin verilmesinin bir emsal teşkil edeceği düşünülerek tümüyle yasaklanması uygun bulunmuştur (BOA., DH.MKT., Dosya no: 1777, Gömlek no: 30).

Kısa tiyatro oyunları ve operetler, türküler, konferanslar, hükümetten izin alınarak tiyatro içinde, gazino veya restoran bahçelerinde gerçekleşmiştir (BOA., DH.EUM.EMN., Dosya no: 108, Gömlek no: 43). Gazinolarda sirk gösterileri de yapılmaktaydı ancak bunlar için çeşitli tedbirler alınmıştır. Öncelikle izleyicilerin oyuncular veya hayvanlar tarafından rahatsız edilmemelerine ve dokunulmamalarına dikkat etmek gerekliydi. Her türlü tedbirin yangın tehlikesini de dikkate alarak sağlanması kural haline getirilmiştir. İp veya yüksek trapezler üzerinde yapılan tehlikeli oyunlar için emniyet ağlarının kurulması ve ip üzerinde oynayanların yanlarında çocuk çıkarmamaları zorunluydu (BOA., DH.EUM.EMN., Dosya no: 108, Gömlek no: 43).

Rumların Âpokriye (Apakurya) adını verdikleri karnaval döneminde gazinolarda maskeli balolar verilmiştir. Gazinolardan sokağa taşan eğlencede maskeli kişileri görmek mümkündür. Fener, Yenikapı, Yedikule, Tatavla gibi Rum mahallelerinde maskara kıyafetine özenenler varsa da asıl kutlamalar Beyoğlu'nda gerçekleşmiştir (Saraçoğlu, 2005, s. 211). Suriçinde yaşayan Türklere kendini göstermekten korkan bu grubun eğlenceleri taşkın gösterilere de dönüşebilmekteydi. Karnavala ait kutlamaların kapalı mekânlarda ve özellikle Beyoğlu gazinolarındaki balolarla gerçekleştiği görülmektedir. Her cemaat kendi balosunu yapmaktaydı. Afişlerle duyurulan Rum, Ermeni, Yahudi, İtalyan balosu birbirini izlerdi. Dans aksesuarları önceden yurt dışından ısmarlanırdı. Bu şenlikler, daha kalabalık olsun ve daha parlak geçsin diye bir elçinin himayesi altında yapılır ve birçok gereksinime de yanıt verirlerdi. Bu baloların yararlı ve hayırsever yönleri vardı. Toplanan hasılat eğlenceyi düzenleyen cemaatin hastane, okul gibi kurumlarına yardım olarak gönderilmekteydi (Bareilles, 2003, s. 73).

Karnaval döneminde ve diğer zamanlardaki balolarda ortaya çıkabilecek taşkınlıkları önleyebilmek için çeşitli kurallar konmuştur. Öncelikle balolar ya da maskeli balolar ve dans eğlenceleri yapabilmek için hükümetten izin alma zorunluluğu bulunmaktaydı. Eğlencenin gerçekleştirileceği gazino ya da işletmelerin müdürleri bu eğlencenin iyi biçimde idaresinden de sorumlu tutulmuş ancak bu konuda başarılı olamamaları halinde zabıtabadan destek istemeleri önerilmiştir (BOA., DH.EUM.EMN., Dosya no: 108, Gömlek no: 43). Çalgı çalarak müşterilere sokağa kadar eşlik etmek yasaklanmıştır. Bu gibi durumlarda çalgıcı ya da işletme müdürü ceza almaktadır. Ayrıca maskeli baloların sokağa taşmaması, yapıldığı yerle sınırlı tutulması uygun görülmüş olmalıdır. Maskeli balolarda giyilen kıyafetlerin yönetimin koyduğu kurallara aykırı olma olasılığı bu düşünceyi desteklemektedir. Çünkü resmi ya da ruhani kıyafetler ya da maskelerle sokakta dolaşmak ve ahlaka aykırı kıyafetler giymek yasaklanmıştır (BOA., DH.EUM.EMN., Dosya no: 108, Gömlek no: 43).

Beyoğlu ve Galata'da bulunan pek çok gazino büyük balolara sahne olmuştur. Bu tip balolar yapılabilmesi için gazinoların müdavimleri talepte bulunmuştur. 4 Ra 1268/28 Aralık 1851 tarihinde Kokini ve Sala adlı kimseler tarafından sunulan arzualde Beyoğlu'nda bulunan Büyük Gazino'nun sahipleri olduklarını söyleyerek bu gazinoda Beyoğlu ahalisine büyük ve süslü maskeli balolar verilmesi için gazino üyeleri tarafından talepte bulunulduğu bildirilmiştir. Gazinolarda yapılacak birkaç balonun Beyoğlu halkının muteber kesiminden olan ailelere ait olacağı dile getirilmiştir (BOA., MVL., Dosya no: 245, Gömlek no: 80).

1855 yılında açılan Palais Des Fleurs, 1862 yılında el değiştirmiş ve gazinoya dönüştürülerek büyük balolara ev sahipliği yapmıştır. Palais Des Fleurs'ün bahçesi yeniden düzenlenerek, iyi bir orkestranın çalacağı açık alana, kapalı kısmının da üye olunarak girilecek bir gazinoya dönüştürüldüğü ayrıca içerisinde okuma ve bilardo salonlarının oluşturulduğu görülür. Bu gazinonun etkinliği 1870 Pera yangınına kadar sürmüştür. 19 Ocak 1870 yılında yayınlanan bir gazete haberinde karnaval akşamlarının başladığı, bu nedenle Palais Des Fleurs'ün geniş ve zengin salonunun büyük bir zarafetle dekore edildiği duyurulmaktadır (Akın, 2002, s. 284). Pera Caddesi üzerinde yer alan Palais de Crystal ise M. Salla tarafından yaptırılan büyük bir çalgılı gazinodur. Bölgede önemli balo salonları arasında adı sıkça geçen Palais de Crystal, 25 Ocak 1862 yılında açılmıştır. Kalorifer tesisatı yapılarak salonların iyi ısınması sağlanmıştır. Ayrıca yemek servisi hizmetinin Hotel de France'ın sahibi M. Mayer tarafından düzenlendiği belirtilmektedir (Akın, 2002, s. 285-286).

Gazinolar batı ve doğu eğlence biçimlerini imparatorluğun başkentine taşımıştır. Balodan meddaha, karagöz oyunlarından tiyatroya kadar her müşterinin eğlence tercihi göre farklı programların uygulandığı tespit edilmektedir. Söz gelimi Basiretçi Ali Efendi Sirkeci İskelesi Caddesi'nde bulunan Bahçeli Gazino'ya gittiğinden söz ederek, burada Mısır ve Şam hanende ve sazandelerin bulunduğunu birkaç saat onları dinlediğini ifade eder. Konuya eleştirel bir biçimde yaklaşan Basiretçi, başka gazinolarda bu sazandelerin bulunmadığını dile getirerek davul, zurna, tef ve dümbelek gibi çalgılar çalındığını ve bu aletlerin insanın kulağını sağır ettiğini dile getirir. Buna rağmen halkın yine de bu gazinoları doldurduğuna dikkat çeker (Basiretçi Ali Efendi, 2017, s. 191). Halkın maddi durumlarına göre her türlü eğlenceye ilgi göstermiş olduğu düşünülebilir.

Gazinolar müzik programları yanında tiyatro ve pandomim gösterilerine de yer verirdi. Gazinolarda tango, fokstrot, çarliston danslarını Beyaz Ruslar tanıtmıştır. 1910'ların sonlarından 1920'lerin sonlarına kadar içki ve eğlenceyle "deniz hamamı"ni birleştiren, plajla bütünleşmiş gazinolar moda olmuştur (Emiroğlu, 2012, s. 591). Ahmet Rasim, Odeon adlı çalgılı gazinoda soğuk kış gününde alafanga, alaturka dansları ve şarkıların, manilerin söylendiğini anlatmıştır (Demir, 2018, s. 44). Sermet Muhtar Alus'a göre, Fener'de iskelenin bitişiğindeki Kılburnu Gazinosu 20. yüzyılın başlarında ince sazlı ve en rağbet edilen gazinolarındandır (Alus, 1997, s. 152). Ayrıca Moda Palas Otelleri ve önlerindeki gazinolardan kayık yarışları ile yağlı direklerden denize yuvarlananlar seyredilmektedir (Alus, 1997, s. 203).

Meddah oyunlarının sergilendiği yerler Babıali Caddesi Bahçeli Gazino; Eyüp Sultan İskele Gazinosu'dur. Karagöz oyunu Kasımpaşa'da Trabzonlu Kamil Efendi Gazinosu'nda, ortaoyunu ise Kumkapı Gazinosu'nda sergilenmektedir (Gürbüz, 2020, s. 9, 18, 21). Ortaoyunu aslında meydan oyunudur dolayısıyla büyük mekânlara ihtiyaç duyulmuştur (Ozansoy, 2019, s. 62). Bu sebeple büyük gazinolarda oynanmış olmalıdır. Kukla oyunları (Ozansoy, 2019, s. 71) ve tuluatın başlangıcı olan "Çingirak" adlı oyun da bir gazinoda icra edilmiştir (Toparslan, 2018, s. 69).

6. Sonuçlar

Adını yabancı bir sözcüğün (casino) anlamının bozulmasıyla alan “gazino”nun Osmanlı’da yer edinebilmesi, gazinonun kısmen geleneksel mekânlara tercüme edilmesiyle mümkün hale gelmiştir. Kahvehane gibi geleneksel mekânların gazinoya dönüşümünde 19. yüzyılın değişen zevk ve eğlence anlayışı etkili olmuştur. Bir taraftan kahvehane gibi geleneksel mekânlardaki çözümler ve içki-müzik, içki-yemek gibi yeni hizmetlerin ilavesi bir taraftan da gazinonun anlamına ve kullanımına uygun yeni mekân arayışları doğulu ve batılı eğlence türlerini içinde barındıran yeni bir eğlence mekânının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yeni eğlence mekânı belgelerde de ifade edildiği gibi müdavimleri “muteber” kişilerden oluştuğu öne sürülerek hizmete sokulmuştur. Ancak bu sözcüğün tam olarak ne tarif ettiği anlaşılammakla birlikte gazinoya gelenlerin itibarlı olup olmadığının nasıl anlaşılacağı sorusu da akla gelmektedir. “Muteber” kişiler ifadesiyle muhtemelen zengin, giyim kuşamı yerinde ve adab-ı muaşeret kurallarından haberdar kimselerden söz ediliyor olmalıdır. En azından “muteber” tanımından bu kişilerin gazinoda nasıl davranacağını biliyor olması gerektiği anlaşılabilir. Bu tanımlardan bir gazino müşterisi profili yaratılmaya çalışılmakta ve asla sarhoş ve kavgacı müşterilerin gazinoya girmediğine dair bir kanı oluşturulmaktadır. Ancak buna rağmen gazinolarda silah çekme, küfür, kavga gibi pek çok huzur bozucu olaylarla da karşılaşmaktadır. Kuşkusuz içkinin olduğu mekânlarda sakin bir ortamın sürekli olması beklenemez. Gazinoların açılmasına verilecek izinlerin hızlandırılması için müdavimlerinin “muteber kişiler”den oluştuğu söylenerek gazinoların hitap ettiği hayali bir sınıf kurgusu yapılmış olmalıdır. Diğer taraftan refahın yarattığı bir eğlence mekânı olduğuna dair kanının güçlendirilmesine de çalışılmıştır. Fiyata, kaliteye, talebe göre eğlence mekânlarında ihtisaslaşması söz konusudur.

İnce sazdan tuluata, pandomimden Karagöz’e kadar hem geleneksel hem de batılı eğlence anlayışına hitap eden gösteriler modernleşmeye çalışan Osmanlı toplumunun karışık eğlence anlayışını gazinolarda sergilemiştir. Ancak eğlencenin dozunu sürekli kontrol altında tutmak isteyen yönetim gerek zaman gerekse mekân açısından gazinoları devamlı denetlemiştir. İslam anlayışına uygun olmadığını düşündüğü noktalarda gazinoya giden bazı kesimlerin ve kadınların orada bulunmamaları için uyarıda bulunmuştur. Toplumun huzuruna ve güvenliğine tehdit olarak gördüğü içki satışını kontrol altında tutmuş, gazinolarda satış iznini kolaylıkla vermemiştir. Eğlence ve sarhoşlukla baş etmek gibi dünyevi işler için gazinoların cami, okul ve türbe yakınlarında olmaması ve gayrimüslim mahallelerinde yer alması uygun bulunmuştur. Eğlencenin süresi ve mekânı sınırlandırıldığında kişilere zararının daha az olacağı düşünülmüştür. Sarhoş insanların kandırılmalarının ve zarara uğramalarının önüne geçmek de bu sınırlamaların nedenlerindedir. Müslüman mahallelerinde gazino açılması mahalleli tarafından istenmemiş ve çoğu kez imamlar aracılığıyla ve çeşitli dilekçelerle bu şikâyetler merkeze iletilmiştir. Devletin genel kararı gazinoların gayrimüslim mahallelerinde açılması üzerinedir. Devlet gazinoları marjinal mekânlar olarak görmüş ve gayrimüslim mahallelerine hapsedmek istemiştir. Böylelikle İslam adabına aykırı bir yaşam biçiminin önüne geçileceği düşünülmüş olmalıdır. Gazinoda icra edilecek olan eğlence programı da kontrol altında tutulmakta ve gazino müdavimleri arasında olan kişiler tarafından yönetime bildirilmektedir. Gazinodaki oyuncuların da iş yapma koşullarının zorluğu dikkat çekmektedir.

Osmanlı yönetimi gazino açma taleplerine tedirgin yaklaşmış ancak emsalleri göz önünde tutarak karar vermiştir. Emsallerde huzur bozucu vukuatların olmaması gazinoların açılması için etkili bir çıkış noktası olmuştur. İçki satan esnafın içinde gediksizlerin sayıca fazla olması gedikliler lehine çıkan kararlara tepki verilmesine neden olmuştur. Dükkanların açık bırakılma saatlerine ilişkin farklar esnaf arasında

huzursuzluğun başlıca sebepleri arasındadır. Gazinolar her şeye rağmen gerek devlete gerekse cemaatlere gelir getiren yerler olarak görülmüştür. Ermeni ve Rum cemaatlerinin okul yapılarının masraflarını karşılamak amacıyla işlettikleri gazinolar bulunmaktadır. Ayrıca pek çok gazinoda yapılan balolar ve davetler ihtiyacı olan cemaat üyelerine para toplamak için gerçekleştirilmektedir.

Kaynaklar

Akın, Nur (2002). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Akpınar, Nazan Sumer (2017). Anıların İzinde Büyükkada'ya Yolculuk. İstanbul: Adalar Kültür Derneği.

Akpınar, Semiha (2014). Büyükkada: Bir Ada Öyküsü. İstanbul: Adalı Yayınları.

Aliji, Perver (2019). Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Eğlence Kültürü, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Alus, Sermet Muhtar (1997). İstanbul Kazan, Ben Kepçe. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bareilles, Bertrand (2003). İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri: Pera-Galata-Banliyöler, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Basiretçi Ali Efendi (2017). İstanbul Şehir Mektupları. İstanbul: Erdem Sedir Yayınları.

Deaver, G. Gilbert (1995). Eğlence. Clarence Richard Johnson, M.A. (Ed.), İstanbul 1920 içinde (s. 225-226). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demir, Mehtap (2018). Osmanlı Eğlence Hayatında Bir Alt Kültür Müzikli Kahvehâne: Amane Kahvehâneleri. Folklor/Edebiyat, 24/93, 35-53.

Duhanî, Said N. (1984). Eski İnsanlar Eski Evler: 19. Yüzyıl Sonunda Beyoğlu'nun Sosyal Topoğrafyası. İstanbul: TTK.

Eğlence Hayatı. (1994). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 140-144). İstanbul: Tarih Vakfı; Ankara : Kültür Bakanlığı.

Emiroğlu, Kudret (2012). Gündelik Hayatımızın Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erdem, Ümit Baki, Hanilçe, Murat (2019). Mıgırdıç Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre-. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8/1, 1367-1390.

Erdinçli, İhsan (2019). Yenileşme Dönemi İstanbul'unda Meyhaneler ve Meyhanecilik (1826-1908). (Yayımlanmamış doktora tezi). KTÜ/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Ergin, Osman Nuri (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt 2. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

Ergin, Osman Nuri (1995). Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt 4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.

- Gazinolar. (1994). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 379-380).
- Georgeon, François (2018). Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gezgin, Hakkı Süha (2019). İşgal Günlerinde İstanbul: 1920'lerden Cumhuriyet'e İstanbul'un Toplumsal Tarihi. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Giz, Adnan (1998). Bir Zamanlar Kadıköy. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürbüz, Zülal (2020). Geç Osmanlı Başkentinde Seyir Mekanlarındaki Değişim. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gebze Teknik Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Kabagöz, Murat Can (2016). Eğlenirken Modernleşmek Meyhaneden Baloz, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul. Ankara: Heretik Yayınları.
- Meriç, Nevin (2010). Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Müeyyed, Rifat (1917). Medeni İhtiyaçlar: Kulüpler, Gazinolar. Yeni Mecmua: İlim, Sanat ve Ahlaka dair Haftalık Mecmua, 8, 147-148.
- Ozansoy, Halit Fahri (2019). Eski İstanbul Ramazanları: Bütün Âdetleri Eğlenceleri Hatıraları Fıkraları. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özer, İlbeyi (2003). Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devletinde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam. OTAM, 14/14, 247-271.
- Öztürk, Yeter (2017). XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları. (Yayımlanmamış Y. L. Tezi). Ordu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin (2005). Eski İstanbul'dan Hatıralar. İstanbul: Kitabevi.
- Sevengil, Refik Ahmet (2014). İstanbul Nasıl Eğleniyordu?. İstanbul: Alfa.
- Toparlan, Mutlu (2018). XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan Eğlenceleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkçe Sözlük. (1992). TDK, İstanbul.
- Yapar, Sena (2014). Modernleşme Projesinin Mekânı: Taksim Belediye Gazinosu (1939-1967). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yöre, Seyit (2012). Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul'un Çok Kültürlü Müzikli Eğlence Mekânları. Belleten, 76/277, 879-904.
- Zat, Vefa (2005). Eski İstanbul Otelleri: İstanbul Hilton 50 Yaşında. İstanbul: Bilge Karınca.
- Zat, Vefa (2019). Vefa Zat'ın Eski İstanbul'u ve Meyhaneleri. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVN., Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemî Evrakı,
A.M., Sadaret Mütferrik Evrakı,
A.MKT.MVL., Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Dair Belgeler,
A.MKT.NZD., Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Yazışmalarına Ait Belgeler,
BEO., Bâb-ı âlî Evrak Odası
DH.EUM.EMN., Dahiliye Emniyet Şubesi,
DH. EUM.KADL., Dahiliye Kısım-ı Adli Kalemî,
DH. EUM.MTK., Dahiliye Muharebat ve Tensikat Müdüriyeti,
DH.İ.UM., Dahiliye İdare-i Umumiye,
DH.MKT., Dahiliye Mektubi Kalemî,
DH.MUI., Dahiliye Muharebat-ı Umumiye İdaresi,
DH.ŞFR., Dahiliye Şifre Kalemî,
HR.İD., Hariciye Nezareti İdare,
HR.MKT., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Belgeleri,
HR.TO., Hariciye Nezareti Tercüme Odası,
İ.MMS, İrade Meclis-i Mahsus,
MVL., Meclis-i Vâlâ
PLK.p., Plan-Proje-Kroki,
ŞD., Şura-yı Devlet
Y.A.HUS, Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı,
ZB., Zabtiye Nezareti.

Trabzon'da Yer Alan Kıрма Çatılı Camilerin Mimari Özelliklerinin İncelenmesi

Kübranur BİBER¹, Funda KURAK AÇICI^{1*}

Öz

İslamiyet'in başından beri her dönemde camiler, İslam toplumlarının önemli mimari öğelerinden biri olmuştur. Camiler, Müslümanların ibadetlerini yerine getirmek için bir araya geldikleri mekanlar olarak tanımlanır. İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren camiler, başta ibadet olmak üzere aynı zamanda eğitim-öğretim, toplanma ve sosyal alan olarak kullanılırken, günümüzde sadece ibadet amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında cami yapılarının inşa edilmesi önemlidir. Bunun nedeni, Osmanlı'dan kalan camilerin II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ekonomik kalkınmanın gelişmesiyle ihtiyacı karşılayamaz olmasıdır. 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de cami talebinin artması, siyasi ve kültürel gelişmelerin hızlanmasıyla cami mimarisi etkilenmiş ve gelişim göstermiştir. Karadeniz bölgesinde cami mimarisini etkileyen önemli unsurlar; topografya, iklim, kültür, bitki örtüsü ve malzemedir. Anadolu'da görülen taştan yapılmış eserlerden farklı olarak, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kırma çatının ve ahşap işçiliğinin hâkim olduğu yapılar ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında, bölgenin önemli liman şehirlerinden olan Trabzon'un Ortahisar ilçesinde tespit edilen kırma çatılı camilerle sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı, Ortahisar ilçesindeki kırma çatılı camilerin tipolojilerinin belirlenmesi ve camiyi oluşturan yapısal özelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır. İlçede yer alan kırma çatılı camiler arasından belirlenen, İç Kale, Hamza Paşa ve Hatuncuk Hatun Camileri, plan, cephe, malzeme, iç mekân özellikleri ve süsleme anlayışları bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıрма Çatılı Camiler, Cami Mimarisi, Trabzon.

Investigation of the Architectural Properties of the Hipped Roof Mosques in Trabzon

Abstract

Mosques have been essential architectural elements since the advent of Islam. Mosques are places where Muslims come together to perform their prayers. In the early periods of Islam, mosques were places of worship, education, and socialization. However, today, they are only used for worship. In the first years of the Republic, it was essential to build mosques. After the Second World War, Turkey witnessed economic development. Therefore, Ottoman mosques did not meet the needs of the public anymore. There was an increase in the demand for mosques after the 1990s in Turkey. In addition, political and cultural developments accelerated. These two factors affected and improved the architecture of mosques. The critical factors affecting the mosque architecture in the Black Sea region are topography, climate, culture, vegetation, and materials. Unlike stone architecture in Anatolia, hipped roofs and woodwork were dominant in the Eastern Black Sea Region. This study focused on hipped-roof mosques in the Ortahisar district of Trabzon, an important port city of the region. The study aimed to determine the

¹ Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon, TÜRKİYE
İlgili Yazar/Corresponding author: fundakurak@ktu.edu.tr

typologies and structural features of hipped roof mosques in the Ortahisar district. The study comparatively addressed the plan, facade, material, interior features, and decoration concepts of *İç Kale*, *Hamza Paşa*, and *Hatuncuk Hatun* mosques in the Ortahisar district.

Keywords: Hipped Roof Mosques, Mosque Architecture, Trabzon.

1.Giriş

Müslümanların ibadet mekânı olan camiler, Osmanlı döneminde Müslüman nüfusun oluşması ile birlikte Doğu Karadeniz'de de cami mimarisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Malzeme, boyut, oran ve dış cephe olarak geleneksel Doğu Karadeniz evlerine benzeyen camiler Osmanlı dönemi mimarisi dışında kendine özgü bir karakter sergiler. Doğu Karadeniz kırsalındaki konut ve cami mimarisinin benzerliği düşünüldüğünde Doğu Karadeniz'de kırsal konut mimarisi için tespit edilen bu gerçekliğin cami mimarisini de etkilediği görülmektedir. Bu yapıların mimari, malzeme ve yapım tekniklerinde farklılıklar görülebilir.

Doğu Karadeniz'in coğrafi yapısı, vadiler içindeki yerleşimi, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını şekillendiren en önemli etken olmuştur. Bu durum Trabzon cami mimarisini de etkilemiştir. Trabzon özellikle ahşap malzemenin ana bir yapı malzemesi olarak kullanılması ve ince işçilik noktasında; oyma ve kabartma şeklinde işlenmesi neticesinde zengin bir kültürel mirası günümüze taşımıştır. Bölgenin; çam, kestane, sedir, kızılâğaç, ceviz, gürgen gibi ağaç zenginliğine sahip olması inşa edilen yapılarda ahşap kullanımını zengin kılmıştır. Bu bağlamda bakıldığında Trabzon iklim koşulları ve coğrafi yapısının mimari biçimlenişi doğal olarak cami mimarisini doğrudan etkilediği görülmektedir.

Bölgede zor bir topografyanın olması buna bağlı dağınık yerleşmenin görülmesi bu camilerin yapılacağı yerlerin seçiminde önemlidir. Camilerin bir veya birden fazla mahalleye hizmet edebilecek şekilde konumlanmasına dikkat edilmektedir. Köy ya da mahallenin ibadet ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan bu camiler plan olarak yalın, ölçü olarak insan ölçeğinde ve çevredeki konut dokusu ile benzerlik göstermektedir (Yalçınkaya Erol, Sancar, 2010, s.1137).

Karadeniz'in başkenti olarak nitelendirilen Trabzon kenti, tarihsel süreç içinde, yönetsel ve ekonomik açıdan olduğu kadar, sosyal ve kültürel açıdan da metropol kent olma özelliğini sürdürmüştür. Kentin tarihsel oluşumu ile kentlilerin kültürel kimliği birbiriyle ilişkili olarak süregelmiştir. Farklı medeniyetlerin barındığı kent, kentlilerin yaşama kültürü ve medeniyetlerin ortak kalıtları ile sentezlenmiştir. Bu kültürel birikimlerin sonucunda kente anlam veren mekanlar oluşmuştur (Kurak Açııcı, 2013, 193). Bu mekanlardan en önemlileri kentte var olan ibadet mekanlarıdır (Kurak Açııcı, Ertaş, 2018, 104). Bu mekanlardan en önemlileri, kentin fethinden sonra Müslümanların ibadeti için inşa edilen, yığma yapım tekniği ile kentin önemli kültürel mirasları olarak varlıklarını sürdüren kıрма çatılı camilerdir.

Bu çalışma kapsamında Trabzon ili Ortahisar ilçesinde yer alan kıрма çatılı camiler ele alınmaktadır. İlçede tespit edilen kıрма çatılı camiler; plan tipi, cephe karakteristiği, tavan detayları, son cemaat mahalli, malzeme, yapım tekniği ve süsleme gibi ana başlıklar üzerinden ele değerlendirilmektedir.

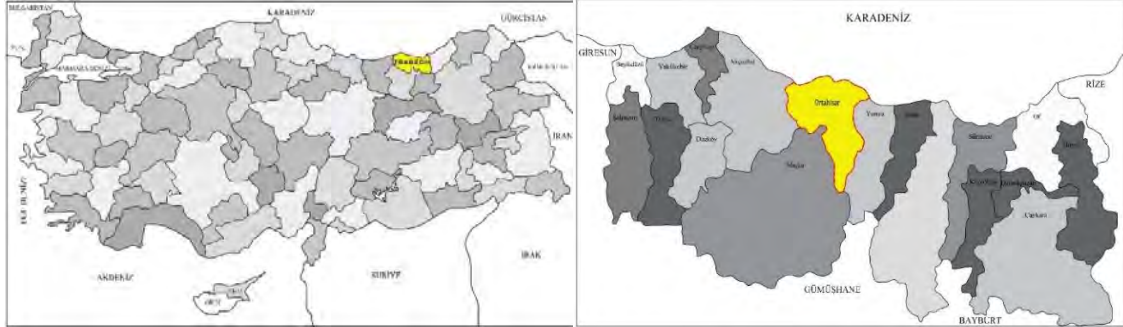
2. Doğu Karadeniz Bölgesi Camiler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İslam dininin yayılmasının ardından ibadet mekanları için cami inşasına başlanmıştır. Trabzon kırsalında 1500'lü yılların sonlarına kadar Müslüman nüfusun artışıyla birlikte mescitler inşa edilmiş, ekonomik durumun 18. yy. başlarından itibaren mescitlere nazaran daha görkemli camilerin yapıldığı görülmektedir (Aydın, Perker, 2017, s.459). Genel itibari ile Trabzon'un fethinden (1461) sonra cami mimarisi, gerek fethedilen yerlerdeki kiliselerin dönüşümü ile gerekse de yeni yapılan mescit ve camilerle gelişim göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin fetih geleneği olan fethedilen yerlerdeki kiliselerin camiye dönüştürülmesi geleneği İstanbul da Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi gibi Trabzon kentinde de Panagia Chrysocephalos Kilisesi Ortahisar Fatih Büyük Cami'ye dönüştürülmesiyle geleneğin devam ettiği görülmektedir (Demir Koç, 2020, s.34). Yeni Cuma Cami, Fatih Büyük Cami gibi kiliseden camiye dönüştürülen önemli yapılardan birisidir. Kentte doğrudan camiye dönüştürülen kiliseler konumları itibarıyla birbirine uzak ve genişlik bakımından diğer kiliselere göre daha geniş mekâna sahiptir. Bunun durum ihtiyaca göre kiliselerin camilere dönüştürüldüğünü göstermektedir (Demir Koç, 2020, s.37).

Kiliseden camiye dönüştürülen yapıların yanında Trabzon bölgesinde birçok cami de inşa edilmiştir. Bu camiler bölgede önemli yer tutan kültürel miras değerleridir, en önemli örneklerinden birisi de Gülbahar Hatun Cami'dir. Bu camiler yapım tekniği olarak kubbeli ya da kırma çatılı olmasının yanında; mahfil tipi, tavan tipi, malzeme ve süsleme tekniği açısından farklılıklar göstermektedir.

3.Trabzon'da Yer Alan Kırma Çatılı Camiler

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde öne çıkan liman kentlerinden biri olan Trabzon'da en sık rastlanan cami tipi kırma çatılı camilerdir ve bu camiler çoğunlukla kiremit örtülüdür. Camilerde kullanılan kırma çatı sistemi gerek kullanılan malzemeyle uyum kolaylığı gerekse de pratik ve ekonomik olmasıyla kırma çatılı sisteminin tercih edilme sıklığını arttırmıştır. Kırma çatılı camilerin bazılarında çatı sistemi altında kurgulanmış kubbe sistemi görmek mümkündür. Bu alanda incelendiğinde cami yoğunluğu ve ulaşım olarak bakıldığında kolay ulaşılabilir olmasının yanında incelenen camilerin niteliği açısından önemli bulgular veren Ortahisar ilçesinde bulunan kırma çatılı camiler çalışmanın sınırını oluşturmaktadır. Aşağıdaki şekilde, Ortahisar ilçesinin Trabzon ilindeki coğrafi konumu gösterilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Seçilen Alanın Harita Üzerinde Gösterimi

Trabzon'un merkezinde yer alan ve kentin en büyük ilçesi olan Ortahisar, taşıdığı tarihi ve kültürel miras değerleri ile kentin en eski yerleşim yeridir. Kent merkezinde çok sayıda camiye, özellikle de kırma çatılı camilere rastlamak mümkündür. Trabzon Ortahisar ilçesinde erişilebilen kırma çatılı camilerin yapım yılı, tavan tipi, mahfil tipi ve son cemaat tipi hakkında bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Ortahisar İlçesi Kıрма Çatılı Camiler

ESER ADI	YAPIM YILI	TAVAN TİPİ	MAHFİL TİPİ	SON CEMAAT MAHALLİ
Ortamahallesi Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Harim Katı Açık Mahfil Katı Kapalı
Ebubekir Cami	18. yy	Kademeli	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Tekke Cami	1591-92	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Hacı Salih Cami	1859-60	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
İç Kale Cami	1470	Düz-Çıtalı	I Tipi	İki Kat Boyunca
Hoca Halil Cami	1894-95	Kubbeli	I Tipi	İki Kat Boyunca
Tahtalı Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Hatuncuk Hatun Cami	1523-24	Kademeli	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Hamza Paşa Cami	1735-36	Kademeli	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Konak Cami	1883-84	Düz-Çıtalı	I Tipi	İki Kat Boyunca
Yahyaoğlu Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Hasanağa Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Ergüneş Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Erdoğdu Cami	1577-78	Düz-Çıtalı	I Tipi	İki Kat Boyunca
Tavanlı Cami	1874	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Yeşilköy Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Karlık Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Uğurlu Köyü Merkez Cami	1885	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Akyazı Beldesi Yeşiltepe Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Yeniköy Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok
Çağlayan Başkurt Gongol Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	İki Kat Boyunca
Efkartepe Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Harim Katı Açık Mahfil Katı Kapalı
Aşağı Cami	-	Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahalli Yok

Ortahisar kıрма çatılı camilerinde ulaşılabilen kaynaklar doğrultusunda cami inşasında 1110-1800'lü yıllar arasında eserler verildiği görülmektedir. Camilerden 11'inin yapım yılı bilgisine ulaşılabilmektedir. Tabloya bakıldığında; tavan tipi olarak düz, kademeli ya da kubbeli, son cemaat mahalli olarak; son cemaat mahalli olmayan, tek kat ya da iki kat boyunca devam eden, mahfil tipi olarak ise tek tip I tipi mahfil görülmektedir.

3.1. Plan tipi

Trabzon'da bulunan kıрма çatılı camiler genellikle dikdörtgen ya da kare plana sahip bir harim ile onun kuzey yönünde yer alan son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Arazinin

yapısına bağlı olarak Trabzon’ da inşa edilen tek ya da iki katlı camilerin planlanmasında üç unsur söz konusudur. Bunlar; camide yer alan harim, mahfil ve son cemaat mahallidir. İnşa edilen camilerde genellikle harimin kuzeyinde konumlandırılan ve çoğunlukla ahşap sütunların taşıdığı mahfil katı I,L ya da U biçiminde olmaktadır. Harim ya da son cemaat mahallinde bulunan çoğunlukla ahşap inşa edilen merdiven ile mahfil bölümüne ulaşılmaktadır.

Vaiz kürsüsü Kible duvarının doğu köşesinde, Minber, batı köşesinde veya mihrabın sağ yanında yer almaktadır. Trabzon’da camilerin son cemaat mahalli insanların sadece ibadet ettikleri değil aynı zamanda birlikte oturup sohbet ettikleri bir yer olmaktadır. Son cemaat mahalleri; tek ya da iki katlı, açık ya da kapalı olarak üç farklı tipe sahiptir. Bunlar; harim ve mahfil katı boyunca açık, harim katı boyunca açık mahfil katı boyunca kapalı, son cemaat yeri ile harim ve mahfil katı olmak üzere iki katlı olup her iki katı da açık şeklinde sınıflandırılmaktadır. Camilerin bazılarında son cemaat mahalli yer almamaktadır. Trabzon’da yer alan kırma çatılı camilerde; genellikle düz ya da kademeli bir tavan harim kısmının üstü ile örtülmektedir (Zorlu, 2017, s.47).

3.2.Yapım tekniği

Karadeniz bölgesi zengin orman varlığı nedeniyle yapılarda olduğu gibi camilerde de genellikle ana malzeme olarak ahşap yapı malzemesinin kullanıldığı görülmektedir (Karpuz, 1990, s.285). Ahşap malzeme kullanımı İslam mimarisinde çok eski tarihlere dayanmaktadır. Trabzon’da malzeme açısından üç farklı cami yapımı vardır. Bunlar; taştan yapılan camiler, ahşaptan yapılan camiler ve hem taş hem ahşaptan yapılan camilerdir (Butasım, 2018, s.167). Taşıyıcı sistem olarak genellikle kâgir ve ahşap sistem tercih edilmiştir. Çok yağışlı olan bölgede ahşabı nemden korumak için, genellikle eğimli arazilerde bulunan camilerin harim ve mahfil bölümüne kadar duvarlar taş olarak inşa edilmiştir. Cami yapılarının dış duvarlarında kâgir duvarların yer aldığı örnekler ağırlıklıdır. Kullanılan en eski yapı tekniği olarak ahşap yığma tekniği hakimdir.

Ahşap iskeletli duvar sisteminde ahşap dolma, göz dolma ve muska dolma olmak üzere üç farklı konstrüksiyon sistemi bulunmaktadır. Ahşap dolma sistemde taşıyıcı dikmeler arasında dolgu elemanı olarak ahşap kullanılmıştır. Göz dolma duvar sisteminde düşey ve yatay konumdaki taşıyıcıların araları daha küçük kesitli parçalara bölünerek kurulur. Göz adı verilen bu dörtgenlerin dolgu elemanı genellikle derelerden alınarak kenarları tıraşlanan sel taşları ya da kil ile bağlayıcılığı sağlanan taş kırıklarıdır. Muskalı dolma duvarlarda ise düşey taşıyıcılar, yaklaşık 45° eğimli çapraz ahşap elemanlarla (payanda) bölünerek doldurulmaktadır. (Zorlu, 2017, s.48). Trabzon’da yer alan camilerde ahşap ve taş yaygın olarak kullanılan yapı malzemesidir. Yapı üretiminde kestane, meşe ve karaağaç kerestesi, taşıyıcı ya da dolgu malzemesi olarak, kullanılmıştır.

3.3.Cephe karakteristiği

Trabzon’da yer alan camilerde dış duvar kurgusu ve pencere düzeni cephe karakteristiğini belirlemiştir. Malzeme ve yapım tekniğine bağlı olarak duvar konstrüksiyonu farklılaşmaktadır. Cephede yer alan pencereler, dikdörtgen biçiminde ve ahşap sövelidir. Pencere biçimi, kâgir duvarlı camilerin bazılarında kemerli ve taş söveli konumlandırılmıştır. Cami cephelerinin genellikle basit ve süslemesiz olduğu görülmektedir. Cephe biçimlenişinde en süslü elemanın giriş kapıları olduğu söylenebilir. Genellikle çift kapılı olan giriş kapıları, özellikle de ahşap camiler için özenli bir şekilde işlenmiştir. Bazı camilerde, oyma tekniğinde süslemelere rastlanmaktadır. Bu süslemeler, ahşap pencere korkuluklarında, taş ya da ahşap sövelerde, ahşap hatıl ya da dikmelerde görülmektedir.

3.4.Süsleme tekniği

Doğu Karadeniz köy camilerinde uygulanan süsleme tekniklerine bakıldığında süsleme anlayışının malzemeye bağlı olarak taş ve ahşap üzerine oyma ve kalem işi süsleme tekniğinde yapıldığı görülmektedir (Yavuz, 2009, s.307). Bitkisel, geometrik ve nesnel süslemeler pano şeklindeki yüzeylerde ve bordürlerde kullanılmaktadır. Bitkisel süslemelerde C ve S kıvrımlar, lale, yaprak motifleri kullanılırken geometrik süslemede rozet, çarkifelek zincirek gibi süslemelerin kullanıldığı görülmektedir (Önal, Köşklü, 2020, s.726). Bölgedeki kentsel ve kırsal camilerin süslemesinde genel anlamda kalem işi tekniğinde yapılmış süslemeler ön plana çıkmakta, süslemeler kök boyalar ile ahşap yapılmış olan mihrap, minber ve tavanlar ile iç kubbelere ya da kireç badanalı duvar yüzeylerine uygulanmıştır. Uygulanması genellikle yazı, bitkisel desenler ve farklı duvar tasvirleri biçimindedir. Kullanılan kök boyalar genellikle; deniz ve çivit mavisi, kahverengi, turuncu, çimen yeşili, sarı ve kiremit kırmızısıdır (Yavuz, 2009, s.310).

Trabzon ahşap çatılı camiler dışarıdan bakıldığında sade görümlü olsa da bu camilerde iç mekânların eşine az rastlanır ahşap oymalar ve kalem işi süslemelerle bezenmiş olduğu görülmektedir. Cami iç mekânlarında; mihrap, minber, vaiz kürsüsü, tavan, korkuluklar ve mahfil katını taşıyan sütunlar süslemelerin yer aldığı ana bölümlerdir. Bunun yanı sıra bu camilerde giriş kapıları da büyük önem taşımaktadır. Camilerde kullanılan süsleme anlayışında ise malzemeye bağlı olarak farklılıklar görülmektedir. Duvar üzerine kalem işi süsleme, taş üzerine oyma, ahşap üzerine ise oyma ya da kalem işi süsleme kullanıldığı görülmektedir.

4.Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Trabzon Ortahisar ilçesinde bulunan kıрма çatılı camiler araştırılmaktadır. Çalışma üç aşamalı olarak ele alınmaktadır. İlk olarak verilerin elde edilmesi amacıyla literatür araştırması yapılarak yazılı kaynaklara ulaşılmış ve değerlendirilmiştir. Camiler üzerine yazılmış ilgili tezler, makaleler, dergiler ve bildiriler taranarak önceki çalışmaların ve değerlendirmelerin analizi yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında, Trabzon ili Ortahisar ilçesi kıрма çatılı camiler ele alınmaktadır. İlçede tespit edilen kıрма çatılı camiler için; plan tipi, tavan tipi, son cemaat mahalli, cephe karakteristiği, yapım tekniği, malzeme ve süsleme; ana başlıklarını konu alan çalışma yapılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında, Trabzon ili merkezinde bulunan Ortahisar ilçesinde yer alan kıрма çatılı camiler yerinde incelenerek fotoğraflanmıştır. Çalışmada kapsamında önemli kıрма çatılı cami mimarisini yansıtan, son cemaat mahalli açısından; son cemaat mahalli olmayan ve harim ve mahfil katı boyunca uzanan, tavan tipi açısından; düz-çatılı, kubbeli ve kademeli tavan tipi özelliklerini gösteren, İç Kale Cami, Hamza Paşa Cami ve Hatuncuk Hatun Cami ile konu sınırlandırılmıştır. Ayrıca yapı unsurları yanında plan tipi, süsleme ve yapım tekniği açısından karşılaştırma yapılmış, üçüncü aşamada Ortahisar ilçesi kıрма çatılı camiler üzerinden genel değerlendirme yapılmıştır (Şekil 2).

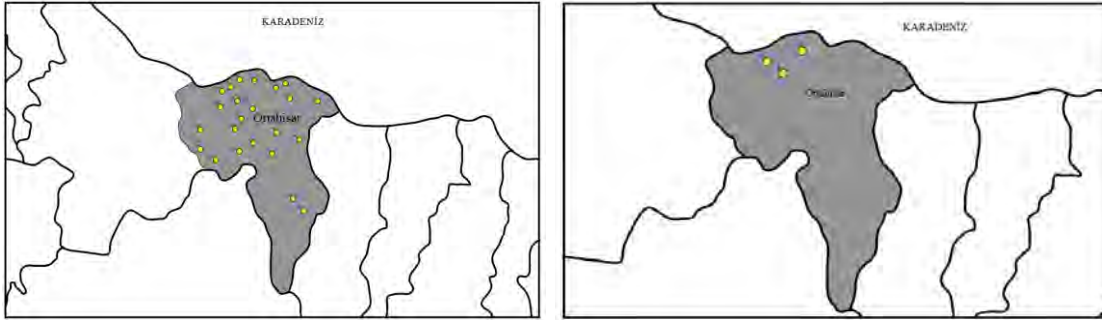

Şekil 2: Çalışmanın Aşamaları

5. Çalışma Alanı

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Trabzon, Doğu Karadeniz Bölgesinin tarihi ve sosyo-kültürel yapısı ile önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bölgenin coğrafi koşullarından kaynaklı olarak, arkeolojik araştırmalara uygun olmayışı, kuruluş tarihinin belirlenememesindeki nedenleri açıklamaktadır (Kurak Açıcı, Köse, 2017, s.36-37). Tarihi yapılar açısından zengin olan bu kentin, tarihi yapıların çoğunun zamanla yok oluşuna ve dokusundaki yozlaşmalara karşı var olan yapılar, kentin tarihi kimlikli bir yerleşim olarak algılanmasına hala yetmektedir (Özkan, 2017, s.448).

Çalışma alanı olarak seçilen Trabzon ilinin Ortahisar ilçesi tarihi geçmişi ve mimari kimliğiyle geçmişten günümüze önem taşımaktadır. İslam dininin sembolü olan cami ve cami mimarisi bölgeye kimlik kazandıran unsurların başında kendine yer bulmaktadır. Farklı yapım tekniği, süsleme anlayışı ve üst örtü tipine sahip cami örnekleri görmek mümkündür. Ortahisar ilçesi sınırları içerisinde yer alan 23 Kırma Çatılı Cami'ye ulaşılmıştır. Bu Camilerden, birbirine yakın olarak konumlandırılmış, yapılış tarihleri arasında en az 100 yıllık farklılık bulunan ve aynı zamanda tavan tipi, son cemaat mahalli vb. açıdan değişiklik gösteren 3 Cami ile çalışma sınırlandırılmaktadır. Şekil 3'te harita üzerinde Trabzon Ortahisar ilçesinde bulunan kırma çatılı camilerin tümünün ve çalışma kapsamına alınan birbirine yakın konumlanmış olan İç Kale, Hamza Paşa ve Hatuncuk Hatun Camileri gösterilmektedir.

Şekil 3: Seçilen camilerin harita üzerinde gösterimi

5.1.İç Kale (Yukarı Hisar) Cami

İç Kale Caminin kitabesinden, 1470 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. II. Bayezid'in oğlu Abdullah tarafından annesi Şirin Hatun adına yaptırılan caminin adı "Şirin Hatun Cami" olarak da bilinir (Öksüz, 2004, s.69). Harim, son cemaat yeri ve kadınlar mahfilinden oluşan cami, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Caminin işlemesi olmayan ahşap ve düz tavanlı bir örtüsü bulunmaktadır. Caminin pencereleri çift sıra düzeninde, doğu ve batı cephelerinde yer almaktadır (URL 3). Pencere kenarlarında ve köşelerde düzgün yontma taş kullanılan caminin büyük ve küçük olmak üzere toplam 10 penceresi bulunmaktadır (Öksüz, 2004, s.70). Dikdörtgen formlu ahşap ve çift kanatlı olan pencerelerin, alt sıra pencere boyutları üst sıradakilere göre daha büyüktür. Doğu, batı ve güney duvarlarının üst bölümlerinde kalem işi süslemeleri bulunan caminin iç duvarları sıvalıdır (URL- 3, 2021).

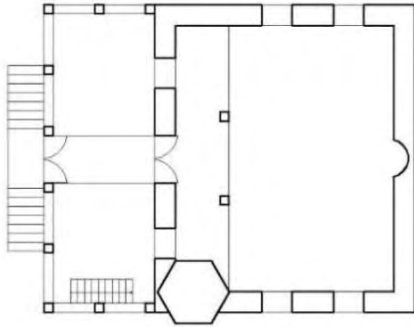
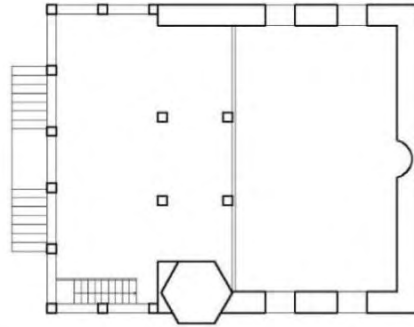

Tablo 2: İç Kale Cami Kimlik Tablosu (Fot. Çiz.: Kübranur Biber)

Yapı Bilgileri	Yapı Adı	İç Kale Cami			
	Yapımın Eski Adı	Mescid-i Valide-i Merhum Sultan Abdullah			
	Yapım Tarihi	1470			
	Konum Bilgileri	Ortahisar/ Trabzon Pafta:24 Ada:127 Parsel:72			
Cami Özellikleri	Tavan Tipi	Mahfil Tipi		Son Cemaat Mahali	
	Düz-Çıtalı	☒	I Tipi	☒	Son Cemaat Mahali Yok
	Kademeli	☐	L Tipi	☐	İki Kat Boyunca
	Kubbeli	☐	U Tipi	☐	Harim Açık Mahfil Kapılı
Kat Planları	Harim Katı		Mahfil Katı		
					
Fotografılar	Dış Mekan		İç Mekan		
					
					
					
					
					

5.2.Hamza Paşa Cami

Hicri 1148 (Miladi 1735/1736) yılında vefat eden Hamza Bey tarafından yaptırıldığı bilinen caminin kitabesi bulunmamaktadır. Harim, kadınlar mahfili ve son cemaat mahallinden oluşan cami dikdörtgen planlıdır. Caminin son cemaat mahalli kapalıdır ve girişi kuzey cephesinde bulunmaktadır. Son cemaat mahallinin batısında yer alan ahşap merdivenle çıkılan kadınlar mahfili, harimin kuzey tarafında yer almaktadır. Caminin kuzey cephesindekilerin dışındaki pencereleri dikdörtgen biçimindedir. Caminin, tavanında ay yıldız motifli ahşap işlemleri bulunmaktadır. (URL-2, 2021). Caminin tek şerefeli olan minaresi güneybatı köşesinde yer almaktadır.

Tablo 3: Hamza Paşa Cami Kimlik Tablosu (Fot. Çiz.: Kübranur Biber)

Cami Özellikleri/Kimlik Bilgileri	Yapı Adı	Hamzapaşa Cami		
	Yapının Eski Adı	-		
	Yapım Tarihi	1735-36		
	Konum Bilgileri	Ortahisar/ Trabzon Pafta:16 Ada:1865 Parsel:23		
	Tavan Tipi	Mahfil Tipi	Son Cemaat Mahali	
Düz-Çıtalı	I Tipi	Son Cemaat Mahali Yok		
Kademeli	L Tipi	İki Kat Boyunca		
Kubbeli	U Tipi	Harim Açık Mahfil Kapılı		
Kat Planları	Harim Katı		Mahfil Katı	
				
Fotoğraflar	Dış Mekan		İç Mekan	
				
				
				

5.3. Hatuncuk Hatun Cami

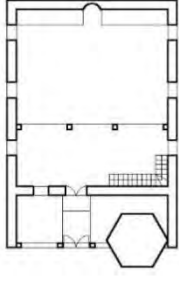
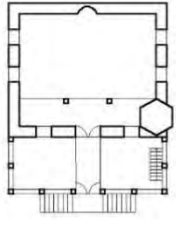
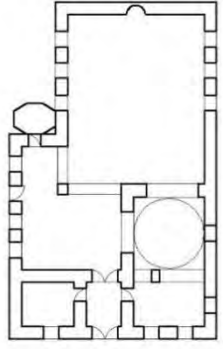
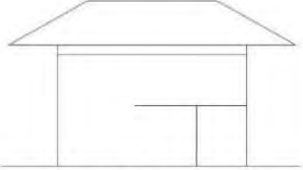
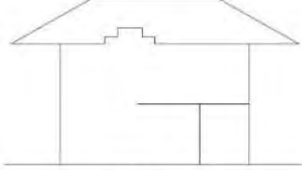
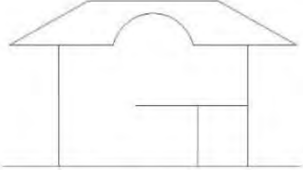

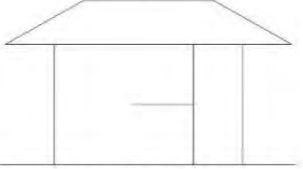
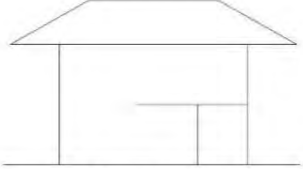
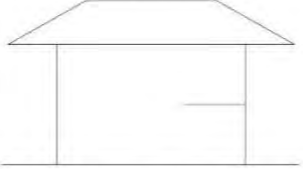
Caminin, Hicri 930 (Miladi 1523/1524) yılında Osman Baba Tekkesi olarak yaptırılmış ve 1923 yılında tekkelerin kapatılması ile camiye çevrilmiş olduğu bilinmektedir. Caminin yanında yer alan Emir Mehmet Türbesi'nde daha önce camiye tekke olarak ismi verilen Kadiri Şeyhi Osman Baba yatmaktadır (URL-1, 2021). Caminin orta kısmında bulunan kubbe ve kirpi saçak haricinde 19. yy. eseri olduğu bilinmektedir. Caminin ana cemaat mekânı düz ahşap tavanlı, asıl mekânın sağındaki bölüm ise kubbe ile örtülmüştür (Sağlam, 2019, s.150). Caminin kuzeybatı yönünde bulunan tek kubbe ile örtülmüş orijinal bölümü asıl ibadet yeridir. Girişin sağında kadınlar mahfili yer alan bölüm beşik tonozludur. Kuzey cephesinde yer alan caminin girişine kesme taş basamaklı merdiven ile erişilmektedir. Minber ve vaaz kürsüsü ahşap, sade ve süslemesiz, mihrap kademeli

nişlidir. Geometrik süslemelerin yer aldığı sekizgen bir tavan göbeği tavanın ortasında bulunmaktadır (URL-1, 2021). Güney bölümü ile minare sonradan eklenmiştir. Yapının esas bölümü düz ahşap tavanlıdır.

Tablo 4: Hatuncuk Hatun Cami Kimlik Tablosu (Fot. Çiz.: Kübranur Biber)

Yapı Kimlik Bilgileri	Yapı Adı	Hatuncuk Hatun Cami			
	Yapının Eski Adı	-			
	Yapım Tarihi	1523-24			
	Konum Bilgileri	Ortahisar/ Trabzon Ada:709 Parsel:6			
Cami Özellikleri	Tavan Tipi	Mahfil Tipi	Son Cemaat Mahali		
	Düz-Çıtalı	I Tipi	☒	Son Cemaat Mahali Yok	☒
	Kademeli	L Tipi	☐	İki Kat Boyunca	☐
	Kubbeli	U Tipi	☒	Harim Açık Mahfil Kapılı	☐
Kat Planları	Harim ve Mahfil Katı				
					
Fotografılar	Dış Mekan		İç Mekan		
					
					
					
					
					

Tablo 5: Camilerin Karşılaştırması (Fot. Çiz.: Kübranur Biber)

Yapı Adı/Görseli	Yapı Adı/Görseli	Yapı Adı/Görseli
		
İç Kale Cami	Hamzapaşa Cami	Hatuncuk Hatun Cami
1470	1735-36	1523-24
Yapı, yığma yapım sistemiyle kesme ve kaba yonu taş malzemenin inşa edilmiştir. Yapının dıştan üst örtüsü dört yönde kırma çatıdır. Çatı kaplama malzemesi Alaturka kiremittir.	Yığma yapım sistemiyle inşa edilen yapıda malzeme olarak kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır. Yapının dıştan üst örtüsü kırma çatıdır. Çatı kaplama malzemesi Alaturka kiremittir.	Yığma sistemde kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının dıştan üst örtüsü dört yönde kırma çatıdır. Üst örtü malzemesi alaturka kiremittir.
Tavanda herhangi bir işleme yoktur. İç duvarları sıvalı olan caminin, güney, doğu ve batı duvarlarının üst kısımlarında kalem işi süslemelere yer verilmiştir.	Yapının içten üst örtüsü ahşap olup az işleme sahiptir. Tavanda ay yıldız motifli ahşap işlemleri görülmektedir.	Minber ve vaaz kürsüsü ahşap, sade ve süslemesizdir. Tavanın ortasında geometrik süslemelerin yer aldığı sekizgen bir tavan göbeği yer almaktadır.
Süsleme	Süsleme	Süsleme
Plan	Plan	Plan
		
Ölçü	Ölçü	Ölçü
16.10x11.05	12.40x10.30	21.80x13.40
Tavan Tipi	Tavan Tipi	Tavan Tipi
		
DÜZ-ÇİTALİ	KADEMELİ	KUBBELİ
Mahfil Tipi	Mahfil Tipi	Mahfil Tipi
		
1 TİPİ	1 TİPİ	1 TİPİ
Son Cemaat M.	Son Cemaat M.	Son Cemaat M.
		
İKİ KAT BOYUNCA	HARİM AÇIK MAHFİL KAPALI	SON CEMAAT MAHALİ YOK

6. Değerlendirme Ve Sonuç

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde eski çağlardan beri var olan kırma çatılı camiler önemli bir mimarlık örnekleridir. Camilerin yapılış sebebi ibadet mekânı olmasının yanında, cuma ve bayram namazlarında insanları bir araya toplayabilmektir (Demir, 2005, s.175). Karadeniz Bölgesinde ahşabın yapım malzemesi olduğu örneklerle, yöreye özgü çantı tekniği ya da taş ve ahşabın birlikte kullanıldığı karma sistem ile inşa edilmiş cami ve mescit gibi dini yapıların inşa edildiği görülmektedir (Önal, Köşklü, 2020, s.722).

Camilerin yapım tekniği incelendiğinde Doğu Karadeniz Bölgesi ve Trabzon kırma çatılı camilerin genellikle ahşap işçiliği olmak üzere kâgir, taş ya da iki yapım tekniğinin bir arada kullanıldığı görülmektedir. Eğimli topoğrafyaya sahip olan bölgede camilerde genellikle bodrum katı inşa edilmiş ve arazi eğimine uygun olarak yerleşim sağlanmıştır. Camilerin iç mekanlarındaki süslemeler malzemelere göre değişiklik göstermekle birlikte, kalem işi süslemeler veya ahşap işçiliklerin olduğu zengin iç mekanlar görülmektedir. Türk ahşap süslemeleri 18. yy. sonlarından itibaren belirli bir kaliteye ulaşmış, 18. yy.'dan önce erken dönemdeki yapılmış süsleme sanatının sade olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Bu çalışma kırma çatılı cami mimarisinin özelliklerini Trabzon'da seçilen üç cami üzerinde incelemeye odaklanmıştır. Makalede ele alınan Trabzon ili Ortahisar ilçesi kırma çatılı camilerin büyük çoğunluğunun 19. yy. da olmak üzere 12. ve 19. yy. arasında inşa edildiği görülmektedir (Tablo 5). Trabzon coğrafi özellikleri değerlendirildiğinde geleneksel mimaride kırma çatılı cami mimarisinde üst örtü tipine nazaran iç mekânda farklı tavan tipleri bulunmaktadır. Tespit edilen camilerin genellikle düz-çatılı tavan tipine sahip olduğu görülse de bu tavan tipinin yanında farklı camilerde kubbeli veya kademeli tavan tipide bulunmaktadır. Tavan tipinde görülen farklılıkların yanı sıra son cemaat mahallinde de farklılıkların olduğu; harim ve mahfil katı boyunca uzanan, harim katı açık mahfil katı kapalı ya da son cemaat mahallinin olmadığı görülmektedir. Camilerin mahfil tipine bakıldığında farklı mahfil tiplerinin var olduğu görülmekte, bu mahfil tipleri I, L ya da U olabilmektedir. İncelenen Ortahisar ilçesi kapsamındaki kırma çatılı camilerin mahfil tiplerinde farklılıklar görülmemekte, kırma çatılı camilerin hepsinin mahfil katı I tipinde inşa edilmektedir.

Ortahisar ilçesi kapsamında inşa yılı, son cemaat mahalli, mahfil ve tavan tipi özellikleri karşılaştırıldığında farklılıklar gösteren seçilen üç cami incelendiğinde bu camilerden, İc Kale Cami 1470 yılında inşa edilmiştir. Cami dikdörtgen planlı olup açık iki kat boyunca uzanan son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Harim katına erişim ana ibadet mekânının doğu bölümünde bulunan ahşap merdivenden sağlanmaktadır. Yapının tavan bölümü düz-çatılı inşa edilmiştir ve işleme bulunmamaktadır. İbadet mekanının duvar bölümlerinde kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Hatuncuk Hatun Cami 1523-1524 yılında inşa edilmiştir. Yapı dikdörtgen planlı olup, yapının kuzeybatı bölümü kubbe ile örtülmektedir. Merdiven ile ulaşılan giriş mekânında son cemaat mahalli bulunmamakta ve girişin sağ bölümünden kadınlar mahfiline erişim sağlanmaktadır. Erkeklerin ve kadınların ibadet mekânı perde ile ayrılmaktadır. Cami içi süslemelerde ahşap işçiliğinin ön planda olduğu görülmekte, minber ve vaaz kürsüsü ahşap, az işlemeli inşa edilmiş olan cami Trabzon kırma çatılı cami mimarisinde önemli yer tutmaktadır. Hamzapaşa cami 1735-1736 yılları arasında inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlıdır ve iki kattan oluşmaktadır. Caminin girişi kuzey cephesinden sağlanmakta, mahfil katına ulaşım kapalı son cemaat mahallinden sağlanmaktadır. Erkek ibadet mekânının tavan kısmı ahşap kademeli olarak, kadınların ibadet mekânı ise ahşap ay yıldız işlemeli olarak inşa edilmiştir. Minber ve vaaz kürsüsünde yine ahşap işçilik görülmektedir.

Tarihi çevresi ve doğal mimarisi ile Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan önemli kentlerden biri olan Trabzon'un merkez ilçesi olan Ortahisar da yer alan kırma çatılı camiler kentin mimari geçmişinden günümüze kadar ulaşan önemli eserlerdir. Gerek cephe karakteristiği gerek iç mekân özellikleri incelendiğinde cami mimari içinde değer arz etmektedir. Bölgenin özgün yapı geleneğinin önemli örneklerinden kırma çatılı camilerin korunması ve varlığını sürdürmesi bölge için büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

Aydın, H. & Perker, S. (2017). Trabzon'dan Ahşap Bir Cami Örneği: Of –Bölümlü Mithat Paşa Camii, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 6(2), s.457-472.

Butasım, N, (2018). Hemşin-Bilen (Tepan) Köyü'nde Bulunan Ahşap Camii. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(12), s.165-187.

Demir, N, (2005). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihî Alt Yapısı: Tarih, Etnik Yapı, Dil, Kültür. Ankara: Genekurmay Basım Evi.

Demir Koç, Z. (2020). Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Kenti'nde Camiye Dönüştürülen Kilise Yapılarının Değişiminin Mimari Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Karpuz, H. (1990). Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler, Vakıflar Dergisi, XXI, s.281-298.

Kurak Açıcı, F., (2013) Historical Settlement of Trabzon Inner Castle, International Journal of Academic Research, 5(3), s.193-195.

Açıcı, F. K, & Ertaş, Ş. (2018). Tourism Initiated Changes on the Sustainability of Historical texture: Yeni Cuma Mosque Trabzon. Open House International, 43(3), 102-109.

Kurak Açıcı, F. & Köse, O. (2017). Trabzon/Ortahisar Fatih Büyük Camii'nin Bölgedeki Turizm Bağlamında Yarattığı Sürdürülebilir Gelişim. Yalvaç Akademi Dergisi, 2(1), s.33-44.

Öksüz, M, (2004). 1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Önal, R. Ç. & Köşklü, Z. (2020). Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar. Sanat Tarihi Dergisi, 29(2), s.707-743.

Özkan D. G. (2017). Kentsel Rekreasyon Alanı Olarak Alışveriş Caddelerinin İncelenmesi: Trabzon Örneği, Uluslararası Bilimsel Araştırma Dergisi, 2(2), s.444-453.

Sağlam, D, (2019). Trabzon İlinde Kültür Turizmi ve Turizm Planlamasına Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Yalçınkaya E, Ş. & Sancar, K. (2010). 1. Uluslararası Türk-Japon Çevre ve Ormancılık Sempozyumu Bildiri Kitabı, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, 4-6 Kasım 2010, s.1132-1149.

Yavuz M, (2009). Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(6), s.306-322.

Zorlu, T. C. T, (2017). Karadeniz Bölgesi'nde Ahşap Camiler: Trabzon Örneği, Mimarlık Dergisi 395, Mayıs-Haziran 2017, s.46-52.

İnternet Kaynakları

URL-1. İç Kale Camii. <https://karadeniz.gov.tr/ickale-camii/> Erişim Tarihi, 10 Ocak 2021, 14.21.

URL-2. Hamza Paşa Camii. <https://karadeniz.gov.tr/hamzapasa-camii/> Erişim Tarihi, 12 Ocak 2021, 16.18.

URL-3. Hatuncuk Hatun Camii. <https://karadeniz.gov.tr/hatuncuk-hatun-camii/> Erişim Tarihi, 15 Ocak 2021, 15.40.

Osmanlı Bahçe Sanatı Yansımaları ve II. Bayezid Külliyesi Peyzaj Tasarım Projesi

Beste KARAKAYA AYTİN¹, Deniz Gözde ERTİN TEZGÖR²,
Rukiye Duygu ÇAY¹

Öz

11. yüzyılda Anadolu Selçuklular döneminde cami ve medrese birlikteliğinin oluşmasıyla başlayan külliye yapılaşması, Osmanlı döneminde farklı işlevleri olan yapıların eklenmesiyle gelişimine devam etmiştir. Osmanlı'da külliyeler, aynı zamanda kentlerin gelişiminde, korunmasında ve sosyo-ekonomik yaşamın gerçekleştirilmesinde bir devlet politikası olarak kurulmuşlardır. Dini, kültürel ve sosyal bağlamda kurumsal bir yapılaşma olarak gelişen külliyeler döneminin en önemli kompleksleridir. Genellikle cami odaklı gelişme gösteren bu kompleksler, yapıldıkları kente, konum ve hizmet amacına göre; medrese, darüşşifa, imaret, sıbyan mektebi ve hamam gibi yapılardan oluşmaktadırlar. Bu araştırma kapsamında incelenen II. Bayezid Külliyesi de Edirne'yi bir darüşşifaya kavuşturmak amacı ile yapılmış olup, bünyesinde birçok yapı bulundurmaktadır. Bugün birçok özelliği ile özü korunmuş, mimari planlama anlayışı bakımından öncü özellikler taşıyan ve yapıldığı dönemde hastalara şifa veren avlulu bahçelere sahip olan külliye tarihsel kimliğini sürdürülebilir şekilde yansıtılması amacıyla peyzaj tasarım projesi yapılmıştır. Çalışma gerçekleştirilirken veri toplama, mevcut durum analizi ve projelendirmeden oluşan üç aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle Osmanlı'da külliye kavramı ve bahçe düzenleri ile II. Bayezid Külliyesi'nin tarihsel geçmişi incelenmiş; ardından alanda mevcut durum analizleri gerçekleştirilmiştir. Tüm bu veriler ve yerinde yapılan çalışmalar sonucunda II. Bayezid Külliyesi'ne özgün çözümler üretilerek, kent için önemi büyük olan bu kültürel mirasın ruhunu yansıtacak yapısal ve bitkisel tasarım önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi'nde Külliye, Osmanlı'da Bahçe Düzeni, II. Bayezid Külliyesi, Edirne

The Reflections of Ottoman Garden Design “The Social Complex of II. Bayezid”

Abstract

In 11th century, during the Seljuks period, the development of the social complex which started with the formation of mosque and madrasah together in Anatolia. The social complexes had continued to develop with the addition of structures with different functions in the Ottoman period. Social complexes were established as a guiding government policy for development and protection of cities and realization of socio-economic life in the Ottoman period. Complexes, which developed as an institutional development in a religious, cultural and social context, had become the most important complexes of the period they were built. These complexes consisted of structures such as madrasah, hospital, imaret, Ottoman elementary school and Turkish bath, depending on the city where they were built, location and purpose of service. The Social Complex of II. Bayezid was built with the aim of bringing Edirne to a hospital and the complex has

¹ Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Edirne/TÜRKİYE

² Trakya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Edirne/TÜRKİYE

İlgili Yazar/Corresponding author: denizertin@gmail.com

many buildings within its structure. The complex, which has pioneering features in terms of architectural planning, has preserved its essence with many features today and has gardens with courtyards that gave healing to the patients when it was built. Landscape design project was carried out in order to ensure the sustainability of the historical identity of these healing gardens and to reflect this identity. While the study was carried out, a method consisting of three phases as data collection, analysis and projecting was followed. First of all, with the concept of Ottoman social complex, garden organisation in the Ottoman period and the historical background of The Social Complex of II. Bayezid has been examined; subsequently, analysis of current situation was carried out in the field. As a result of all these data and field studies, structural and planting landscape design suggestions by producing original solutions were developed to reflect the spirit of this cultural heritage which is of great importance for the city.

Key Words: Social Complex of Ottoman Period, Ottoman Garden's Organisation, The Social Complex of II. Bayezid, Edirne

1. Giriş

Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle camiler, ibadet yeri olmasının yanında kültür ve sosyal yardım merkezi olarak görülmüş ve bu görüşe göre camilerin çevresi düzenlemiştir. Bu düzenleme ile meydana gelen ve kurucuları tarafından vakfedilen yapılar topluluğuna genellikle "külliye" denilmiştir. Büyük bir hayır kuruluşu oluşturma düşüncesi ile yapılmış olan külliye, aynı zamanda Türk şehirlerinin meydana geliş ve şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Külliye esasen Osmanlı dönemi Türk mimarisinde belirgin hale gelmiş, yerleşim yerlerinin topoğrafik yapısıyla uyumlu olarak düzenlenmeleri ve kurulmuş şehir düzeniyle bütünleşmeleri ile dikkat çekmişlerdir (Eyce, 1989, s. 169-173).

Akozan (1969, s.303-308)'a göre külliye, işlevi ve kuruluş amacı bakımından çağdaş ve sosyal bir anlayışla meydana getirilen bir mimari kompleks tipi olarak, Türklerin, dünya mimarlık sanatına kazandırdığı en başarılı yapıtlardır. Aynı zamanda mekânsal, işlevsel nitelikleri ve boyutları ile farklılık gösteren bu kompleksler, kentlerin kimliği ve silüeti açısından da büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı kent dokusunda külliye, yaşam alanlarının merkezini oluşturmuş, buldukları çevrede ve kentte yaşayanların bazı temel ihtiyaçlarını karşılamak için hizmet vermişlerdir. Bu bağlamda kent ve yerleşim alanları, külliye çevresinde gelişmeye başlamıştır. Külliye yer alan yapılar civarda yaşayan sakinlere sohbet, ibadet ve alışveriş gibi imkânlar için fırsat sunarken (İsmailoğlu, 2019, s.2-7), bir yandan da bahçeleri ile çevreyle bağlantılar kurarak, dışa dönük bir kimlik sergilemişlerdir.

Külliye bahçe, sosyal yaşamın doğa ve dış dünya ile birebir bağlantı kurulmasını sağlayan başlıca mekânlardır. Bahçeler, Osmanlı'da 18.yüzyıla kadar İslamiyet'teki cennet bahçesi imgesinden yola çıkarak düzenlenmiştir. Özellikle camilerin avlularının ağaçlar ve çiçeklerle süslenerek çevrelenmesi, avlularda şadırvanların abdest alma işlevi olmasının yanı sıra su ögesi olarak estetik bir görünüme sahip olması ile cennet bahçesi imgesi açıkça görülmektedir. Bahçe, Osmanlı'da sosyal yaşamın odak noktasını oluşturan külliye gibi yapı topluluklarında, insanların ibadet etme, ruhani ihtiyaçlarını karşılama ve estetik görünümleriyle görsel doyum sağlamaları açısından, kompleksin değerini arttıran yaşam alanlarıdır. Bu bağlamda araştırmada, Trakya Üniversitesi Rektörlüğünün talebi doğrultusunda II. Bayezid Külliyesi bahçesi için bir peyzaj tasarım projesi hazırlanmıştır. Alanın mevcut durumunun iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde; mevcut tasarımın korunması, önerilen yapısal ve bitkisel öğelerin tarihi dokuya uygun

olması, yoğun ziyaretçisi bulunan külliye'nin kullanıcılarının estetik ve fonksiyonel ihtiyaçlarını karşılayacak bir tasarım gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

1.1. Osmanlı Dönemi'nde Külliye Kavramı

Osmanlı yerleşimlerinin oluşmasında genellikle bir cami, medrese, imaret, hamam ve köprü gibi yapılar yer almıştır. Bu yapıların başında ise inşa edildikleri dönemde toplumun bütün ihtiyaçlarını sağlayan külliye'ler gelmektedir. Bu bağlamda külliye'ler, Osmanlı kentlerinin en önemli karakteristiği olup, birçok Osmanlı kentinin de özünü oluşturmuştur (Ateş, 2017, s.154).

Osmanlı'da fethedilen yerlere öncelikle bir cami ve yanına medrese açılması bir gelenek olarak uygulanmıştır (İhsanoğlu, 1998, s.230). Sonraları bu cami ve medrese kurgusunun yerini külliye'ler alarak, camilerin gördüğü işleri gerçekleştiren, kapsamlı bir sosyal merkez olarak Osmanlı'da toplumsal hayatın odak noktası haline gelmiştir. Odak noktası olarak kentlerin veya yerleşmelerin dini, sosyal ve ticaret merkezini oluşturan külliye'ler, birbiriyle bağlantılı ya da bitişik şekilde belirli bir yere toplanmış birkaç binadan meydana gelen yapılar topluluğudur (Cezar, 1985, s.384). Külliye'ler, genellikle odağında bir cami ve bu caminin çevresinde çeşitli sosyal işlevlerde olan diğer yapıların düzenlenmesi ile meydana gelmiştir. Cami, medrese, mektep, imaret, tabhane, kervansaray, han, kütüphane, darüşşifa ve hamam gibi yapılardan oluşan külliye'ler, içinde çeşme, şadırvan ve sebil gibi yapısal öğeleri de bulundurmaktadır (Akozan, 1969, s.303-308). Ayrıca bir kompleksin külliye olarak tanımlanabilmesi için de bu yapılardan en az birkaç tanesinin bağlantılı veya bitişik bir şekilde bir arada olması gerekmektedir.

Külliye'lerin bir mimari kompleks olarak şehircilik anlamında yapılar topluluğu olarak ele alınmaları, Osmanlı Devleti'nin Edirne'ye ve İstanbul'a yerleşmesiyle başlamıştır. 15. yüzyılın sonlarından başlayarak, 18. yüzyılın ortasına kadar, bu mimari kompleksler, İstanbul ve Edirne' de ve İmparatorluğun daha birçok yerinde meydana getirilmiştir (Akozan, 1969, s.303-308). Bu komplekslere bir örnek, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Fatih Camii ve Külliyesi'dir. Fatih Camii'nde, cami etrafında düzenlenen on altı medrese, tabhane, kervansaray, darüşşifa ve türbe yapılarının düzgün bir mimari kompozisyon içinde bir araya getirilerek "anıtsal külliye" fikri uygulanmıştır (Şekil 1) (URL-1). Bu anıtsal külliye fikri, Edirne'de II. Bayezid Külliyesi'nde de yansıtılmıştır (Kuban, 1973, s.182).

Şekil 1. Fatih Cami ve Külliyesi (URL-1)

Bir sosyal hizmet kuruluşu olarak külliye'ler, halka ücretsiz hizmet sunmak üzere kurulmuşlardır (Ödekan, 1997, s.1075-1077). Külliye'yi oluşturan yapılardan bir bölümü (cami medrese, hastane, imaret, kütüphane) sosyal hizmet amacı taşıırken, diğer bir bölümü (kervansaray, han, çarşı ve imalathaneler gibi) ise külliye ve vakıf için gelir

getirme görevini yerine getirmektedir (Sınmaz, 2017, s.381-395). Vakıflar tarafından gerçekleştirilen külliyelerin, hizmet vermeleri de yine vakıflar kanalıyla sağlanmıştır. Bu açıdan, vakfın maddi olanakları bir yandan yapılacak olan külliye boyutlarını ve kapsamını da doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Bu kapsam külliye yapılış nedeni, yeri ve verdiği hizmet açısından değişkenlik gösterse de bünyesinde bulundurduğu yapıları genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

- Cami: Külliye genellikle merkezinde yer alır ve odak noktası oluşturan başlıca yapıdır. Halkın toplu bir şekilde ibadet etme, toplanma ve yöneticilerin halka seslenme gibi çeşitli faaliyetlerin yapıldığı bölümdür.
- Medrese: Yüksek eğitim ve öğretim kurumu olarak camiden sonra gelen başlıca külliye yapılarındandır. Osmanlı'da medreseler din, hukuk, felsefe, tıp ve matematik gibi alanlarda eğitimlerin verilmesine hizmet etmiştir (Baltacı, 2005, s.71-75).
- Darüşşifa: Halka sağlık hizmetlerinin sunulduğu ve aynı zamanda tıp eğitiminin gerçekleştirildiği yapıdır (Akozan, 1969, s.303-308).
- Sıbyan mektebi: 5-6 yaşlarında erkek çocuklara temel dinî bilgiler vermek amacıyla kurulmuş (Bozkurt, 2004, s.5-6) ve genellikle tek bir dershaneden oluşan kâğır yapılarıdır (Ahunbay, 2001, s.89-99).
- Kütüphane: Medreselerde bulunan öğrencilerin ihtiyaçları için ve aynı zamanda halka açık olmak üzere düzenlenmiş olan kitaplık yapılarıdır.
- İmaret (Aşevi ve mutfak): Külliye'deki görevlilere, medrese öğrencilerine, yoksul insanlara ve misafirlere yemek dağıtmak üzere kurulmuş hayır evi, aşhane bölümüdür (Hasol, 2002, s.222).
- Tabhane: Barınma ihtiyacı duyan yoksullar ve hastaneden çıkan hastalar veya yolcular için (Pakalın, 1971, s.369) konaklama amacıyla külliye'nin ana kütle'sinin yanlarında yer alan mekânlardır (Acar, 2016, s.314).
- Kervansaray: Genellikle şehirlerarası yol aksı üzerinde kurulmuş konaklama yapısıdır.
- Han: Şehirde çalışan tüccarlara hizmeti sunan ve külliye'ye gelir getirmek amacıyla kurulan yapılarıdır (Çetintaş, 1946, s.23).
- Arasta/çarşı: Genellikle karşılıklı dükkanlardan oluşan ve külliye'ye gelir sağlayan ticaret yapılarıdır.
- Tekke ve zaviye: Tarikattan olanlar için hem barınma hem de eğitim imkânı veren aynı zamanda ibadet ve tören yapılan yapılarıdır (Pakalın, 1971, s.445).
- Türbe, hazire, mezarlık: Hükümdar, vezir, halk üzerinde manevi nüfusu olan şeyh ve dervişlere, cami veya külliye'yi inşa ettirenlere, onların yakınlarına ayrılan mezar türbe ya da hazire şeklindeki yerlerdir (Akozan, 1969, s.303-308).
- Hamam: Halkın temizlik ihtiyacının karşılanması için genellikle tuvaletler de bulunan sıhhi yapılarıdır.
- Çeşme: Hayır için ücretsiz su dağıtılan ve genellikle kubbeye örtülü su yapısıdır.
- Muvvakithane: Saatlerin düzenleme, ayarlama, tamirinin yapıldığı ve içinde zamanın ayarlanmasına yarayan aletlerin bulunduğu yapıdır (Akozan, 1969, s.303-308).

Her külliye'de yukarıda belirtilen yapıların hepsi yer almasa da külliye'ler, öncelikli olarak hizmet birimleriyle toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın yapılanmasında önemli bir rol oynamışlardır (Acun, 2005, s.51-59). Kent içinde kurulmuş olan külliye'lerde, cami, medrese, mektep, darüşşifa, kütüphane, imaret, türbe, hamam ve çeşme gibi yapılar ağırlıklı olarak yer alırken, kent dışında kurulmuş olanlarda ise kervansaray, imaret ve hamam yapılarının yer aldığı görülmektedir. Osmanlı'da eğitimin verildiği, kültürel hizmetlerin sunulduğu ve sağlık sorunlarıyla ilgili tedavilerin gerçekleştirildiği bir merkez görevinde olan külliye'ler, ağırlıklı hizmet faaliyetlerine göre

farklı yapılardan oluşarak, farklı biçimlenişler göstermişlerdir. Özellikle Edirne II. Bayezid ve İstanbul Süleymaniye Külliyesi, burada eğitim görenlerin yemek yeme, barınma ve tedavi görme gibi tüm ihtiyaçların karşılandığı (İhsanoğlu, 1996, s.27-29) biçimde organize edilmiş külliye örnekleridir (Ramazanoğlu, 2008, s.333-344).

Anlaşıldığı üzere, Osmanlı dönemi külliyesi, iç ve dış mekânlarıyla halkın birçok ihtiyacını karşılarken, bir yandan da insanların birbirleriyle iletişim kurup sosyalleşmesine de imkân sağlamaktadır (Papila, 2011, s.64-82). Özellikle bünyesinde barındırdığı yapıların avluları ve külliyenin içinde yer aldığı bahçe bütünü, bu sosyalleşmenin gerçekleştiği başlıca mekânlardır. Bahçe, Osmanlı'da külliye yapıları için bugün bir üniversitenin kampüsü gibi sosyal yaşamı destekleyici bir düzeni temsil etmektedir. Bu bağlamda, külliyelerin bahçe düzenini ve yaklaşımını değerlendirmek için Osmanlı döneminde bahçe anlayışını ve düzenini anlamak gerekmektedir.

1.2. Osmanlı'da Bahçe Düzeni

Osmanlı bahçeleri, diğer İslam bahçelerinde olduğu gibi öncelikle ağaçları, çiçekleri, suyu, huzur veren yeşil alanları ve serinliği ile bir "cennet bahçesi" yaratma amacıyla düzenlenmişlerdir. Bahçeler, diğer İslam bahçelerine göre küçük ölçülerde, sade, zengin floraya sahip ve doğayla iç içe mekânlardır (Atasoy, 2002, s.63-65). Osmanlı bahçelerinde estetik özelliklerden çok işlev ve mantık ön planda tutulmuştur (Aslanoğlu Evyapan, 1974, s.44-48). Bahçeler, form açısından mimari ölçülere sıkı sıkıya bağlı olarak düzenlenmiş ve Osmanlılara özgü bir zevk ile ortaya çıkmıştır (Tazebay ve Akpınar, 2010, s.243-253). Bahçelerin genel düzenine ve Osmanlı'da bahçe anlayışına bakıldığında aşağıda belirtilen özellikler sıralanabilir.

- Bahçelerin üzerinde yer aldığı arazinin topoğrafik yapısına mümkün olduğu kadar uyumlu olması ve fazla müdahalede bulunulmaması (Atasoy, 2002, s.63-65) Osmanlılar'da bahçeye olan yaklaşımda doğallığı; yapılan bakım ve düzenlemeler ise insan eli değmişliğini yansıtmaktadır. Belirli ölçüler gözetilerek yapılmamış olan bahçeler, Batı'nın bahçe sanatı anlayışının etkisi altına girinceye kadarki dönemde organizasyonda yalınlık, içinde her zaman yaşamın sürdüğü ve fonksiyonelliğin ön planda tutulduğu biçimde bir organizasyona sahip olmuştur. Bahçelerin biçimsel organizasyonuna bakıldığında genel olarak ne tam bir düzen ne de düzensizlik içinde olmuşlardır. Bu açıdan Osmanlı bahçeleri daha çok huzuru arama yerleri olarak ön plana çıkmıştır. (Aslanoğlu Evyapan, 1994, s.44-48).
- Bahçe içinde kot farklılıkları setlerle en aza indirilmiş, eğimli arazilerde bahçe fundalık, bağlık veya meyvelik olarak değerlendirilmiştir (Eldem, 1976, s.35).
- Bahçe, bağlı buldukları yapıya göre herhangi bir referans veren eksen alınmadan düzenlenerek şekilcilik önlenmiştir (Erdoğan, 1958, s.150-152). Eksenlere bağlı kalmadan oluşturulan bu tasarım anlayışı ile yapı ve dış mekân arasındaki bağlantıyı kurmakta zorluk oluştursa da bu bağlantı yapıların yarı örtülü uzantıları ile sağlanmıştır (Eldem, 1976, s.291).
- Bahçelerin, su geçen yerlerde düzenlenmesine dikkat edilmiştir. Buradaki amaç işlevselliğin ve mantığın ön planda tutulduğu bahçelerde, su kanalları yapmak gibi maliyet gerektiren işlerden kaçınılması olmuştur (Atasoy, 2002, s.53-55).
- Osmanlı bahçelerinde XVIII. yüzyıla kadar süren doğaya saygı duyan anlayışta bahçeler içinde mermer havuz, sarılıcı bitkilerle çardak, set ve merdiven, fıskiyeli havuz, selsebil ve çeşme gibi yapısal öğelere yer verilmiştir (Erdoğan, 1958, s.150-152).

- Dinlenme alanlarında bulunan oturma yerlerinde ve havuz kenarlarında gül ve lale gibi süs bitkilerinin yer aldığı çiçek tarhları düzenlenmiştir (Eldem, 1976, s.291-292).
- Bahçelerde gölge veren ve meyve yetiştiren büyük ağaçlara yer verilmiştir (Erdoğan, 1958, s.150-152). Ağaçların yerleşiminde sıralı düzen olduğu gibi çoğunlukla bahçe içinde ağaçlar dağınık bir şekilde yer almıştır (Eldem, 1976, s.282). Bu anlayış içinde bahçeler, katı bir düzenden uzak ancak buna karşın düzensiz de değildir (Atasoy, 2002, s.43-59).
- Bahçelerde çınar, ıhlamur, defne, dişbudak, erguvan, ahlat, servi, karaağaç gibi büyük ağaçlar ile gül, lale, sümbül, nergis, zerrin ve karanfiller gibi çiçek türlerine yer verilmiştir (Eldem, 1976, s.281). Ağaç altları ve yol kenarları etrafı şimşir veya benzeri bodur ağaçlarla çevrilmiştir, bazen bu alanlarda bir havuz veya selsebil yer almıştır (Arseven, 1983, s. 154-163).
- Bahçeler ağaçlarla zenginleştirilmiş ve çiçekler tarhlar içinde düzenlenerek doğal görünüşleri bozulmamıştır (Atasoy, 2002, s.43-59).
- Bahçelerin başlıca öğelerinden olan suyun kullanımında, durgunluktan öte ses ve serinlik etkisi hissettirilmesine önem verilmiş, bu amaçla fiskiyeli havuz, selsebil ve çeşme gibi su öğeleri kullanılmıştır (Eldem, 1976, s.129).
- Su, İslamiyet'te ve Osmanlı bahçelerinde fiskiyelerden müziği dinleyebilecekleri bir unsur olarak kullanılmıştır ve suyun bahçelerdeki bu kullanımı, Türk bahçelerinde peyzaj tasarımları için başlıca miras olarak kalan bir özellik olmuştur (Akdoğan, 1974, s.44)
- İslam bahçelerinde ve Osmanlı'da bahçelerde hayvanlara da yer verilmiştir. Ördek, kuğu, tavuk ve tavus kuşu gibi türlerin geniş bahçelerde serbestçe dolaşmalarına izin verilerek, bahçeler içinde doğal yaşamın sürdürüldüğü mekânlar olmuştur. Bunun yanında, kuşlar da güzel sesleri için bahçelerde bakılan (Sözen, 1988, s.130) diğer türler içinde yer almıştır.

Osmanlı'da bahçe kültürü ve düzeni, doğaya saygının ön planda tutulduğu, işlevselliğin estetik ile birlikte ancak mütevazı bir sadelik içinde kurgulandığı tasarım anlayışına dayanmaktadır. Osmanlı'daki bu tasarım anlayışı, yapıldığı dönemin önde gelen mimari yapılarından olan külliye bahçelerine de yansımıştır.

2. Materyal ve Metot

Osmanlı İmparatorluğu'nun 2. başkenti olan Edirne, özellikle erken dönem Osmanlı mimarisinin ve kentleşmesinin izlenebildiği önemli kentlerden biridir. Kent, başta Selimiye Camii ve Külliyesi olmak üzere cami, mescit, külliye, medrese, kervansaray, han, hamam, köprü, tarihi çarşı, çeşme gibi kültür varlıkları ile 1000 km²'ye düşen 72.65 eser sayısı ile Türkiye ortalamasının çok üstünde yer almaktadır (Kentsel Vizyon Platformu, 2015, s.27). Selimiye Camii ve Külliyesi'nden sonra en çok ziyaretçi çeken yerlerden birisi de II. Bayezid Külliyesi'dir. Edirne tarihi kent merkezi dışında, Yeniimaret Mahallesi sınırları içinde Tunca Nehri kıyısında yer alan II. Bayezid Külliyesi araştırmamızın materyalini oluşturmaktadır (Şekil 2). 1484-1488 yılları arasında inşası tamamlanan külliye yaklaşık 24.000 m²'lik bir alan üzerine kurulmuştur. Yapıldığı dönemde cami, imaret, darüşşifa, tabhane, köprü, sıbyan mektebi, medrese, hamam, çeşme, mutfak ve erzak depolarından oluşan kompleks, 15. yüzyılın en büyük dini ve sosyal kuruluşlarından biridir (Aslanapa, 1990, s.120-125). Cami, tıp medresesi, darüşşifa, imaret (aşevi), kiler, fodlahane (mutfak), tabhane (misafirhane), çeşme ve köprü bugüne ulaşan eserlerdir. Cami dışındaki yapıların bir kısmı orijinal işlevi dışında müze olarak, bazı bölümleri ise depo amaçlı kullanılmaktadır.

Şekil 2. II. Bayezid Külliyesi, Edirne Kentiçi Konum (Google Earth, 2021 verisinden uyarlanmıştır)

Araştırmanın yöntemi veri toplama, mevcut durum analizi ve projelendirme olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama olan veri toplamada öncelikle külliye kavramı, Osmanlı bahçelerinin bahçe düzeni ve özellikleri incelenmiş ve araştırma alanını oluşturan II. Bayezid Külliyesi hakkında literatür taramaları gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada külliye bahçesinin yapısal ve bitkisel peyzaj öğelerine ilişkin mevcut durum analizleri yapılmıştır. Trakya Üniversitesi Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı'ndan elde edilen yapısal ve bitkisel materyale ait konum bilgileri içeren vaziyet planı temin edilmiştir. Alanda yerinde yapılan incelemeler ile mevcut ağaç ve çalıların tür ve alt tür bilgileri ile mevcut yapısal öğeler (döşeme malzemesi, donatı vb.) vaziyet planına aktarılmıştır. Üçüncü aşamada literatür bilgileri doğrultusunda alanın tarihsel kimliğine uygun peyzaj tasarımı gerçekleştirilerek alana özgü yapısal ve bitkisel öneriler geliştirilmiştir. Proje çiziminin ardından yapılan tasarım üç boyutlu görsellerle desteklenmiştir.

3. Bulgular

Edirne'de 15. yüzyılın ikinci yarısında kentin bölgede artan nüfusun sosyal olarak desteklenmesi (Güner, 2017, s.144) üzerine, Tunca Nehri kenarında bir külliye inşa edilerek, yeni bir yerleşim alanı oluşturulmuştur. Dönemin en önemli mimari yapılarından olan ve Sultan II. Bayezid'in adıyla aynı olan külliye, Sultan II. Bayezid'in 1484 yılında Kili ve Akkirman seferi hazırlıkları için Edirne'ye geldiğinde Osmanlı'nın ikinci başkenti durumundaki Edirne'nin bir "Darüşşifa"ya ihtiyacı olduğunun belirtilmesi üzerine bir külliye yapılması emriyle gerçekleştirilmiştir (Müderrisoğlu, 1991, s.151-174). İnşası dört yılda tamamlanan külliyenin kaynaklarda kesin olmamakla birlikte mimar Hayrettin tarafından yapıldığı belirtilmektedir (Aslanapa, 2013, s.54). II. Bayezid Külliyesi, ilk yapıldığı dönemde cami, imaret, darüşşifa, medrese, çeşme, mutfak ve erzak depoları ile külliye sınırları dışında hamam, yel değirmeni ve köprüden meydana gelmiştir. Ancak külliye sınırları dışında kalan ve külliye gelir sağlamak amacıyla yapılmış olan yel değirmeni ve hamam yapıları günümüze ulaşamamıştır (UNESCO, 2016). Külliyenin önemli bölümlerinden hamam Şekil 3'te (Şengül ve Bilar, 2007, s.24) görülmektedir. Kompleks dışında kalan diğer yapılardan biri olan II. Bayezid Köprüsü ise kent merkezi

ve külliye Tunca Nehri üzerinden birbirine bağlayan işlevini sürdürmeye devam etmektedir.

Şekil 3. 1800'lerin Sonunda II. Bayezid Külliyesi (Şengül ve Bilal, 2007, s.24)

Külliye, yüzyıllar boyunca tıp öğrencileri yetiştirildiği, hastalara şifa dağıtıldığı ve ihtiyaç sahiplerini doyurulduğu bir merkez halinde hizmet vermiştir. Özellikle darüşşifa kısmı hastalara şifa dağıtan bir hastane olarak kullanılmıştır. Ancak önemli bir sağlık merkezi olan bu kısım 1850'li yıllardan sonra, sadece ruh hastalarının izole edildiği bakımsız bir kurum haline dönüşmüştür. Daha sonraki yıllarda ise bina bir yandan bakımsızlıktan, diğer yandan da Tunca Nehri'nin taşması sonucu büyük zarara uğramıştır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında hastalar, İstanbul'a gönderilmiştir fakat orada yeterli yer kalmaması nedeniyle bu hastaların Edirne'de tedavi olması gerektiği düşünülerek, hastane 1896 yılında onarım geçirmesi sonrasında 1916'lara kadar bir süre daha kullanılmıştır. 1920'lerden sonra 1964 yılına kadar cami haricindeki diğer tüm bölümleri bakımsız halde kalmış olan külliye, 1964 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek yıkılmaktan kurtarılmıştır (Şengül, 2014, s.92). 1984 yılına gelindiğinde külliye, cami dışında kalan diğer tüm bölümleri ile Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Trakya Üniversitesi'ne devredilmiştir. 1993 yılında külliye'nin Darüşşifa bölümü, Trakya Üniversitesi bünyesinde Sağlık Müzesi'ne dönüştürülmesi kapsamında çalışmalara başlanmıştır. Esasen, Darüşşifa'nın bir sağlık müzesi olarak kurulması fikri daha önceki yıllara dayanmaktadır. Edirne'ye bağlılığı ile bilinen Ord. Prof. Süheyl Ünver, Osmanlı dönemi sağlık kurumlarını incelemiş ve özellikle Edirne Darüşşifası üzerinde durmuştur. 28 Eylül 1973 tarihinde Ord. Prof. Süheyl Ünver'in Edirne'de ileriki yıllarda kurulmasını düşündükleri Tıp Tarihi Enstitüsü Müzesi için Darüşşifa'nın çok uygun olduğu ve bu müzenin içinde olması gerekenleri el yazısı ile not ederek o dönem Edirne İl Sağlık Müdürü olan Dr. Ratıp Kazancıgil'e vermiştir. 6 Mayıs 1996 tarihinde Dr. Ratıp Kazancıgil tarafından Trakya Üniversitesi Rektörlüğüne bir mektup yazılmış ve Ord. Prof. Süheyl Ünver'in Darüşşifa'nın müze olması ile ilgili isteği ve notları iletilmiştir (Şengül, 2014, s.129-130). 19 Mart 1997 tarihinde Trakya Üniversitesi Senatosu tarafından Darüşşifa bölümünde bir sağlık müzesi kurulması kararı verilmiş ve 1997 yılında Kültür Bakanlığı'nın onayı ile müze olması resmileşmiştir. Müze, aynı yıl Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından "anıtsal yapı" olarak tescil ettirilmiştir (UNESCO, 2016). 2004 yılında Avrupa Konseyi Avrupa Müze Ödülü'nü kazanmış olan müze, ayrıca 2007 yılında Avrupa Kültür Mirası Birliği tarafından da "En İyi Sunum Ödülü'nü" alarak "Mükemmellik Kulübü'ne" kabul edilmiştir (Usal, 2006, s.87). Bu ödüllerde özellikle külliye'nin müze olarak kullanılan mekanlarında bulunan balmumu heykelleri ile buradaki geçmiş yaşamın canlandırılması önemli bir etkidir (Şekil 4). Darüşşifa kısmı dışında Tıp Medresesi bölümü de 2008 yılında 15. yüzyılda tıp eğitimini yansıtan bir müze olarak hizmete girmiştir. 2020 yılında ise imaret kısmı da müzeye dönüştürülerek; Osmanlı'daki yeme içme kültürünü yansıtan İmaret Müzesi ziyarete açılmıştır. Ayrıca bu müzeden

Tunca Nehri'ne geçiş sağlayan bölümde külliye'nin baş aşçısı olan Aşçı Yahya Baba'nın kabri de yer almaktadır. Bu müzede halen imaret kültürünü yaşatmak adına yapılan bağışlar ile her hafta halka ücretsiz yiyecek ikramı yapılmaktadır. Külliye kayıt defterlerinde yer alan bilgilere göre birçok yerli ve yabancı turist tarafından ilgi görmekte olan külliye, son 5 yıl içinde toplam 778.111 kişi tarafından ziyaret edilmiştir.

Şekil 4. Külliye Darüşşifa Müzesi ve Balmumu Heykeller (Orijinal, 2021)

Son yıllarda önemli bir gelişme de II. Bayezid Külliyesi'nin 2016 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmış olmasıdır. Külliye'nin, doktorların hastalarını rahatlıkla takip etmelerini sağlayan merkezi planı, tedavi sürecini destekleyen akustik sistemi ile modern hastaneye ulaşma yolunda hasta-tedavi algısını güncel anlamda göstermesi, müziğin ve sesin yanı sıra modern tedavi yöntemleri ve sağlanan tıp eğitimi de bunu desteklemesi ve cami, tabhaneler, imaret ve darüşşifa ve medresenin Tunca Nehri'ne paralel yerleşim planı ve çevresindeki huzur veren yeşil alan, kompleksin inşası sırasında peyzaja verilen önemi üstün evrensel değer gerekçesi olarak değerlendirilmiştir. Külliye, dünya miras listesine alınma kriterlerinden ii, iv ve vi kapsamında listeye aday gösterilmiştir. Kriterlerin külliye özelinde açıklamaları şu şekildedir;

- Merkezi planlama sistemi, havalandırma ve aydınlatma detayları, poliklinik ve yatan hasta bölümü, laboratuvar ve depo odaları, akustik sistemi ve modern tedavi yöntemleri ile II. Bayezid Külliyesi, merkezi planlı tıp merkezinin ilk örneği ve modern hastanelerin öncüsü olması ile kriter (ii)'i,
- “Bütünsel Tıp” anlayışını yansıtan en özgün yapı olması ve kompleksin, 500 yıl boyunca bir hastane ve tıp okulu olarak aktif bir rol oynaması ve hasta bireylerin topluma dönüşlerini kolaylaştırmak için sosyo-kültürel taleplerinin karşılanması açısından da en başarılı örnekler arasında yer alması ile kriter (iv)'i ve
- Su ve müzik terapisini içeren geleneksel tedavi yöntemlerini de bütüncül tedavi yaklaşımının bir parçası olarak en sistematik ve profesyonel bir şekilde sunması, 15. yüzyıl hastanesinin yatarak tedavi bölümünde bir müzik sahnesinin varlığı, bununla birlikte ruhsal tedavinin bir parçası olarak Darüşşifa kısmının planın merkezinde yer alması ile kriter (vi)'i sağlamaktadır (UNESCO, 2016).

II. Bayezid Külliyesi, üstün evrensel değerini yansıtan yapısal bütünlüğü ve özgünlüğü ile tüm temel özellikleri bünyesinde barındırmakta ve 15. yüzyılda kuruluşundan bu yana

değişmemiş bir biçimde var olması gerçeğiyle temsil edilmektedir. Külliye'nin tüm birimleri, 530 yıllık geçmişine rağmen yalnızca bir büyük onarımdan geçmiştir. Külliye'nin tüm birimlerinin planlama, mimari detay ve malzeme açısından özgünlüğü korunmuştur. Ayrıca diğer benzer yapılar ile karşılaştırıldığında, 18. ve 19. yüzyıla kadar bu kadar detaylı bir tasarıma sahip bir sağlık yapısının inşa edilmemiş olduğu görülmektedir (UNESCO, 2016).

II. Bayezid Külliyesi özgün yapısal tasarım özelliklerinin yanı sıra geçmişte hastalara şifa veren bahçeleriyle de bu özgünlüğünü ön plana çıkarmaktadır. Seyyah, gezgin ve yazar Evliya Çelebi'nin Edirne ziyaretinden edinilen bilgilere göre, külliye'nin bahçesi cennet bahçesi gibi olup, "Bağ-i İrem"i andıran bir güzellik içinde tanzim edilmiştir. Bahçede lale, gül, sümbül, yasemin, reyhan, şebboy, nergis, karanfil gibi türlü çiçeklerle dolu çiçek tarhlarına, çeşmelere ve kubbe şeklinde yapılmış bir şadırvana, iki tarafı ağaçlı ve güllerle çevrilmiş yollara yer verilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1965, s.257-258). Hastalar bahçede gezinip temiz hava alırken, çiçeklerin güzel kokuları ile kendilerini iyi hisseder, su sesi ile de şifa bulurlarmış (Ülkütaşır, 1956, s.48-56). Bu güzel kokulu çiçeklerin başında külliye bahçelerinde de yerini almış olan Edirne gülü gelmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Edirne gül bahçeleri ve gülsuyu hakkındaki bilgilere Abdurrahman Hibri 1635 yılında tamamladığı ve Edirne tarihini anlattığı "Enisü'l- Müsamirin-Edirne Tarihi 1360-1650" adlı eserinden ulaşılmaktadır. Edirne'de bahar mevsimlerinde gül bahçelerinden elde edilen ve kokusu miske benzeyen gülsuyu İstanbul'un ileri gelenlerine, padişahlara ve saygın kişilere armağan olarak verilirmiş (Kazancıgil, 1996, s.49). Tarihte "yağ gülü, damla gülü, iyi gül ve pembe gül" isimleriyle anılmış olan Edirne gülünün, botanik bilimindeki adı *Rosa damascena*'dır. Çiçek sapının çıplak olması ile diğer güllerden ayrılmakta, çok çabuk büyümekte ve çok çiçekli bir tür olup, bir dalda on iki adet çiçek vermektedir. Yaprakları yüksek oranda uçucu yağ taşıdığından gül yağı-gülsuyu yapılabilmektedir. Edirne gülü, ilk olarak Türk bir tüccar tarafından 17. yüzyılın sonunda Bulgaristan'a götürülerek Kızanlık'ta kurulan ve 200 yıl faaliyet göstermiş tesislerde gülsuyu-gülyağı olarak değerlendirilmiş, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Bulgaristan'ı terk eden Türkler ile gül fidanları Bursa, İzmir, Isparta ve Burdur gibi şehirlere taşınmıştır. Halen Isparta ve Burdur şehirlerinde yapılmakta olan gülsuyu-gülyağı üretimi, Edirne ve Kızanlık'taki geleneğin devamı niteliğindedir (Baydar, 2018, s.12-17).

Bugün, darüşşifa, tabhaneler, tıp medresesi, camii ve imaret (fodlahane, kiler) bölümlerinden oluşan külliye (Şekil 5) 1964 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (Şengül, 2014, s.92) ancak esas olarak, 1984 yılında Trakya Üniversitesi'ne devredilerek kapsamlı bir onarım ile yenilenmiştir (URL-2).

Şekil 5. II. Bayezid Külliyesi Yerleşim Planı (Google Earth, 2021 verisinden uyarlanmıştır)

II. Bayezid Külliyesi peyzaj tasarım projesi kapsamında külliye; giriş avlusu, darüşşifa avluları, II. Bayezid Camii avlusu, imaret iç avlusu ve fodlahane avlusu olmak üzere 5 bölümde ele alınmıştır.

Giriş Avlusu: II. Bayezid Külliyesi'nin ana girişini karşılayan avludur. Bu avlu aynı zamanda Tıp medresesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır ve medreseye giriş bu avludan sağlanmaktadır. Tıp Medresesi yapıldığı dönemde, bugünün Tıp Fakültesi ve Uygulama Hastanesi işlevinde kullanılmıştır. On sekiz oda ve bir dershaneden oluşmakta ve genel yerleşim planına bakıldığında darüşşifaya bitişik olarak düzenlenmiştir. Odalar, dörtgen bir taş avlunun üç yanını çevrelemektedir. Giriş kapısının sağında ve solunda revaklı sahanlıklar bulunmaktadır. Taş avlunun ortasında ise bir şadırvan yer almaktadır (Karamanlıoğlu vd., 2008, s.31). 2008 yılından itibaren Tıp Medresesi 15. yüzyıldaki tıp eğitimini yansıtan bir müze olarak kullanılmaktadır.

Tıp Medresesi'ne girişi sağlayan ve külliye'nin ana girişinin olduğu bu avluda öncelikle Osmanlı bahçelerinde kullanılan su öğelerine dikkat çekmek ve girişi estetik olarak vurgulamak amacıyla avlunun orta noktasında sekizgen bir bitki tarhi üzerine mermerden yapılmış olan fiskiyeli su öğesi tasarlanmıştır. Mevcutta var olan ancak kullanılmayan bu su öğesinin restore edilerek yeniden işlevlendirilmesi düşünülmüştür. Havuzun konumu belirlendikten sonra, mevcut olan ana akslara ara lineer yollar ile bağlantısı sağlanmış, böylelikle, sesiyle ve estetik görünümüyle giriş avlusunda ziyaretçileri karşılayan bir mekân kurgusu oluşturulmuştur. Ayrıca giriş yapısının yanındaki dinlenme alanında yer alan tarihi doku ile uyumsuz görünümdeki tenteler kaldırılarak, bu alanlarda gölge sağlama amacıyla ahşap pergolalar önerilmiştir. Yapılan bitkisel tasarımda avlunun mevcut ağaç ve çalılarının tamamı korunmuştur. Girişten Tıp Medresesi'ne ve Darüşşifa'ya giden yollarda tek taraflı bulunan *Hibiscus syriacus*'ların karşılıklarına aksları vurgulamak için aynı bitki kullanılmıştır. Ana aksların kenarlarına Osmanlı dönemi bahçelerinde sıklıkla yer verilen *Buxus sempervirens* kullanılmıştır. Ayrıca II. Bayezid heykelini vurgulamak amacıyla, heykelin önünde ve giriş turnikelerini belirgin hale getirmek için turnikeler yanında estetik amaçlı *Salvia splendens* ve *Chrysanthemum indicum* mevsimlik bitki türleri ile giriş avlusunun bitkisel tasarımı tamamlanmıştır. Giriş avlusunda ziyaretçileri külliye'nin başlıca fauna varlığı olan "Osmanlı sultan tavukları" karşılamaktadır. Külliye'de geçmişten bugüne sosyal yaşamın birer parçası olan ve

padişaha ait tavuklar olarak bilinen sultan tavukları, geçmişten bugüne taşınan bir gelenek olarak, öneri peyzaj tasarımında da korunması ve yaşatılması gereken bir öğe olarak değerlendirilmiştir. Şekil 6'da külliye giriş avlusu için öneri peyzaj tasarım projesi ve üç boyutlu görseller yer almaktadır.

Şekil 6. Külliye Giriş Avlusu İçin Öneri Peyzaj Tasarım Projesi (Orijinal, 2021)

Darüşşifa: Külliye'nin en önemli bölümlerinden olan ve bugün Sağlık Müzesi olarak işlevlendirilen Darüşşifa, Osmanlı'nın en önemli sağlık kurumlarından biridir. Kurulduğu dönemde bu sağlık kurumunda her türlü hastaya hizmet verilirken, sonraki yıllarda sadece akıl ve ruh sağlığı hastalarının tedavi edildiği bir merkez durumuna gelmiştir. Darüşşifa üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde altı poliklinik, dört hizmet odası ve iki ecza deposu olarak kullanılan oda; ikinci bölümde hekim ve hekimbaşlarına ait odalar; üçüncü bölümde ise Darüşşifa'nın en önemli bölümü olan yataklı tedavi hizmetleri için kullanılan şifahane bulunmaktadır. Bu yapı merkezi hastane sistemine göre tasarlanan tarihteki ilk yapı olarak bilinmektedir. Altı kışlık, dört yazlık odanın yanı sıra bir müzik sahnesinden meydana gelmiştir. Geniş kubbenin tam ortasında yer alan avlunun ortasında çıkardığı ses ile hastaları rahatlatmaya yönelik tedavi amaçlı kullanılan fiskiyeli bir şadırvan bulunmaktadır. Hastane dönemin hekimlik bilgi ve uygulamalarının yanında, tedavide müzik ve su sesi kullanılması nedeni ile kusursuz bir akustik yapıya sahiptir. Avrupa'da akıl hastalarının yakıldığı bir dönemde hem ruhsal hem de fiziksel hastalıkları olanların tedavileri için müzik, su sesi ve güzel kokular düşünülerek planlanan bu yapı, çağın çok ötesinde bir mimariye ve tedavi yöntemine sahip bir mekândır (Şengül, 2008, s.142; Şengül ve Bilar, 2007, s.26-27; Kazancıgil, 1997, s.45).

Darüşşifa'nın birinci avlusunda öncelikle yol kenarlarında mevcutta yer alan *Buxus sempervirens* bitkisinin kurumuş ve eksik kalan yerlerine ilaveler yapılarak görsel ve fonksiyonel bütünlük sağlanmıştır. Mevcut mermer süs havuzu çevresine *Salvia*

splendens kullanılarak kırmızı rengin dikkat çekici etkisi ile havuzun görsel algısı vurgulanmıştır. Avlunun giriş kısmında bugün müze ile ilgili ödüllerin ve bilgilerin yer aldığı odaların önünde yer bulunan *Buxus sempervirens* ile çevrelenmiş bitki parterlerinin merkezlerinde *Rosa damascena* kullanılmıştır. Ayrıca eskiden hekim odası olarak kullanılan ikinci avluda yer alan odalardan birinin bugün Edirne Gülü tanıtım odası olarak kullanılmasıyla bu bölümde Edirne Gülü olarak adlandırılan *Rosa damascena*'ya yer verilmiştir. Şekil 7'de Darüşşifa için öneri peyzaj tasarım projesi ve üç boyutlu görseller yer almaktadır.

Şekil 7. Darüşşifa ve Şifahane Avluları İçin Öneri Peyzaj Tasarım Projesi (Orişinal, 2021)

Bayezid Camii: Cami külliyesinin merkezinde odak noktasında yer almakta ve avlusu ile birlikte en geniş alanı oluşturmaktadır. Cami tek mekânla harimi, doğu ve batıda yer alan tabhane mekânları, avlusu ve minareleri ile dikkat çekmektedir. Yapıda ibadete ayrılmış orta bölüm kare planlı, üzeri yaklaşık olarak 20 metre genişliğinde ve dönemi için oldukça büyük sayılabilecek bir çapta, dıştan sekizgen kaskaklı bir kubbe ile örtülmektedir. Kubbeye oldukça alt seviyeden başlayan pandantiflerle geçilmektedir. Harim, içten son derece belirgin olan askı kemerli beden duvarları ile taşınmakta ve harimin doğu ve batısında yapıya bitişik olarak inşa edilmiş dokuzar birimli tabhane mekânları yer almaktadır (Müderrişoğlu, 1991, s.151-174).

Bu bölüm için yapılan öneri peyzaj tasarımında öncelikle camiye Sinan Ağa Çeşmesi tarafından giriş sağlanan yolda mevcutta yer alan *Buxus sempervirens* bitkisinin kurumuş ve eksik kalan yerlerine ilaveler yapılarak görsel ve fonksiyonel bütünlük sağlanmıştır. Cami bahçesi giriş yolu üzerinde yer alan oturma birimlerinin arkasına süreklilik etkisi sağlamak ve yönlendirici etkiyi kuvvetlendirmek amacı ile mevcutta yer alan *Buxus sempervirens*'lerin eksik yerlerine ilaveler yapılmıştır. Caminin kuzeydoğusunda yer alan bahçede renk etkisiyle mekâna dikkat çekicilik kazandırması ve İmaret Müzesi'nin giriş kapısını vurgulaması amacıyla *Liriodendron tulipifera*

kullanılmıştır. Cami ve cami önünde yer alan tüm bahçelerde mevcutta yer alan çalılardan kurumuş olanlar çıkarılarak, eksik kalan yerlere süreklilik etkisini sağlamak için aynı bitki türleri ile tamamlamalar yapılmıştır. Caminin ön bahçesinde genellikle tesadüfi şekilde yerleştirilmiş olan güller iki parselde toplanarak görsel bütünlük sağlanmıştır. Şekil 8'de Bayezid Camii avlusu için öneri peyzaj tasarım projesi ve üç boyutlu görseller yer almaktadır.

Şekil 8. Bayezid Camii Avlusu İçin Öneri Peyzaj Tasarım Projesi (Orijinal, 2021)

İmaret: Külliye'nin doğu kanadında yer alan imaret, iki ayrı küttleden oluşan bölümler topluluğudur. Mutfak, kiler, fodlahane, yemekhane ve mumhane gibi bölümlerden oluşmaktadır. Şengül (2014, s.74)' e göre imaret yapısı, daha önce Edirne'de bulunan sekiz imaretin en sonuncusu olduğu için külliye'nin bugün bulunduğu mahallenin de adı olan "Yeni İmaret" olarak da adlandırılmıştır. Külliye'nin ilk yapıldığı dönemde her gün iki öğün yemek pişirilerek, külliye personeli ile ihtiyacı olanlara ücretsiz dağıtımı yapılmaktaydı (Şengül, 2014, s.74). İmaret binasının Tunca Nehri'ne açılan kısmında Aşçı Yahya Baba Hazretleri'nin kabri bulunmaktadır. İmaret binalarından olan cami paralelindeki kısım 2020 yılında açılışı gerçekleşerek külliye'nin yemek kültürünün canlandırılmasının yapıldığı İmaret Müzesi olarak kullanılmaktadır.

İmaret avlularından ilki İmaret Müzesi ile Mumhane arasında kalmakta ve aynı zamanda bir kapı ile de Tunca Nehri'ne bağlanmaktadır. Önceleri âtil durumda olan bu avlu müze açılışı ile birlikte ele anılarak, tarafımızca çizilen peyzaj tasarım projesi tamamıyla uygulanmıştır. Uygulanan peyzaj tasarım projesinde avlunun tasarımında yol kenarlarına diğer tüm avlularda da olduğu gibi *Buxus sempervirens* kullanılarak külliye'nin genel planında bitkisel kompozisyon bütünlüğü sağlanmıştır. Sınırlandırılmış bitkisel parterlerin orta kısımlarında sakinlik etkisi ve doğal bir görünüm kazandırmak için eğrisel referanslar ile *Euonymus japonicus microphyllus* kullanılarak desen çalışması yapılmıştır. Köşe noktaları ve avludan nehre açılan kapıdan girişi vurgulamak amacı için pembe çiçekli

Lagerstroemia indica kullanılmıştır. Şekil 9'da imaret avlusu için uygulanan peyzaj tasarım projesi ve görselleri yer almaktadır.

Şekil 9. İmaret Avlusu İçin Öneri Peyzaj Tasarım Projesi (Orijinal, 2021)

Fodlahane: İmaret yapılarından olan ve mevcut haliyle âtil durumda olan bu kısmın avlusuna peyzaj tasarım önerisi getirilmiştir. Öncelikle giriş kapılarını karşılayan lineer çizgisel yollar oluşturularak merkezi bir konumda oturma alanı düzenlenmiştir. Oturma alanının orta kısmında fıskiyeyle bir su ögesine yer verilerek etrafında kırmızı renkli çiçeklere sahip *Salvia splendens* bitkisinin vurgulayıcı etkisi ile düzenlenen çiçek parterisi sayesinde odak noktası oluşturan bir mekân kurgulanmıştır. Tasarlanan yollar ve mevcut yolların çevresinde yönlendirici ve sınırlandırıcı etki yaratmak için *Buxus sempervirens* kullanılmış; oturma birimlerinin arkalarına görsel etki sağlaması amacıyla *Lagerstroemia indica* kullanılmıştır. Avlunun köşe noktalarında mekân sınırını vurgulamak ve ilkbaharda açan beyaz çiçekleri ile avluya estetik değer kazandıran Edirne için önemli bir tür olan *Prunus dulcis* kullanılmıştır. Yapılan bitkisel ve yapısal tasarım ile bu avluda sakinlik ve huzur etkisi veren bir mekân yaratılmaya çalışılmıştır. Şekil 10'da fodlahane avlusu için öneri peyzaj tasarım projesi ve üç boyutlu görseller yer almaktadır.

Şekil 10. Fodlahane Avlusu İçin Öneri Peyzaj Tasarım Projesi (Orijinal, 2021)

4. Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı kentlerinin kamusal alanları ve sosyal yaşam merkezleri olan külliye, bugünün kentlerinin kentsel kamusal mekân anlayışını yansıtan özellikleri ile korunması gerekli önemli kültürel miras alanlarıdır. Bugün, Osmanlı Dönemi'nde külliye yapıldığı dönemlerdeki planlama ve tasarım yaklaşımları ile sosyal anlamlarının incelenmesi; Osmanlı'da kentlerin kurgulanmasını, sosyal hayata bakışını ve doğaya verilen değeri anlamada yardımcı olurken, buradan edinilen bakış açılarının günümüzde tekrar gündeme gelen külliye yapımına referans olması açısından önem taşımaktadır.

Araştırma alanını oluşturan II. Bayezid Külliyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olan ve özellikle erken dönem Osmanlı mimarisinin ve kentleşmesinin izlenebildiği Edirne gibi tarihi bir kentte, her yıl artan ziyaretçi sayısı ile kent için bir odak noktası oluşturmaktadır. Almış olduğu ödüller ile yurt dışı ve yurt içinde tanınırlığını arttıran külliye, Osmanlı Darüşşifasının ve Tıp Medresesinin balmumu heykeller kullanılarak canlandırıldığı müzeleri ile tarihe ışık tutmaktadır.

Planlama, mimari detay ve malzeme açısından özgünlüğü korunmuş olan II. Bayezid Külliyesi için önerilen peyzaj tasarımı; avlu ve bahçe bütününde huzur veren, gözü yormayan, mekân kurgusunda sadeliğin hâkim olduğu ve külliye'nin güncel kullanım amacına uygun olarak tasarlanmıştır. Darüşşifa'sı ile ön plana çıkmış olan külliye, özellikle hastaların şifalı bitkiler, koku, suyun sesi ve müzik ile iyileştirilmesi yönünden güncel peyzaj yaklaşımlarında görülen ses ve koku peyzajının temellerini oluşturmaktadır. Öneri peyzaj tasarım projesinde güzel kokulu bitki türlerine yer verilmesi ve bir avludan diğerine geçildiğinde ziyaretçileri huzur veren sesiyle fiskiyeli havuzların karşılamasına yönelik yapılan düzenlemeler Darüşşifa'nın geçmişteki bahçe kullanımını yansıtmaktadır.

Külliyeye bütününde tasarlanan peyzaj projesinin bitkisel tasarımında tercih edilen bitki türlerinin renk karmaşasından uzak ve yapısal tasarımı destekleyici özellikte sade bir anlayışa hâkim olması, Osmanlı bahçe kültürünün devamlılığını sağlayıcı niteliktedir. Proje önerisinde hem geçmiş kullanımı yaşatmak hem de fonksiyonel açıdan külliye için genel planında bitkisel kompozisyon bütünlüğünü sağlamak amacıyla tüm avlularda yer alan yürüyüş yolu kenarlarında mevcut durumda bulunan *Buxus sempervirens*'lerin kurumuş olanları çıkarılmış, eksik bölümleri tamamlanmıştır. Aynı bitki mevcutta âtil durumda olan İmaret Müzesi ve Fodlahane avlularına ait tasarlanan peyzaj tasarım projelerinde bütünlüğü sağlamak ve bu etkiyi devam ettirmek için kullanılmıştır. Külliye için yer alan mevcut tüm iğne yapraklı ve geniş yapraklı ağaç türleri ile iyi durumda olan tüm çalılış türleri korunmuştur. Sadece külliye için avlusunun giriş kısmının önünde yer alarak caminin cephesini kısmen kapatan ve nitelik açısından kötü durumdaki *Lavandula angustifolia* bitkileri sökülüştür. Projenin bitkisel tasarımında ekolojik ve ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması dikkate alınarak kentin flora çeşitliliğine uyumlu doğal bitki türlerinin seçilmiştir. Ayrıca projenin tasarımında doğal bitki türlerinin kullanılmasının yanı sıra, külliye için sosyal yaşamın bir parçası olan fauna varlığının (sultan tavukları ve tavus kuşları) peyzaj tasarımını oluşturan doğal öğeler olarak yer alması, alana ekolojik ve kültürel anlamda değer kazandırmaktadır.

Edirne kültür varlıkları içinde en önemlilerinden biri olan II. Bayezid Külliyesi için yapılan çalışma, bitkilerin konum ve türlerine ait envanter listesinin çıkartılması, mevcut yapısal tasarımı destekleyici önerilerin sunulması ve âtil durumda olan alanlar için tarihsel dokuya uyumlu öneri projeler geliştirilmesi, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. UNESCO Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'nde yer alan külliye için yapılan öneri peyzaj tasarım projesi ile Dünya Mirası Listesi'ne alınması yönünde yapılan çalışmalara bir katkı sağlayacağı ve zaman içinde İmaret Müzesi avlusunda olduğu gibi diğer avlularda da öneri peyzaj tasarımlarının uygulanacağı düşünülmektedir.

Teşekkür: Edirne'nin en önemli kültürel miraslarından olan II. Bayezid Külliyesi'nin peyzaj tasarımının gerçekleştirilmesine yönelik görevlendirme için Trakya Üniversitesi Rektörlüğüne, tarihi yapıların peyzaj düzenlemeleri konusunda ilgileri dolayısıyla Genel Sekreter Yardımcısı Öğr. Gör. Burak İşçimen'e ve uzun süren çalışmamızda en uygun ortamı sağlama ve gerekli tüm ihtiyaçlarımızın giderilmesi konusunda Müze Müdürü Öğr. Gör. Ruhi Pehlivanlık'a teşekkürü borç biliriz.

Kaynaklar

Acar, Türkan, "Tabhaneli Camilerin İnşa Malzemesi ve Duvar Teknikleri", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016, s. 311-326.

Acun, Fatma, "Osmanlı Şehirlerinde Devlet ve Sivil Toplum", Sivil Toplum Dergisi, 3(10): 2005, s.51-59.

Ahunbay, Zeynep, "The Architecture of Ottoman Primary Schools", International Congress on Learning and Education in the Ottoman World Proceedings (89-99), 12-15 April, 1999. IRCICA Publishing, İstanbul 2001, s.89-99.

Akdoğan, Günel, *Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s.44-45.

Akozan, Feridun, "Türk Külliye Yayınları", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları", Vakıflar Dergisi, Sayı VIII, Ankara 1969. s.303-308.

Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi- 5. Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 154-163.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*, I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.120-125.

Aslanapa, Oktay, *Edirne Osmanlı Devri Abideleri*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.54-55.

Aslanoğlu Evyapan, *Gönül, Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesine Etkileri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s.44-48.

Atasoy, Nurhan, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tasarım Hizmetleri, İstanbul 2002, s.43-65.

Ateş, Nilüfer, "Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2017/2), Bursa 2017, s.152-164.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri (2 Cilt Takım)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.71-75.

Bozkurt, Nebi, "Mektep". *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, Cilt: 29, İstanbul 2004, s.5-6.

Baydar, Hasan, "Açık Parfüm Vadisi Isparta'nın Geçmişten Günümüze Gülcülük Serüveni", *YÖK Dergi-Sayı 9*, Altan Matbaası, Ankara 2018, s.12-17.

Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s.384.

Çetintaş, Sedat, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, Milli Eğitim Basımevi, SALT Research Koleksiyon: Belgeler, İstanbul 1946, s.23.

Eldem Sedat Hakkı, *Türk Bahçeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.35-129-281-282-291-292.

Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Sayı 4 (1958): Ankara 1958, s. 150-152.

Eyice, Semavi, *Mimar Sinan'ın Külliyesi*, VI Vakıf Haftası, Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5- 8 Aralık 1988), Ankara 1989, s. 169-173.

Güner, Yavuz, "XV. Yüzyılda Edirne'nin Kentsel Dönüşümü", *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Edirne 2017, s.144.

Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* 8.baskı Haziran İstanbul: Yem Yayınları, İstanbul 2002, s.222.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğu'na*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.27-29.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1998, s.230.

İsmailoğlu, Hayriye, "*Sinan'ın Dünya Mimarlık Tarihine Armağanı: Külliye*", Derin Tarih, Özel Sayı:15, Ocak 2019, s.2-7.

Karamanlıoğlu, Beyhan, Kazancıgil, Ratip, Karlıkaya, Esin, Gökçe, Nilüfer, Şengül, Enver ve Bilal, Ender, *Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi Tıp Medresesi*, Trakya Üniversitesi Yayınları, ISBN: 978-975-374-094-4, Baskı: Printaş Basım, Mayıs 2008, İstanbul 2008, s.31.

Kazancıgil, Ratip, *Abdurrahman Hibri- Enisü'l- Müsamirin-Edirne Tarihi 1360-1650*. Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Ratip Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No:24, Edirne Araştırma Dizisi:14, İstanbul 1996, s. 49.

Kazancıgil, Ratip, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, Trakya Üniversitesi Yayınları, No:7, Edirne 1997, s.45.

Kentsel Vizyon Platformu, *Edirne Vizyon Planı "Kültür Kenti"* 2015, s.27. https://www.kentselstrateji.com/wp-content/uploads/22_Edirne_vizyonplani_small.pdf

Kuban, Doğan, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*. Gerçek Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1973, s.182.

Müderrişoğlu, Fatih, "*Edirne II. Bayezid Külliyesi*", Vakıflar Dergisi 22. Sayı, Ankara 1991, s.151-174.

Ödekan, Ayla, *Külliye*, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2, İstanbul 1997, s.1075-1077. Papila, Aytül, "*Osmanlı'da Kamusal Alan-Osmanlı Külliye*", Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 2011, s.64-82.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları İkinci Basılış, I. Fasikül, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.369-445.

Ramazanoğlu, M. Gözde,"16. Yüzyılda Osmanlı Külliye", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, Adana 2008, s.333-344.

Sınmaz, Serkan, "*Külliye*lerin Mekânsal Tasarımı, Anadolu'da Külliyelerin Gelişim Süreci ve Kentsel Tasarım Kurgusu", Kent Akademisi / Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi | Cilt: 10 Sayı: 4, 2017, s.381-395.

Sözen, Nur, *Bahçe Tasarım Anlayışının Gelişimi ve Hacı Bektaş Veli Külliyesi Çevre Düzenlemesi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1068, Ankara 1988, s.130.

Şehsuvaroğlu, Bedi Nuri, *Edirne II. Bayezid Darüşşifası*, Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Seri Sayı:43, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s.257-258.

Şengül, Enver, "*Kültür Tarihi İçinde Müzikle Tedavi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası*", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 142.

Şengül, Enver, *Müzikle Tedavinin Merkezi, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, Edirne Kitaplığı-24, İstanbul 2014, s. 74-92.

Şengül, Enver ve Bilar Ender, *Darüşşifa*, Trakya Üniversitesi Yayınları No:76, ISBN: 978-975-374-076, Baskı: Mart Matbaacılık, İstanbul 2007, s.26-27.

Tazebay, İlkden ve Akpınar, Nevin, "*Türk Kültüründe Bahçe*", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, (bilig) Sayı 54, Ankara 2010, s.243-253.

UNESCO, 2016. UNESCO World Heritage Convention, <http://whc.unesco.org/>, Erişim tarihi: 5 Mart 2021

Usal, Ahmet, *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne Vergi Dairesi Başkanlığı, Edirne 2006, s.87.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir, *Eski Türklere Bahçe Sanatı ve Çiçek Sevgisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni, İstanbul 1956, s.48-56.

İnternet Kaynakları

URL 1- <https://www.islamicarchitecturalheritage.com/listings/fatih-camii-fatih-mosque/>
Erişim tarihi: 19 Mart 2021, 15.20

URL 2- T.C. Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi, <https://saglikmuzesi.trakya.edu.tr>, Erişim tarihi: 10 Mart 2021,16.00

Geleneksel Sürdürülebilir Yağmur Suyu Depolama Yöntemleri; Emine-Murat Cimrin Koçak Evi Sarnıcının İncelenmesi ve Yeniden Kullanımının Değerlendirilmesi

Elif Gizem YETKİN¹, Nilgün AKMAN²

Öz

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana en büyük gereksinimlerinden biri olan ve yeri hiçbir şey ile doldurulamaz olan su, yapılı çevrenin oluşumunda da büyük rol oynamıştır. Yerleşimler çoğunlukla suya yakın alanlarda kurulmuştur. Ancak her yörenin kendi gereksinimleri vardır ve yerleşimler oluşurken yaşayan toplulukların temel aldıkları noktalar değişiklik göstermiştir. Ama bu su ihtiyacının önemsenmediği anlamına gelmemektedir. Suyu olan ihtiyacın bu denli önemli olmasına rağmen su kaynağının olmayışı ya da su kaynağı bölgelerinde yaşam tehlikesi oluşması nedeniyle tarih boyunca tatlı su kaynaklarına uzak yerleşimlerde gelişmiştir. Temiz ve tatlı suya uzak olarak yerleşimi inşa etmiş toplumlar bu alandaki gereksinimlerini karşılamak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bunlardan en önemlisi yağmur suyu kullanımudur. Yüzyıllar boyunca temiz ve tatlı su kaynağı olarak kullanılan yağmur suyu gerek yapıların çatılarından gerekse düz alanlardan toplanarak sarnıçlarda biriktirilerek kullanılmıştır. Bu kullanıma “su hasadı” da denmektedir. Tarihi pek çok alanda yağmursuyu toplama sarnıçlarına rastlanmaktadır. Yağmur suyu hasadı, hem geçmişte hem de günümüzde en yaygın olarak kullanılan çevre dostu su elde etme yöntemlerinden biridir. Günümüzde de artan su ihtiyacı ve su kaynaklarının azalması nedeniyle su korunumu sağlamak için yağmur suyu hasadı yapabilecek benzer sistemler sürdürülebilirlik bağlamında yeni yapılan yeşil yapılarda su korunumu kapsamında uygulanmaktadır. Bu çalışmada ülkemizin önemli tarihi alanlarından biri olan ve tarihi su sistemleri ile büyük ilgi uyandıran Alanya Kalesi’nde bulunan Emine-Murat Cimrin Koçak evi sarnıç sistemi incelenmiş ve yeniden kullanım durumu hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Tarihi Yapılar, Sarnıç, Yağmursuyu Toplama Sistemleri, Alanya Kalesi.

Traditional Sustainable Rainwater Storage Methods; Investigation and Reuse Evaluation of Emine-Murat Cimrin Koçak House Cistern

Abstract

Water, which has been one of the greatest necessities of human beings since its existence and cannot be filled with anything, has also played a primary role in the formation of the built environment. Settlements are mostly established in areas close to water. However, each region has its own needs, and the bases of living communities differed as settlements were formed. But this does not mean that water needs are ignored. Although the need for water is so important, it has developed in settlements far from fresh water resources throughout history due to the lack of water resources or the danger of life in the water source regions. Societies that have built settlements far from clean and fresh water have developed various strategies to meet their needs in this area.

¹ Alanya HEP Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Antalya, Türkiye

² Alanya Belediyesi, Kültür Müdürlüğü, Antalya, Türkiye
İlgili Yazar/Corresponding author: gizemtelli@gmail.com

The most significant of these is the use of rain water. Rainwater, which has been used as a clean and fresh water source for centuries, was collected from the roofs of buildings and flat areas, and was used in cisterns. This use is also called "water harvesting". In many historical areas, rainwater collection cisterns can be found. Rainwater harvesting is one of the most widely used environmentally friendly water harvesting methods, both in the past and today. Similar systems that can harvest rainwater in order to provide water conservation due to the increasing need for water and the decrease in water resources are applied within the scope of water conservation in newly built green buildings in the context of sustainability. In this study, Emine-Murat Cimrin Koçak House cistern system in Alanya Castle, which is one of the most important historical areas of our country and attracts great attention with its historical water systems, was examined and an evaluation was made about the re-use situation.

Keywords: Historical Buildings, Cistern, Stormwater Collection Systems, Alanya Castle.

1. Giriş

Su insanlığın hayat kaynağı olarak tanımlanır ve tüm toplumlar suya olan bu ihtiyaca cevap olması için çeşitli su stratejileri geliştirmişlerdir. Bunlardan en etkin çözümlerinden biri sağlıklı bir su kaynağının yakınlarına yerleşmek ve yaşamı burada idame ettirmektir. Bir diğeri ise su kaynağının olmadığı ya da çok uzak olduğu bölgelerde yağmur suyunun toplanmasıdır. Yağmur suyu toplamada en kolay yöntem sarnıç sistemleri olmuştur. Sarnıç sistemlerinin neolitik çağ döneminden bu zamana kadar kullanıldığı bilinmektedir ve bu süreçte gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Sarnıçların yapım şekillerinde ve kullanım biçimlerinde buldukları coğrafya çok belirleyici bir unsur olmuştur. Ülkemizde sayısız sarnıç yapısı olduğu bilinmektedir. Basit kil alanlardan büyük yeraltı yapılarına kadar çok çeşitli yapım teknolojisi kullanarak inşa edilmiştir. Sarnıçlar su ihtiyacını karşılarken mevsimsel değişimlere bağlı yağmur yağışlarındaki dengesizliğin neden olduğu taşkınların engellenmesinde de büyük rol oynamıştır. Sarnıçların teknolojileri ve yönetim uygulamaları günümüz ve gelecek için su kaynaklarının sürdürülebilirliği açısından öneme sahiptir.

Neolitik Çağa kadar uzanan çok eski bir geçmişi olan sarnıçlar döneminin teknolojik gelişiminin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu sistemler çok kapsamlı hazırlanmış sistemlerdir. Kimi zaman bir evin özel su ihtiyacını karşılamak için kullanılmış, kimi zaman da bir yerleşimin tamamının su gereksinimini karşılamıştır.

Sarnıçlar yağmur suyu toplama uygulamalarının en önemlilerinden biridir. Bu sistemler yağmurun düştüğü yüzeylerdeki suyu toplar ve daha sonra bu suyu kullanılmak üzere depolanmasını sağlar. Her ne kadar bu sistemler eski bir gelenek olarak görülse de günümüzde sürdürülebilirlik çalışmaları kapsamında güncelliği artan bir teknolojidir.

Alanya ülkemizin tarihi çok eskilere dayanan bir yerleşim alanıdır. Özellikle Alanya Kalesi bölgesinde eski yerleşim izleri tarihin canlı kanıtları olarak varlığını sürdürmektedir. Alanya Kalesinde yapılan alan çalışmasında pek çok sarnıcın olduğu görülmüştür ve bazılarının halen kullanıldığı bilinmektedir. Bunlara önemli bir örnek olan Emine Cimrin Koçak evindeki sarnıç yapısı ve tekrar kullanımı açısından incelenmiş ve sarnıç yapılarının kullanımda olmasının olumlu olumsuz yönleri değerlendirilmiştir.

2. Geleneksel Yağmur Suyu Toplama Sistemleri

Hidrolojik döngüde bilinen ilk su formu olan yağmur suyu insanlığın birincil su kaynağıdır ve bu doğal kaynağın optimum şekilde kullanılması gerekmektedir. Yağmur suyun etkin

şekilde kullanımı için yağmur suyu hasadı yapılacak ve muhafazası sağlanacak sistemlerin oluşturulması gereklidir. Yağmur Suyu hasadı ve muhafazasının yokluğunda, tamamen ikincil su kaynaklarına bağımlı oluruz bu ikincil su kaynakları da: nehirler, göller ve yeraltı sularıdır (Efe, 2006, s.40).

Yerleşimler genellikle ikincil su kaynaklarına yakın alanlarda oluşmuş olsa da yeterli yağış alan bölgelerde de yağmur hasadı yapılarak oluşturulan su kullanım imkanları sayesinde bu alanlarda da yerleşimlerin geliştiği görülmektedir. Yağmur suyu toplayarak genel su ihtiyacının karşılanması için çeşitli sistemlerin kullanımı çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu sistemler birçok kültürde farklı yapı ve uygulama şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır (Hassan, 2016, s.213-222).

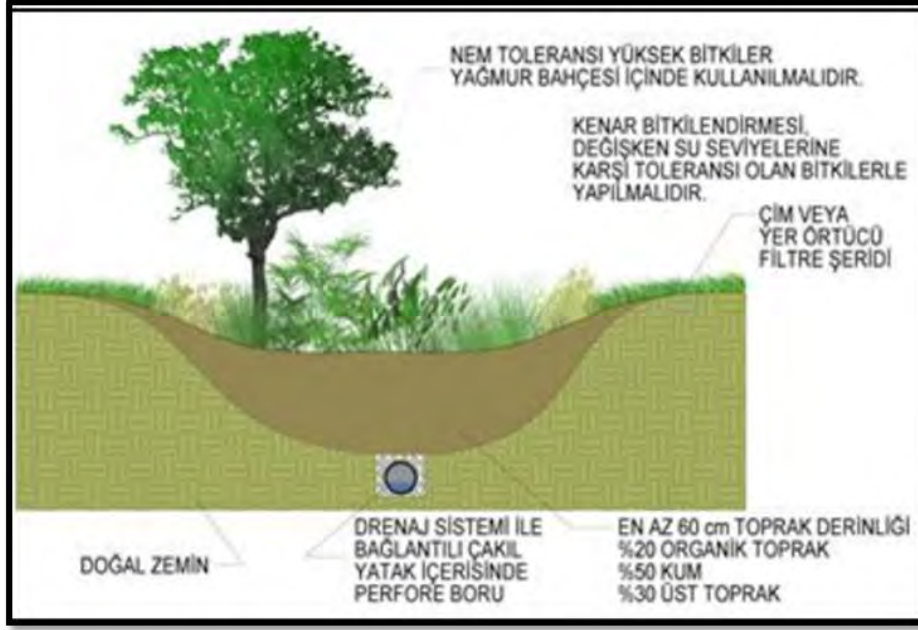
Yağmur suyunun çatılardan, açık araziden ahşap ve toprak (terrakotta) borular ya da su kanalları aracılığı ile yönlendirilerek yer üstü/ veya yer altı depolarda biriktirilmesi için yapılan çalışmalara 'Yağmur Suyu Hasadı' denir. "Yağmur suyu hasadı, sulamada ve evsel kullanımda sürdürülebilir olmayan yer altı suyu kullanımına alternatif olarak yağışla yüzey akışına geçen suyun biriktirilip kullanılması için geliştirilen yöntemlerin bütünüdür" (Tokuş ve Özdemir, 2017, s.7). Yağmur suyu hasadı yapmak ve gerekli alanlara su sağlamak için kullanılan yöntemler arasında yağmur bahçesi, yağmur hendekleri ve sarnıçlar bulunmaktadır.

2.1 Yağmur bahçeleri

Yağmur bahçeleri esasen yüzey ve yüzey altı su filtrasyon sistemleridir. Müftüoğlu ve Perçin (2015)'e göre yağmur bahçelerinde kullanılan sistem, yağmur suyunun yeryüzünden akıp gitmemesi, düştüğü yerde alt tabakalara sızdırılması, toprağın suyu sünger gibi emebilmesi temeline dayanan akılcı, stratejik ve kolay bir uygulamadır. Kum filtreleri gibi işlev görürler; bununla birlikte, kum filtreleri yağmur suyunun bir kum ortamından geçişi yoluyla su kalitesi arıtımı sağlarken, yağmur bahçesi sistemleri, kirleticileri gidermek ve yağmur suyu akış hacimlerini azaltmak için hem bitkileri hem de alttaki filtre topraklarını kullanır (Müftüoğlu ve Perçin, 2015, s.27-37). Şekil 1'de yağmur bahçelerinin uygulama kesit detayı görülmektedir.

Yağmur bahçelerine tipik olarak kısa süreli doyunluğa (yani 12-96 saat) ve ardından daha uzun kuraklık dönemlerine dayanabilen otlar, çalılar ve ağaçlarla dikilir. Bitki örtüsü, önemli yağmur suyu hacimlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olur, kirletici maddelerin uzaklaştırılmasını artırır, toprak sıkışmasını azaltır ve alana ekolojik ve estetik değer kazandırır (Bhattacharya,2015, s.30-38). Yağmur bahçelerinin faydaları şu şekildedir (Dietz ve Clausen, 2005, s.123–138).

- Yüzey akışıyla gelen yağmur sularının temizlenmesinde doğal filtre görevi yaparak suyu temizlemek ve yeraltı sularının beslenmesini sağlamak,
- Uygulandığı yere özgü flora ve fauna için uygun ortam oluşturmak ve biyolojik çeşitliliği arttırmak,
- Yağmur sularının etkin olarak kullanımını sağlamak,
- Drenaj çözümlerine ekonomik ve sürdürülebilir imkân sunmak,
- Ortamın nem dengesinin korunmasına yardımcı olmak,
- Yağmur suyunun yüzey akış hızını düşürerek, kontrollü olarak akmasını sağlamak, beraberinde getirdiği toprak kaybını önlemek,
- Araç yolları, yürüyüş yolları ve otoparklar gibi sert yüzeyli alanlarda istenmeyen su birikintilerini toplayıp yönlendirerek doğaya geri kazandırmak,
- Estetik bir görünüm oluşturmak.

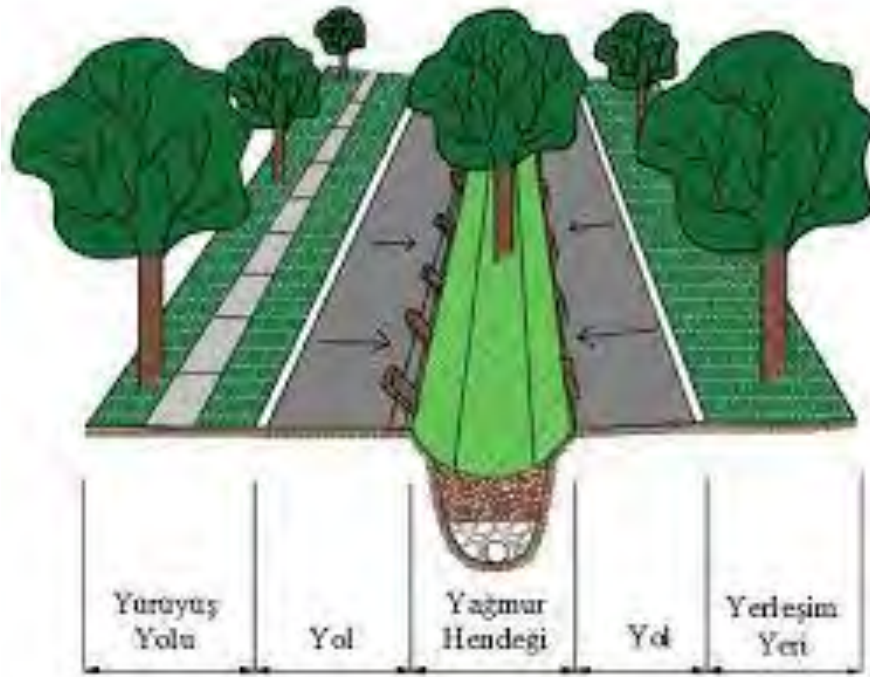

Şekil 1: Yağmur bahçesi (Karpuzcu, 2016).

Yağmur bahçelerinin yapımı dört aşamadan oluşmaktadır; bunlardan ilk aşama hazırlık, ikinci aşama yapım, üçüncü aşama dikim ve dördüncü aşama ise bakımdır. Yağmur bahçesi tasarlarken hazırlık aşamasında yapılacaklar sırasıyla yer seçimi, su taşıyan yüzeylerin belirlenmesi, toprağın test edilmesi ve bahçe boyutunun belirlenmesidir. Yapım aşamasında, su akışını tasarlama, toprağı kazma, taşma engelleme sınırı oluşturma, drenaj yapma, toprağı gübreleme ve toprak sermedir. Dikim aşamasında yapılacaklar, bitki seçimi, bitkilerin yerleştirilmesi ve malçlamadır. Son aşama olan bakım bölümünde ise, su akışı kontrolü, malç-toprak kontrolü ve bitki bakımındır. Yağmur bahçelerinde kullanılacak bitkilerin, doğal bitki örtüsünden ya da o bölgeye uyum sağlamış bitkilerden seçilmesi gerekmektedir. Yağmur bahçeleri kurulduktan sonra özellikle de doğru bitkiler kullanıldığında düşük bakım gerektirir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

2.2 Yağmur Hendekleri

Sürdürülebilir sistemlerden biri olan yağmur hendekleri, yağmur suyundan maksimum fayda elde edilmesi için kullanılan ve dolayısıyla yağmur suyunu taşıma, arıtma ve yüzeysel akış miktarını azaltma amacıyla inşa edilen bitki örtülü açık kanallardır. Bu hendekler; yüzeysel akış hızını yavaşlatarak erozyonu önlemekte, taşkın pik debisinin oluşma zamanı geciktirmekte, yüzeysel akışa geçen yağmur suyu miktarını ve taşkın pik debisini azaltmakta, yeraltı su seviyesini arttırmakta ve yağmur suyundaki kirletici maddelerin uzaklaştırılmasını sağlamaktadır. Bu faydaları ve geleneksel sistemlere göre daha ekonomik uygulamalar olmasından dolayı sürdürülebilirlik açısından yağmur hendeklerinin kullanımlarının yaygınlaştırılması tavsiye edilmektedir (Ünal ve Akyüz, 2017, s.71-82).

Şekil 2: Yağmur Hendekleri (Çetinkaya, 2019, s.22-23)

Yağmur hendekleri yerleşim bölgelerinde konutların çevresine ve bahçelere de inşa edilebilir. Bu alanlara inşa edilen yağmur hendekleri çatılardaki yağmur suyunun hasat edilmesini sağlar. Böylece çatılardan toplanan yağmur suyunun hendeğin içinde artılarak yeraltı suyuna karışması ve yeraltı su seviyesinin artırılması sağlanır. Yağmur hendeklerinin tarımsal su hasadı amacıyla kırsal bölgelerdeki kullanımları da yaygındır. Bu hendekler arazinin topografyasına göre eş yükselti eğrilerine paralel olarak kazılır ve yağmur suyunu depolayarak bu suyu yeraltına sızdırır. Böylece üzerinde bulunan gıda ormanının su ihtiyacını karşılar ve bu sayede tarımdan elde edilecek verimin artmasına yardımcı olur (Şekil 2).

2.3 Sarnıçlar

Çoğunlukla yer altında bulunan sarnıç yapıları, yağmur suyu toplama ve depolama amaçlı kullanılmaktadır. M.Ö. III. bin yılında kullanılmaya başlandığı düşünülen bu yapılar insanlık tarihinin her çağında su sistemleri içinde inşa edilmiştir. Özellikle yakınlarında su kaynağı olmayan yerleşim bölgelerinde tercih edilmiş bu yapılara antik kentlerde sıklıkla rastlanmaktadır.

Kent içinde lokasyonları ve döneminin mimari özelliklerine göre sarnıçlar farklılık göstermektedir. Çoğunlukla gösterişten uzak sade bir yapı olan sarnıçların yapıldıkları dönem ve buldukları coğrafyaya göre farklılıklar göstermektedir. Kapalı veya açık olarak inşa edilebilen sarnıçlar çoğunlukla yağmur suyunu toplamak amacı taşısada zaman zaman kaynak suyu biriktirmek içinde inşa edilmiştir. Arkaik ve Klasik çağlarda dairesel ve dikdörtgen tiptedir. Helenistik Çağ'da yaygın olarak armut biçimli ya da şişe tipi olarak adlandırılan tiplerde inşa edilmiştir Şekil 3'te iki farklı sarnıç tipine ait görseller verilmiştir.

Şekil 3: Girit'teki Helenistik sarnıçlar: (a) Lato kasabasında bulunan ve (b) oymalı sarnıç. Polyrrhenia kasabasındaki sarnıç (Yerli, 2019).

Roma Çağı'nda ise bir önceki dönemde kullanılan tiplerden çok uzaklaşmadığı fakat gelişen mimari ile kullanım amaçlarında çeşitlenme olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde kent merkezlerinde çokça rastladığımız nymphaeum olarak adlandırılan çeşme yapılarının sarnıçlardan beslendiklerini gösteren birçok örnek bulunmaktadır (Yerli, 2019).

Sarnıç sistemleri yüzyıllar içinde yapım şekli ve malzemesi olarak değişim gösterse de toplumların vazgeçilmez yapılarından biri olmuştur.

Roma İmparatorluğu döneminde yağmur sularının toplanması pek çok yeni şehrin zamanın en son teknolojilerini bünyesinde barındırmasıyla gelişti ve suyun kullanım kolaylığının sayesinde bu şehirler döneminin sanat ve bilim merkezleri haline geldi.

Sarnıçların tarihsel süreci teknolojik açıdan incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır;

- i. Tarih boyunca sarnıçlar, su kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlayarak insan yaşamı ve refahı için su temin teknolojisinin önemli bir parçası olmuştur;
- ii. Küçük ölçekli kullanımının yansira (su toplama sistemleri için sarnıçlar gibi) büyük ölçekli su tedarik projelerinin (su kemeri akışlarını depolamak için sarnıçlar gibi) bir bileşeni olarak birçok eski uygarlık tarafından kullanılmıştır;
- iii. Sarnıçların eski su teknolojileri tarihi eserler olarak değil, bugün ve gelecek için sürdürülebilir su teknolojileri için potansiyel modeller olarak görülmelidir;
- iv. Sarnıçlar gibi eski su teknolojileri, basitlik, kullanım kolaylığı ve karmaşık kontroller gerektirmemesi ile karakteristik özelliklere sahiptir ve bu da onları daha sürdürülebilir hale getirmektedir (Mays, Antoniou ve Angelakis, 2013, 735–742). Aynı zamanda bu sistemlerin bazılarının başarılı tasarımı ve işletilmesi ile önemli mühendislik başarısı olarak tarihe geçmiştir;
- v. Sarnıçlar, eski uygarlıklar tarafından su kaynaklarının sürdürülebilirliği için kullanılmış ve o zamandan beri kullanılmaktadır, ancak dünyanın gelişmekte olan birçok yerinde devam etmesine rağmen, günümüzün su temini amaçları için önemleri dünyanın gelişmiş bölgelerinde bir şekilde ortadan kalkmıştır (Eldem, 1954, s.25).
- vi. Eskiler, su güvenliğini, su tedarik sistemlerinin tasarımı ve inşasının kritik yönlerinden biri olarak görüyorlardı.

Tüm bu özellikleriyle sarnıçların günümüzde de kullanılabilir olması ya da yerini teknolojik olarak daha gelişmiş sistemlere bırakması gerekirken tam tersi bir uygulama

oluşmuş ve mevcut su kaynakları kontrolsüz şekilde kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir. Bilinmektedir ki dünyamızın temiz su kaynakları hızla tükenmekte ve yerine yenisinin konması imkânsız hale gelmektedir. Bu durumda yağmur suyundan faydalanma stratejileri geçte olsa gündeme gelmekte ve önemine vurgu yapılmaktadır.

Bu kapsamda ülkemizde de çok sayıda örneği bulunan sarnıç başta olmak üzere inşa edilen su yapılarına Alanya Kalesi'nde rastlanmıştır. Hem kalenin iç kısmında hem de çevresindeki konutlarda farklı sarnıç sistemleri tespit edilmiştir.

3. Geleneksel Alanya Evleri

Alanya genelinde günümüze kadar ulaşan, 19.yy sonu ile 20.yy başına tarihlendirilen geleneksel Alanya evlerinin bir kısmı Alanya Kalesi surları içinde Tophane ve Hisariçi mahallelerinde, bir kısmı da surların dışında şehir merkezi ve çevre mahallelerde yer almaktadır. İçlerinde üç katlı olanları bulunsa da geleneksel Alanya evleri çoğunlukla zemin ve birinci kattan oluşan alçak müstakil yapılardır. Eski Alanya evlerinin zemin katları depolama, hayvan barındırma ve servis mekânlarına ayrılmış bölümlerden oluşur. Evlerin birinci katı ise asıl yaşam alanı olarak kullanılmaktadır. Hayvanların ve servis mekânlarının bulunduğu ve Alanya'da "Gedey" olarak adlandırılan bu bölümden, günlük yaşamın sürdürüldüğü "Hayat" bölümüne ahşap ya da taş merdiven ile çıkılır. Zemin katta bulunan gedey adı verilen bu bölümde bazen hane halkı dışından gelen misafirlerin kalabileceği odalar da bulunur. Bazı evlerde bugün de izlerini gördüğümüz, "Hayat" ve "Gedey"i birbirinden ayıran açılır kapanır ahşap kapaklar bulunur.

Asıl yaşam alanının yer aldığı birinci katta; ortak yaşam alanı olarak kullanılan hayat (sofa); büyük içeri (ebeveyn yatak odası), küçük içeri (genç ebeveynlere ait yatak odası), çağnişir (başoda), mabeyn (kalabalık misafir ağırlamalarında kadınlara ait oturma odası), çardak, mutfak ve tuvalet mekânlarını birbirine bağlar (Şener,1984, s.11). Alanya Kalesi'nde yer alan geleneksel sivil mimarlık örneği evler Eldem'in tanımladığı Dış Sofalı Plan Tipi olarak adlandırılan plan özelliklerini taşımaktadır (Akman, 2019, s.65). Sofaya açılacak şekilde dizilen odaların her biri ayrı bir yaşam alanı hatta odayı kullananın evi – hanesi gibidir. Bu odalarda ocaklık ve yüklük bulunur. Yüklükler; yer yatakları, minder ve yorganın istiflendiği ahşaptan yapılmış dolaplardır. Bu ahşap dolabın içinde çoğunlukla bir gusülhane bulunur. Dolapların üstü açık ve ahşap korkulukla çevrelenmiştir ve buraya "Musandere" denir. Musandereler yüklüğün üstünde kışlık meyvelerin ya da kuru gıdaların saklanması işlevini de görür. Ayrıca evlerin taş duvarlı kısımlarında da taş duvarın içine yerleştirilmiş niş şeklinde dolaplar bulunmaktadır (Eldem, 1954, s.25).

Alanya Kalesi Tophane Mahallesi geleneksel evleri hakkında 1974 yılında Dr. Hasan Şener tarafından 13 geleneksel konut üzerine yapılan araştırmada bu konutların tümünde ortak ve belirgin mekânsal ayırım dikkat çekmiştir. "Yazlık dilim" ve "kışlık dilim" olarak adlandırılan mekân organizasyon özellikleri şu şekilde belirtilmiştir:

"Hayat, Çağnişir, Mabeyn, Küçük İçeri ve Çardak hacimleri manzara yönündeki dilimi "Yazlık Dilim", Ebeveyn Yatak Odası (Büyük İçeri), Mutfak ve bazen de Küçük İçeri hacimlerinin bulunduğu dilimi "Kışlık Dilim" olarak tanımlamak mümkündür (Şener,1984, s.11).

Alanya Kalesi'nin coğrafi yapısı evlerin plan tipini etkilemiştir. Hayat, Çağnişir, Mabeyn, Küçük İçeri ve Çardak manzara yönünde yer alan yazlık dilim içinde, Büyük İçeri, Mutfak ve bazen Küçük İçeri kışlık dilim içinde yer almaktadır. El yıkama(abdestlik) ve tuvalet(helâ) her iki dilimde de yer alabilmektedir (Şener,1984, s.11). Türk Evi plân tipinde hamamlar, bina planı içinde yer alırlar. Helâlar ise, en eski tiplerde ekseriya evin

haricindedirler. Evin içine alındıkları zaman sofanın ucuna veya bir ilâvesine yerleştirirler. Musluk da sofanın bir tarafına gelir (Eldem, 1954, s.25). Hamamlar evin içine alındığında ocağa ve suya yakın bir yere eklenir. Çoğu zaman mutfığa yakın bir bölme hamam olarak düzenlenir. Bazı evlerde abdestlik, helâ ve mutfığa bitişik gusûlhaneler görünürken çoğunlukla ebeveyn odalarında da müstakil banyolar bulunmaktadır (Akman,2019, s.65). Gusûlhane adı verilen bu küçük ıslak hacimler babanın abdest alması ya da yıkanması için düzenlenir. Bu düzenleme İslami bir zorunluluğu yerine getirmek için düşünülmüştür. İslami kurallara göre durgun suda yıkanılmadığından, küvet yerine dışarıdan taşınan su dökünerek yıkanılır (Kuban, 1995, s.118). Ev içinde yer alan sarnıç damı genellikle mutfak zemini olarak kullanılmaktadır. Su sarnıçtan ipe bağlanmış bir kova yardımı ile çekilir. Suyun sarnıçtan alınan ve sarnıç ağzı ya da sarnıç bacası olarak adlandırılan bu kısım genel olarak mutfakta ya da mutfığa yakın bir yerde bulunmaktadır (Akman,2019,67). Günümüzde kullanılan sarnıçlardan su hâlâ bu yöntemle alınır. Konyalı şöyle anlatır: Su, sarnıçtan kova ile alınır. Alâiyye'liler sarnıçlara tulumba kurulmasını hoş görmüyorlar. Su kova ile dövüldükçe durulur ve dinlenirmiş (Konyalı, 1946,s.245.).

Mutfaklar, fırınlar ev içinde olmadığı zaman kendiliğinden plan harici kalmakta ve dolayısıyla ev planı üzerine bir tesirleri olmamaktadır. Ev içinde oldukları zaman ise, alt kattadırlar ve bu sebepten dolayı yine plan tipi üzerinde tesirleri yoktur (Şener,1984, s.11). "Anıt Envanter Fişleri"nden derlenen bilgilerin ışığında manzara yönündeki dilim, genel olarak zemin katta ahşap dikmeli, üst katta ahşap karkas üzerine ahşap kaplama bazen de kırıktı sıvalı olarak oluşmuştur. Çatı genellikle eğimli alaturka kiremit örtülüdür. Diğer dilim, zemin ve üst katta taşıyıcı taş duvarlar (ahşap hatıllı, dışta sıvasız, içte sadece yaşam katında sıvalı) genellikle sıkıştırılmış killi toprak örtülü düz çatı(dam) olarak oluşmuştur (Şener,1984, s.11). Yapıların temel ve zemin kat duvarları, ahşap hatıllar atılarak moloz taş kullanılarak örülmüştür. Keski ile yontulan moloz taşların çevresi, cephelerde gelişigüzel yerleştirilmiş tuğla ve kiremit kırıkları ile doldurulmuştur. Manzara yönünde yer alan bölümlerde taşıyıcı ahşap dikmeler üzerine bağdadi çitelerin çakılıp sıvanması ile oluşturulmuş ahşap karkas strüktür olarak inşa edilirken, manzara yönünde olmayan mekânlarda zemin kattan gelen moloz taş duvar örgüsü devam ettirilmiştir.

Manzaraya bakan ahşap karkas üzeri sıvalı cephelerde, yöreye özgü demir parmaklıkları olan ahşap kapaklı pencereler bulunmakta ve çatı örtüsü alaturka kiremitli iken; manzara yönünde olmayan taş örgülü duvarlardaki pencereler daha az sayıda olup çatı örtüsü de toprak damdır.

Tarihi Yarımada'da su kaynaklarının kıt olması sarnıç kullanımını zorunlu kılmıştır. Yağmur suyu evlerin çatılarından, sur duvarlarının seyirdim teraslarından, bahçe duvarlarının üzerindeki oluklardan, açık arazide oluşturulan temiz su havzalarından derlenerek sarnıçlarda depolanmıştır.

Konut sarnıçlarının su tedariki yönteminde genel olarak evin kendi çatısı üzerine düşen yağmur suları, yağmur olukları aracılığıyla sarnıca yönlendirilmektedir. Hasat çatının bir bölümünden yapılmakta, çatı yüzeyine düşen yağışın bir kısmı sarnıca yönlendirilmekte böylece taşma riski ortadan kaldırılmaktadır (Akman, 2019, s.65).

4. Emine Cimrin Koçak Evi Sarnıç Sistemi

Alanya Kalesi tarihi boyunca yerleşim alanı olarak kullanılmıştır ayrıca bu alan Selçuklu döneminin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kale hem mimarisi hem de doğal güzelliği ile Akdeniz bölgesinin bir incisi gibi tarihi yarımadanın tepesine konumlanmıştır.

Uzun yıllardan beri yerleşim merkezi olarak kullanılan kaledeki yapıların pek çoğu günümüze kadar varlığını korumuştur. Alanya Belediyesinin bu alanda yaptığı başarılı restorasyon çalışmaları ve kale içindeki Kültür bakanlığının çalışmaları ile tarihi yarımada tüm yerleşim alanı ile korunmaya devam etmektedir.

Sayırsız konuta ev sahipliği yapan bu alanda döneminin teknolojilerinin de korunduğu görülmektedir. Bunlardan en dikkat çeken kalenin tüm yerleşim alanında bulunan sarnıçlardır. Hem toplu kullanım için hem de özel konut kullanımları için inşa edilmiş çok sayıda sarnıç bu alanda yer almaktadır.

Tarihi Alanya Yarımadası üzerinde yer alan sarnıçlar, konutlar, hamam yapıları, ibadethaneler ve kamu sarnıçlarının her birinde yer alan su iletim sistemi fiziki koşullara göre şekillenen pratik çözümler geliştirmiştir. Kayalık ve su kaynakları açısından zayıf bir yapıya sahip Tarihi Alanya Kalesi'nde günümüze kadar korunarak gelen su iletim sistemlerinin varlığı yüzey ve alan araştırmaları sırasında tespit edilerek kayıt altına alınmaktadır.

Öyle ki konutların belirlenmesinde sarnıç sistemlerinin keşifleri yapısal özelliklerini kaybetmiş konut alanlarının tanınmasında büyük önem taşımaktadır. Hatta şöyle denebilir kalede bulunan her küçük sarnıcın bulunduğu yerde bir konut vardır.

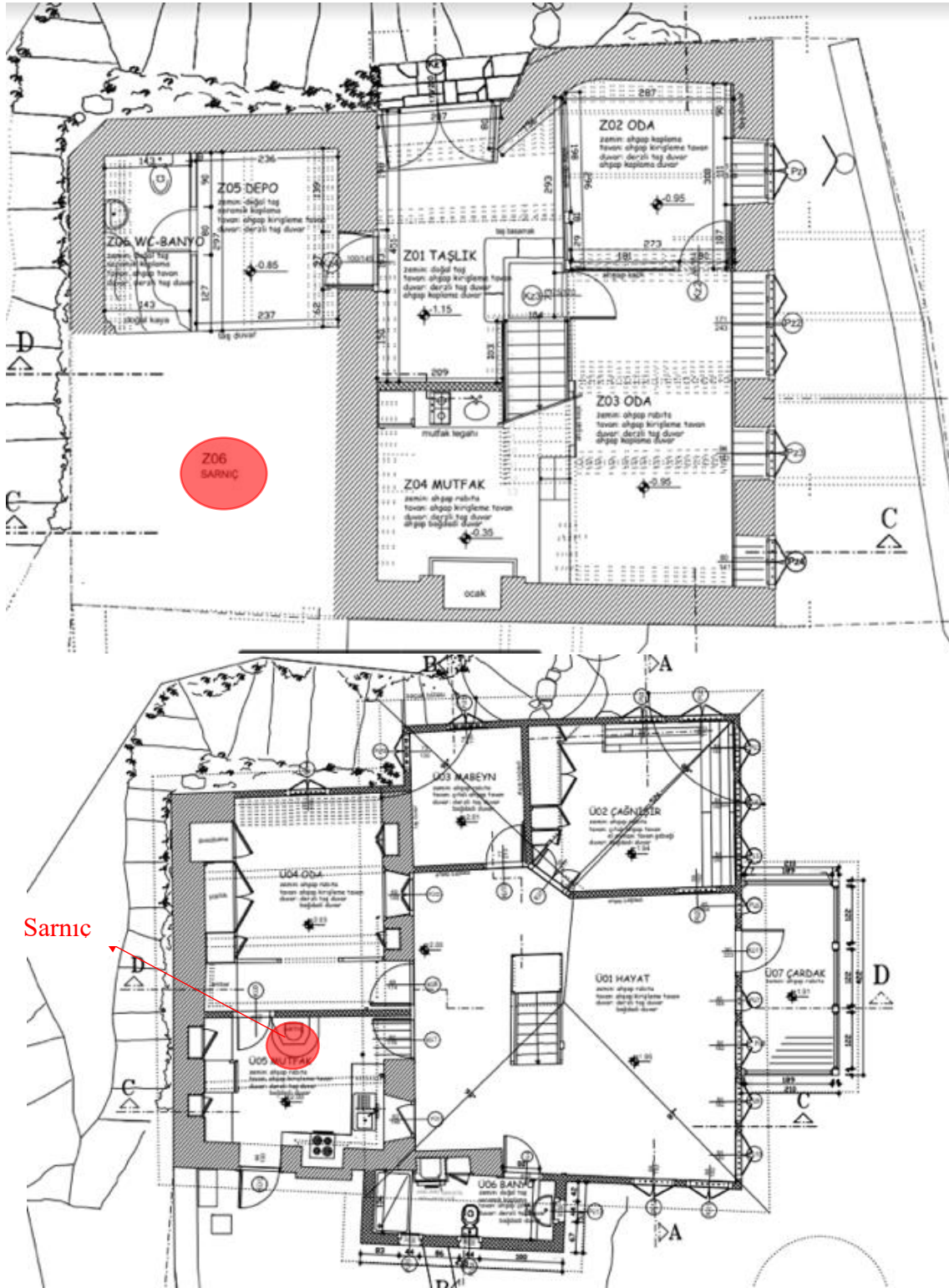
Bunlardan Emine-Murat Kocak Evi hem tarihi yarımada silüetine olan etkisi hem de özgün özelliklerini çoğunlukla korumasıyla diğer yapılar arasında dikkat çekmektedir. Şekil 4'de Emine-Murat Kocak Evi'nin restorasyon öncesi ve sonrası hali görülmektedir.

Şekil 4: Emine-Murat Kocak Evi'nin restorasyon öncesi ve sonrası hali (Koçak, 2016, s.312)

Konutlar içinde inşa edilmiş sarnıç sistemlerinden yakın zamanda restore edilerek kullanıma açılmış bir örneği Emine-Murat Kocak Evi'nde aktif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Restorasyonunun bizzat Mimar Emine Cimrin Koçak tarafından yapılan konut projesi başarılı bir restorasyon süreci geçirmiştir.

Tophane Mahallesi 295 ada 3 parsel 'de yer alan ve Kültür Varlığı olarak tescillenen Emine-Murat Koçak Evi günümüzde de işlevini sürdüren "Yağmur suyu Hasat Sistemi" ile geçmişin su izini geleceğe taşıması açısından önemli bir örnektir. Konuta ait planlar Şekil 5'de gösterilmiştir ve bu planlarda sarnıcın yeri açıkça görülmektedir.

Şekil 5: Emine-Murat Koçak Evi Planları ve Sarniç Sistemi (Emine Cimrin Koçak Restorasyon Projesi)

“Konut sarnıçlarının su tedarik yönteminde genel olarak evin kendi çatısı üzerine düşen yağmur suları, yağmur olukları aracılığıyla sarnıca yönlendirilmektedir. Hasat, çatının bir bölümünden yapılmakta, çatı yüzeyine düşen yağışın bir kısmı sarnıca yönlendirilmekte böylece taşma riski ortadan kaldırılmaktadır. Evlerin düz toprak dam yüzeyi ya da kiremit çatı yüzeyinin bir bölümünde çatı oluk sistemi oluşturulmaktadır.” (Akman, 2019, s.67).

“Yatay ve düşey yağmur olukları aracılığı ile çatıdan uzaklaştırılan sular ilk yağmurlarda sarnıçlara bırakılmaz. Öncelikle çatı yüzey temizliğinin sağlanması için bol yağışlı mevsim beklenir. Yağmur suyunun çatıdan sarnıca aktarımını sağlayan ahşap oluk çatının tamamından gelen suyu sarnıca vermez. Genelde sarnıcın bulunduğu taraftaki toprak dam yüzeyinden, ya da kiremit örtülü kısımdan su kontrollü olarak içeriye alınır” (Akman, 2019, s.65).

Emine-Murat Koçak Evi su İletim sistemi; kiremit çatı yüzeyinin bir tarafında oluşturulan metal oluk sistemi ile hasat edilerek evin mutfak bölümünde yer alan sarnıca yönlendirilmektedir. Bu sisteme ait çatı detayı ve oluk sistemi Şekil 6.'de görülmektedir.

Şekil 6: Emine-Murat Koçak Evi yağmur suyu toplama çatı detayı ve oluk sistemi (Fotoğraflar: Nilgün Akman)

Restorasyon sırasında sarnıç izolasyonu geleneksel yöntemler kullanılarak restore edilmiştir. Mutfak kısmında bulunan sarnıç ağızı ya da sarnıç bacası kullanılarak su, bir ipin ucuna bağlanan kova aracılığı ile çekilerek kullanılmaktadır. Alanya Kalesi yaşayanları sarnıç suyunun su motoru aracılığı ile çekilesini doğru bulmazlar. Sarnıç suyu kova ile çekilmelidir. İpin ucundaki su kovası su yüzeyine ulaştığında kova yukarı-aşağı çekilerek birkaç kez su yüzeyine vurulur. Buna kovanın suyu dövmesi denir. Böylece su yüzeyinde olduğu varsayılan tozların, suyun dibine çökeceği ve çekilen suyun temiz olacağına inanılır. Şekil 7’de sarnıcın konut içindeki görünümüne ait görsel bulunmaktadır.

Şekil 7: Emine-Murat Koçak Evi Sarnıç konut içi görüntüsü
(Fotoğraflar: Nilgün Akman)

Emine-Murat Koçak Evi'nin sarnıç sistemini evin sahiplerinden Emine Cimrin Koçak, "Evimizin en büyük zenginliklerinden biri de zemin katta bulunan ve ağızı mutfak (küçük içeri) mekânına açılan su sarnıcıdır. Bu su sarnıcı genel olarak iyi durumdaydı fakat sarnıca çatıdan su taşıyan sistem hasar görmüştü. Bu sistemi de onararak sarnıcımızı tekrar yağmur suyunu toplar hale getirdik. Evin tamamında taş duvarlar içinde bağlayıcı olarak toprak kullanılmıştı. Ancak sarnıç kireç, kiremit kırıkları ve tozları, doğal kum karışımından oluşan bir harçla yapılmıştı. Ardından da bu harcın daha ince olanı ile sıvanmıştı. Aslına uygun olarak onarımımızı tamamladık. Sarnıcı bugün mutfağımızın içinden bir kuyu gibi kullanabiliyoruz. Yaklaşık 27 ton su almakta ve Alanya'da yağmurlar başladığında Kasım ayında doluyor. Bu vakitten sonra yağın yağmurlar yaptığımız bir taşma borusu ile dışarıya, bahçeye akıyor. Böylesine bir su kaynağı bugün de yaygın olarak kullanılmalı diye düşünüyorum." şeklinde anlatmıştır (Koçak, 2016, s.302-320).

5. SONUÇ

Alanya Kalesi'nde bulunan konut sarnıçlarına ülkemizin pek çok yerinde rastlanmaktadır. Bu sistem temiz su kaynaklarının kullanımının azaltılmasında büyük ölçüde fayda sağlamaktadır. Tarihi yapılarda buldukları çağın gerekliliklerine uygun şekilde tasarlanana konut içi sarnıç sistemlerinin günümüzde de kullanılması gerekliliği son zamanlarda sürdürülebilir mimari kapsamında da üzerinde çok durulan bir konudur. Hali hazırda temiz su kaynakları bir şekilde konutlarımıza ve iş yerlerimize yani insanın kullanımının olduğu her alana kolaylıkla ulaşabilmektedir. Ancak son 10 yıllık su analizleri sonucunda temiz su kaynaklarının ömrünün artık sanıldığı kadar uzun olmadığı gözler önüne serilmektedir. Bu açıdan bakıldığında gri su kullanımının teşviki temiz su kullanımını azaltarak temiz su kaynaklarının ömrünü arttırabilecektir.

Emine-Murat Koçak Evi'nin sarnıç sistemi yağmur suyu kullanımını günümüzde de devam ettirmesi açısından değerlendirildiğinde çok önemlidir. Hem tarihi yapılardaki bu teknolojilerin yeniden kullanılabilir olması açısından hem de konut içi gri su kullanımının

günümüz teknolojileriyle birleştirilerek yeni yapılacak yapılarda kullanımına olanak sağlayacak sistemlere örnek olması açısından yol gösterici olarak değerlendirilebilir.

Hiç kuşkusuz gri su sistemleri yeni yapılarda sürdürülebilir mimari kapsamında kullanılmaktadır. Bu sistemler gerek yeşil bina değerlendirme sistemleri gerek yeşil bina destekleyici kurumlar tarafından son derece önem verilen ve desteklenen bir uygulamalardır. Su toplama sistemleriyle konut içinde depolanan gri su bahçe sulamada ve tuvaletlerde kullanıma oldukça uygundur. Gün içindeki kullanım oranlarına bakıldığında sadece bu iki alanda bile kullanılan gri su temiz su kaybının büyük ölçüde önünde geçebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında gri su sistemleri teşvik edilmeli ve özellikle yerel yönetimlerin imar yönetmeliklerinde gri su kullanımı ile ilgili zorunlukların oluşturulması gereklidir.

Bu çalışma alan çalışması ile belirlenen sarnıç sisteminin yeniden kullanımına dikkat çekmek ve yeni yapılarda günümüz teknolojisine uygun benzer uygulamalar için araştırma alanı oluşturmayı hedeflemiştir.

KAYNAKLAR

Akman, N. (2019), Tarihi Alanya Kalesi'nde Su: Elde Edilmesi ve Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, AlanyaHEP Üniversitesi, s.65, Antalya.

Bhattacharya, S., (2015), Traditional water harvesting structures and sustainable water management in India: A socio-hydrological review. *International Letters of Natural Sciences*, s.30-38.

Çetinkaya, A., (2019), "Sürdürülebilir Yağmur Suyu Depolama Yöntemleri: Muğla Yöresi Kırsal Sarnıçlarının Araştırılması ve Msk Merkez Yerleşkesi İçin Alternatif Çözüm Önerilerinin Geliştirilmesi", Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Muğla, s.22-23.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Dairesi Başkanlığı, (2018), Yağmur Bahçesi Hazırlama Klavuzu, web sitesi, http://www.cevresehir.kutuphanesi.com/assets/files/slider_pdf/dG8NBCmfp8Dh.pdf. Erişim Tarihi: 12.03.2021.

Dietz, M., Clausen, J., (2005), A Field Evaluation of Rain Garden Flow and Pollutant Treatment, Water, Air, and Soil Pollution volume 167, s.123–138.

Efe M., (2006), Atıksu ve yağmur suyu toplayıcı sistemlerinin tasarımı ve işletilmesinde kullanılan bilgisayar destekli modellerin değerlendirilmesi ve bir örnek uygulama, Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s.40.

Eldem, S. H., (1954), Türk Evi Plan Tipleri, İstanbul, s.25.

Hassan, I. (2016). Rainwater Harvesting- an alternative water supply in the Future for Pakistan. *Journal of Biodiversity and Environmental Sciences*, 8(6), 213-222.

Karpuzcu, E., (2016), Sürdürülebilir Kentsel Drenaj Sistemleri (SKDS), Web sitesi, <http://www.ekolojika.com/surdurulebilir-kentsel-drenaj-sistemleri-skds/>. Erişim Tarihi: 25, 04, 2021.

Koçak, E. (2016), Mimarın Kendi Evi: 150 Yaşında Bir Alanya Evinin Restorasyon Serüveni, *Ahşap Yapılarda Koruma ve Onarım Sempozyumu 4*, s.302-320, İstanbul.

Konyalı, İ.H. (1946), *Alanya (Alâiyye) Tarihi*, İstanbul, Ayaydın Basımevi, s.245.

Kuban, D. (1995) *Türk "Hayat"lı Evi*, İstanbul, MTR Yayıncılık, s.118

Mays, L., Antoniou, G.P., and Angelakis, A.N. (2013). History of water cisterns: legacies and lessons. *Water* 5 <https://doi.org/10.3390/w5041916>.

Mays, L.W., (2013), Use of cisterns during antiquity in the Mediterranean region for water resources sustainability. *Water Sci. Technol. Water Supply* 2013 (13): 735–742.

Müftüoğlu, V., & Perçin, H. (2015). Sürdürülebilir Kentsel Yağmur Suyu Yönetimi Kapsamında Yağmur Bahçesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(11), s.27-37.

Şener, H. (1984) *Alanya'da Geleneksel Konutlar*, İstanbul, Fak Baskı Atölyesi, s.11

Tokuş, C. M. ve Özdemir, G. (2017). Yağmur Hasadı Uygulamalarına Giriş Rehberi: İklim Değişikliğine Uyum Kapsamında Bir Çözüm Önerisi, *Peyzaj Araştırmaları Derneği*, s.7, Ankara.

Ünal, U., & Akyüz, D. E., (2017), Sürdürülebilirlik A ısından Yağmur Hendekleri, *Academia Journal of Engineering and Applied Sciences*, *Akademia Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, s.71-82.

Yerli, G., (2019), *Assos Su Yönetimi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Mobil Konutlarda Suyun Etkin Kullanımının Su Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi

Seda SOLAKOĞLU¹, Gözde ÇAKIR KIASIF^{2*}

Öz

Sanayi Devrimiyle birlikte kaynakların savurganca kullanılması sonucu ortaya çıkan çevresel sorunlara bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı yapı teknolojilerinin gelişmesi ve kullanıcı ihtiyaçlarının evrilmesi ile sürdürülebilir mimari alanında da önemini ortaya koymuştur. Mobil konut kavramı ise sürdürülebilir tasarım anlayışını bünyesinde barındıran, çevreci, doğa ile bütünleşmeye imkan veren, taşınabilir, esnek-değişebilir-dönüştürülebilir bir konut tipi olarak günümüzde belli bir kesim tarafından tercih edilmektedir. 21.yüzyıldan bu yana kontrolsüz nüfus artışı ve akabinde artan su talebine karşı suyun kısıtlılığı, yanlış kullanılması ve doğru yönetilememesi sonucunda su krizleri yaşanmaya başlamıştır. Bu durum yapılarda da suyun etkin kullanımının önemini ortaya çıkarmıştır. Çalışmanın amacı, su yönetimi açısından mobil konutlarda su etkin stratejiler ve yöntemlerle ciddi su tasarrufları elde edilebileceğini ortaya koymaktır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca ilgili kurum ve bakanlıklarca bu konu ile ilgili ortaya konan raporlar incelenerek Türkiye'nin Su potansiyeli, su kaynakları, su politikaları ve su verimliliği üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda klasik bir mobil konut ile su etkin sistemlerle donatılmış bir mobil konuttaki yıllık su tüketimi karşılaştırılmıştır. Dört kişilik bir ailenin su tüketiminde 229631 litre su tasarrufu elde edilebileceği ortaya konup su yönetimi açısından önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su Yönetimi, Su Etkinliği, Mobil Konutlar

The Importance of Effective Use of Water in Mobile Homes in terms of Water Management

Abstract

The concept of sustainability, which emerged as a solution to the environmental problems that emerged as a result of the wasteful use of resources with the Industrial Revolution, has also revealed its importance in the field of sustainable architecture with the development of building technologies and the evolution of user needs. The concept of mobile housing, on the other hand, is preferred by a certain group of people today as a portable, flexible-changeable-transformable housing type that incorporates a sustainable design concept, is environmentally friendly, allows integration with nature. Since the 21st century, water crises have arisen as a result of the uncontrolled population growth and the consequent increase in water demand, as a result of the limitation, misuse and improper management of water. This situation has revealed the importance of effective use of water in buildings. The aim of the study is to reveal that serious water savings can be achieved with water efficient strategies and methods in mobile homes in terms of water management. In the study, a literature review was made as a method. In addition, studies on Turkey's water potential, water resources, water policies and water

¹ Haliç Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

² Haliç Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye

Bu çalışma, Haliç Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Programında tamamlanan "Su Yönetimi Kapsamında Mobil Konutlarda Suyun Etkin Kullanılmasının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. İlgili yazar/Corresponding author: gozdecakir@halic.edu.tr

efficiency were carried out by examining the reports prepared by the relevant institutions and ministries on this subject. In this context, annual water consumption in a conventional mobile home and a mobile home equipped with water efficient systems was compared. It has been revealed that 229631 liter of water can be saved in the water consumption of a family of four and its importance in terms of water management is mentioned.

Keywords: Water Management, Water Efficiency, Mobile Homes

1. Giriş

İnsanoğlu varoluşun başından bu yana doğal koşullarla mücadele etmiştir. Hayatta kalabilmek amacıyla yapılan ilk binalar taşınabilir konutlar ve geçici sığınaklar olmuştur. Bu anlamda, insanlık tarihinde hareketli yapıların ilk tasarımı, doğal koşullara karşı savaştan insanların geçici konaklama birimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür yapıların temel unsuru; dış hava şartlarından ve etraftaki tehlikelerden koruması yönünde olmuştur. Göçebe kültürün etkisiyle barınma ve korunmanın yanı sıra taşınabilen hareketli evlere ihtiyaç duyan insan toplulukları ilk mobil konutların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İlk mobil yapıları meydana getiren insanlar mobilitenin ve konut için konumun öneminin farkında olmuşlardır.

Son yıllarda küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunu, ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerini net bir şekilde hissettirerek sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Gelişen teknolojiyle birlikte kaynakların savurganca kullanılmasından dolayı ortaya çıkan küresel ısınma sorunu akabinde buzulların erimesi, deniz seviyesinin artması, erozyon, sel, biyolojik çeşitliliğin azalması, kuraklık ve tatlı su kaynaklarının tahribatı gibi çevresel felaketlere neden olmuştur (Kadioğlu, 2007; Çakır, 2012: 455). Bu sorunlarla mücadele edebilmek adına devletlerarası bazı protokoller ve anlaşmalar imzalanarak sektörel kısıtlamalar getirilmiştir. Yapı sektörü de enerjiyi, suyu ve malzemeyi kontrolsüzce tüketen ve çevresel sorunlara neden olan baş sektörlerden biri olduğu için sürdürülebilir teknolojileri benimsemek durumunda kalmıştır. Özellikle dünyada çok kısıtlı bir oranda bulunan tatlı su kaynaklarının korunumu ve verimli kullanımı, sağlıklı bir çevrede yaşayabilmek adına hayati bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda yapıların tüm yaşam döngüleri boyunca suyu etkin kullanabilmesi sürdürülebilirlik ve su yönetimi adına çok önemli bir husustur.

Birleşmiş Milletler Dünya Su konseyi (UNCWW), Dünya Kaynakları Enstitüsü (IWR) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kuruluşlar su ile yapmış oldukları araştırmalarda 1950'lerde sadece birkaç ülkenin su sıkıntısı yaşadığını, 1990'larda ise bu oranın çok hızlı ve kontrolsüzce artarak 26 ülkede su sıkıntısının yaşandığını ortaya koymuşlardır. Ne yazık ki yeterli önlemlerin alınmaması halinde 2050 senesinde dünya nüfusunun 2/3'ünün ciddi su sıkıntısı çekeceği ve 66 ülkede su krizlerinin yaşanacağı öngörülmektedir (URL-1). Küresel ısınma, yanlış ve kontrolsüz su tüketimi sonucu kullanılabilir su kaynaklarının kademeli olarak azalması küresel gündemde su sorununu ilk sıraya taşımaktadır. Su yönetimi kapsamında tarımsal, endüstriyel ve evsel kullanım için su kaybını önleme, verimli su kullanımı ve havzadaki su kaynaklarının geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir (Aküzüm ve Çakmak, 2008:67). Yapı sektörü suyun etkin kullanımı adına yağmur sularını ve gri suları değerlendirerek, doğal peyzaj uygulamalarına tasarımlarında bol bol yer vererek ve su etkin ekipman kullanarak yıllık bazda ciddi su tasarrufu elde edebilmektedir.

Çalışma kapsamında mobil konutlarda su etkin sistemler ele alınarak yıllık bazda ne kadar tasarruf elde edileceği ortaya irdelenecektir. Çalışmanın amacı mobil konutların

klasik sistemler yerine su etkin sistemlerle donatılmasının su yönetimi açısından önemini ortaya koymaktır. Ayrıca mobil konutlarda kullanılan sistemler diğer yapı türleri içinde benzerlikler göstermekte ve uygulama alanı bulmaktadır. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması yapılarak önemli indekslere sahip yayınlar taranmış ve güncel sempozyum-kongreler takip edilerek konu ile ilgili bildiriler incelenmiştir. T.C. Kalkınma Bakanlığının On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) - Su Kaynakları ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporunda Türkiye'nin su potansiyeli, su kaynakları, su politikaları, sektörel kullanımlar, su kalitesi, su verimliliği ile ilgili konular araştırılarak yapı sektörünün yapabilecekleri ve üzerine düşen sorumlulukları ele alınacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Su yönetimi ve Türkiye'nin mevcut durum analizi

Su yönetimi, su kaynaklarının planlı gelişimi, dağıtımı ve kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Su yönetimi, evsel, tarımsal ve endüstriyel su kullanımının yanı sıra su kalitesi, atık su kullanımı, su hukuku, sağlık ve uluslararası hukuk gibi birçok alanı kapsamaktadır. Gıda güvenliğini sağlamak, günümüz ve gelecekteki ihtiyaçları karşılamak adına birçok ülkede entegre yönetim yaklaşımı benimsenmektedir. Su kaynaklarının sadece fiziksel değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri de içeren bir perspektifte ele alınması gerektiği netlik kazanmıştır. Entegre yönetimin temeli, suyun bir doğal kaynak aynı zamanda kullanım kalite ve miktarına göre değişebilen bir olgu olarak kabul edilmesidir. Su kayıplarının önlenmesi, suyun verimli kullanılması, yeni su tasarrufu teknolojilerinin uygulanması ve su tüketen sektörlerde havza düzeyinde su kaynaklarının geliştirilmesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Aküzüm ve Çakmak, 2008: 68). Su krizine çözüm bulabilmek adına Avrupa Birliği sürdürülebilir su politikaları üzerine çalışmalar yürütmüş ve Su Çerçeve Direktifi (SÇD) ile 2000 yılının sonunda havza bazlı yönetim yaklaşımının doğru olduğunu savunmuştur. Bu direktife göre su kaynaklarının miktar ve kalite bağlamında korunup kontrol edilmesinin önemine değinilerek tüm paydaşların aktif katılımı ile yüzeysel ve yeraltı sularının iyileştirilmesi hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 6).

Dünyadaki toplam su miktarının %97,5'ini okyanus ve denizler oluşturmaktadır. Buzullar ve tuzlu yeraltı sularını da çıkardığımızda güvenli tüketebileceğimiz tatlı su kaynakları %2,5 gibi kısıtlı bir oranda kalmaktadır (Yılmaz, 2015: 63). Bunun yanında artan nüfus, küresel ısınma gibi sorunlar ve tatlı su kaynaklarının dünyadaki dengesiz dağılımı neticesinde ülkelerin su politikaları ve suyun doğru yönetilebilmesi büyük önem arz etmektedir.

Ülkemizdeki toplam yıllık su akımının yarısına yakını 25 havzanın beşinde (Fırat, Dicle, Doğu Akdeniz, Doğu Karadeniz ve Antalya) bulunmaktadır. Bu beş havzanın dışında kalan 20 havza, toplam su akışının kalan diğer yarısını paylaşmaktadır (Çizelge 1). Fırat ve Dicle havzalarının oranı tek başına toplam akışın yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır (Usta, 2016: 2). Bu durum suyun havzalara dağılımında eşitsizlik olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan, havzaların akışı ile hizmet ettikleri nüfus arasında bazı dengesizlikler de bulunmaktadır. Örneğin, toplam nüfusun %28'ine ev sahipliği yapan Marmara havzası, toplam akışın yalnızca %4'üne sahiptir. Benzer şekilde Sakarya, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Konya Kapalı Havzası, Kızılırmak gibi havzalarda akış miktarı ile hizmet verilen nüfus arasındaki oran açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum havzalarda su kullanımını etkilemekte ve su kıtlığına neden olmaktadır (URL-2).

Çizelge 1. Türkiye'deki Havzalara Göre Yıllık Ortalama Su Potansiyelleri – 2019 (URL-2)

Havzalara Göre Yıllık Ortalama Yüzeysuyu Su Potansiyeli (2019) (m ³ /s)					Havzalara Göre Yıllık Yeraltısuyu Potansiyeli (2019) (m ³ /s)			
Havza No	Havzanın Adı	2019			Havza No	Havza Adı	2019 (hm ³ /yıl)	
		Havza Yağışalanı (km ²)	Ortalama Yıllık Akış (km ³ /***)	Potansiyel İştirak Oranı (%)			Yeraltısuyu Beslenimi	Yeraltısuyu İşletme Rezervi
01	Meriç Ergene	14.486,0	1,7	0,9	1	Meriç - Ergene	507,7	498,2
02	Marmara	23.074,0	7,4	4,0	2	Marmara	241,7	210,7
03	Susurluk	24.319,0	5,0	2,7	3	Susurluk	780,4	585,9
04	Kuzey Ege	9.861,0	2,0	1,1	4	Kuzey Ege	289,4	212,9
05	Gediz	17.137,0	1,8	1,0	5	Gediz	1155,9	866,9
06	Küçük Menderes	6.963,0	0,6	0,3	6	Küçük Menderes	179,2	179,2
07	Büyük Menderes	25.960,0	3,0	1,6	7	Büyük Menderes	1045,4	761,5
08	Batı Akdeniz	20.956,0	6,5	3,5	8	Batı Akdeniz	473,2	316,7
09	Antalya	20.249,0	12,9	7,0	9	Antalya	1164,7	576,3
10	Burdur Göller	6.294,0	0,2	0,1	10	Burdur Göller	106,4	89,5
11	Akarçay	7.995,0	0,4	0,2	11	Akarçay	345,4	345,4
12	Sakarya	63.303,0	6,5	3,5	12	Sakarya	2197,1	1545,2
13	Batı Karadeniz	28.855,0	10,8	5,8	13	Batı Karadeniz	641,2	607,6
14	Yeşilirmak	39.595,0	7,0	3,8	14	Yeşilirmak	907,2	872,8
15	Kızılırmak	82.181,0	7,0	3,8	15	Kızılırmak	2003,1	1762,9
16	Konya Kapalı	49.930,0	2,4	1,3	16	Konya Kapalı	2597,0	2023,0
17	Doğu Akdeniz	21.150,0	7,6	4,1	17	Doğu Akdeniz	96,5	70,5
18	Seyhan	22.035,0	6,2	3,3	18	Seyhan	838,8	749,9
19	Asi	7.886,0	1,8	1,0	19	Asi	393,2	289,5
20	Ceyhan	21.391,0	7,7	4,2	20	Ceyhan	985,3	533,5
21	Fırat - Dicle	176.143,0	56,3	30,4	21	Fırat - Dicle	4994,8	3763,7
22	Doğu Karadeniz	22.846,0	16,4	8,9	22	Doğu Karadeniz	490,9	490,9
23	Çoruh	20.248,0	7,0	3,8	23	Çoruh	30,0	20,0
24	Aras	27.775,0	4,5	2,4	24	Aras	388,5	294,4
25	Van Gölü	17.861,0	2,6	1,4	25	Van Gölü	179,2	148,2
Toplam		778.493	185,37	100	Toplam		23032,3	17815,3

Ülkemiz, kişi başına düşen 1366 m³ kullanılabilir su miktarı ile su kısıtı (su baskısı) bulunan ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Türkiye 112 km³'lük kullanılabilir su potansiyeline sahiptir. Mevcut tüketim ise 54 km³ ile bu tutarın %48'i kadardır. Bu tutarın 39 km³'ü yerüstü sularında, 15 km³'ü ise yeraltı sularından sağlanmaktadır. Suyun sektörler arası dağılımına bakıldığında ise 40 km³ (%74) ile tarımsal sulama, 7 km³ (%13) ile yeme-içme-evsel faaliyetler diğer 7 km³ (%13) ile endüstriyel faaliyetler yer almaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı-2.Ormancılık ve Su Şurası,2017: 27; Çakır Kiasıf, 2020: 102).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2018 Belediye Su İstatistikleri raporunda içme ve kullanma suyu şebekelerinden 6,2 milyar m³ su çekildiği görülmektedir. Bu suların %39,9'u barajlardan, %28,1'i kuyulardan, %18,4'ü kaynaklardan, %9'u akarsulardan ve %4,6'sı göl, gölet ve denizlerden temin edilmiştir. Bu suyun 3,6milyar m³'ü konvansiyonel, gelişmiş ve fiziksel arıtma ile artırılmıştır. İçme ve kullanma suyu şebekesinden kişi başı günlük ortalama 224 lt su çekildiği görülmüştür (Çizelge 2) (URL-3).

Çizelge 2. Belediye Su İstatistikleri - 2018 (URL-3)

Belediye su göstergeleri, 2016, 2018	2016	2018
Toplam belediye sayısı	1 397	1 399
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen belediye sayısı	1 394	1 397
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilen nüfusun toplam belediye nüfusuna oranı (%)	98,2	98,6
İçme ve kullanma suyu şebekesi için çekilen toplam su miktarı (milyon m ³)	5 839	6 193
İçme ve kullanma suyu şebekesi için çekilen suyun kaynaklarına göre dağılımı (%)		
Baraj	44,8	39,9
Kuyu	26,8	28,1
Kaynak	17,1	18,4
Akarsu	9,5	9,0
Göl/gölet/deniz	1,8	4,6
İçme ve kullanma suyu şebekesi ile dağıtılan su miktarı (milyon m ³)	3 733	4 045
İçme ve kullanma suyu arıtma tesislerinde arıtılan su miktarı (milyon m ³)	3 350	3 574
Kişi başı çekilen günlük ortalama su miktarı (litre/kişi-gün)	217	224

2.2. Sürdürülebilir yapı tasarımında suyun etkin kullanımı

Küreselleşme ile birlikte gerçekleşen kontrolsüz nüfus artışı, küresel ısınma, çevre kirliliği, bilinçsiz kaynak tüketimi gibi nedenlerle dünyanın birçok bölgesinde yoğun su sorunları yaşanmaya başlanmıştır. Sektörel su tüketim oranlarına bakıldığında yapı sektörünün de ciddi bir pay aldığı görülmekte ve su tasarrufu sağlayan stratejilerin uygulanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilirlikte, sürdürülebilirlik bilincinin ve sürdürülebilir tüketim hareketinin elde edilmesi çok önemli bir husustur. Sürdürülebilir tüketim hareketi, tüketim davranışlarını farklılaştırma ve tüketim seviyesini düşürme ile mümkün olmaktadır (Karalar ve Kiracı, 2011:68; Schaefer ve Crane, 2005:78). Sürdürülebilir yapı ilkelerinden biri olan kaynakların etkin kullanımında enerji, malzeme ve doğal alanlar gibi suyun da etkin kullanılması amaçlanmaktadır. Yapılarda suyun etkin kullanımı 4 ana yöntem ile ele alınmaktadır (Sev, 2009:39). Bunlar;

- Geri dönüşüm ve yeniden kullanma
- Yağmur suyu toplama
- Doğal peyzaj uygulamaları
- Su tüketiminin azaltılması (Düşük debili, basınçlı armatürler, akıllı –susuz rezervuarlar, biyokompoze tuvaletler, vb.)

olarak sınıflandırılmaktadır.

Geri dönüşüm ve yeniden kullanma, yapılardaki gri suların değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Evsel atık sulardan lavabo, duş ve küvetten gelen kirlilik oranı en düşük oranda olan suyun bir depoda toplandıktan sonra arıtılıp tekrar kullanılmasıyla ciddi su tasarrufları elde edilmektedir. Bazı durumlarda mutfaktan ve çamaşır makinesinden atılan su da gri su olarak değerlendirilebilmektedir. Bu geri kazanılan sular çevre temizliğinde, bahçe sulamada, rezervuarlarda, çamaşır yıkama gibi işlerde kullanılabilir (Karahan, 2009:1157). Gri suların geri dönüştürülerek tekrar kullanılabilmesi için sihi tesisatın ona göre düzenlenmesi gerekmektedir. Böylelikle şebeke suyu dağıtım hatlarındaki yoğunluğun azaltılması ve yüksek su tüketiminin önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

Yağmur suyu toplama işlemi yapıların çatısına veya sert zeminine düşen suların toprak altında veya bodrum katındaki bir depoda toplanması ve arıtılması esasına

dayanmaktadır. Özellikle yıllık yağış miktarı yüksek olan bölgelerde yağmur sularının toplanıp değerlendirilmesi ciddi su tasarrufları elde edilmesini sağlamaktadır. Yağmur suları, gri suların kullanıldığı tüm alanlarda alternatif bir su kaynağı olarak kullanılabilir. Özellikle havaalanlarında, askeri bölgelerde, stadyumlarda, turizm yapılarında ve çatı alanı büyük olan binalarda yağmur sularının toplanarak değerlendirilmesi ile suyun korunumu adına büyük kazançlar elde edilmektedir. Birçok ülkede yağmur suları toplanıp kullanım suyu olarak tüketilerek ana şebekeden su temini alt sınırlara çekilebilmektedir. Ayrıca birçok ülkede yağmur suyu kullanımı farklı teşvik ve yasalarla desteklenerek yaygınlaştırılmaktadır (Şahin ve Manioğlu, 2011:529).

Yapıların çevresinde, çatıda veya cephede doğal peyzaj uygulamalarına yer verilmesi suyun korunumu açısından büyük önem arz etmektedir. Yerel ve endemik bitki tercihi ile hem bölgeye daha yüksek adaptasyon sağlanmakta hem de ek bir sulamaya ihtiyaç duyulmadan yağmur suları yeterli gelmektedir. Sulamanın gerekli olduğu durumlarda ise sprinkler sulama başlıklarıyla suyun etkin kullanımı sağlanmaktadır (Sev,2009: 43).

Yapılarda su tüketiminin azaltılmasında suyu tasarruflu kullanan rezervuarların, biyokompoze tuvaletlerin, susuz pisuarların, fotoselli-düşük debili-basınçlı armatürlerin tercih edilmesinin önemi büyüktür. Basınçlı su armatürleriyle %30'lara varan su tasarrufu elde etmek mümkündür. Ayrıca vitrifiye seçiminde susuz pisuarlar ve biyokompoze tuvaletler ile hem su etkinliği sağlanmakta hem de şehir şebekesinin arıtma yükü hafifletilmektedir (Sev,2009: 43). Rezervuarlarda yağmur sularının ve gri suların kullanılmasının dışında ihtiyaca göre farklı kapasitelerde su boşaltımına imkan tanıyan modellerin tercih edilmesiyle ciddi oranda suyu kurtarmak mümkün olmaktadır.

2.3. Mobil konut tasarımı ve sıhhi tesisat sistemi

Tarih boyunca mobil konutlar, kullanıcılarının yaşamsal özelliklerine, coğrafi ve iklim koşullarına ve amacına göre farklı özelliklerle tasarlanmış ve geliştirilmiştir. Mobilite, bir kullanıcının coğrafi bir bölgede sosyo-ekonomik nedenlerle yer ve ikamet yerini değiştirme eğilimi olarak tanımlanabilir. En genel tanımıyla mobil konutlar, kendi bünyelerindeki hareket sistemleriyle veya farklı ulaşım araçları sayesinde taşınabilir, yeniden yerleştirilebilir ve/veya sökülüp-takılabilir tiplere sahiptir (Karaoğlu, 2014: 7).

İnsanların yaşam konforunu artırma arayışı neticesinde sürekli gelişerek günümüz hayatında sağlam bir yer edinen bu mobil konut tasarım süreci; kullanıcı kimliği, sosyo-kültürel yapı, yersizlik sorunu, ekonomi, ekolojik baskı ve teknolojinin ilerlemesi gibi faktörlerden etkilenmiş ve şekillenmiştir (Taşkesen, 2019: 6). Suda ve karada kullanılabilen mobil konutların bilinen en eski örnekleri olan çadırların yanı sıra karavanlar, prefabrike konutlar, modüler konutlar, geçici afet konutları, su üstü kullanımına uygun yüzer evler, konteynerler ve treylerler bu tanıma dahildir (Şekil 1) (Akbaş, 2010: 8; Taşkesen, 2019: 55).

Şekil 1. Mobil Konut Türleri (Taşkesen, 2019: 56-64)

Mobil konutlarda su tesisatı genel olarak temiz su ve pis su tesisatı olarak iki bölümde ele alınmaktadır (Şekil 2). Temiz su hattında ekonomik, hijyenik, hafif, yüksek sıcaklığa dayanıklı ve kolay uygulanabilir olduğundan dolayı klorlanmış polivinil klorür (CPVC) borularının kullanılması tavsiye edilmektedir. Bu borulara alternatif olarak çapraz bağlı polietilen (PEX) ve bakır borularda kullanılabilen ancak kurulum aşamasındaki yaşadığı zorluklar ve maddi anlamda getirdiği yükler yüzünden çok avantajlı olmadığı görülmektedir. Ayrıca pis su hatlarında polivinil klorür (PVC) boruları, klorlanmış polivinil klorür (CPVC) borularına benzer bir performans gösterdiği için sıklıkla tercih edilmektedir (Şengül, 2019 : 125). Banyo ve mutfakta kullanılacak temiz su, ya ana şebeke bağlantısından ya da kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda uygun kapasitesi belirlenmiş temiz su depolarından temin edilmektedir.

Şekil 2. Mobil Konutlarda Su Tesisatı – Temiz ve Pis Su Boruları (Louche, 2014: 110-112)

Mobil konutlarda tuvalet kullanımı en çok endişe yaratan konulardan biridir. Mobil konutun park ettiği/konumlandığı arsada; altyapı var ise kanalizasyon şebekesinin, yok ise fosseptik çukurlarının kullanılması önerilmektedir. Bunun mümkün olmadığı yerlerde mobil konuta pis su tanklarının konulması ve belirli aralıklarla rögara atıkların boşaltılması sağlanmalıdır.

Mobil konutta sıhhi tesisat döşenirken bazı özel çözümlerin üretilmesi gerekmektedir. Örneğin atık su boruları mobil konunun alt bölümüne yerleştirilirken hafif eğim verilmeli ve her atık çıkışına suların geri gitmesini engelleyen ve bir miktar temiz suyun o kısımda tutulmasını sağlayan bir dirsek bölümü eklenmelidir. Mobil konutlarda mutfak eviyesinin ve klozetin altında mutlaka dirsek konulmalıdır ancak duş teknesinin altında böyle bir alan bulunmadığı için atık su doğrudan mobil konutun altında bulunan atık su deposuna veya altyapı mevcut ise kanalizasyona verilebilir. Bunun yanında organik atıkların yaratacağı kokunun önüne geçebilmek adına banyodaki atık su tesisatına bütünleşik havalandırma sistemi kurulmalı ve havalandırma boruları kuşların yuva yapmasını önleyecek biçimde banyo duvarından yükseltilerek yerleştirilmelidir (Louche, 2014: 110-112).

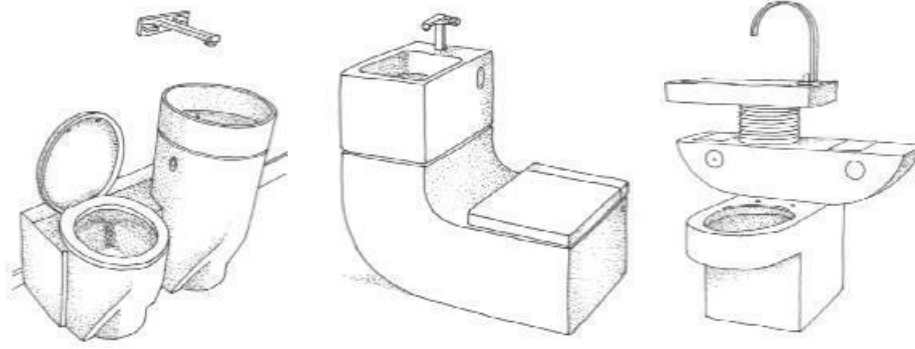
3. Bulgular ve Tartışma: Mobil Konutlarda Su Etkinliği

Çevre dostu ve sürdürülebilir nitelikleriyle öne çıkan mobil konutlar, kendi su ihtiyacını karşılayabilmek için su etkin sistemleri kullanabilmektedir. Mobil konutlar suyu temin etmede eğer mevcut altyapısı var ise ana şebekeden suyu temin edebilmektedir. Alt yapının olmadığı yerlerde yağmur sularının toplanıp kullanılması mümkündür. Ayrıca mobil konut çevresinde, cephesinde veya çatısında doğal çevre ile uyumlu endemik bitki örtüsünün tercihi ciddi su tasarrufları elde edilmesini sağlamaktadır.

Diğer yapı türlerinde olduğu gibi mobil konutlarda da suyun etkin kullanımı 4 ana yöntem ile gerçekleşmektedir. Bu yöntemler; *gri suların geri dönüşümü- yeniden kullanılması, yağmur sularının toplanması, doğal peyzaj uygulamaları ve su tasarrufu sağlayan batarya, vitrifiye, rezervuar, duş başlığı gibi ekipman tercihidir.*

- **Geri Dönüşüm ve Yeniden Kullanma:**
Mobil konutlarda el, bulaşık, lavabo, çamaşır yıkama, tuvalet, duş gibi yerlerde tüketilen su atık su olarak kabul edilmektedir. Bu kirli su belirli prosedürlerle arıtılıp rezervuar, araba yıkama, bahçe sulama, çevre temizliği vb. işlerde yeniden kullanılabilir (Roaf and etc., 2003: 261). Evsel atık su, binadaki kullanım yerine ve sonrasındaki geri kullanım olanaklarına göre gri ve siyah sular olarak iki grupta analiz edilmektedir.

Gri su, sulama ve farklı su koruma ihtiyaçları için banyolardan, duşlardan, çamaşır makinelerinden ve lavabolardan (fosseptik atık hariç) boşaltılan suyun tekrar kullanılması anlamına gelir. Gri suyun doğrudan yeniden kullanımı yaygın bir uygulamadır. Banyodan çıkan gri su yüzyıllardır Avusturya, Suriye ve Güney Afrika gibi bölgelerde bahçe sulama işlerinde doğrudan kullanılmaktadır (Boyjoo ve diğ., 2013; Üstün ve Tırpancı, 2015: 123). Ayrıca günümüzde gri suyun direkt tekrar kullanımına imkan veren su tasarruflu hibrit ekipmanlar tercih edilmektedir (Şekil 3).

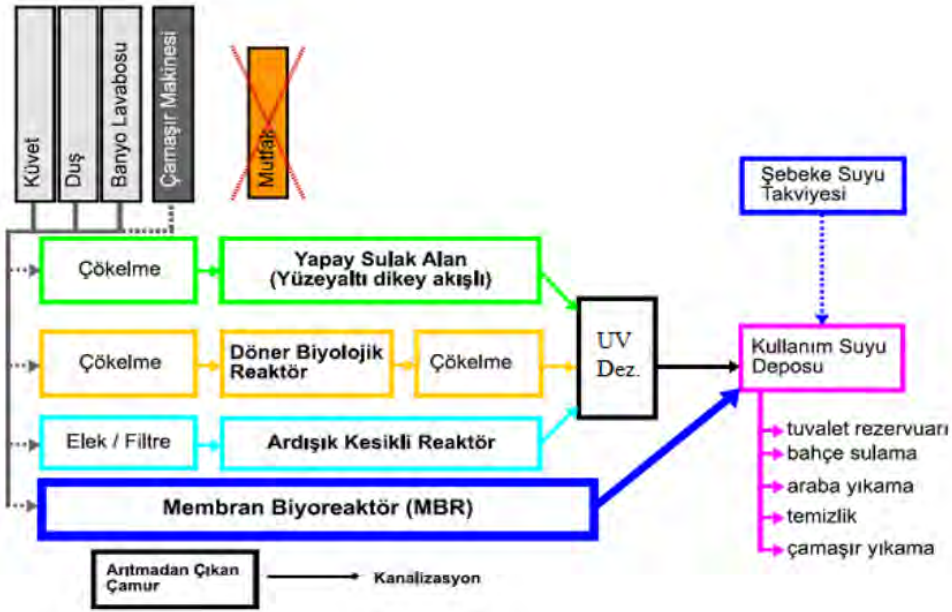

Şekil 3. Mobil konutlarda suyun tekrar kullanımını sağlayabilecek hibrit vitrifiyeler (Jaglarz, 2015: 1644)

Gri su, çeşitli bakteri ve diğer potansiyel patojenleri içerebilir. Bu nedenle güvenli kullanımını sağlamak bazı işlemlerden sonra kullanılması tavsiye edilmektedir. Gri su arıtma tesisatı kurulurken göz önünde tutulması gereken birkaç nokta vardır. Gri su geri kazanım sisteminde kullanılan tanklarda oluşabilecek kokuların önlenmesi için havalandırma hattı bulunmalıdır. Sistemin nereye kurulacağı ile ilgili olarak, taşma çıkışı geri su akış seviyesine göre tasarlanmalıdır. Eğer mobil konut, kanalizasyon altyapı sistemine sahip ise sisteme kanalizasyon suyunun teması önlenmelidir. Tamir, bakım ve temizlik için motorize kapakçık, pompa, filtre gibi tüm mekanik ekipmanlar kolay erişilebilir bir yerde olmalıdır. Kirliliği ve temiz su depolama kapasiteleri titizlikle belirlenmelidir. Burada kullanım suyu ile gri su üretimi arasında bir denge bulunması gerekmektedir. Depolar direkt güneş ışığına maruz kalmamalı, kaldığı takdirde yosunlaşma sorununa karşı önlemler alınmalıdır (Karahana, 2009: 1162).

Gri suyun yeniden kullanımı için önemli gri su arıtma teknolojileri aşağıdaki gibi sınıflandırılıp karşılaştırılabilir (Üstün ve Tırpancı, 2015: 124) (Şekil 4):

- Yapay Sulak Alan (CW),
- Döner Biyolojik Reaktörler (RBC),
- Ardışık Kesikli Reaktörler (SBR),
- Membran Biyoreaktörler (MBR),
- Elektrokoagülasyon (EC),
- Fotokatalitik Oksidasyon.

Şekil 4. Gri Su Arıtma Teknolojilerinin Karşılaştırılması (Üstün ve Tırpancı, 2015: 124)

Evsel atık sularının fosseptik atığından meydana gelen bölümünü siyah su oluşturur. Atık su içerisinde de bulunan azot, en ciddi kirlilik etkisine sahip olan ve içme suyundan temizlenmesi en zor olan maddedir. Atık sudaki azotun %90'ı siyah sudan kaynaklanır. Bu nedenle, siyah ayrıştırılıp yeniden kullanılması çok daha zordur. Rezervuar suyundan meydana gelen siyah suyun arıtılması, biyolojik arıtma, oksijen arıtma, ultrafiltrasyon, klorlu arıtım, ultraviyole dezenfeksiyon gibi çeşitli ayrıştırma aşamalarından geçerek yapılır (Karahan,2009: 1156)

• **Yağmur Suyu Toplama Sistemleri:**

Yağmur suyu toplama ve depolama işlemi uzun yıllardır kullanılan bir sistemdir. Birçok ülkede geleneksel evlerde kullanılan çatılardan yağmur suyunun toplandığı ve ev içi kullanım için kullanıldığı tanklar, günümüzün çevre dostu mobil konutlarında da arıtma sistemleri ile modernize edilmiş ve desteklenmiştir. Bu sistemler, esasen herhangi bir şebekeden uzakta bulunan mobil evlerde ve yıkım sonucu su şebekesinin kullanılamaz hale geldiği bir doğal afet sonrasında verimli bir şekilde kullanılabilir. Mobil konutlar, coğrafi koşulların elverdiği ve yıllık yağış miktarlarının yüksek olduğu bölgelerde su temin etmede tatlı su kaynaklarını ve yağmur sularını sıklıkla tercih etmektedirler.

Yağmur suyu toplama, yağmur suyunun geçirimsiz su yakalama ya da tutma yüzeylerinden tutularak, iletim kanalları (oluklar ve borular) vasıtasıyla depolama alanına taşınması, kullanım amacının belirlenmesi ve uygun tanklarda depolanması ile oluşturulan bir sistemdir (Şekil 5). Yağmur suyu toplama sistemi aşağıdaki altı bileşen ile ifade edilebilir (Che-Ani and etc.,2009:134) :

- Su tutma veya yakalama yüzeyleri
- İletim kanalları (Oluk ve borular)
- Oluk süzgeçleri, ayıraçlar ve ana filtreler
- Depolama tankları
- Dağıtma sistemi
- Arıtma ve su kalitesi sistemi

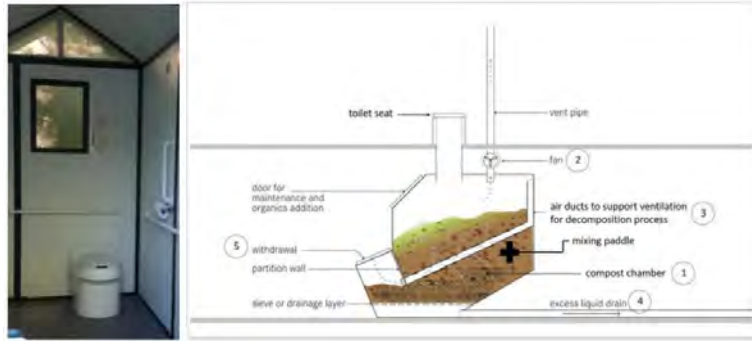
Mobil konutlarda yağmur suyu, çatı yüzeyinden oluklara, oluklardan da yağmur suyu inişi boruları vasıtası ile depoya aktarılmaktadır. Bina dışında ve toprak altında bulunan depoda rezerv edilen yağmur suyu araba yıkama, bahçe sulama, çevre temizliği, rezervuar, çamaşır yıkama vb. işlerde kullanılmakta ve ciddi su tasarrufları elde edilmektedir.

Şekil 5. Mobil Konutlarda Yağmur Suyu Toplama (URL-4; Akbaş, 2010: 83; URL-5)

- Doğal peyzaj uygulamaları**
Günümüzde mobil konutlar genellikle şehrin kalabalığı, gürültüsü ve kirliliğinden kaçıp doğaya sığınma ihtiyacında olan kullanıcılar tarafından tercih edilmektedir. Bu bağlamda yeşilin içinde konumlandırılan mobil konutlarda sadece konut çevresinin peyzaj bakımlarının yapılması yeterlidir. Mevcut bitki örtüsünden ayrıca yapının serinletilmesi, aydınlatılması, soğuktan korunması, gölgeleme ve taze hava ihtiyacı için de faydalanılabilir. Tercih edilecek alanın koşullarına göre daha az su ve bakım gerektiren endemik bitkiler seçilmeli, ekim veya dikim alanları önceden planlanmalıdır. Bitkilerin su ihtiyacına göre gruplandırılması, buharlaşmanın azaltılması, yabancı ot büyümesinin önlenmesi ve toprak sıcaklığının dengelenmesi adına önlemler alınmalıdır. Sulama için temiz su yerine yağmur suyu toplama sistemleri veya gri suyun geri dönüşümü ile elde edilen sular kullanılabilir. Bitkinin ihtiyacı olduğunda damla sulama, toprak altı sulama, otomatik zaman ayarlı sulama sistemleri gibi suyu etkin kullanabilen yöntemler tercih edilmez (Cook and VanDerZanden, 2010: 15).
- Su tüketiminin azaltılması (Su Tasarrufu Sağlayan Ekipman Kullanma)**
Mobil konutlarda su kullanımının azaltılması su tasarrufu sağlayan batarya, vitrikiye ve armatürlerin kullanılması ile mümkün olmaktadır. Bu ekipmanlara

örnek olarak susuz pisuar, kompost tuvalet, çift kademeli rezervuar, havalandırıcılı duş başlığı, fotoselli bataryalar verilebilir. Ayrıca düşük debili bağlantıların, düşük akımlı havalandırıcılı başlıkların ve perlatörlerin tercih edilmesi, kaçakların hemen tespiti ve tamiri, su tasarrufu sağlayacak beyaz eşyaların kullanımı su etkinliğini arttırmaktadır (Çakır Kıyası, 2020: 109). Kısa süreli kullanılan mobil konutlarda kasetli portatif tuvaletler sıklıkla tercih edilmektedir. Depo içerisinde biriken atıkların kimyasal ayrıştırıcılar ile kokusuz-renksiz bir sıvıya dönüştürülmesi ve uygun yere boşaltılması prensibine dayanan sistemde doğa dostu kimyasalların tercihi büyük önem taşımaktadır. Mobil konutlarda diğer tercih edilmesi önerilen tuvalet tipi kompost tuvaletlerdir (Şekil 6). Kompost tuvaletler doğru kullanıldığında koku ve hijyen sorunu yaratmaz. İnsan atığından kaliteli gübre üreterek hem toprağın veriminin artırılması hem de tonlarca suyun kurtarılması sağlanır. Ancak bunun için katı atığın kapalı bir ortamda tutulması, toprak içerisinde suyunu kaybederek dehidre olması ve azot dengesinin sağlanması gerekmektedir (Şengül, 2019: 131-132).

Şekil 6. Mobil Konutlarda Kompost Tuvalet Uygulaması (URL-6)

Aşağıdaki çizelgede mobil konutta yaşayan 4 kişilik bir ailenin su kullanım oranları analiz edilmiştir. Bu analizde Çevre ve Şehircilik Bakanlığının evlerde ve işyerlerinde daha az su kullanımına ait çalışmadan faydalanılmıştır (URL-7). Su etkin sistemlerle donatılmış bir mobil konut ile klasik bir mobil konut su performansı bağlamında karşılaştırılmış ve ciddi tasarruflar elde edilebileceği görülmüştür (Çizelge 3).

Çizelge 3. Mobil Konutta Klasik Sistemler ile Su Etkin Sistemlerin Karşılaştırılması
(Çizelge yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Mobil Konutta Yıllık Su Tüketimi	Klasik Sistemler Tercih Edildiğinde (lt)	Su Etkin Sistemler Tercih Edildiğinde (lt)	Yıllık Tasarruf Miktarı (lt)
Rezervuar Kullanımı	46720	11680	35040
Duş Kullanımı (5 dak.)	98550	27375	71175
Mutfak-Banyo-Tuvalet Musluklarından (Duş hariç)	119720	59860	59860
Bulaşık – Çamaşır Yıkama	32136	8580	23556
Bahçe Sulama	40000	-	4000
Toplam	337126	107495	229631 lt

Buna göre (Çizelge 3):

- Rezervuar kullanımında günde ortalama 8 kez (kişi başı 2 kez) kullanıldığı düşünülerek; klasik 16 lt hacmindeki bir rezervuar ile yıllık 46720 lt su tüketimi, su etkin 4lt hacme sahip ultra düşük rezervuar ile yıllık 11680 lt su tüketimi yapılacağı görülmüştür. Bu rezervuarlardan yıllık 35040 lt suyun kurtarılacağı anlamına gelmektedir.
- Duş kullanımında suyun etkin kullanımında 2 önemli kıstas bulunmaktadır. Bunlardan ilki duş yapma süresi, ikincisi de duş başlığı seçimidir. İdeal duş süresi 5 dakikadır. Klasik duş başlığı ile dakikada 15-20 lt, düşük debili havalandırıcı duş başlığı ile dakikada 3,5-7,6 lt su tüketilmektedir. Buna göre günde 3 kişinin duş aldığı düşünülürse klasik duş başlığı ile ortalama 98550 lt, su tasarruflu duş başlığı ile 27375 lt su harcanmaktadır. Bu duş kullanımında 71175 lt suyun kurtarılacağı anlamına gelmektedir.
- Mutfak, banyo ve tuvaletlerde yemek hazırlama, temizlik, yüz yıkama, diş fırçalama, taharet, tıraş olma gibi faaliyetler için musluklardan akan su kullanılmaktadır. Klasik musluklar dakikada 8-27 lt. su harcarken, düşük debili havalandırıcı musluklar dakikada 1,8-4,5 lt. su harcamaktadır. Su etkin sistemlerin tercih edilmesi ile mutfak, banyo ve tuvaletlerdeki musluklardan akan sudan %50 oranında tasarruf elde edilerek kişi başı ortalama 41 lt. suya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir. Bu klasik musluklar ile 119720 lt. su tasarruflu musluklar ile 59860 lt. suyun tüketilmesi ve 59860 lt. suyun kurtarılması anlamına gelmektedir. Kişisel temizlik için tüm süreç boyunca (diş fırçalama, tıraş olma gibi) musluğun açık bırakılması ciddi su kayıplarının yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yüzden bireyde su bilincinin oluşturulmasının ve sensörlü sistemlerin kullanılmasının önemi büyüktür.
- Bulaşıkların bulaşık makinesi ile yıkanması sudan ciddi oranda tasarruf elde edilmesini sağlar. Bir bulaşık makinesi her yıkamada yaklaşık 15lt su tüketmekte ve elde yıkamaya oranla 111 lt suyun kurtarılmasına neden olmaktadır (URL-8). Haftada 3 kere bulaşık makinesinin çalıştırıldığını varsayıp elde yıkama ile kıyaslanırsa yılda bulaşık makinesi ile 2340lt, elde yıkama ile 19656 lt su tüketilir. Bulaşık makinesi ile yılda 17316 lt suyu kurtarabilir. Çamaşır makinelerin tercihinde ise suyu ve enerjiyi etkin kullanabilen modeller tercih edilmelidir. 5 kg yıkama kapasiteli klasik bir çamaşır makinesi her yıkamada 80 lt su kullanırken, su etkin bir çamaşır makinesi 40 lt ile yetinilebilmektedir (URL-9). Haftada 3kez çamaşır yıkandığı düşünülürse yüksek su tüketimi yapan makine ile yıllık 12480 lt, su tasarruflu makine ile 6240lt su tüketilir. Bu da yılda 6240 lt. suyun kurtarılması anlamına gelmektedir.
- Bahçe sulama için ise 100 m² bahçe baz alınarak İstanbul ili için yıllık yağış oranı göz önünde tutularak senede 80 gün sulama yapılması ön görüldüğünde klasik bir mobil konutta şebeke suyu kullanımında günlük 500 lt su tüketilirken ve yıllık bazda ise bu tüketim 40000 lt'yi bulmaktadır. Yağmur suyu veya gri suların kullanıldığı su etkin sistemler tercih edildiği takdirde sulama için herhangi bir su israfı yapılmamaktadır.

4. Sonuç

Küresel iklim değişikliği, nüfus artışı, kentleşme, sanayileşmenin etkisiyle kısıtlı olan tatlı su kaynakları zarar görmekte ve yetersiz kalmaktadır. Avrupa Birliği dünyadaki su krizine çözüm bulabilmek adına sürdürülebilir su politikaları üzerine çalışmakta, uluslararası su stratejileri belirlemekte ve entegre su yönetimini benimsemektedir. Yapı sektöründe ise suyun etkin kullanımı ve doğru yönetilmesi adına sürdürülebilir yöntemler kullanılmakta ve ciddi su tasarrufları elde edilmektedir. Çalışma kapsamında istenildiği zaman konum değiştirebilen, doğa ile uyumlu ve farklı çevre koşullarına adaptasyonu yüksek olan mobil konutlar ele alınarak su etkinliği değerlendirilmiştir. Mobil konutlarda; gri suların tekrar kullanımı, yağmur sularının değerlendirilmesi, doğal peyzaj uygulamaları ve su tasarruflu batarya, vitrifiye, rezervuar, duş başlıkları, sızıntı dedektörleri ve akış düzenleyici ekipmanlarla ciddi su tasarrufları elde edilebileceği görülmüştür. Mobil konutlar için ele alınan su etkin sistemler diğer yapı tipleri için de uygulanabilmektedir.

Çalışma kapsamında mobil konutta yaşayan 4 kişilik çekirdek bir ailenin ortalama yıllık su tüketimi incelendiğinde klasik sistemler kullanıldığında 337126lt, su etkin sistemler tercih edildiğinde 107495 lt su tüketildiği görülmüştür. Bu durum yıllık bazda 229631 lt.lik bir suyun kurtarılması anlamına gelmektedir. Mobil konutlar için ele alınan bu su etkin sistemler diğer tüm yapı tipleri için de kullanılabilir. Bu nedenle bu çalışma diğer yapı tipleri için de örnek teşkil etmektedir. Özellikle daha yüksek su tüketimine sahip turizm yapıları, su sporları tesisleri ve yüksek yoğunluklu konut tipleri için daha yüksek oranlarda su tasarrufları elde etmek mümkündür. Bu durum su sıkıntısı yaşayan Türkiye’de suyun korunumu için büyük önem arz etmektedir. Ulusal ve uluslararası platformda su doğru yönetilemezse ekolojik yapı telafisi olmayan hasarlar alacak ve sürdürülebilirlik sağlanamayacaktır. Bu yüzden yasa ve yönetmeliklerle özellikle belli bir metrekarenin üzerinde olan yapılarda suyun etkin kullanımı adına bazı uygulamalar zorunlu kılınmalıdır. Suyun israf edilmesi ve doğru kullanılmaması durumunda ciddi yaptırımlar uygulanmalıdır. Ayrıca su etkin sistemlerin tüm yapı tiplerinde uygulanabilmesi adına devlet teşvikleri artırılarak talep artışı sağlanmalıdır.

Kaynaklar

Akbaş, Emre, “*Ekolojik Mobil Konutların Teknolojisi ve İç Mekân Düzenlemelerinin İncelenmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Aküzüm, Turhan, Çakmak, Belgin, ve Gökalp, Zeki, “Türkiye’de Su Kaynakları Yönetiminin Değerlendirilmesi”, *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 3 (1), 2008, s.67-74.

Boyjoo, Yash, Pareek, Vishnu. , Ang, Ha Ming, “A Review Of Greywater Characteristics and Treatment Processes”, *Water Science & Technology*, 67, 2013, s.1403-1422.

Che-Ani, Shaari, Sairi, Zain, Tahir, “Rainwater Harvesting as an Alternative Water Supply in the Future”, *European Journal of Scientific Research*, Vol.34 No.1, 2009, p.132-140

Cook, W. Thomas, VanDerZanden, Ann Marie, “Sustainable Landscape Management: Design, Construction, and Maintenance”, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2010.

Çakır, Gözde, “*Study of Climate Change on the subject of Sustainable Development on a Global Scale*”, GreenAge Symposium, Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Architecture 26-27April 2012, İstanbul, Türkiye, s.448-457.

Çakır Kiasif, Gözde, "Su Yönetimi ve Yapı Endüstrisindeki Su Etkin Otel Tasarımları: İstanbul'daki LEED Sertifikalı Sürdürülebilir Otel Karşılaştırmaları", *MTD Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, Sayı: 19, 2020, s.97-133.

Jaglarz, Anna, "Sustainable Development in the Concepts of Modern Bathrooms", 6th International Conference on Applied Human Factors and Ergonomics and the Affiliated Conferences, *Procedia Manufacturing* 3, 2015, p.1638-1645.

Kadioğlu, Mikdat, "Küresel İklim Değişimi ve Türkiye", *Güncel Yayıncılık, İstanbul*, 2007

Karahan, Abdullah, "Gri Suyun Değerlendirilmesi", IX. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, 06-09 Mayıs, Tepekule, 2009, s.1155-1164.

Karalar, Rıdvan, Kiracı, Hakan, "Çevresel Sorunlara Karşı Bir Çözüm Önerisi Olarak Sürdürülebilir Tüketim Düşüncesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 2011, s.63-76.

Karaoğlu, Öznur, "Mobil Mekanların İç Mekan Organizasyonu ve Örneklerle Mobil Ofis Tasarımlarının Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara, 2014.

Louche, Dan, "Tiny House Design & Construction Guide", First Edition, Copyrighted Material, Tilt Dev., 2012.

Roaf, Sue, Fuentes, Manuel, Thomas, Stephanie, "Ecohouse 2: A Design Guide", *Architectural Press, UK.*, 2003.

Sev, Ayşin, "Sürdürülebilir Mimarlık", *YEM*, 1.Baskı, İstanbul-Türkiye, 2009.

Schaefer, Anja, Crane, Andrew, "Addressing Sustainability and Consumption", *Journal of Macromarketing*, Vol.25, No.1, 2005. <https://doi.org/10.1177/0276146705274987>

Şahin, Nazlı İpek, Manioğlu, Gülten, "Binalarda Yağmur Suyunun Kullanılması", X. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi, 13-16 Nisan, İzmir, 2011, s.529-542.

Şengül, Gözde, "Mobil Konut Bağlamında, Zamanın Değişen İhtiyaçlarına Karşı Mekansal Arayışlar: Tiny House Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık Ana Sanat Dalı, İstanbul, 2019.

Taşkesen, Mehmet Gökberk, "Mobil Konutlar ve İç Mekan Biçimleniş", Yüksek Lisans Tezi, T.C. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)- Su Kaynakları ve Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara, 2018.

Erişim Adresi (01.11.2021): https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/SuKaynaklariYonetimi_ve_GuvenligiOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı-2.Ormancılık ve Su Şurası, "Su Kaynaklarının Geliştirilmesi ve Hidroloji Çalışma Grubu Raporu", 5-7 Mayıs 2017, s.27-33.

Usta, Ayhan, "Türkiye'deki Su Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *The Journal of Global Engineering Studies*, 3(2), 2016, s.01-09.

Üstün, Gökhan Ekrem, ve Tırpancı, Ayşenur, "Gri Suyun Arıtımı ve Yeniden Kullanımı", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:2, Bursa, 2015. doi: 10.17482/uujfe.79618.

Yılmaz, Ayşe, "Küresel Isınmanın Dünya Su Rezervleri Üzerindeki Etkileri", *Kent Akademisi, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt:8, Sayı:2, 2015.

URL-1: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/bolu/icerikler/su-20180222083149.pdf> , Erişim Tarihi: 05.11.2021, 17:13.

URL-2: <https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1344> , Erişim Tarihi: 03.11.2021, 11:25.

URL-3: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Su-Istatistikleri-2018-30668>, Erişim Tarihi: 05.11.2021, 17:43.

URL-4: <https://tr.depositphotos.com/vector-images/rainwater-harvesting-system.html> , Erişim Tarihi: 04.11.2021

URL-5: <https://rainwatermanagement.com/collections/tiny-house-applications/products/tiny-house-rainwater-harvesting-package> , Erişim Tarihi: 04.11.2021, 11:09.

URL-6: https://serc.carleton.edu/integrate/teaching_materials/energy_sustain/student_materials/composting_toil.html, Erişim Tarihi: 05.11.2021, 15:38

URL-7: http://www.cevresehirkutuphanesi.com/assets/files/slider_pdf/11tJEcnrc4BA.pdf, Erişim Tarihi: 15.11.2021, 12:47

URL-8: <https://finish.com.tr/blogs/bulasik-tuyolari/bulasik-makinesi-nasil-su-tasarrufu-saglar> , Erişim Tarihi: 15.11.2021, 18:18

URL-9: <https://www.servisi.com.tr/camasir-makinesi-ne-kadar-su-kullaniyor>, Erişim Tarihi: 15.11.2021, 18:40

Mekânda Proksemi Kavramı ve Proksemik Düzenlemeler: Bauhaus Tiyatroları

Merve BULDAÇ¹

Öz

İnsan, mekân ve mesafe ilişkisi yaşamın her alanında kendisini göstermektedir. Kişiler, alanlar/mekânlar, nesnelere ve çevre ile farkında ya da farkında olmadan mesafeye ilişkin seçimler yapmaktadırlar. Bu duruma ya kişi ya da içinde bulunduğu mekân karar vermektedir. Sergilenecek yakın ya da uzak mesafesiz tavırlar, duruma, çevreye, mekâna ve kişilere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu çalışmada, insan-mekân-mesafe bağlamında proksemi kavramı ve proksemik düzenlemelerin önemi üzerinde durulması amaçlanmaktadır. Çalışma, teatral gösterilerde proksemik düzenlemeyi en etkili ve aktif bir şekilde kurgulayan Bauhaus tiyatroları örnekleri üzerinden sınırlandırılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici vaka çalışması yaklaşımı kullanılmıştır. İç içe geçmiş çoklu durum deseni üzerinden (vaka 1: Proksemi Kavramı) (alt biri: Bauhaus Tiyatroları-İzleyici İlişkisi) betimleyici vaka çalışması desenine göre veriler işlenmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca konuya ilişkin literatür taraması yapılmış, elde edilen veriler kendi içinde organize edilip vakaya ilişkin bütüncül bir akış sağlanmıştır. Proksemi kavramının sunduğu değişken ölçütler çerçevesinde, içmimarlık, mimarlık gibi disiplinlerde mekânsal organizasyonların şekillenmesine önemli katkılar sağlayan bu kavrama ilişkin ilgili disiplinler tarafından yeterli çalışma yapılmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, çalışmanın örneklemini oluşturan Bauhaus tiyatrolarında kullanılan proksemik düzenlemelerin izleyici/insan-mekân-mesafe etkileşiminde oynadığı rolün önemini vurgulamak açısından da kavramın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Mekân, Mesafe, Proksemi, Bauhaus Tiyatroları, İzleyici

The Concept of Proxemia in Space and Proxemic Arrangements: Bauhaus Theaters

Abstract

The relationship between human, space and distance manifests itself in every aspect of life. People make choices about distance with spaces / spaces, objects and environment, whether they are aware of it or not. Either the person or the place is in decides on this situation. The close or long distance attitudes exhibited vary depending on the situation, environment, place and people. In this study, it is aimed to emphasize the importance of proxemia concept and proxemic regulations in the context of human-space-distance. The study is limited to examples of Bauhaus theaters that construct proxemic arrangement in theatrical performances in the most effective and active way. The descriptive case study approach, one of the qualitative research methods, was used in the study. The data were processed and interpreted according to the descriptive case study design through the nested multiple-case design (case 1: Concept of Proxemia) (sub-one: Bauhaus Theaters-Audience Relations). Also the literature on the subject was searched, the data obtained were organized, and a holistic flow regarding the case was provided. Within the framework of the variable criteria presented by the concept of proxemia, it has been observed that the relevant disciplines have not been adequately

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Kütahya, Türkiye
İlgili yazar/Corresponding author: merve.buldac@dpu.edu.tr

studied by the relevant disciplines of this concept, which contributes significantly to the shaping of spatial organizations in disciplines such as interior design and architecture. In addition, it is thought that the concept will contribute to the literature in terms of emphasizing the importance of proxemic arrangements used in Bauhaus theaters, which constitute the sample of the study, in the interaction of audience/person-space-distance.

Keywords: Person, Place, Distance, Proxemic, Bauhaus Theaters, Audience

1. Giriş

Birçok disiplinde mekân kavramı üzerine farklı düşünceler ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu kavramın kullanıcı ve fiziksel çevre ile olan ilişkisi ise tasarım disiplinleri, psikoloji, felsefe, coğrafya gibi pek çok disiplin içinde araştırılan bir konu haline gelmiştir. İnsan ve fiziksel çevrenin ilişkilendirildiği durumlar bölgeliliği de beraberinde getirmektedir. Bölgecilik kavramı, genel olarak hem insanlarda hem hayvanlarda diğer dış etken ve uyarılara karşı oluşturdukları kişisel mesafe olarak tanımlanabilir. Kişisel alan davranışının, yaşamı sürdürme ve korunma içgüdüsünden ya da dürtüsünden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kişi tarafından tanımlanan bu alan; duruma, çevreye ve diğer kişilere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu da mimarlık, içmimarlık gibi tasarımı ilgilendiren tüm disiplinlerde çokça kullanılan “proksemi” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bu kavram, uzak ya da yakın gibi mesafenin tanımlanması için kullanılmakta, kişi bu mesafeyi; mekân, çevre ya da nesne ile olan ilişkisine göre biçimlendirmektedir.

Bu çalışmada da insan-mekân-mesafe üçleminde belirlenen sınırların, proksemi kavramı ve proksemik düzenlemeler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu düzenlemenin uygulandığı ve kullanıcı-mekân etkileşiminin başarılı bir şekilde kullanıldığı Odin Tiyatrosu örneği ile de çalışma sınırlandırılmıştır. Çalışmada kullanılan yöntem bir vaka çalışması olup, vaka çalışması, sınırları belirlenmiş bir sistemin işleyişi ve çalışmasını anlamayı amaçlayan metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010, s. 582). Davey (1990, s. 1) ise vaka çalışmasını; tek bir vaka ya da olayın derinlemesine incelendiği, bunun için verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek bağlamda olaylarının akışının araştırıldığı bir yöntem olarak ifade etmektedir. Merriam (1998, s. 45), vaka çalışmalarını amaçlarına göre; *betimleyici, yorumlayıcı ya da değerlendirme* olarak sınıflandırmıştır. Resim çizen ya da hikâyeye anlatan vaka çalışmaları betimleyici (descriptive) vaka çalışmaları olarak görülmektedir (Yin, 1984, s. 32). Bu çalışmada da nitel araştırma yöntemlerinden durum (vaka) çalışması yaklaşımıyla, iç içe geçmiş çoklu durum deseni üzerinden (vaka: Proksemi kavramı, alt birim: Bauhaus tiyatroları (Küresel, Total ve U tiyatroları– İzleyici ilişkisi) betimleyici durum (vaka) çalışması desenine göre veriler işlenmiş ve yorumlanmıştır.

2. İnsan-Mekân-Mesafe Etkileşimi

İnsanoğlunun, tarih boyunca barınabileceği, gereksinimlerini giderebileceği, sosyalleşebileceği ya da zamanla değişen tüm beklentilerine cevap bulabileceği mekânlar yaratma arzusu içinde olduğu gözlemlenmektedir. Eş zamanlı olarak yarattığı somut hacim içinde ve dışında diğer insanlar, iç/dış mekânlar ve nesnelere ile de dolaylı ya da dolaysız etkileşim, iletişim ve ilişki kurması gerekmektedir. Buradan yola çıkarak, insan-mekân-mesafe etkileşiminden bahsedebilmek için bu kavramların önemi üzerinde durmak gerekmektedir.

Mekân kavramına farklı yaklaşımlar getirildiği görülmektedir. İngilizce karşılığı “space” olan ve etimolojik kökenleri farklı dönemlere dayansa da Eskiçağ Grek felsefesine kadar

gidilerek bu felsefede birleştikleri görülmektedir. Hesiodos mekânı boşluk anlamına gelen “khaos” (URL-1) olarak ifade ederken; Aristoteles (1984, Çev. Hardie ve Gaye), iki tür mekân anlayışından bahsetmektedir. Biri bütün nesnelere kendi içerisinde bulunduğu ortak yer anlamında topos koinos (mekân), diğeri ise belirli nesnelere yer aldığı sınırlandırılmış idios topos (özel mekân)’dur. Platon ise “doğan her şeyin içinde oluşan mekânın nesnelere için çok önemli bir yere sahip olduğunu, beslediğini ve bu özelliğinden dolayıdır ki mekân, her şeyi bir kap gibi içine almaktadır” şeklinde ifade etmektedir (Kılıç, 2011, s. 7-20-25). Heidegger ise, Greklerin topos ve chora yani “yer” ve “uzam” kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Bunu da şöyle ifade etmektedir; “yer sınırlı bir mekândır ve bu mekânı uzam içindeki bir cisim kaplamaktadır” (1964, aktaran, Örnek, 2015, s. 128). Schulz (1971, s. 9) ise mekânı, kullanıcıların fiziksel, tinsel ve toplumsal gereksinimlerini karşılayan bir uzay parçası olarak tanımlamaktadır. Türk Dil Kurumu’na göre mekân “bulunulan yer, ev, yurt” olarak tanımlanmaktadır (URL-2). Zevi (2015, s. 23) için mekân, “bizi çeviren üç boyutlu bir boşluktan öte dördüncü boyutun da eklenmesidir” şeklinde olup “binanın içinde yer değiştirirken, binaya farklı perspektiflerden bakan kişinin, bir anlamda dördüncü boyutu kendisi yaratarak mekâna bütünsel gerçekliğini kazandırmaktadır” şeklinde devam etmiştir. Kuban (2016, s. 15) ise mekânı şöyle tanımlamaktadır; “Mekânın biçimsel olduğu kadar insan yaşamına ilişkin özellikleri de içinde barındırması gerekmektedir”.

1. “Yapı mekânı sınırlayan boşlukla oluşan bir olgudur”.
2. “Mekân hareketle belirlenmektedir”. Demirel’in (2004) de değindiği gibi, durağan mekân içinde canlı hareketlidir. Kuban bu hareketi yapı içerisinde sadece bir noktadan başka bir noktaya ulaşmak için değil, içeride var olan insanın bakış açısıyla yapı sınırlarına doğru uzanan görsel bir hareket olarak da tanımlamaktadır.
3. “Mekân ışıkla var olmaktadır. Aydınlık, sınırlanan boşluğun niteliklerini görmeye olanak tanınması açısından önemlidir”. Dolayısıyla, mekânın oluşumunda onun her yönden net anlatımlarla çevresinden sınırlandırılması gerekmektedir. Gündelik hayatın vazgeçilmez bir öğesi olan mekân, toplumsal, ruhsal ve tinsel tüm değerlerle biçimlenmekte ve şekil almaktadır. “Bunların her biri diğerini içerir, ortaya koyar ve varsayar” (Lefebvre, 2014, s. 45).

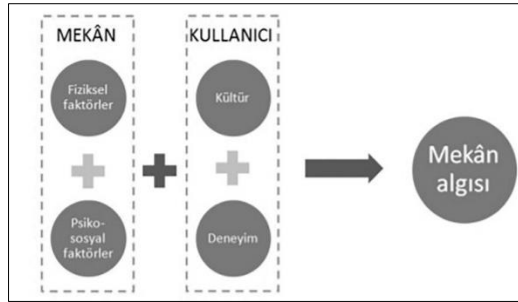
Mekâna dair verilen farklı tanımlar kapsamında, insan olan her yerde dış/iç mekânın varlığından bahsetmek mümkündür. Mekânın, beş duyu organı ile iletişime geçmesi mekân-insan etkileşiminde oldukça önemli rol oynamaktadır. Mekân, fiziksel ve algısal olarak içerisinde var olunan, sınırları orada bulunan kişi ya da kişilerin izin verdiği kadar çizilen, yaşama dair önemli ipuçları veren, çeşitli eylemlerin gerçekleştiği bir alan olarak tanımlanabilir. Sınırları net, algılanabilen ve bir kurgu çerçevesinde yaratılan mekân tanımı ve algısının yanı sıra sosyal, psikolojik, tarihsel, çevresel vb. gibi yaşamdan birçok iz taşımaktadır (Usta, 2020, s. 27). Dickens’in (Rasmussen, 2013, s. 40), orada yaşayan insanların ruhlarına benzeyen mekânlar yaratması bu görüşü destekler niteliktedir.

İnsan sosyal bir varlıktır. Var oluşundan itibaren tüm canlılar ve özellikle kendi cinsi ile iletişim ve etkileşim geçirmektedir. Yerleşik hayata geçiş ve beraberinde meydana gelen mekânlarla birlikte insan-insan, insan-mekân etkileşimi ve bu etkileşimin karşılıklı nasıl beslendiğine yönelik çıkarımlar yapmak mümkündür (Kahraman, 2014, s. 75). İnsan ve mekân ayrılmaz ve yaşamsal bir bütünü oluşturmaktadırlar. Maddesel etkileşim nesne, kişi ve mekân arasında güçlü bir bağ olarak görülse de bununla sınırlı olmayıp, insan zihinsel bir örüntü ile zaman ve mekânın ötesinde bir yolculuğu da mümkün kılmaktadır (Özgen, 2018, s. 7). Dolayısıyla, somut olarak algılanan mekân soyut olarak da (siyasi, kültürel, ekonomik, toplumsal, anlamsal) hayal edilebilen ya da tanımlanabilen bir yapıyı tariflemektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Mekân-İnsan Etkileşimi (Yazar)

Somut Algılama	Soyut Algılama
Yapısal düzenin ve kurgunun duyu organları ile algılanması	Siyasi Kültürel Ekonomik Toplumsal Anlamsal

İnsanın mekânla olan etkileşiminin çıkışı olarak ise, kişinin gereksinimlerini karşılaması (somut) ve anlamsal ilişkiler kurma arzusu (soyut) olarak gösterilebilir (Kahraman, 2014, s. 76). Algılama, bulunduğu alana ya da ortama bağlı olarak insan zihninde edinilen bilgilerin, duyu aracılığıyla ve zihinsel bir süreçle okunmasını gösteren aktif bir süreç olarak algılanabilir ve bu süreçte nesnel algılanan her şey duyu aracılığı ile öznel bilince aktarılmaktadır (Köktürk, 2010, s. 2). Bu düşünce de bir yerin/hacmin/mekânın, insanlar tarafından tanımlanmadan ya da kimliklendirilmeden bir mekânın olmayacağını ortaya koymaktadır (Gierny, 2000, s. 465). Sözü edilenler ışığında; mekân-kullanıcı ve bu iki kavramla eş zamanlı çalışan fiziksel ve psiko-sosyal faktörler mekânsal algıyı meydana getirmektedir (Şekil 1).

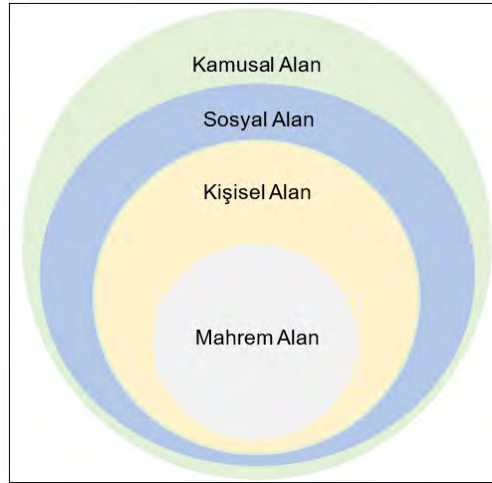
Şekil 1: Mekân Algısını Etkileyen Faktörler (Gür, 1996)

Kişi, mekânla ilişki kurup onu algılamaya çalışırken aynı zamanda bulunduğu ortama bağlı olarak diğer kişilerle, nesnelere ya da çevreyle de iletişim ve etkileşim kurmak ve algılamak durumunda kalabilir. Tasarım disiplinlerinin görevlerinin insan için yaşanabilir mekânlar ve çevreler yaratmak olduğu düşünülürse, sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı alan ve çevre ile kuracağı etkileşim ve iletişimin, insan-mekân-çevre ilişkisi içinde incelenmesi gerekliliği doğmuştur. Kişi bu etkileşim içinde edindiği role göre birtakım davranışlarda bulunmaktadır. Bu davranış şekilleri ise kişisel mekân-kişiler/nesnelere/çevre arası mesafe/uzaklık, mahremiyet ve egemenlik gibi büyük önem taşıyan bazı kavramları ortaya çıkarmaktadır (Uzunoğlu ve Özer, 2014, s. 147). Egemenlik alanı, kişiler tarafından başka kişilere karşı sınırlama düzenini oluşturmak gibi bir mekanizma olarak kullanılmakta ve yerin, mekânın ya da alanın kişileştirilmesini ifade etmektedir (Lang, 1987, s. 148). Egemenlik alanı mahremiyetin de oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Rapoport, mahremiyeti, "etkileşimleri kontrol etme ve istenen etkileşimi gerçekleştirme yetisi" olarak tanımlamaktadır (Korkmaz ve Köseoğlu, 2011, s. 26-27). Ayrıca, mahremiyet kişiler arası mesafelerin kontrol edilerek ilişki ve etkileşimde bulunulup, sınırların kontrol edildiği süreç olarak tanımlanmaktadır (Madanipour, 2003, s. 20). Ayrıca mahremiyet kavramını kişilerin kurmuş oldukları ilişki tanımına göre farklı sınıflara ayırmak mümkündür. Bu ilişki tanımları;

- Özel/mahrem (intimate)
- Kişisel (personal)
- Sosyal (social)
- Kamusal (public)

olmak üzere sosyal statü ve kişiler arası mesafeye göre dört ayrı sınıfta

incelenebilmektedir (Hall vd., 1968, s. 83-108) (Şekil 2).

Şekil 2: Kişisel Alan Şeması (Yazar).

Kişi, gerçekleştirdiği eylem esnasında bu mesafeler gereksinim duyar ve bireysel mesafesini farkında ya da olmadan ayarlamış olur (Yalçın, 2008, s. 34). Tüm anlatılanlardan yola çıkarak; mekân insanla insan da mekânla var olmakta ve karşılıklı olarak birbirlerini beslemektedirler. Bunu yaparken de bir takım dış etkenlere maruz kalabilmektedirler. Bu etkenler diğer insanlar ya da diğer fiziksel çevreler olabilir. Kişi ya da gruplar güvende kalabilme ya da mahrem alanını/alanlarını koruma içgüdüleriyle maruz kaldıkları etkenlere karşı sıkı ya da esnek, uzak ya da yakın mesafesel davranışlar sergilemekte ve uygulamaktadırlar.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada kullanılan yöntem bir durum çalışması olup, durum çalışması, sınırları belirlenmiş bir sistemin işleyişi ve çalışmasını anlamayı amaçlayan metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010). Davey (1990) ise bu yaklaşımı; tek bir durum ya da olayın derinlemesine incelendiği, bunun için verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek bağlamda olaylarının akışının araştırıldığı bir yöntem olarak ifade etmektedir. Bu çalışmada da durum çalışması yaklaşımıyla, iç içe geçmiş çoklu durum deseni üzerinden veriler işlenmiş ve açıklanmıştır. Durumu (vaka), proksemi kavramı ve proksemik düzenlemeler, alt birimi ise Bauhaus tiyatroları (Total tiyatro, Küresel Tüyatro, U tiyatro)-izleyici ilişkisi örnekleri oluşturmaktadır.

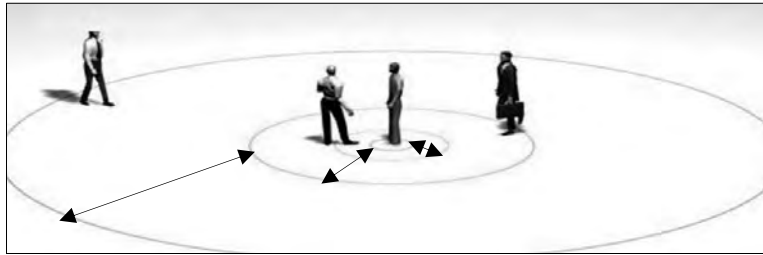
3.1. Vaka: proksemi kavramı

Fiziki çevre-insan davranışları ve sağlığını araştıran çalışmalar, insanların, çevresiyle olan ilişkisini kontrol edebilmelerinin ruhsal açıdan daha sağlıklı ve mutlu olduklarını göstermektedir (Taylor, Brown, 1988, s. 212). Dünya'da yaşayan toplam nüfusun yarısından fazlasının şehirlerde yaşadığı düşünüldüğünde kişilerin şehir deneyimleri birbirinden farklılık göstermektedir. Hangi ülkede ya da şehirde yaşanırsa yaşansın, her bir birey mekân üzerinde yaşamasına yardımcı olan görünmez bir kişisel mekân balonu taşımaktadırlar (Şekil 3). Bu tanımlama ise, kişisel mekân teorisini ortaya çıkarmaktadır. Proksemi olarak da bilinen bu teori, insanların buldukları fiziksel çevreyi nasıl kullandıkları üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır (Ergan, 2020, s. 59). İnsanlarla sosyal gruplar içinde kurulan ilişkiler ve mesafeler, onların konumunu, olması gerektiği yerleri de belirlemektedir. Dolayısıyla, proksemik denilen kavram, insanlar ve ilgili çevre arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir.

Şekil 3: Birey ve Fiziksel Çevre Arasındaki İlişki (URL-3)

İnsanların birbirlerine karşı koydukları mesafeler, çeşitli kültürel ve sosyal faktörleri de ifade etmektedir (Dodsworth, 2012, s. 88). Antropolog Edward T. Hall, tarafından ortaya konulan proksemi kavramı, gündelik işlerin yürütülmesinde insanlar arasındaki mesafe, ev ve yapılarıdaki mekânsal organizasyonu ve kasabaların düzeni olarak tanımlanmaktadır (Hall, 1963, s. 1003). İlk kez 1963 yılında kullanılan bu kavram/teori, sosyal etkileşimlerin, insanlar arası mesafe tarafından belirlendiğini savunmaktadır.

Şekil 4: Proksemik Düzenlemede Kişisel Mesafeler (URL-4)

Hayvanların farklı koşullarda birbirinden korunduğu mesafeler üzerinde çalışan etologların çalışmaları ise ilham kaynağını oluşturmuştur (Hall, 1966'dan aktaran Kaya, 2020, s. 311). Hall bu mesafeleri;

1. Mahrem alan (intimate distance): Kucaklaşma, dokunma, fısıldama (45 cm'ye kadar olan alan)
2. Kişisel alan (personal distance): Yakın çevre ve aile ile kurulan ilişkiler (45 cm ile 1,2 m arası)
3. Sosyal alan (social distance): Ara bölge, daha geniş arkadaş çevresi ile kurulan ilişkiler (1,2 m arası ile 3,6 m arası)
4. Kamu alanı (public space): En geniş bölge, tüm diğer insanlarla olan ilişkiler (3,6 m ile 7,6 m arası) olarak ifade etmektedir (Hall vd., 1968, s. 83-108) (Şekil 4). Hall'in bu bölgeleri ölçüler ile tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Ancak bu mesafeler kültürlere göre de çeşitlilik ve değişiklik göstermekte ve tüm bireyler bu proksemik etkileri hissetmektedirler. Çoğu insan bir asansör kabini içinde tanımadığı diğer insanlarla temasın yakınlığından dolayı rahatsız olabilir ya da buna benzer örnekler başka mekânlarda da bu hissi uyandırmaktadır (Dodsworth, 2012, s. 88) (Şekil 5, 6).

Şekil 5: Proksemik Düzenlemede Kişisel Mesafeler (URL-5)

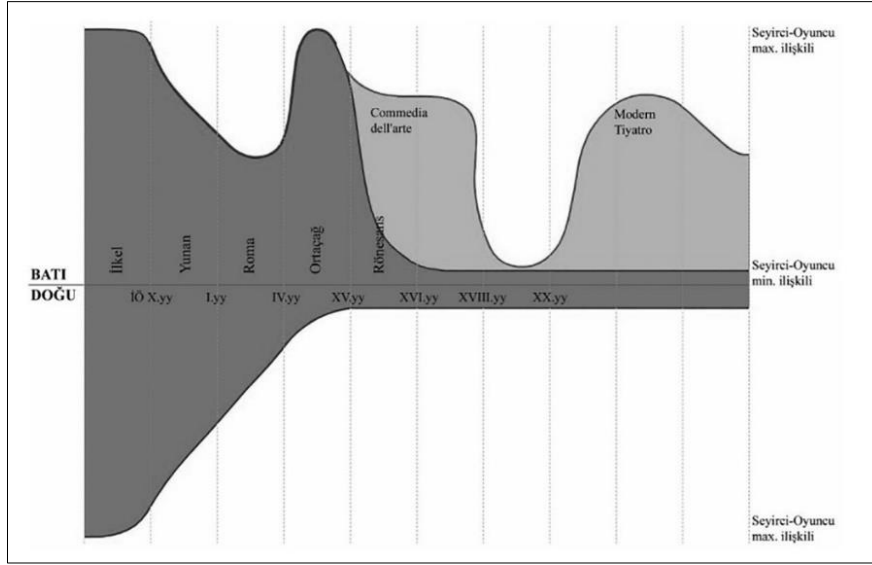
Şekil 6: Proksemik Düzenlemede Kişisel Mesafeler (Polat, E., 2020)

Mekânsal organizasyonlarda proksemik düzenlemenin önemini Nussbaumer, *Human Factors in the Built Environment* isimli kitabında (2013); mekân tasarımcılarının yakın alan sınırlarına dâhil olabilecek ortamlar yaratmaktan kaçınmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu ifadeyi bir örnekle desteklemek gerekirse; mekân tasarımcılarının yakın alan olarak tanımlanabilecek bar masalarını birbirlerine çok yakın olmadan konumlandırmaları ya da bekleme odalarında insanlar kendilerini diğer yabancı insanlardan uzak tutabilmek için kanepelerden ziyade sandalye kullanmaları gerekmektedir (Ergan, 2020, s. 64). Dolayısıyla tasarımcılar tarafından, mekânlar oranın kullanılma amacı ve buna bağlı olarak kullanıcılar arasındaki iletişim biçimine göre, konuya olan farkındalıkla tasarlanmalıdırlar.

3.2. Alt birim: Bauhaus tiyatroları-izleyici ilişkisi

Tiyatro tarihinde farklı yüz yıllarda farklı izleyici-oyuncu ilişkileri gözlemlenmiştir (Şekil 7). Özellikle çağdaş tiyatro tarihiyle birlikte bu ilişki güçlenmiş ve izleyici-oyuncu ikilisini kucaklayan bir tavırla kurulmuştur. Bu durum da proksemi kavramının ve proksemik düzenlemelerin öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Teatral gösterilerde;

- Kimi sahne arkasını kullanırken,
- Kimi izleyiciyi ayakta dolaştırarak izletmiş,
- Kimi izleyicinin çevresinde oynamış,
- Kimi izleyiciyi sahneye, dekorun içine yerleştirmiş,
- Kimi izleyicileri oyunculara kapıda karşılatmış,
- Kimi izleyicileri oyunculara dokunmaya davet etmiştir (URL-6).

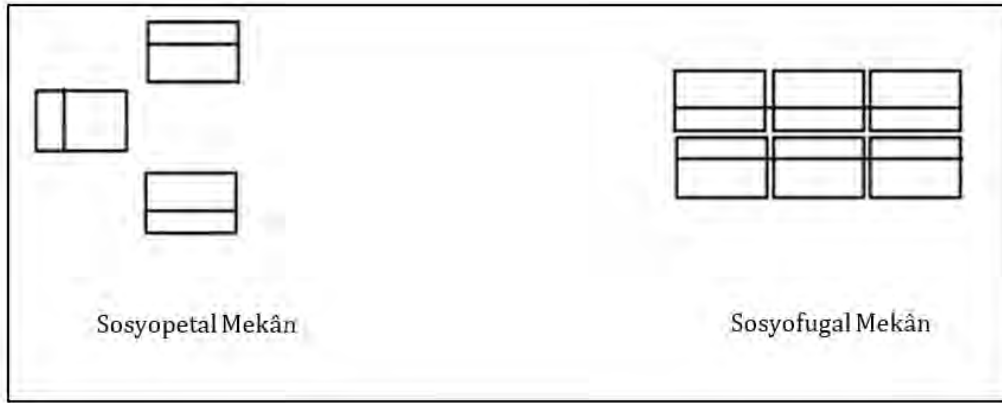

Şekil 7. İzleyici-Oyuncu İlişkisinde Oyuna Katılım (Sözbir, 2010, s. 109)

Tüm bu deneyimlerin amacını;

1. Sosyofugal Mekân (uzaklaştırıcı mekân / sociofugal space)
2. Sosyopetal Mekân (yakınlaştırıcı mekân / sociopetal space)

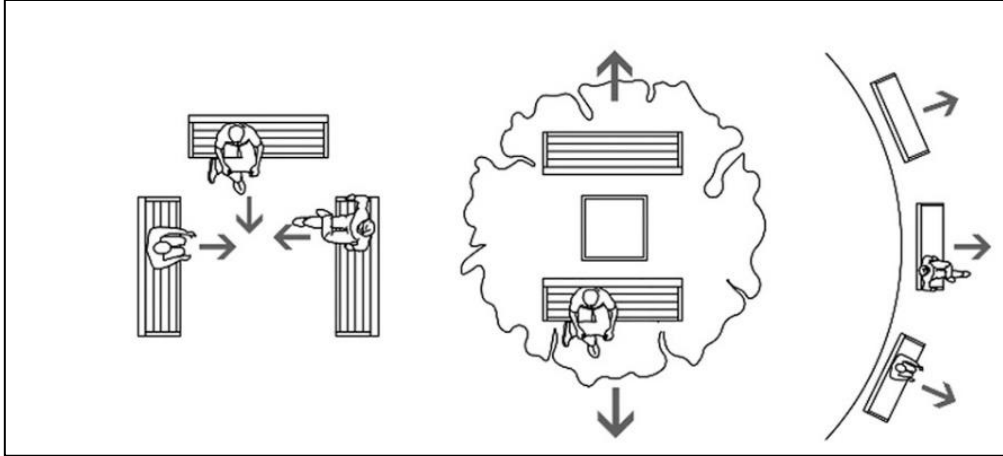
gibi proksemik düzenlemelere geçme çabası olarak iki teknikle özetlemek mümkündür (Şekil 8). 1957 yılında Humprey Osmond isimli bir doktor tarafından ortaya atılan bu iki karşıt kavram, mekânın sosyal etkileşimini tariflemekle birlikte, mekânsal yapılandırmanın fiziksel karakterini de göstermektedir (Bayram, 2016, s. 16-17). Sosyofugal mekân, insanları ayıran ve sosyal etkileşimi kesen bir sistem iken (lineer düzen); Sosyopetal mekân, insanları bir araya getiren, farklı yönleri birleştiren ya da çakıştıran ve sosyal etkileşimi canlı tutan bir sistem (spiral düzen) olarak tanımlanabilir (Lang, 1989'dan aktaran Bayram, 2016, s. 18) (Şekil 9).

Şekil 8: Sosyopetal ve Sosyofugal Oturma Düzenleri (Rollins, 2009, s. 342)

Tasarlanan her mekân, bireylerin o mekân içindeki sosyal etkileşim düzeyi ile karakter kazanmaktadır. Mekân, kullanıcının kullanması ile sosyopetal, kullanmamasıyla sosyofugal haline gelebilir. Hall, insanın bedenini;

1. Sabit alanlar (fixed: yapılar ve yapı elemanları)
2. Taşınabilir eşya ve nesnelerin belirlediği alanlar (semi-fixed)
3. Bireylerarası alan (informal) olmak üzere üç belirlenmiş alana göre konumlandırıldığından söz etmektedir.

Şekil 9: Sosyopetal (sol) ve Sosyofugal (sağ) Oturmaz Düzenleri ve İnsan ilişkisi (URL-7)

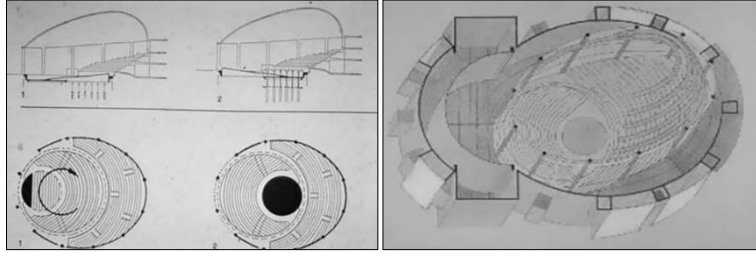
Tiyatro semiyoloğu Keir Elam ise bu sınıflandırmayı;

1. Tiyatro binası, fuaye, sahne, koltuklar vb. sabit alanlar
2. Dekor, perde, ışıklar taşınabilir alan belirleyicileri
3. Oyuncu ve izleyiciler arasındaki mesafeler de kişisel alanlar olarak gösteri mekânlarına uyarlamaktadır (Elam, 2002, s. 62-63).

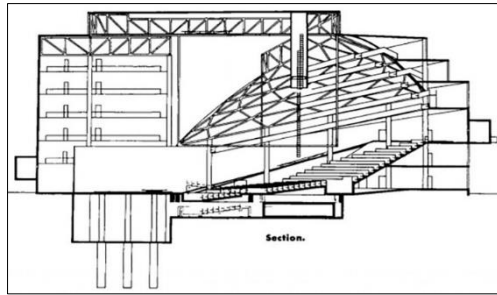
Çalışma yönteminde alt birim olarak örnek gösterilen ve proksemik düzenlemelerden özellikle sosyopetal kavrama hizmet eden *Bauhaus tiyatroları* ise 20. yüzyıl başlarında tiyatro mimarisi ve sahne tasarımı alanında yenilikçi öncü denemelerde bulunmuş, dışavurumcu bir tavırla izleyici karşısına geçmiştir. Sahnenin kendisi bir anlatım aracına dönüşmüş; tasarımcılar sahneyi “ses, ışık, uzay, biçim ve devinim” in etkin yoğunlaşması olarak ele almışlardır (URL-8). Dolayısıyla burada temel alınan önemli nokta, tasarımcıların yaklaşımı olmuştur. Mekân, “doğal” mekân olarak hazır bir şekilde bulunmak yerine, kendine özgü ilkelerle düzenlenen ve tasarlanan bir yaşama mekânı olarak kabul edilmektedir. Organizasyon insan ile mekânın diyalektiğinden türetilmiştir (URL-9). “Tiyatronun tarihinin, insan bedeninin dönüşümünün tarihi olduğu” Schlemmer’in temel önermelerinden biridir. Bu çerçevede, Bauhaus tiyatrosunun somuttan soyuta doğru dönüşümün ve yeni ortaya çıkmakta olan beden imgesini yansıttığını söylemek mümkündür (Ceylan, 2019, s. 33). İzleyici ile etkileşim kurmak amacıyla, izleyicinin salon içindeki konumunu yeniden değerlendirerek, çerçeve sahnenin yerine, alan ve çember sahne anlayışını getirmiştir (URL-10). Bu anlayışta, mekânı oluşturan tüm fiziksel ve estetik öğeler, amaca ve hedefe ilişkin bir şekilde bir araya getirilmeli ve hümanist bir yaklaşımla halkı birleştiren bir toplum tiyatrosu ve yaşayan düşüncelerin bir merkezi şeklinde izleyiciyle buluşmalıdır (URL-11). Tiyatronun özünde insan vardır. İnsansızlaştırma eylemi çağdaş burjuva sanatının bir özelliğidir (Şabankaya, 2016, s. 100). İzleyicilerin de mekânın bir parçası olma fikriyle bu mekânları tasarlamışlardır (Karaçam, 2021, s. 209). Tiyatroyu bir mekân sorunu olarak gören Bauhaus’un önemli isimlerinden Walter Gropius’a göre, “Bugün tiyatro tasarımcıları, ışık ve mekân için geniş bir yelpaze yaratmayı amaç edinmelidirler. Sahnede olması hayal edilen her şeyin nesnel ve uyumlu, mekân açısından bile insan zihnini değiştirip yenileyecek nitelikte esnek bir yapı sunmalıdır” (Brauneck, 1993’den aktaran; Arın, 2003, s. 36). Nagy’nin de ifade ettiği gibi izleyicinin aktif bir şekilde oyunun içine dâhil olması sağlanmalıdır. Brauneck (1993, s. 114); izleyicinin ruh dünyasını etkileyebilmenin yolunu, onun zihninde yer alan düşünceleri görsel ve işitsel çerçevede algılanabilen bir uzama dönüştürmeye bağlamaktadır. Schlemmer (1993, s. 139) ise, izleyicinin oyunu sadece izlemeden, oyuna katılarak gerçekleşen eylemle bütünleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tüm düşünceler doğrultusunda;

3.2.1 Total Tiyatrosu

Gropius, 1926 yılında “Total Tiyatrosu” nu biçimlendirmiştir (Karaçam, 2021, s. 209). Bu tiyatro için, sadece mekânsal etkiyle insan zihnini dönüştüren ve tazeleyen esnek bir tasarım yaklaşımı amaçlanmıştır (Schlemmer vd., 1987, s. 12). Tiyatro kurgusunda oyuncular ve izleyicileri birleştiren 180 derecelik bir sahne yer almaktadır (Şekil 10-11). Sahne, inan vücuduyla orantılı olacak şekilde tasarlanmış geometrik bir alandır (URL-12). Tiyatronun formu, Gropius’a göre, oyunla yeni bir algı yaratılıyor ve gösterinin içerisine gömülme hissini arttırmaktadır (Nechvatal, 2017’den aktaran; Akıncı, 2017, s. 4).

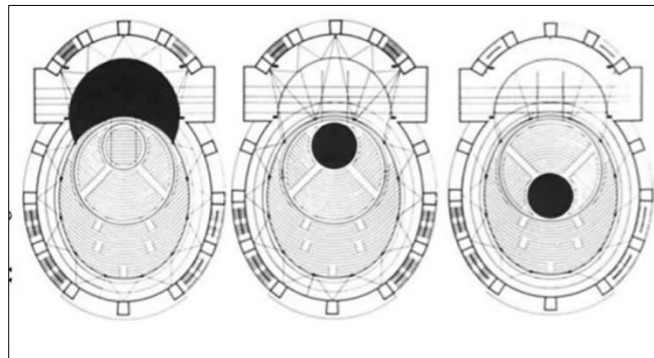

Şekil 10: Total Tiyatro Tasarımı (Aliyazıcıoğlu, 2012)

Şekil 11: Total Tiyatrosu Kesit Çizimi (Schlemmer vd., 1987)

Yer alan bu döner platform sayesinde mekân üç farklı plan tipinde kullanılabilir (Arın, 2003, s. 36). Birinci kurguda, izleyiciler eş merkezli olarak sahne çevresinde toplanarak oyunun kendisini üç boyutlu olarak açtığı merkezi alan; ikinci kurguda da klasik sahne formu kendisini göstermektedir. Seyircilerin eş merkezli yarım daireler şeklinde kurgulanan platformlarda oturmakta, oyun ise sabit bir arka plana karşı kurulmaktadır. Üçüncü ve son kurguda ise, sahne artık izleyiciden kendisini geri çekerek güncel olan tiyatro kurgularına benzer şekilde derin sahne etkisi yaratmaktadır (Schlemmer vd., 1987, s. 12) (Şekil 12).

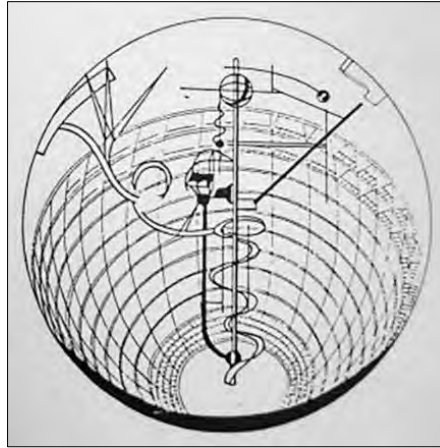

Şekil 12: Sahne Kullanım Biçimleri (sol: Derin sahne planı; orta: Sahne önü planı; sağ: Merkez sahne planı) (Schlemmer vd., 1987, s. 13)

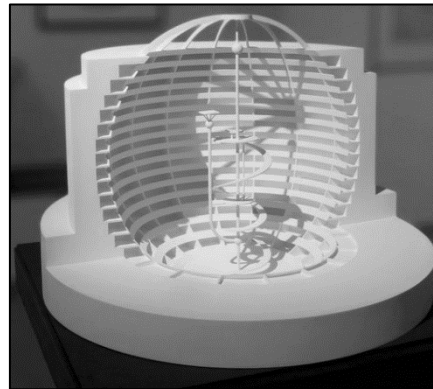
İki bin koltuk kapasitesine sahip mekânsal düzende büyük sahne platformu döndürülerek, küçük sahne ön sahnesi tiyatronun ortasına yerleştirilebilmekte ve yapıyı destekleyen on iki ana sütun arasına yerleştirilen on iki perdeye projeksiyon yapılarak olağan set değiştirilebilmektedir (Schlemmer vd., 1987, s. 13). Dolayısıyla üç plan kurgusu ile tiyatro mekânının dönüşümünü deneyimleyen izleyiciler üç ayrı sahne tekniğini de gerçekleştiren oyunun akışına göre görme fırsatı elde etmiş olmaktadır. Ayrıca izleyici-sahne iletişim ve etkileşiminin farklı kurgularla gerçekleşmesi de proksemik düzenleme açısından bu tiyatroyu diğer tiyatro örneklerinden ayırmaktadır.

3.2.2 Küresel Tiyatro

Bauhaus içinde geleceğin tiyatrolarına ilişkin getirilen bir diğer öneri ise Andor Weininger'in 1927 tarihli "*Küresel Tiyatro*" sudur. Elli metre çapında beş bin izleyici kapasitesine sahip Küresel Tiyatronun tasarımında iç yüzeyi tamamen seyir alanı olarak ayrılmıştır (Şekil 13-14).

Şekil 13: Küresel Tiyatro Tasarımı (URL-14)

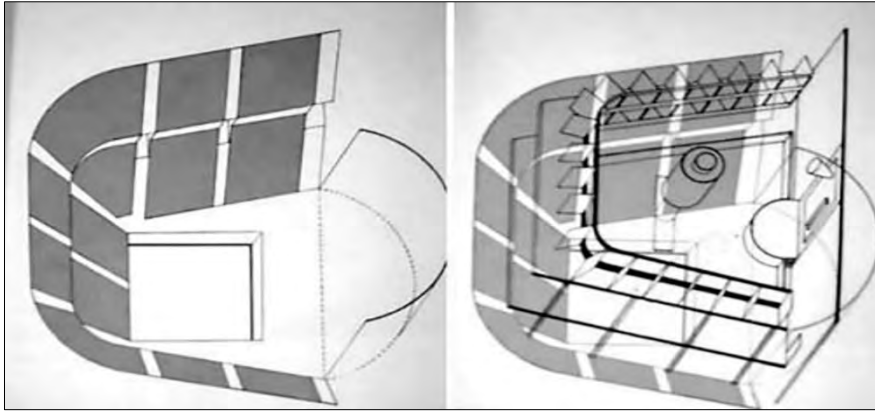

Şekil 14: Küresel Tiyatro Maketi (URL-13)

İzleyiciler, mekânda özgür bir şekilde oturmaktadırlar. Her şeyi kapsayan görüş alanları nedeniyle kendilerini yeni bir psişik, optik, akustik ilişki içinde bulurlar. Ayrıca, eş merkezli, eksantrik, ok yönlü, mekanik uzay-sahne fenomeni için yeni olanaklarla karşı karşıya kendilerini bulurlar. Weininger, soyut ve kinetik hareket oyunlarına dayalı bir tiyatro yaratmıştır (URL-13). İzleyici-oyun-oyuncu üçleminde mekânsal düzenleme, üçüncü boyutta da ele alınarak deneyimsel etkileşimi sağlamayı amaçlamakta ve izleyicilere, küre içinde farklı bakış açılarına sahip yeni bir mekânla ilişki kurdurmaktadır (Sözbir, 2010, s. 89) (URL-14). Ancak Weininger'in bu fikri çizim üzerinde kalıp uygulamaya geçmemiştir.

3.2.3 U Tiyatro

Farkas Molnar tarafından tasarlanan “U Tiyatro” sessiz izleyici rolü yerine sahnede gerçekleşen oyunla bütünleşen bir izleyici kitlesi yaratılmasına olanak tanıyan, birçok asansör, sahne-salon ilişkileri kuran teknik aygıtların bulunduğu bir mekân olarak tasarlanmıştır (Şekil 15) (Teksöz, 2001, s. 42). U harfi şeklinde oditoryum koltukları düzenleyerek değişen mekan ilişkilerini planlamıştır. Dört katmanın ilki on iki metreye on iki metre olup, ikincisi ise altı metreye on iki metre olarak kurgulanmıştır. İkinci bölümün duvarları silindirler üzerinde iki metal levhadan oluşmaktadır. Üçüncü katman ise, metal levhaları kanatların içine yuvarlayan ve bir sahne önü ile çerçevelenen noktada ortaya çıkmaktadır. Burada zemin, sahnede farklı bakış açıları yakalayabilmek adına yana ya da arkaya doğru hareket ettirilebilen tekerlekli bir platform olarak tasarlanmıştır. Sahnede parçalar halinde ya da bütün olarak yükseltilebilir, alçaltılabilir. Yönetmen, oyun eylemini sahne önüne-arkasına, seyircinin üstüne-altına ya da seyircinin içine yerleştirebilir (Molnar, 1961, s. 74).

Şekil 15: U Tiyatro Tasarımı (Aliyazıcıoğlu, 2010)

Oyuncunun seyirciye ya da seyircinin oyuncuya nerede ve ne zaman dönüştüğüne ilişkin bir sınır ve zamanın olmadığı anlayışla tasarlanmış olması açısından interaktif tiyatro mekânlarına verilebilecek önemli örnekler arasında yer almaktadır (Teksöz, 2001, s. 42). Molnar'ın amacı; Schlemmer'in de yaptığı gibi dans, akrobasi vb. deneysel çalışmaları gerçekleştirebilmektir.

Yukarıda yer verilen üç tiyatro örneği de gösteriyor ki, Bauhaus, tiyatrosuna da kendi kimliğini kazandırmış, izleyiciyi de oyuna dâhil ederek sahneyi bir ifade/anlatım aracı haline getirmiştir. İzleyici üzerinde bıraktığı tinsel etkinin gücü, izleyicilerin duyu organları ile mekânı ve sahnede gerçekleşen eylemi algılamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tiyatro mekânlarında, yeni anlatım biçimlerine ve karşı tarafa istenilen etkinin geçmesine imkân veren tasarım teknikleri kullanılmıştır. Bu da yaklaşım olarak, Bauhaus tiyatrolarını diğer tiyatrolardan farklı kılmaktadır. Bir diğer ve önemli farklılık ise; İnsanların bir arada olmasını gerektiren ve özellikle kamusal mekânlarda/alanlarda, içgüdüsel olarak çizdikleri proksemik sınırların ve mesafelerin, Bauhaus tiyatro kurgusunda yakınlştırıcı mekân yaklaşımıyla ele alınması ve mekânın tüm kullanıcılarının iletişim ve etkileşim içinde olmaları şeklinde gösterilebilir.

4. Sonuç

İlkçağlardan bugüne, insanların önce barınma gereksinimi ile ortaya çıkan mekân kavramı, zamanla farklı oluşum biçimleriyle kendisini göstermeye başlamıştır. Mekân çeşitliliği arttıkça, insanların mekânı kullanma şekilleri de değişiklik göstermiştir. Mekânların türüne göre, orada olan bireylerin birbirleri ve mekânla kurdukları iletişim

farklılık göstermektedir. Bu durum beraberinde mesafesel ilişkileri de getirmektedir. Proksemi kavramı içerisinde incelenen ve *mahrem, kişisel, sosyal ve kamusal* olmak üzere dört gruba ayrılan alanlar, kendi içinde belirli mesafeleri barındırmaktadırlar. Kişi, bulunduğu ortama göre istemli ya da istemsiz, durması gereken mesafeyi belirleyerek ona göre davranış sergilemektedir. Bu anlamda proksemi kavramı ve proksemik düzenlemeler özellikle mimarlık, içmimarlık gibi tasarım disiplinleri için önem teşkil etmektedirler.

Çalışma kapsamında da incelenen proksemi kavramının sunduğu birtakım düzenlemeler mevcuttur. *Sosyofugal* ve *sosyopetal* olarak isimlendirilen bu düzenlemeleri uzaklaştırıcı ya da yakınlaştırıcı mekânlar olarak özetlemek mümkündür. İçinde insan olan her hacim için geçerli olan proksemik düzenlemeler, çalışmanın örneklemini oluşturan Bauhaus tiyatro mekânlarında da kendisini göstermektedir. Bauhaus anlayışında, sahne, oyuncular ve izleyicilerin oluşturduğu, bilinen tiyatro düzeninin aksine, izleyiciler de oyunun içine dâhil edilerek, onları hem oyundan hem oyuncudan hem de mekândan koparmayan aksine kucaklayan bir sosyopetal proksemik düzenleme fikri hâkim olmuştur (Tablo 2).

Özellikle çalışmada örnek olarak verilen “Küresel Tiyatro”, “Total Tiyatro” ve “U Tiyatro” gibi önemli Bauhaus tiyatro mekânları, izleyici-mekân-oyuncu etkileşiminin ve iletişiminin güçlü olduğu bir proksemik düzenlemeyle tasarlanmıştır.

Tablo 2: Bauhaus Tiyatroları Proksemik Düzenlemeleri (Yazar)

Küresel Tiyatro		
Total Tiyatro	=	Sosyopetal Mekân
U Tiyatro		

Üç tiyatro da sosyopetal/yakınlaştırıcı mekân düzeninde/spiral formda salon içinde yer alan herkesi bir araya getiren ve sosyal etkileşimi canlı tutan bir sistem içinde planlanmıştır (Tablo 2). Sahne ve izleyicilerin buldukları alanlar birbirleriyle bütünleşmiş ve izleyici de zincirin bir halkası haline getirilmiştir. Dolayısıyla, verilen örnekler de gösteriyor ki; mekân(lar) hangi amaca hizmet ederse etsin, tasarımcılar, proksemi kavramına ve onun sunduğu düzenlemelere olan farkındalıkla, insan-mekân-mesafe üçlemının doğru kurgulandığı mekânsal düzenlemeler yaratmalıdırlar. Bu bağlamda, çalışma kapsamında ele alınan Bauhaus tiyatrolarında kullanılan proksemik düzenlemelerin, izleyici-mekân-mesafe etkileşiminde oynadığı rolün önemini vurgulamak açısından da kavramın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akıncı Sevcan, “Avangart’tan Çağdaş’a: Tiyatro ve Uzam”, *Sahne ve Müzik Eğitim-Araştırma e Dergisi*, 2017, ss. 1-15.

Aliyazıcıoğlu Özlem, “Fütürizm’in Sahne Tasarımına Getirdikleri”, *Yedi DEÜ GSF Dergisi*, sayı: 4, 2010, ss. 17-28.

Arın Selda, *Çağdaş Tiyatro Mekânı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2003.

Aristoteles, *Physics, The Complete Works of Aristotle*, Jonathan Barnes, (Ed.) Translated by R. P. Hardie and R. K. Gaye, Princeton, N. J.: Princeton University, 1984.

Bayram Çiğdem, *Kültür Merkezlerinin Sosyal Etkileşim Alanlarının Mekansal Dizim Yöntemi İle İrdelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2016.

Brauneck Manfred, *20. Yüzyılda Tiyatro*, Haz. Aziz Çalışlar, Çev. Nilüfer Kuruyazıcı, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 1993.

Chmiliar Linda, *Multiple-case designs*, In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia Of Case Study Research*: 582-583, USA: SAGE Publications, 2010.

Davey Lynn, "The Application of Case Study Evaluations", *Practical Assessment, Research, and Evaluation* (2)9, 1990.

Demirel Emre, "Mekân Kurgusu, Boşluğun Mimarisi", *Mimarlık Dergisi*, 2004.

Dodsworth Simon, *İç Mekan Tasarımının Temelleri*, Literatür Yayınları, İstanbul 2012.

Elam Keir, *The Semiotics of Theatre and Drama*, Routledge, 2002.

Erdem, Ceylan, "Bau(dy)haus: Bauhaus'un İdealleri Bağlamında Beden ve Mekan İlişkisi: Oskar Schlemmer'in Mekansal Bedeni ve Siegfried Ebeling'in Bedensel Mekanı", *Mimarist Mimarlık Kültür Dergisi*, 2019, Sayı: 65, ss. 31-41.

Ergan Merve Feyza, "Kişisel Mekan Teorisi", *Inonu University Journal of Art and Design*, 2020, ISSN: 1309-9876, ss. 57-69.

Gür Şengül Öymen, *Mekan Örgütlenmesi*, Gür Yayıncılık, Trabzon 1996.

Gierny Thomas, "A Space For Place In Sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, 2000, ss. 463–96.

Hall Edward, "A System for the Notation of Proxemic Behavior", *American Anthropologist*, 65(5), 1963, s. 1003–1026.

Hall Edward, "Proxemics and Comments and Replies", *Current Anthropology*, Vol. 9, No. 2/3, 1968, Apr. – Jun., s. 83-108.

Lang Jon, *Creating Architectural Theory: The Role Of The Behavioral Sciences In Environmental Design*, New York, Van Nostrand Reinhold Co, 1987.

Kahraman Meriç Demir, "İnsan İhtiyaçları ve Mekansal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılabilirlik Olgusu ve Mekansal Kalite", *TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi*, 24(2), 2014, ss. 74-84.

Karaçam Yasin, "Sahne Tasarımının Gelişim Süreci İçerisinde Teknik ve Teknolojinin Önemi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2021, 27(46), ss. 201-220.

Kaya Tanrıverdi Ayşegül, "Çevresel Psikoloji Bağlamında Mimari Çevre ve Mekansal Davranış İlişkisi", *Mimarlık Planlama ve Tasarım Alanında Teori ve Araştırmalar*, Ed. Ruba Kasmov ve Lana Kudumovic, Gece Kitaplığı, Bölüm 15, 2020, ss. 303-322.

Kılıç Elife, *Aristoteles ile Farabi'nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul 2011.

Korkmaz Sevede ve Köseoğlu Emine, "Buca Konutlarında Mahremiyet Düzeyi", *Mimarist*, 1, 2011.

Köktürk Erol, "Mekân Algısı ve Mekân İlişkisi Üzerine", *Mekânsal Planlamada Jeodezi Sempozyumu*, İzmir 2010.

Kuban Doğan, *Mimarlık Kavramları: Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 2016.

Lefebvre Henri, *Mekânın Üretimi*, (I. Ergüden, Çev.) Sel Yayıncılık, İstanbul 2014.

Madanipour Ali, *Public And Private Spaces Of The City*, London And New York, Routledge 2003.

Merriam B. Sharan, *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1998.

Molnar, Parkas, U-Theatre, in *The Theatre of the Bauhaus*, Ed, Walter Gropius, Trans, Arthur S, Wensinger, Middletown, *Connecticut: Wesleyan University Press*, 1961.

Nussbaumer Linda, *Human Factors in the Built Environment*, Fairchild Books, London 2013.

Örnek Yusuf, "Mimarlık ve Felsefe: Çağdaş Filozofların Mimarlığı Yeniden Düşünmesi", *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2015, ss. 125-139, Temmuz.

Özgen Elif, "İnsan Mekan Etkileşiminde Sağlık Yapıları ve Mekanın İyileştirici Rolü", *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 15(2), 2018, ss. 202-213.

Polat Erkan, "Pandemiden Sonra Kentsel Mekana Erişebilirlik", *Kentli Dergisi*, 2020, sayı 37, ss. 55-57.

Rasmussen Steen Eiler, *Yaşanan Mimari*, Remzi Kitapevi, 2013.

Rollins Judy, "The Influence of Two Hospitals' Designs and Policies on Social Interaction and Privacy as Coping Factors for Children With Cancer and Their Families", *Journal of Pediatric Oncology Nursing* 26(6), 2009, ss. 340-353.

Schlemmer Oskar, Nagy Laszlo, Molnar Farkas, *The Theatre of The Bauhaus*, Wesleyan University Press Middletown, Connecticut, 1987.

Schlemmer Oskar, Nagy Laszlo, Molnar Farkas, *20. Yüzyılda Tiyatro*, Haz. Aziz Çalışlar, Çev. Hasan Kuruyazıcı, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 1993.

Schulz-Norberg, Christian, *Existence, Space and Architecture*, Studio Vista, London 1971.

Sözbir Defne, *Tiyatro Mekanının Değişimi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul 2010.

Sabankaya Elif, *Bauhaus Okulu'nun heykel sanatı ve sahne tasarımına etkileri ve bir performans uygulaması* (Tez No. 428204) [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi, Erzurum 2016.

Taylor Shelley ve Brown Jonathon, *Illusion and Well-Being: A Social Psychological Perspective on Mental Health*, *Psychological Bulletin*, 103(2), 1988, ss. 193-210.

Teksöz Didem, *Beden ve Mekan Bauhaus Tiyatro Çalışmalarının Mimarlık Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi 2001.

Usta Gülay, “Mekan ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açısından İrdelenmesi”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Vol. 10, Issue 1, 2020, ss. 25-30, ISSN: 2146-5193.

Uzunoğlu Semra Sema, Özer Harun, “Mimarlık Eğitiminde Mimari Psikoloji Formasyonunun Geliştirilmesi İçin Bir Model”, *Megaron Dergisi*, 9(12), 2014, ss. 143-165.

Yalçın Meryem, *İnsan-Çevre Etkileşimi Kapsamında Yemek Yeme Mekânlarının Kimlik Oluşumundaki Belirleyiciler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Yin Robert, *Case Study Research: Design and Methods*, (3. Basım), Sage Publications, California 1984.

Zevi Bruno, *Mimarlığı Görebilmek*. Çev. Alp Tümertekin, Daimon Yayınları, Nisan, İstanbul 2015.

İnternet Kaynakları

URL-1. [https://www.turkcebilgi.com/khaos_\(mitoloji\)](https://www.turkcebilgi.com/khaos_(mitoloji)) (erişim tarihi: 09.03.2021, 10:00)

URL-2. <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 09.03.2021, 10:00)

URL-3. <https://www.matematiksel.org/kisisel-alan-hakkinda-bilmeniz-gereken-5-sey> (erişim tarihi: 27.03.2021, 14:00)

URL-4. <https://slideplayer.biz.tr/slide/15218817/> (erişim tarihi: 27.03.2021, 14:00)

URL-5. <https://ogrencikariyeri.com/haber/asansor-duserse-tam-olarak-ne-yaparsak-hayatta-kaliriz> (erişim tarihi: 27.03.2021, 15:00)

URL-6. <http://www.mimesis-dergi.org/mimesis-dergi-kitap/mimesis-6/eugenio-barba-ve-odin-teatret/> (erişim tarihi: 28.03.2021, 13:00)

URL-7. <https://link.springer.com/article/10.1057/s41289-020-00121-x/figures/3> (erişim tarihi: 28.03.2021, 16:00)

URL-8. <https://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/bauhaus-tiyatrosu-nedir-ne-demek-14248> (erişim tarihi: 14.12.2021, 13:00)

URL-9. Bauhaus Tiyatro Çalışmaları – M. Brauneck, Ekim 1999.
<http://www.halksahnesi.org/1999/10/19/bauhaus-tiyatro-calismalari-m-brauneck/> (erişim tarihi: 14.12.2021, 14:00)

URL-10. Fırıncioğlu, S.(ty). Mekânın Belirleyiciliği: Proksemi.
<https://performansfikri.com/31-mekanin-belirleyiciligi-proksemi/> (erişim tarihi: 28.03.2021, 10:00)

URL-11. Bauhaus Tiyatrosu (2013)

<http://dunyatiyatrotarihindensecmeler.blogspot.com/2013/05/bauhaustiyatrosu.html?view=magazine> (erişim tarihi: 28.03.2021, 10:00)

URL-12. The Spherical Theater, designed by Andreas Weininger

<https://www.sensesatlas.com/territory/the-total-theater-of-the-bauhaus/> (erişim tarihi: 14.12.2021, 11:00)

URL-13. Andor Weininger

<http://www.weimarberlin.com/2019/09/andor-weininger.html> (erişim tarihi: 14.12.2021, 11:00)

URL-14.

<https://mimaritasarimsurecveetkilesimleri.wordpress.com/2016/10/26/interaktif-tiyatro-oyunlarinda-mekan-seyirci-etkilesimi/> (erişim tarihi: 28.03.2021, 17:00)

Bir Estetik Nesne Olarak Mimarlık Ürününün Ontolojisi

Tarık Emre KIRHALLI¹, Rifat Gökhan KOÇYİĞİT²

Öz

Bu çalışmada, Antik dönemden günümüze ortaya konmuş estetik niteliğe sahip mimarlık kuramlarında mimarlık ürününün ontolojik olarak ne şekilde temellendirildiği araştırılmıştır. Araştırma, tarihsel süreç içerisinde estetik kuramlarda mimarlık ürünü-estetik değer ilişkisinin nasıl kurulduğunun ve kuramlar arasında bu ilişkinin nasıl değiştiğinin belirlenmesi üzerinden yürütülmüştür. Bu ilişkilerin ve değişimlerin tespiti, mimarlık ürünlerinin estetik yönden değerlendirilmesinde kullanılan çeşitli değer, kavram ve yaklaşımların nesnellik-öznel, tümellik-tikellik, aidiyet-sahiplik ve nesne-özellik gibi belli başlı ontik ikilikler üzerinden ele alınmasıyla sağlanmıştır. Bu doğrultuda, mimarlık ürününün estetik temellendirmelerinin tarihsel süreç içerisinde öznellediği, mimarlık ürünü-değer ilişkisinin ise Antik dönemde sahip olduğu kesinlik ve belirliliği yitirdiği tespit edilmiştir. Kuramlarda yer alan estetik değerlerin de ontolojik olarak indirgenildiği anlaşılmıştır. Bunun yanında, bu değişimin dışında kalan nesnel nitelikteki, estetik değerlerin bağımsız varlıklar olarak sunulduğu ve genelgeçerlik iddiasında sahip yakın geçmişe ait kuramlarla da karşılaşılmış, bunun anlamı yorumlanmıştır. Araştırma, bu karşıt yaklaşımlar arasında estetik değerlendirmede bir çözümlenme aracı olarak bağlamın önemini vurgulanması ile sonuçlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: mimarlık ontolojisi, mimarlık kuramı, mimarlık ürünü, estetik nesne, estetik değer

The Ontology of Architectural Product as an Aesthetic Object

Abstract

The ontological definitions of architectural products which are found in architectural theories from antiquity to the present that possess aesthetic qualities are analyzed in this study. The research has been carried out by specifying how the relationship between the architectural product and the aesthetic value is established in each theory and how this relationship is changed between different theories. The specification of these relations and changes was carried out by analyzing various values, notions, and approaches used for the aesthetic judgment of architectural products through the ontological dichotomies of subjectivity-objectivity, universals-particulars, belonging-possession, and object-property. As a result, it has been identified that the aesthetic definitions of the architectural products have become more subjective and the architectural product-value relationship has lost the certainty and specificity it had in Antique times. The ontological statuses of the aesthetic values involved have also been reduced in the historical process. Theories from the recent past -which are objective in nature, classify aesthetic values as separate ontological entities, and claim universal validity- that remain outside of these changes have also been encountered and the meaning of such a difference has also been interpreted. The research was concluded by emphasizing the importance of the context as an analysis tool in aesthetic judgment among these opposing approaches.

Keywords: ontology of architecture, architectural theory, architectural product, aesthetic

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık ABD., İstanbul, Türkiye

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye
İlgili yazar/Corresponding author: tekirhalli@hotmail.com

object, aesthetic value

1. Giriş

Mimarlık ürünlerinin estetik niteliği, Antik dönemden beri doğrudan veya dolaylı olarak kuramcıların zihinlerini meşgul eden bir konu olmuştur. Bunun bir sebebi, mimarlığın işlevle olan güçlü ilişkisi ve ilişkili olarak mimarlık ürünlerinin -bir sanat yapıtına benzer şekilde- estetik nesne³ olarak ele alınmasının tartışmalı olmasıdır. Kimi kuramcı yalnızca bu gerekçeyle mimarlık ürünlerini bu şekilde bir araştırmanın dışında tutmuş veya onların tartışmalı bir konumda yer aldıklarını kabullenmekle yetinmiştir. Böyle bir sorgulamaya gitmiş mimarlar ve filozoflar ise estetik nesnelere veya doğrudan mimarlık ürünlerinin ne şekilde değer kazandıklarını veya değerlendirildiklerini farklı şemalar üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede araştırma kapsamında, Antik dönemden günümüze ortaya konmuş, mimarlık ürünlerini estetik yönden, değerler üzerinden ele alan kuramlar ontolojik bir yaklaşımla irdelenmiştir. Bu irdeleme, kuramların özne, değer ve nesnelere (yani genel anlamda mimarlık veya mimarlık ürünü/ürünleri) aralarındaki ilişkilerin öznellik-nesnellik, tümellik-tikellik, aidiyet-sahip olma ve nesne-özellik gibi ontolojik ikilikler yardımıyla açıklanması ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında estetik değerlendirme şemalarının değişimi, güncel durum ve farklı yaklaşımların varlığının anlamı yorumlanmış, bir çözümleme hedeflenmiştir.

2. Antik Dönemden Günümüze Mimarlık Kuramlarında Mimarlık Ürünü-Estetik Değer İlişkisi

Nesnelere estetik yönden değerlendirilmesinin kuramsal zeminde yer bulması Antik dönemle başlamıştır. Bu çerçevede karşımıza ilk olarak Platon çıkmaktadır. Doğrudan mimarlık üzerine bir görüş bildirmemekle birlikte 'güzel'i bir felsefe nesnesi olarak ele alan, nesnelere estetik değerler arasında belirli bir ilişkiden söz eden ilk kuramcı olması yönünden Platon büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında, Platon'un kuramında nesnelere ele alış biçimi, kendinden sonra gelecek ve Yeni Platoncu (Neoplatonist) olarak adlandırılacak çok sayıda düşünür ve mimarlık kuramcısında görüleceği gibi, rahatlıkla mimarlık ürünleri için de geçerli olabilmektedir. Kuramlarında nesne-değer ilişkisinin en belirgin olduğu yaşlılık döneminde, (estetik) nesneyi biçimsel özellikleri (doğru orantıya veya salt geometrik biçime -yani bu belirleyici ilkelere, nesnelere üstü tözlere- sahip olma) üzerinden güzel olan şey olarak tanımlamıştır (Tunalı, 2012, s. 145). Burada güzel değeri bu şekilde tekil örnekler, estetik nesnelere (veya tikeller) üzerinden temsil edilen bir tümeldir (güzel tözü). Temsil etme işlemi ise nesnel bir temelde gerçekleşmektedir, yani belirtilen biçimsel özelliklere sahip olan her nesne doğrudan ve tartışmasız bir şekilde güzel olmaktadır. Burada söz konusu güzel değeri gerçek, bu değeri ifade eden örnekler ise gerçeğin kısmi yansımaları veya görünüşleridir.

Roma dönemine gelindiğinde karşımıza ilk mimarlık kuramcısı olarak tanımlanabilecek Vitruvius çıkmaktadır (Vitruvius, 2005, s. ix). Mimarlık ürünüyle kurulan ilişki yönünden bakıldığında, Vitruvius'ta da Platoncu bir yaklaşım kendini göstermektedir. Kuramında, orantı veya üslup gibi görsel, biçimsel ve inşai özellikler üzerinden güzel değeri temsil edilmekte, bu özelliklere sahip olan mimarlık ürünü güzel olmaktadır (Vitruvius, 2005, ss. 9-11). Yunan kültürünün Vitruvius'un kuramı üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda⁴, burada da bahsedilen değerlerin nesnelere ötesi bir varlık olduğu söylenebilir. Mimarlık ürünleri bu belirtilen özelliklere sahip olarak güzel olabilmekle

³ Estetik özne tarafından algılanan, kavranan, estetik olarak hoşlanılan, haz duyulan -kısaca estetik ilgi içinde bulunan- varlık (Tunalı, 2012, ss. 23, 47).

⁴ Mallgrave (2006, s. 4), Vitruvius'un eseri De Architectura'da yer verdiği Yunan kaynaklarının bolluğunu ve kitabın Roma'da günümüze ulaşan önemli yapıların yapıldığı Augustus döneminden önce tamamlanmış olmasını göz önünde bulundurarak bu şekilde bir çıkarımda bulunmaktadır.

birlikte, bu şemada farklı olarak mimar figürü, mimarlık ürünü üzerinde gerekli gördüğü estetik değişikliklere gidebilmektedir⁵. Vitruvius'un bakış açısının Platoncu idealizm ile ilişkisini bu bağlamda daha kolay anlayabilmek için "mimar"ın da bir tümel olarak ideal bir konum veya varlık olduğunu, tek tek mimarların ise bunların birer görünüşleri olduğunu kavramak önemlidir. Bireyler ideal mimar konumuna yaklaştıkça, estetik değerleri daha iyi ifade edebilecek değişimler yapma hakları da artmaktadır.

Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte özünde Platoncu olan temellendirmelere tanrı figürü eklenmiştir. Buna göre; Plotinus ve Augustinus'ta, nesne yine biçimsel özellikleri üzerinden aşkın değeri temsil etmektedir. İlk olarak, Platonun güzelliği simetri ve doğru orantıya dayandırmasını yeterli bulmayan Plotinus, onları belirleyen daha temel bir salt-biçim ilkesini ortaya koymuştur. Kısaca bu salt-biçim ilkesinden pay alan nesne güzel, almayan ise çirkin olmaktadır. Platon gibi nesnelere bağımsız olan güzeli, güzelin kendisini arayan metafizik bir yaklaşıma sahip Plotinus'ta bu salt-biçim ilkesi üzerinden güzelin kendisine, tanrıya yani "Bir"e ulaşılabilir (Tunalı, 2012, ss. 145-147). Platon'a benzer şekilde Augustinus'ta ise sayı güzelliğin temel ilkesi olarak verilmiş, sayıya göre yaratılmış güzel de birlik (veya bütünlük), oran ve düzene dayandırılmıştır. Burada güzelliğin temel biçimi birliktir ve görülen şeyler birliğe yöneldikleri için güzeldirler. En yetkin birlik ise tanrıdır (Taşdelen ve Yazıcı, 2012, s. 86). Her iki şemada da nesnelere belirtilen temel ilkelere uygun oldukları zaman, nesnelere değer kazanma şeması dâhilinde, estetik değere de sahip olmaktadır.

Bir diğer Ortaçağ figürü olan Aquinolu Thomas'ta ise nesne, bütünlük (amacına ulaşma), uygun oran ve uyum (matematiksel veya şekilsel orantının yanında, doğasına ve amacına uygun olma hali), açıklık (zihin tarafından kolay algılanma) nesnel özelliklerine sahipse güzel olmaktadır. Burada farklı olarak, bu özelliklerle ilişkilendirilen güzellik nesnede taşınmaktadır, yani ona dışsal bir tümel değildir. Ayrıca güzellik de nesnenin bu özelliklerinin özne tarafından algılanmasıyla, algı sonucu öznedeki zevk uyanmasıyla belirlenmektedir (Taşdelen ve Yazıcı, 2012, ss. 86-87). Yani değer atfı öznenin de dahil olduğu nesnel nitelikte bir şema uyarınca gerçekleşmektedir. Thomas'ın şeması öznenin kazandığı önem yönünden dikkate değerdir. Ancak Thomas'ın güzelliği pratik edimden ayırması (Taşdelen ve Yazıcı, 2012, s. 86), bu şemanın Thomas'ın bir pratik edim olarak gördüğü sanat (ve dolayısıyla da mimarlık) için kullanılmasının önüne geçmektedir.

Rönesans ve beraberinde Hümanizm düşüncesiyle bir dünyevileşme, yani kuramlardaki güzel tümeli-tanrı figürü ilişkilendirmesinin ortadan kalkması söz konusu olmuştur. Mimarlığın estetik niteliğini sorgulayan Rönesans kuramlarında, ardından ise Klasik yaklaşımı katı bir şekilde benimsemiş diğer kuramlarda, Vitruvius'un yaklaşımıyla benzerlik gösteren değer ve ilişkili mimarlık ürünü temellendirmeleriyle karşılaşılmıştır. Bu yaklaşımların ilki, en önemlisi ve diğerleri⁶ için temel teşkil edecek olanı Alberti'nin kuramıdır. Kuramda yapı, madde ve çizgilerden (tasarım) oluşan "biçimlenmiş bir kütle" olarak tanımlanmakta, bu tanımda madde doğadan gelmekle birlikte çizgilere hâkimiyet veya tasarım yapma kabiliyeti ise mimarın zihninde yer almaktadır (Mallgrave, 2006, s. 31). Burada mimar figürüne yani yaratan özneye bu denli yetkinlik tanınmış olmakla birlikte, estetik değer kazanma mantığında aynı durumdan söz edilememektedir. Mimarlık ürünü -yine- çeşitli matematiksel kurallara ve armonik oranlara bağlı kalarak aşkın güzel değerini temsil etmektedir, ancak burada -Vitruvius'taki gibi- mimara uygun gördüğü durumlarda oranlarda değişiklik yapma hakkı tanınmamıştır (Mallgrave, 2006, s. 32).⁷ Bunun yanında yine Vitruviusçu şemadan farklı olarak, güzellik, güzel kabul

⁵ Vitruvius'un mimar figürüne vermiş olduğu bu önemin bir örneği olarak bkz. (Vitruvius, 2005, ss. 129-130).

⁶ Bkz. Palladio, Wotton ve Winckelmann'da mimari güzel temellendirmeleri.

⁷ Mallgrave (2006, s. 32), Vitruviusçu mimari güzellik anlayışının Alberti ve genel anlamda Rönesans estetiğiyle ters düştüğünü, olumsuz anlamda öznel ve göreceli kabul edildiğini belirtmektedir.

edilen nesnenin yapısında bulunan bir özelliktir (Alberti, 1988, s. 156), yani çeşitli fiziksel özelliklere sahip olan, olacak şekilde oluşturulan nesne veya mimarlık ürünü aşkın güzel tözünü bünyesinde taşımış olur.

17. yüzyıl Fransa'sına gelindiğinde Kraliyet Mimarlık Akademisi altında Klasik yaklaşımın katı bir şekilde benimsenmesi, bu çerçevede de mimarlık ürününün nesnelere üzeri aşkın bir estetik değer varlığını biçimsel özellikleri (doğru orantılara, sayısal ilişkilere sahip olma) üzerinden temsil etmesi veya taşıması kabulüyle karşılaşılır (Mallgrave, 2006, s. 72). Bununla birlikte, okulun ilk müdürü ve tavrının bir sorumlusu olan François Blondel'in kuramında, iyi mimarlığın memnuniyet uyandırması ve mimarlık ürünlerinden keyif alınması ile özne değer şemasına dâhil edilmiştir (Masiero, 2006, ss. 100-101). Mimarlık ürününün değere sahip olma ilişkisinde etkin bir yere sahip olmamakla (yani değer kazanma mantığını öznelleştirmemekle) birlikte özne, artık oradadır ve doğru değere sahip nesneyi algı eleğinden geçirmektedir. Blondel'le karşıt görüşe sahip Perrault'ta ise -akılcı bir yaklaşım doğrultusunda- oranlar ile değer arasındaki, doğru oranlara göre yapılmış mimarlık ürününün güzel olacağı şeklindeki doğrudan ilişki reddedilmiştir. Buna göre Perrault, mimaride pozitif ve keyfi güzellik olmak üzere iki tür güzellik olduğunu öne sürmüş, pozitif güzelliği -yine- mimarlık ürününün biçimsel ve inşai özellikleriyle, keyfi güzelliği ise -moda gibi- gelenek ve önyargıyla ilişkilendirmiştir. Böyle bir güzelliğin de "bir" doğrusu bulunmamaktadır (Perrault, 1993, ss. 50-51). Burada keyfi güzellik ile bilindik mimarlık ürünü-değer ilişkisinde bir öznelleşme söz konusu olmuştur. Ayrıca keyfi güzelliğin gelenekle ilişkilendirilmesi, yani kültürden kültüre değişiklik gösterebileceğinin kabul edilmesi de ona bir öznelerarasılık statüsü vermektedir.

Fransız bağlamından diğer iki figür olan Frémin ve Cordemoy'da ise aydınlanmanın etkisi belirgin olarak hissedilmektedir. Frémin ve ardından Cordemoy'un kuramlarında, mimarlık ürünü taşıyıcı kesitlerinin inceliği, açıklıkların ve boşlukların genişliği gibi fiziksel özellikleri doğrultusunda strüktürel yönden verimli ve ferah ise iyi, güzel, mükemmel, zevk verici veya görkemli olmaktadır (Mallgrave, 2006, ss. 84-87). Bu şemada değer, fiziksel özelliklerin temsil ettiği kavramlar aracılığıyla kazanılmakta ve bizi nesnelere üzeri bir değer tümeline yönlendirmemektedir. Benzer bir yaklaşıma Cizvit başrahip Laugier'de de rastlanmaktadır. "İlkel kulübe"si ile mimarlığı sembolik, akılcı ve işlevsel bir şekilde temellendiren Laugier için, bu mantığa uygun olarak ortaya konmuş mimarlık ürünleri güzel olmaktadır.⁸ Bununla birlikte Laugier'de bu şekilde temsil edilen güzel, alışkanlıklardan ve uzlaşımlardan bağımsız bir mutlak güzellik (Masiero, 2006, s. 114), yani Klasik söylemdeki güzel fikridir. Laugier'nin bu yaklaşımı, akılcılık etkisinde evrimleşmiş bir Klasik nesnelcilik olarak sınıflandırılabilir.

Fransız kuramından bir diğer figür olan Jacques-François Blondel (1705-1774)'de de, Fransız Klasisizmde⁹ görülen, öznenin keyif alma kavramıyla dâhil olduğu orantı temelli mimarlık ürünü-estetik değer ilişkilendirmesiyle karşılaşmıştır. Blondel bunun yanında, mimarlık ürünlerinin çeşitli görsel/biçimsel/fiziksel özelliklerinin öznede uyandırdığı hislerin ve bunlarla ilişkilenen değer ve kavramların (güzel, yüce, ihtişam, gösteriş...) sorgulandığı "karakter" kavramının mimarlık alanına kazandırılmasında etkin rol almış figürlerden de biridir (Mallgrave, 2006, ss. 138, 190, 197; Masiero, 2006, s. 112). Blondel'in bu tutumuyla İngiltere'de aynı dönemde hâkim olan deneyimci değer şemaları arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Burada hisler ve bu doğrultuda öznel -veya

⁸ Laugier'in (1977, ss. 11-15, 100-104) "ilkel kulübe"si; yere dik olarak yerleştirilmiş ve sütunları temsil eden dört adet sağlam dal, bu dalları üst kısımlarından yatay olarak birleştiren ve saçaklığı temsil eden dallar ile onların üzerine iki yönde eğim oluşturacak şekilde yerleştirilen, yağmuru ve güneşi engelleyen ve alınlığı temsil eden dallardan oluşmaktadır. Laugier'ye göre mimari güzelin kaynağı bu zorunluluktan doğmuş temel mimarlık öğeleridir (sütun, saçaklık ve alınlık). Duvarlara, kapılara ve pencerelere ise ancak bir ihtiyacı karşıladıkları için izin verilebilir. Geri kalan her şey yersiz ve hata kaynağıdır.

⁹ Bkz. François Blondel'in temsilcisi olduğu Fransız Klasik yaklaşımı.

bunların bireyler arasında paylaşılması doğrultusunda öznelarası da kabul edilebilecek- bir tutumun orantılarını bizi doğrudan ve tartışmasız olarak değerlere yönlendirdiği nesnel bir değer şemasına eşlik ettiği görülmektedir.

18. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte mimarlık ürünü-estetik değer ilişkilendirmelerinde 20. yüzyıl sonlarına kadar belirgin biçimde yer almış deneyimcilik etkisindeki kuramlar farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. klasikçi-akılcı şemaların karşısında konumlandırılabilir bu değer şemalarında değer, mimarlık ürününün görsel/biçimsel/fiziksel özelliklerinin özne üzerinde uyandırdığı hisler (veya bu hislerin uyandırdığı ikincil hisler) doğrultusunda atfedilmektedir. Nesnel evrensel, önceden belirlenmiş, içsel (algısı aktarılmış, doğuştan bulunan) ideal ve ilahi fikirlere uygunluğu üzerinden değere sahip olması (ve dolayısıyla bir güzel tümeli) reddedilmektedir. Öznel yönü ağır basan bu değer atfetme şemalarında, değerlerin öznel arasında paylaşılması üzerinden bir genelgeçerlik ortaya çıkabileceği de tartışma konusu olmuştur (Mallgrave, 2006, ss. 223-224, 249-250). Burke’te güzellik ve yüceliğin, nesnenin ufaklığına, pürüzsüzlüğüne, kademeli değişimine, narinliğine, boyutunun büyüklüğüne, temiz pak ve çok da güçlü olmayan renklere, dik açılara ve bozuk yüzeylere sahip olmasına, dehşet ve belirsizlik hislerine dayandırılması (Mallgrave, 2006, ss. 273, 277; Burke, 1913, ss. 88-113); Price’ta (1810a, ss. 51-53, 90-91; 1810b, s. 268) ise resimsilik (pitoresk) değerinin nesnede karmaşıklık, beklenmeyen düzensizliklere, biçimsel, renksel ve ışıksal çeşitliliğe sahip olma, mimaride ise asimetri, yıpranma-eskime ve yapının çevreye, doğal manzaraya uygun tasarlanması ile ilişkilendirilmesi 18. yüzyıldan öne çıkan deneyimci değer şemalarıdır.

Aynı dönem Fransız kuramsal ortamındaki “karakter” kavramı, 19. yüzyıl İngiltere’inde Ruskin’in (1849, ss. 64-65, 67-83, 94-135) güzel, çirkin ve yüce ilişkilendirmeleri ve 19. yüzyıl Almanya’sından Schleiermacher ve Schopenhauer’de güzel ilişkilendirmeleri¹⁰ diğer deneyimci veya benzer nitelikte değer şemalarıdır. Modern mimarlığın önde gelen figürü Le Corbusier’nin (2005, ss. 43, 49-50, 57-58) mimari güzelliği biçimlerin insan duyguları üzerindeki derin etkileri üzerinden, mimarlığın yüceliğini ise insandaki ilkel sezgileri etkilenmesi ile açıklaması¹¹ da yine deneyimci yaklaşım dâhilinde anlamlandırılabilir. Mimarlığın estetik yönden ne şekilde deneyimlendiğini araştırmış yakın tarihimizin önde gelen felsefecilerinden Roger Scruton’da (1994, ss. 204-205) ise -yine- nesnel görünüşleri ile yaratıcıları veya gözlemleyicilerinin bu görünüşlere attığı değerler arasında bir ilişkiden söz edilmektedir. Bununla birlikte, ahlaki yaklaşımı doğrultusunda Scruton’da bu atıf, bireye mutluluk veren bir kamusal ahlak arayışına dayanmakta, arzularından değil onları aşkın bir bütünlük ve tatminden kaynaklanmaktadır. Scruton’da (1979, ss. 239, 206-256, 262-263) özel olarak, estetik bir nesneliğin ve bu doğrultuda da estetik algıyı en iyi şekilde ödüllendiren -yani doğru- bir mimarlık tür ve yaklaşımın mümkün olduğundan söz edilmekte ve bu çerçevede bir klasik üslup savunmasına ulaşılmaktadır.

İngiliz kuramsal ortamından Richard Payne Knight’ta (1751-1824) ise güzel, yüce ve resimsilik ilişkilendirmelerinin nesnel özelliklerine karşı gösterilen nörolojik tepkiler değil, zihnin fikirleri ilişkilendirme sürecinde ortaya çıkan durumları oldukları ortaya konmuştur. Knight’a göre bu sebepten hassas değer atıfları nesnelere ait evrensel özellikler değil, kültürel, edinilmiş zevklerdir ve katı, değişmez kurallara tabi değillerdir (Mallgrave, 2006, ss. 322-323). Knight’ın kuramı, fiziksel anlamdaki bir mimarlık ürünü-

¹⁰ Schleiermacher ve Schopenhauer’de güzel mimari kütesellik üzerine temellendirilmiştir. Buna göre; Schleiermacher’de, direnen malzemenin kontrol altına alınması, Schopenhauer’de de sağlamlığın yerçekimi ile mücadelesi ortaya güzel bir mimariyi çıkarmaktadır (Masiero, 2006, ss. 130-131).

¹¹ Corbusier’nin şiirsel yaklaşımında mimarlık, işlevsel kaygıları karşılamanın ötesinde, daha derin bir anlama sahiptir (Le Corbusier, 2005, ss. 49-50, 135).

estetik değer ilişkilendirmesinin ve beraberinde gelen nesnel, kesinlik içeren değer atıflarının sonlanışını temsil etmektedir. Değer ilişkilendirilmelerinin kültürel kökenli olduğu iddiası ise onlara daha önce Perrault ve Jacques-François Blondel'de rastlanılan öznelerarası bir nitelik kazandırmaktadır.

19. yüzyıl Almanya'sında ise mimarlık ürünleri ile estetik değerler arasında işlev üzerinden bir ilişki kurulması çabasıyla karşılaşılmaktadır. Bu yaklaşımın temel figürü olan Kant'ta öncelikle özgür güzellik ve salt bağlı (koşullu) güzellik ayrımlarıyla karşılaşılır. Salt bağlı güzellik bir amaca hizmet eden nesnelere atfedilmesi yönünden özgür güzellikten farklılaşmaktadır. Bir mimarlık ürününün güzelliği de bu sebepten salt bağlı güzellik olmaktadır. Kant bu durumun, güzellik yani beğeni yargılarının saf, koşulsuz yargılar olma gerekliliğiyle çeliştiğini belirtmiş, konuyu ortaya attığı ereksellik kavramıyla açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Buna göre ereğini biçimi üzerinden, kendinden duyulacak beğeniye koşullu kılmayacak seviyede belli eden nesnelere güzel olmaktadır (Kant, 2016, ss. 59-60, 64). Kant'ın erekselliğini mimarlığa uyarlayan ve mimarlığın işlevle olan ilişkisi sebebiyle sanatlar arasında yer bulamaması sorununa çözüm arayan Schlegel'de ise mimari güzellik, "erekselliğin görünüşü"ne dayandırılmıştır, yani işlevini biçimi üzerinden dışavuran bir mimarlık ürünü güzel olmaktadır (Mallgrave, 2006, s. 398).

Aynı yüzyılda Almanya'da karşılaşılan farklı bir yaklaşım ise biçimciliktir. Önde gelen biçimci figürlerden psikolog Adolf Göller, mimarlık ürünleri ve sanat eserlerinin üzerimizdeki etkilerini iki başlık altında toplamıştır:

1. Eserle ilgili düşüncelerimize dayanan entelektüel kökenli hisler
2. Bu hislere göre daha dışsal olan, düşünceden bağımsız, biçimin veya görselin görüntülenmesiyle ortaya çıkan ve onun biçiminin güzelliğine dayanan bir beğeni duygusu

Göller'e göre bu beğeni duygusu, çizgilerin veya ışık ve gölgenin doğal olarak zevk uyandıran anlamsız bir oyunu ve mimarlık ürünlerinin uyandırdığı beğenin ilk ve sıklıkla da tek kaynağıdır. Göller mimarlığın görsel-biçimsel özellikleri aracılığıyla insan ruhunda yücelik, ağırlık veya coşku gibi derin hisler yaratma kapasitesini (deneyimci şema) dışlamamakla birlikte, bunun gerçekleşme mekanizmasının şimdilik psikolojik gizemini koruduğunu belirtmiştir. Bunun yanında böyle derin duyguların varlığı, etkileri, yapının karakter sahibi olup olmaması veya strüktürel yönden bir başarı yakalamış olup olmaması, saf bir form güzelliğinin takdir edilmesini engellemektedir (Vischer vd., 1994, ss. 194-195, 198).¹² Bu şema, deneyimci değerlendirme şemasının duygusal yönden indirgenmiş bir hali olarak yorumlanabilir. Değer atfedilmesi yine özne tarafından yapılmaktadır, ancak mimari özellik-değer ilişkisi daha doğrudan (bir tepki gösterilmesi şeklinde) ve nesnel yanı ağır basacak bir biçimde kurulmaktadır. Mimarlık ürününden duyulan hazzın aşkın bir kaynağı (yani bir değer tümeli) yok sayılmamakla birlikte bu kaynağın varoluş mantığı da açıklanmaya çalışılmamıştır.

20. yüzyılın ilk yarısında Van de Velde'de görülen, süslemenin tarihsellikten uzak bir çizgiler ve renkler dengesi olduğu ve işleve tam bir uyumun güzel kabul edildiği yaklaşımın (Mallgrave ve Contandriopoulos, 2008, ss. 116-117) ise Laugier işlevselciliği ile Alman biçimciliğinden öğeler taşıdığı söylenebilir.

Aktarılan bu şemalar ardından -özellikle yirminci yüzyılın sonu itibarıyla- kuramsal ortamda yeni bir mimarlık ürünü-estetik değer ilişkisi temellendirmesiyle karşılaşılmamış, değerler kuramsal ortamın dışında, örtük olarak temsil edilmeye başlanmıştır. Modern tek-tipçilik karşıtı bir çeşitlilik doğrultusunda estetik değerlerin kuramsal konumlarını

¹² Göller'le benzer psikolojik-indirgemeci bir yaklaşım uyarınca August Thiersch'te de yapıların güzelliği temel tekil bir biçimin tekrarına dayandırılmıştır (Masiero, 2006, ss. 151-152).

teknolojik çevresel ve toplumsal değerlere bıraktığı söylenebilir. Bunun sebebi ise aşağıdaki başlıklar üzerinden açıklanabilir:

- Mimarlık mesleğinin özellikle tarihselci postmodern uygulamalarla dışavurulan salt estetik tutumuna karşı beliren yeni bir ekolojik farkındalık,
- Sayısal yazılım ve teknolojilerdeki gelişmeler kaynaklı olarak kuramsal ortamda görülen hareketlenme,
- 1960'lı yıllardan itibaren iletişim kuramı, göstergebilim ve yapısalcılık gibi meslek dışı alanların etkisinde kalmış mimarlık kuramında, mimarlığın inşai yönüne odaklanan tektonik bakış,
- Somut deneyimlerine odaklanan fenomenolojik yaklaşım,
- Büyüyen ölçek, hız ve teknik ihtiyaçların dikte ettiği faydacı tutumlar aracılığıyla ortaya konan kendine dönüş ve kendini sorgulama ortamı (Mallgrave ve Contandriopoulos, 2008, ss. 535-536, 562-563).

3. Değer İlişkilendirmelerinin Ontolojik Değişimi ve Çelişen Örnekler

Mimarlık ürünü-estetik değer ilişkilendirmeleri bir bütün olarak ele alındığında, tarihsel süreç içerisinde ilk olarak bir öznelleşme durumu ile karşılaşmaktadır. Antik dönemde mimarlık ürünleri belirli biçimsel özelliklere sahipse tartışmasız bir şekilde estetik değere de sahip olmaktadır, günümüze doğru bu değişmiştir. Değerler, mimarlık ürünlerinin biçimsel özelliklerinin öznedeki etkileri ya da mimarlık ürünlerinin temsil ettikleri kavramlar kaynaklı olarak özneler tarafından -kimi durumda kültürel-toplumsal kabuller doğrultusunda- atfedilir hale gelmişlerdir. Burada mimarlık ürünü-değer ilişkisinin de Antik dönemdeki kesinlik ve nesneliliğinin zayıfladığı hatta kaybolduğu görülmektedir. Özellikle değerlerin özneler tarafından atfedildiği şemalarda, kurulan ilişkinin öznenen özneye veya özne grubundan özne grubuna değişimi, 'bir' doğrusu olmasının imkânsızlığı, üzerinde durulan bir noktadır.

Öznelleşmenin yanında, nesnelere atfedilen değerlerin ontolojik konumunda da bir değişim söz konusu olmuştur. Nesnelere dünyasının üzerinde, mantık yoluyla kavranan varlıklar olan değerler, öncelikle nesnelere bir parçası, yapısal özelliği olmuş, ardından da yerlerini öznelerde uyanan hisler şeklindeki değerler ile çeşitli kavramlar ve kültürel-toplumsal kabullerle ilişkilendirilen değerlere bırakmışlardır. Buna göre estetik değerler artık bağımsız varlıklar değil, varlığı, tanımlanması ve atfedilmesi doğrudan insana bağlı yapılarıdır. Yani değerlere karşı gerçekçi (realist) bir tavrıdan adcı (nominalist) bir tavır alınmasına geçilmiştir.¹³ Bu şekilde bir indirgenmeyle aşağıdaki başlıklar arasında bir bağ kurulabilir:

- Estetik değerlerin toplumsallaşmasını savunan ve bağımsız metafizik bir değer kategorisini reddeden Marksist estetik yaklaşım (Tunalı, 2012, ss. 194-194, 196-197),
- Değer algısının daha doğrudan gerçekleştiği psikolojik şemaların ortaya çıkışı,
- Metafiziği hedef almış Nietzsche ve Derrida gibi figürlerin çabaları¹⁴,
- Genel anlamda pozitif bilimlerin ve bilimsel yöntemin kazandıdığı önem.

Bununla birlikte, yakın tarihimizden Scruton ve Krier gibi figürlerde değerlendirmenin

¹³ Adcı bir tavrıda tümellerin -ve kimi adcılık yorumlarında soyut varlıkların- varlığı reddedilmektedir (Rodriguez-Pereyra, 2021). Bu doğrultuda estetik değerlerin de gerçeklikleri, kendi başlarına varlıkları ve anlamları bulunmamaktadır. Bu değerler özneler tarafından nesnelere yüklenmektedirler. Buna karşılık gerçekçi bir tavrıda bu değerler ontolojik olarak öznelerden ve ilişkilendirildikleri nesnelere bağımsız varlıklardır. Güzelin doğa nesnelere ya da sanat eserlerindeki görünüşler yerine kendi başına bir töz olarak düşünülmesine dayanan metafizik güzellik anlayışı buna örnek olarak gösterilebilir: Ontolojik bir varlık, bir töz olarak güzel – Platon (Baç vd., 2007, ss. 248-249), ayrıca Plotinus, Augustinus, Alberti, Palladio ve Winckelmann'da güzel.

¹⁴ Bkz. Masiero'da (2006, ss. 158-159, 209-210) ve Güçlü vd.'nde (2003, ss. 1039, 1572) yer verilen Nietzsche ve nihilizmi ile Derrida'nın metafizik karşıtı yaklaşımları.

özne tarafından gerçekleşmesinin yanında kültürlerden bağımsız ve genelgeçer bir üslup ve değer ilişkilendirilmesinin öne sürüldüğü (Scruton, 1979, ss. 204-205), mimari güzelin çeşitli biçimsel ve inşai özellikler üzerinden temellendirildiği¹⁵ yaklaşımlar da bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde geçmişin değerlendirme şemalarını bütünüyle veya kısmi olarak benimseyen görüşlerle karşılaşılma birlikte, ortaya kondukları (ve estetik değerlendirme şemalarının sınırlı olduğu) dönem göz önünde bulundurulduğunda Scruton veya Krier benzeri yaklaşımların yukarıda bahsedilen öznelleşme ve adcılaştırma yönündeki değişimle zıtlaştığı göze çarpmaktadır. Bu durum zihinlerde belli başlı bazı soruları uyandırmaktadır:

- Değerlendirmenin öznelerarası bir düzeyde yani değer atıflarının kültürel kabuller ışığında gerçekleştiğinin anlaşıldığı günümüz ortamında estetik yönden olumlu 'bir' üsluptan söz edilmesi veya estetik değerlendirmenin yalnızca biçimsel-fiziksel girdiler üzerinden yapılabileceğinin öne sürülmesi gerçekten mümkün müdür?
- Estetik değerlendirmenin yine özne tarafından gerçekleştirildiği bir şemada genelgeçerliğe ulaşılması mümkün müdür?¹⁶
- Bu tanımların ortaya kondukları Batı kültürü, coğrafyası, kuramsal çevresi ve mimari üretim ortamı dışında geçerliliklerinden söz edilebilir mi?
- Daha genel anlamda ise, estetik değerlendirmenin kural koyucu (normatif) bir temelde yapılması mümkün müdür?

Bu tür şemaların ortaya konuşunun arkasındaki bir neden, kuramcı psikolojisi ve bilimsel yöntem ile ilişkili olarak araştırma sorucuna net ve belirli bir sonuç sağlama isteği olarak öne sürülebilir. Bununla birlikte günümüzde, mimari-estetik sorunun anlamlandırılması ve çözümlenmesine psikolojik, antropolojik ve etnolojik çalışmalar üzerinden daha geniş bir bakış açısıyla ve kapsamlı olarak yaklaşılmaktadır. Bu çerçevede, aşkın, ilahi ve ahlaki bir güzel veya onun yansıması olan evrensel mimari kabul ve biçimlerinden söz edilmesinin naif bir tavır olduğu söylenebilir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada Antik dönemden günümüze ortaya konmuş estetik nitelikli mimarlık kuramlarındaki mimarlık ürünü-estetik değer ilişkilendirmeleri incelenmiş, bu ilişkilerin tarihsel süreç içerisindeki değişimi ortaya konmuştur. Buna göre, ele alınan değer şemalarında günümüze yaklaşılmamasıyla bir öznelleşme ve şemalar dâhilinde yer verilmiş estetik değerlerin ontolojik statülerinde bir indirgenmeyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, bu değişim ve kuramsal ortamın mevcut güncel durumuyla zıtlaşan, öznenin sürece dâhil edilmediği, değerlendirmenin mimarlık ürününün biçimsel özellikleri üzerinden yapılmasının önerildiği kuramların varlığı da dikkat çekmiştir.

Bu durum, incelenen kuramların ontolojik niteliğinin ortaya konduğu aşağıdaki tablo yardımıyla görselleştirilmeye çalışılmıştır (Çizelge 1). Bu tabloda:

- “Nesnellik-Öznellik” başlığı altında, estetik değer nesnenin özelliklerine bağlı olması durumu “nesnel”, öznenin algısına bağlı olması, her özne için ayrı şey

¹⁵ Krier (1982, s. 5) mimarlığın işlev, inşa ve biçim tarafından belirlendiğini, bu üçlüden işlev ve inşanın estetik bir seviyeye yükseltilmesinin de bir gereklilik olduğunu dile getirmiştir. Böyle bir estetik “yükseliş” ise oranlar, taşıyıcı sistem ve malzeme ile rengin sanatsal olarak yorumlanmasıyla sağlanmaktadır. Burada mimarlık ürünü-değer ilişkisi yukarıdaki diğer şemalar kadar detaylı bir şekilde ortaya konmamış olmakla birlikte katı klasikçi öğeler ve ifade ettikleri anlaşılabilir.

¹⁶ Scruton (1979, ss. 18, 105) özel bir eğitim almamış kişinin mimarlığın güzelliğinden söz etmesinin neredeyse imkânsız olduğundan ve yalnızca rasyonel bir canlının zevk sahibi olabileceğinden, zevk sahibi olmanın da eğitim gerektirdiğinden söz etmektedir. Bununla birlikte, Scruton'un belirttiği şekilde bir eğitimden geçmiş bir bireyin güzel olarak değerlendirdiği her mimarlık ürününün daha sınırlı bir küme olan tüm benzer bir eğitim almış bireyler tarafından da güzel bulunması oldukça düşük bir ihtimaldir.

ifade etmesi durumu “öznel”, birden çok özne tarafından çeşitli sebeplerle benzer şekilde deneyimlenmesi durumu ise “öznelerarası” kavramıyla ifade edilmiştir.

- “Tümelik-Tikellik” başlığı altında, bahsi geçen değer tüm nesnelere ilgilendiren genel bir durum olması “tümel”, tek bir nesneye has bir durum olması ise “tikel” kavramıyla ifade edilmiştir.
- “Aidiyet-Sahiplik” başlığı altında, mimari nesnenin değer tümeline ait, yani onun bir parçası veya yansıması olması durumu “ait”, değeri yapısında barındırması, onun taşıyıcısı olması durumu ise “sahip” kavramıyla ifade edilmiştir.
- “Nesne-Özellik” başlığı altında ise, estetik değer mimari varlıktan bağımsız bir varlık olması durumu “nesne”, mimari varlık tarafından taşınan, kendi başına varlığı olmayan bir özellik olma durumu ise “özellik” kavramı ile ifade edilmiştir.

Çizelge 1: Antik dönemden günümüze mimarlıkla ilişkili estetik değer(lendirme) şemaları

Kuramcı	Estetik Değerin Adı	Değerin Temellendirilmesi	Değerin Ontolojik Statüsü			
			Nesnellik-Öznellik Yönünden	Tümelik-Tikellik Yönünden	Aidiyet-Sahiplik Yönünden	Nesne-Özellik Yönünden
Platon	Güzel	Doğru orantı ve salt geometrik biçime sahip nesne güzeldir.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
Vitruvius	Güzel	Belirtilen görsel, biçimsel ve inşai özelliklere sahip olan mimarlık ürünü güzeldir.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
Plotinus	Güzel	Tanrısal salt-biçim ilkesinden pay alan nesne güzel, almayan nesne ise çirkindir.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
Augustinus	Güzel	Güzelliğin temel ilkesi olan sayıya göre yaratılmış güzel, birlik (en yetkin hali tanrıda olmak üzere), oran ve düzene dayanmaktadır. Görülen şeyler birliğe yöneldikleri için güzeldirler.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
Aquinolu Thomas	Güzel	Amacına ulaşan, uygun oranlara, matematiksel ve şekilsel orantıya sahip olan, amacına uygun olan ve zihin tarafından kolay algılanan nesne güzel olmaktadır.	Nesnel (ancak özne tarafından algılanma ile belirlenmekte)	Tikel	Sahip	Özellik
L. B. Alberti	Güzel	Matematiksel kurallara ve armonik oranlara uygun olan mimarlık ürünü aşkın güzel tözünü bünyesinde taşımış olur.	Nesnel	Tümel	Sahip	Özellik
F. Blondel	Güzel	Doğru orantılara ve sayısal ilişkilere sahip mimarlık ürünü güzel değerini taşır/temsil eder.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
C. Perrault	Güzel	Mimarlık ürünü, bazı biçimsel ve inşai özellikleri doğrultusunda (pozitif güzellik) veya gelenek ve önyargı ile ilişkili kabuller doğrultusunda (keyfi güzel) güzel olur.	Nesnel (pozitif güzellik) ve öznelerarası (keyfi güzellik)	Tikel	Sahip	Özellik
M. de Frémin ve J.-L. de Cordemoy	Güzel, iyi, mükemmel	Strüktürel yönden verimli ve ferah olan mimarlık ürünü iyi/güzel/mükemmeldir.	Nesnel	Tikel	Sahip	Özellik

M.-A. Laugier	Güzel	Sembolik, akılcı ve işlevsel mantığa uygun olarak üretilmiş mimarlık ürünü güzeldir.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
J.-F. Blondel	Güzel	Doğru orantılara ve sayısal ilişkilere sahip mimarlık ürünü güzeldir.	Nesnel	Tümel	Sahip	Özellik
Deneyimci Yaklaşımlar (E. Burke, U. Price, J. Ruskin...)	Güzel, yüce, resimsi (pitoresk)	Estetik değerler mimarlık ürününün görsel/biçimsel/fiziksel özelliklerinin özne üzerinde uyandırdığı hisler (veya bu hislerin uyandırdığı ikincil hisler) doğrultusunda atfedilir.	Öznel ¹⁷	Tikel	Sahip	Özellik
R. P. Knight	-	Tüm estetik değer algıları zihnin fikirleri ilişkilendirme sürecinde ortaya çıkan durumlarıdır.	Öznelerarası (kültürel, edinilmiş zevkler olmaları sebebiyle)	Tikel	Sahip	Özellik
I. Kant	Güzel	Ereğini biçimi üzerinden, koşulsuz olarak belli eden nesnel güzeldir.	Öznelerarası ¹⁸	Tikel	Sahip	Özellik
A. Schlegel	Güzel	İşlevini biçimi üzerinden dışavuran mimarlık ürünü güzeldir.	Öznel	Tikel	Sahip	Özellik
A. Göller	Güzel	Biçimi güzel olan mimarlık ürünü güzeldir.	Öznel ¹⁹	-	Sahip	- ²⁰
H. Van de Velde	Güzel	İşlevine tam uyan bir mimarlık ürünü güzeldir.	Öznel ²¹	Tikel	Sahip	Özellik
R. Scruton	Güzel	Estetik değerler mimarlık ürününün görsel/biçimsel/fiziksel özelliklerinin özneye uyandırdığı bütünlük ve tatmin doğrultusunda atfedilir.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesne
R. Krier	Güzel	Görsel, biçimsel ve inşai özelliklerin sanatsal olarak yorumlanmasıyla estetik "yükseliş" sağlanır.	Nesnel	Tümel	Ait	Nesnel

Bu bilgiler ışığında, nesnel özelliklere dayanan, evrensel ve genelgeçer bir çözüm önerisindeki yaklaşımların, estetik değerleri ve zengin değer-mimarlık ürünü ilişkilendirmelerini tümüyle anlamlandırmada sorunlar yaşayacağı görülmüştür. Değerler ve değer şemalarının içlerinde ortaya kondukları bağlama bağımlı oldukları, bu bağlamlar tanımlanmadan tam olarak anlamlandırılmayacakları ve mimarlık ürünlerinin estetik temellendirmelerinin de eksik kalacağı söylenebilir.

Bu doğrultuda, mimarlık ürünlerinin estetik değerlendirilmesine dair araştırmaların ana sorusunun 'neyin güzel olduğu'ndan veya 'olması gerektiği'nden, 'estetik bağlamın koşullarının ne olduğu'na çekilmesi önerilmektedir. Koşulların tanımlanması üzerinden bağlam-değer-değerlendirme mantığı ilişkilerinin çözümlenebileceği ve anlamlandırılabilirliği düşünülmektedir. Böylece, kural koyucu bir tavır yerine betimleyici

¹⁷ Ancak kimi kuramda atfın tüm özneler için ortaklığının sorgulanması yönüyle öznelerarası da denilebilir.

¹⁸ Kant'a (2016, ss. 39-47, 66-67, 103) göre estetik yargılar (veya beğeni yargıları ya da güzelliğin yargıları), öznel bir şekilde, ama bir evrensellik, herkesçe kabul görme beklentisiyle ortaya konurlar.

¹⁹ Değer atfının özneye gerçekleşmesi yönüyle "öznel"dir, ancak bunun evrenselliği yönüyle de "öznelerarası"lığı sorgulanabilir.

²⁰ Göller'de mimarlık ürününün görsel/biçimsel özellik-his-değer ilişkisinin tanımlanmaması ve bir değer tümelinin varoluş mantığının açıklanmaması gerekçeleriyle tablodaki karşılık gelen "tümellik-tikellik" ve "nesne-özellik" alanları boş bırakılmıştır.

²¹ Değer atfının psikolojik etmenler doğrultusunda özneye gerçekleşmesi yönüyle "öznel" olmakla birlikte, işlevselci yaklaşımı benimsemiş özneler arasında paylaşılabilirliği imkânı doğrultusunda "öznelerarası"lığı sorgulanabilir.

bir tavrın benimsenmesi ve konunun bir üst seviyeden ele alınması (meta-estetik) ile 'en doğru ve geçerli estetik değerlendirme mantığı' tartışması bilimsel bir zemine çekilerek sonlandırılabilir.

5. Kaynaklar

Alberti, Leon Batista, *On the Art of Building in Ten Books*, 1. B., MIT Press, Cambridge, MA 1988.

Architectural Theory: Volume I – An Anthology from Vitruvius to 1870, Ed.: Harry Francis Mallgrave, 1. B., Blackwell Publishing, Malden, MA 2006.

Architectural Theory: Volume II – An Anthology from 1871 to 2005, Ed.: Harry Francis Mallgrave ve Christina Contandriopoulos, 1. B., Blackwell Publishing, Malden, MA 2008.

Baç, Murat; Taşdelen, İskender; Yazıcı, Sedat; İnan, İlhan ve Taşdelen, Demet, *Felsefe*, Ed.: Demet Taşdelen, 1. B., Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2007.

Burke, Edmund, *The Works of the Right Honorable Edmund Burke, Vol. I*, G. Bell & Sons, Londra 1913.

Kant, Immanuel, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 3. B., Çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2016.

Krier, Rob, *On Architecture*, 1. B., Academy Editions, Chicester 1982.

Laugier, Marc-Antoine, *An Essay on Architecture*, 1. B., Hennessey + Ingalls, Los Angeles, CA 1977.

Le Corbusier, *Bir Mimarlığa Doğru*, 4. B., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Masiero, Roberto, *Mimaride Estetik*, 1. B., Çev.: Fırat Genç, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Perrault, Claude, *Ordonnance for the Five Kinds of Columns after the Method of the Ancients*, Ed.: Julia Bloomfield, Kurt W. Forster, Thomas F. Reese ve Harry Francis Mallgrave, 1. B., Getty Center for the History of Art and the Humanities, Santa Monica, Ca 1993.

Price, Uvedale, *Essays on the Picturesque, as Compared with the Sublime and the Beautiful; And, on the Use of Studying Pictures, for the Purpose of Improving Real Landscape, Vol. I*, 1. B., J. Mawman, Londra 1810a.

Price, Uvedale, *Essays on the Picturesque, as Compared with the Sublime and the Beautiful; And, on the Use of Studying Pictures, for the Purpose of Improving Real Landscape, Vol. II*, 1. B., J. Mawman, Londra 1810b.

Rodriguez-Pereyra, Gonzalo, "Nominalism in Metaphysics", *Stanford Encyclopaedia of Philosophy (Summer 2019 Edition)*, Ed.: Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/nominalism-metaphysics/>, Erişim: 15 Temmuz 2021, 23:50.

Ruskin, John, *The Seven Lamps of Architecture*, 1. B., Smith, Elder and Co., Londra

1849.

Scruton, Roger, *The Aesthetics of Architecture*, 1. B., Methuen & Co. Ltd., Londra 1979.

Scruton, Roger, "Architectural Principles in an Age of Nihilism", *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, Ed.: Charles Jencks ve Karl Kropf, 1. B., Academy Editions, Chicester 1997, ss. 203-206.

Taşdelen, Demet ve Yazıcı, Aslı, *Estetik ve Sanat Felsefesi*, Ed.: Ahmet İnam, 1. B., Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012.

Tunalı, İsmail, *Estetik*, 1. B., Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Vischer, Robert; Fiedler, Conrad; Wölfflin; Göller, Adolf; Heinrich; Hildebrand, Adolf ve Schmarsow, August, *Empathy, Form, and Space: Problems of German Aesthetics 1873-1893*, Ed.: Harry Francis Mallgrave ve Eleftherios Ikonomou, 1. B., Getty Center for the History of Art and the Humanities, Santa Monica, Ca 1994.

Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, 4. B., Çev.: Suna Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara 2005.

Batılılaşma Dönemi Osmanlı Mimarlığında Bir İktidar İmgesi: Balkon

Emre KOLAY¹

Öz

Bu çalışmada, Tanzimat'ın ilanı sonrasında değişen yönetim pratikleriyle birlikte mevcudiyetine ve inşasına ihtiyaç duyulan kamu yapılarının tasarımlarında tercih edilen balkonlar hem mimari hem de sembolik yönüyle değerlendirilecektir. İç mekân ile dış dünya arasında bir geçiş görevi üstlenen balkon tasarımlarının aynı zamanda 19. yüzyıl Osmanlı siyasetinde bir iktidar imgesi olarak okunabilirliği, farklı olay ve durumlar için düzenlenen dönem merasimlerinde kamu eserlerinin rolü üzerinden irdelenecektir. Modernitenin değiştirdiği dünya siyaseti içerisinde önemli bir yere sahip olan iktidar imgeleri, yüzyıllardır var olan simgeler dünyasını yeniden şekillendirebildiği gibi, yeni gelenek ve imge yaratımını da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, 19. yüzyıl Osmanlı siyasetinde, kitabe, tuğra ve sancak gibi yüzyıllardır var olan meşruiyet gereçlerinin kullanım alanları artmakla birlikte, arma-i Osmani gibi bu yüzyıl içinde üretilmiş semboller de imgeler dünyasına katılmıştır. Elbette imgelerin en görünür olduğu alanlar 19. yüzyıl içinde inşa edilen kamu yapılarıdır. Belediye, hükümet konağı, saat kulesi, idadi, karakol, postane, hastane gibi pek çok kamu eserlerinin üzerinde iktidar imgelerini görmek mümkündür. Bununla birlikte kimi kamu eserlerinde söz konusu imgelerin toplandığı mekân olarak balkonların tercih edildiği söylenebilir. Bununla birlikte balkonlar, dış dünyaya açtığı odanın işlevi bağlamında da ayrı bir öneme sahiptir. Genel olarak balkon tasarımlarının ana cephe merkezine yerleştirildiği, balkona sahip odaların ise o kamu eserinin en üst düzey yöneticisine ait olduğu görülmektedir. Bu durumda balkon gerek parmaklıkları ve duvarlarında taşıdığı semboller gerekse plan tasarımındaki konumu itibarıyla iktidarın meşruiyet imgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Kamu Yapıları, İmge, Balkon

Balcony: An Image of Power in Ottoman Architecture during the Westernization Period

Abstract

In this study, the balconies, which are preferred in the designs of public buildings that need their existence and construction, together with the changing management practices after the proclamation of the Tanzimat, will be evaluated both architecturally and symbolically. The legibility of balcony designs, which serve as a transition between the interior and the outside world, as an image of power in 19th century Ottoman politics will also be examined through the role of public works in period ceremonies organized for different events and situations. The images of power, which have an important place in the world politics changed by modernity, have not only reshaped the world of symbols that have existed for centuries, but also revealed the creation of new traditions and images. In this context, in the 19th century Ottoman politics, while the usage areas of legitimacy tools such as inscription, tuğra and sanjak that have existed for centuries have

¹ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay, Türkiye
İlgili yazar/Corresponding author: ekolay@mku.edu.tr

increased, symbols produced in this century such as the Arma-i Osmani (state symbol) have also joined the world of images. Of course, the areas where images are most visible are public buildings built in the 19th century. It is possible to see images of power on many public works such as the municipality, government office, clock tower, high school, police station, post Office and hospital. However, in some public works, it can be said that balconies are preferred as the place where these images are collected. In general, it is seen that the balcony designs are placed in the center of the main façade, and the rooms with balconies belong to the highest level manager of that public work. In this case, the balcony appears as the legitimacy image of power, both in terms of the symbols it carries on its railings and walls, and its position in the plan design.

Keywords: Ottoman Architecture, Public Buildings, Image, Balcony

1. Giriş

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu en kritik dönemeçlerden birini oluşturmaktadır. Fermanın ilanı sonrasında değişim gösteren yönetim mekanizmaları kısa zaman içinde pek çok kurumun kurulmasını sağlamış, merkezden taşraya geçen merkezi bir yönetim politikası benimsenmiştir. Yapılan veya yapılması planlanan tüm reform girişimlerine genel olarak bakıldığında devletin daha görünür ve her tabana hitap eden bir aygıtla dönüştüğü söylenebilir. Devletin görünürlüğü meselesi pek çok alt sorunsallar ve çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Öncelikle oluşturulan yeni kurumların ihtiyaç duydukları fiziki mekân karşılığında büyük kentlerden en ufak kasabalara kadar inşa edilen kamu yapıları, devletin varlığını ve gücünü belgeleyen en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Cülus, açılış, bayram vb. kutlama ve merasimlerin 19. yüzyıl içinde yaygınlaşması ve belli kurallar nezdinde icra edilmesi iktidarın otoriter gücünü pekiştirmek adına ayrı bir önem kazanmıştır. Tanzimat sonrası yaygınlık kazanan bu uygulamaların Hobsbawm'ın öne sürdüğü "icat edilmiş gelenekler" tanımlaması ile örtüştüğü görülmektedir (Hobsbawm, 2013, s.2). Bu yüzyılda değişen devlet algısı, devleti tanımlama ve kitlelere kabul ettirme ya da başka bir değişle "meşruiyet kazanma" isteği yeni devlet geleneklerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gelenek icadı meselesinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'na özgü olmayıp, aslında 19. yüzyılda varlığını sürdüren Rusya, Avusturya-Macaristan, Japonya gibi devletler için de önemli bir iktidar sorunsalı oluşturduğu söylenebilir (Deringil, 1999, s.17).

Yapı stokundaki artışa ve inşa faaliyetlerindeki ilgiye bakıldığında Osmanlı hükümeti tarafından mimari faaliyetlerin devletin temsili açısından önemli bir alan olarak görüldüğü yorumunu yapmak mümkündür. Kamu yapılarının işlevi, kütle ve konum özellikleri ile cephe hareketliliği sağlayan üslup ve bezeme biçimleri bağlamında bir iktidar imgesi okumak olanaklı gözüküyor. Kentin en geniş meydanını çevreleyen ve kütle özellikleriyle kent silüetini etkileyen söz konusu yapıların, kitabe, arma, tuğra gibi doğrudan iktidara gönderme yapan simgelerle bir "iktidar imgesi"ne dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu çalışmada, Tanzimat Fermanı sonrasında inşa edilmiş kamu yapılarının balkon tasarımları, "iktidar imgesi" bağlamında irdelenecek, balkonların konumu, kütle özellikleri ve içinde barındırdığı simge unsurlarıyla birlikte bir iktidar imgesi olarak ne derece okunabilir olduğu dönemin görsel kaynakları eşliğinde tartışılacaktır.

2. Osmanlı Mimarlığında Balkon Tasarımları

İtalyanca *balcone* kökenine sahip olan balkon (Tietze, 2002, s.273 ve Nişanyan, 2004, s.39) 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarlık literatüründe kabul görmüştür. Söz konusu terim Türkiye'de çıkan farklı sözlüklerde birbirine yakın anlamlar içermekte ve balkonun

dışa açılımı noktasında ortak bir ifade geliştirmektedirler. Bu bağlamda Celal Esad Arseven'in 1906/07 yılında çıkardığı *Istîlâhât-ı Mi'mariyye* adlı mimarlık sözlüğünde balkon maddesinde şu ifadeler geçmektedir: *Pencerelerin önünde dışarıya doğru çıkan korkuluklu veya parmaklıklı terase ki açık şahnişin dahi denilebilür* (Arseven, 2017, s.43). Arseven, bu ifadesinde balkonu konut mimarlığında sıklıkla karşılaştığımız şahnişin ile değerlendirmekte ve dışa taşkın fakat kapalı bir birim olan şahnişinin açık hali olarak yorumlamaktadır. Sözen ve Tanyeli'nin *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* adlı eserlerinde balkon maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir: *Yapıda giriş katın üzerindeki katlarda yer alan, dışa çıkıntı ya da içe doğru girinti biçiminde ve en az bir yönden dış mekâna açılan bölüm* (Sözen ve Tanyeli, 2011, s.44). Sözen ve Tanyeli, balkonun sadece cepheden taşan bir birim olmadığını, aynı zamanda cephede oluşturulan girintilerin de balkon olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır. Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* adlı eserinde balkon maddesi için şu açıklamayı yapmaktadır: *Bir binanın üst katlarından dışarıya doğru çıkmış, önü ve yanları korkulukla çevrili yer* (Hasol, 2010, s.67). Hasol'un bu açıklaması balkonu yalnızca dışa taşkınlığı bağlamında değerlendirmesi açısından Sözen ve Tanyeli'den farklı, fakat Arseven'in açıklamasına daha yakın bir konuma yerleştirmektedir. Netice itibariyle balkonun yapı kütesine bağımlı bir eleman olduğunu, özel/mahrem alan ile kamusal alan arasında bir geçiş elemanı olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde balkon tasarımlarının dışa taşkınlığı sebebiyle cumba ve şahnişin gibi konut mimarisinde yaygın olarak tercih edilen kapalı mekânlarla sık sık mukayese edildiği görülmekte, modern anlamda kent planlamasını arzulayan Osmanlı iktidarının bu amaçla çıkardığı Ebniye nizamnamelerinde de bu karşılaştırma göze çarpmaktadır (Şenyurt, 2018, s.376). Örneğin, 1859 yılında çıkartılan "Zokaklara Dair Nizamname"nin 32. bendinde şahnişin ve balkonlara saksı vb. eşyaların asılmasının yasak olduğu bildirilir. Konut ile sokak dokusu arasındaki ilişkileri düzenleyen nizamnamelerde balkon ifadesiyle birlikte yukarıda Celal Esad'ın da sözlüğünde vurguladığı gibi "kapalı balkon" terimi de kullanılmakta ve cumba/shahnişin işaret edilmektedir. Şenyurt, aynı yıllarda arşiv kayıtlarında "cumba" teriminin de kullanıldığını dile getirmektedir. Özel bir alanı teşkil eden şahnişin, cumba ya da balkonların biçimiyle ilgili hükümetin nizami bir sokak görünümünü yaratmak amacıyla müdahalede bulunması, özel alan/kamusal alan sınırlarının Osmanlı dünyasındaki muğlak durumunu da açığa çıkarmaktadır (Şenyurt, 2016, s.91). Bu muğlak tavra karşın balkon tasarım ve kullanım biçimlerinin daha net irdelenebilmesi bakımından bu çalışmada, konut, otel vb. özel mülkiyet alan içinde inşa edilmiş balkon tasarımları ile devlet eliyle yapılmış kamu binalarında uygulanan balkon tasarımları iki alt başlık içinde değerlendirilecektir.

2.1. Sivil mimaride balkon

Yapı kütesinin sokak, bahçe vb. açık ve kamusal alana taşması bağlamında Osmanlı konut mimarisinde çözüm cumba ve şahnişin gibi yapı elemanları tarafından sağlanmaktadır. Yerasimos, İslam kentinde kamusal alanın olmadığından söz eder ve özel mülkiyet ile sokak arasındaki özel alan/kamusal alan ilişkisini sokağın ortak alan olarak kullanımı çerçevesinde değerlendirir (Yerasimos, 2012, s.516-518). Burada, özel mülk olan hanenin cumba gibi ana kütlede çıkıntı sağlayan elemanlar ile ortak kullanım alanı olan sokaktan devşirdiği/kopardığı birimler üzerinden özel alan-kamusal alan ayrımının İslam kenti içindeki muğlak durumuna dikkat çekilmektedir. Bu tutum, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin kent içindeki hane inşasında uyulması gereken kuralları belirten belgelerden rahatlıkla izlenebilmektedir. Özel alan-kamusal alan arasında geçişken bir kimliğe sahip olan sokağı sık sık "işgal eden" cumba ve şahnişin gibi dışa taşkın fakat kapalı birimlerin yanında geç dönem Osmanlı mimarlığında balkonların cephe tasarımlarında yavaş yavaş yer aldığı ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kimi yapı grupları için vazgeçilmez bir birim olarak kullanıldıkları görülmektedir. Balkonlar, konut mimarisinde cumba ve şahnişin ile birlikte cephe tasarımında yerini

alırken, otel ve apartman gibi birbirinden bağımsız dairelere sahip yapılarda yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında yapısal bağlamda kabuk değiştiren ve Avrupai bir silüet yakalayan Galata/Pera bölgesinde inşa edilen apartman ve otellerin balkon tasarımlarının, sokak dokusuna katkı sağlayacak düzeyde detaylandırılmakta olduğu gözlemlenebilir (Foto 1). Aynı dönemde inşa edilen konut ve yalılarda da balkon kullanımının ağırlık kazandığı görülür. Bu bağlamda özellikle Boğaziçi'nde inşa edilmiş yalıların cephelerine yerleştirilen balkonlar kimi zaman *Neoklasik* kimi zaman *Art Nouveau* üslubu içinde şekillenmiştir.

Sivil mimaride karşımıza çıkan balkonların yapım sürecinde farklı malzeme kullanımının olduğu görülmektedir. Ahşap ve tuğla malzeme yaygın bir kullanıma sahip olmakla birlikte özellikle korkuluklarda ve konsollarda metal malzeme tercihi de gözlemlenebilir. 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'un sivil mimarisinde sıklıkla tercih edilen Art Nouveau üslubunun kendi imzasını sunduğu en önemli yapı elemanlarının kapı, pencere ve balkon gibi dışa açılım sağlayan birimler olduğu görülür. Özellikle balkon korkuluklarındaki ferforjeler, kıvrımları ve bitkisel süslemeleri ile ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte balkon açıklıklarının cephenin simetrik tasarım anlayışı çerçevesinde değerlendirildiği, oluşturduğu girinti-çıkıntılar ve merkez-köşe alanlara yerleşimleri ile cephenin ritmik hareketliliğine katkı sağladığı izlenmektedir.

Sivil mimaride balkon kullanımının işlevsel bir özelliğe sahip olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda balkon içinde yerleştirilen masa, sandalye gibi günlük kullanım eşyaları ile nizamnamelere dahi konu olan saksı gibi bitki yetiştirmeye yönelik malzemelerin yerleşimi, balkonların gündelik ev yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. 20. yüzyılda Türkiye'nin hızla apartmanlaşma sürecine girmesiyle birlikte balkonlar kentlilerin gündelik yaşamında önemli bir yer edinmeye başlamış, buna paralel olarak balkon tasarımları da çeşitlilik kazanmıştır. Bununla birlikte Şenyurt, Osmanlı İstanbul'unda balkonların yalı ve köşk yapıları haricinde kalan konut mimarisinde oldukça kısıtlı işleve sahip olduğunu vurgular. Gündelik yaşam alanı olmasından ziyade, balkonlar hava almak ve doğayı seyretmek için kullanılan mekanlardır (Şenyurt, 2018, s.370-371).

Foto 1. İstanbul, Beyoğlu, İstiklal Caddesi üzerinde konumlanan 1910 tarihli Mısır Apartmanı'nın cephe tasarımına hâkim olan balkon tasarımları. (Emre Kolay, 2018)

2.2. Kamu yapılarında balkon

Tanzimat'ın ilanı sonrasında merkezileşme yöneliminin gittikçe hız kazanması yeni kurum ve kuruluşların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında henüz oluşturulan bu kurumlar kısa zaman içinde tüm taşra vilayetlerine yayılmış, bu durum beraberinde fiziki mekân ihtiyacını da doğurmuştur. Bu ihtiyaca yönelik alınan tedbirler de farklılık göstermektedir. Vilayet merkezlerinde inşa edilen hükümet konaklarının çoğu zaman birbirinden farklı kurumlara da ev sahipliği yapan binalar olduğu görülür (Yazıcı Metin, 2019, s.31). Mekân ihtiyacını karşılamaya yönelik bir diğer girişim ise mahaldeki uygun bir konutun kiralanması olmuştur. Bunlarla birlikte genelde kent merkezinde ve hükümet konağının yakın civarında yeni bir binanın inşası ile mekân sorunu çözülmeye çalışılmaktadır. Böylelikle kimi kentlerde hükümet konağı odaklı bir "hükümet sitesinin" yaratıldığı izlenmektedir. Kamu yapılarının cephe tasarımlarında ise birbirinden farklı tasarım anlayışlarının varlığı gözlemlenir. Genellikle Neo-klasik üslubun tercih edildiği yapılar ile birlikte Oryantalist, Neo-Rönesans ve Neo-Gotik gibi farklı tarihselci üslupların da tasarım sürecine dâhil edildiğini, kimi örneklerde de kırsal mimari dokuyla eşdeğer bir üslup yöneliminin işlediğini söyleyebiliriz. Cephelerde dışa açılımı sağlayan kapı, pencere ve balkon elemanlarının simetrik ve ritmik bir düzen içerisinde tasarlandığı izlenmektedir.

Kamu yapılarında balkon mekanlarının biçimsel özelliklerine bakıldığında ağırlıklı olarak kargir malzeme ve dikdörtgen bir şemaya sahip olduğu izlenebilmektedir. Balkon korkuluklarında ise tercih edilen malzemenin genellikle cephe karakterine uygun olduğu görülür. Bununla birlikte balkon korkuluğunda ahşap ve metal malzeme de tercih edilmiştir. Selanik, İzmir, Yafa ve Kula belediye daireleri ile Manisa Adliye dairesinde uygulanan balkon korkulukları metal malzemeye sahip örnekler olarak sıralanabilir. Konsollar ile desteklenerek çıkıntı oluşturan balkon tasarımları genellikle yapıların cephe merkezlerine yerleştirilmiştir. Bununla birlikte yan cephelerin de balkonla dışa açıldığı örnekler bulunmaktadır. Samsun Hükümet Konağı'nın cephe tasarımları balkonun her cephede tercih edilmesine örnek gösterilebilir. Balkonun tüm cepheyi kaplayan örnekler var olmasına karşın çok sınırlıdır. Manisa belediye dairesi balkonun tüm cephede uygulanmasına bir örnek olarak sunulabilir. Nadir de olsa balkon tasarımının çıkma yerine gömme biçiminde de cepheye uygulandığı örnekler mevcuttur. Taşköprü Askerlik Dairesi bu tip balkona bir örnek teşkil eder.

Kamu yapıları bağlamında dışa açılımı sağlayan ve genellikle cephe merkezine yerleştirilen balkon tasarımlarını hükümet konakları özelinde Gümölcine, Mersin, Razlık, İslâhiye, Niksar, Beyrut, Siroz, Alasonya, Tekfurdağı (Tekirdağ), İzmir, Adana, Mudanya (Foto 2), Samsun, Sivas, Erzurum ve Ergani hükümet konakları örneklerinden izleyebiliriz. Bununla birlikte hükümet konaklarının ana cephe merkezlerinin bir cumba çıkmasıyla vurgulandığını takip edebildiğimiz örnekler de mevcuttur. Aydın, Sinop, Eskişehir, Erzincan (Foto 3), Refahiye, Giresun, Taşköprü, Prizren, Çorum, Bartın, Isparta, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Bolu, Edirne ve Amasya hükümet konakları gibi örneklerde cephe merkezlerinin cumba ile hareketlilik kazandığı gözlemlenebilir. Belediye binalarında cephe tasarımına eklenen balkon örneklerine Samsun (Foto 4), İzmir, Selanik, Trabzon, Yafa, Kula, Alaşehir, Manisa, Limni, Aden, Şam, Jezzine, Tokat, Malkara, Çorlu, Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Kadıköy ve Fatih belediye binalarında rastlamaktayız (Kolay, 2018, s.389-390). 20. yüzyılda yaşanan çeşitli toplumsal hareketlerin önemli tanığı olan ve çalışmamız kapsamında ayrıca değerlendirilen Kadıköy ve Fatih belediye binaları bu bağlamda özgün bir konuma sahiptir. Balkon tasarımlarının cephe merkezlerinde tercih edildiği bir diğer yapı grubunu Redif binaları oluşturmaktadır, özellikle askerlik şube binaları ile depo binalarında balkon kullanımı yaygınlık kazanmaktadır. Bu duruma askerlik şube binası başlığında örnek olarak Ordu, Çal, Sındırgı, Tefenni, Seyitgazi, Iğın, Bolvadin, Kalecik ve Taşköprü askerlik şube

binaları sıralanabilir. Askeri depo olarak Daday, Akdağmadeni, Ayancık, Kütahya, Soma, Eşme ve Uzunköprü askeri depo binaları cephe tasarımında balkonların tercih edildiği yapılar arasındadır (Özgen, 2016, s.68,79,81,85,86,90,93-100-103-104,109,116,119-120,133). Eğitim yapıları arasında da balkon tercihinin yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Manisa, Konya, Bursa (Foto 5), Edirne, Drama, Siroz ve Selanik İdadi binaları, Kırkkilise (Kırklareli) İbtidaisi, Konya Mekteb-i Sanayi, Kirmasti Mektebi, Kastamonu Rum Mektebi, Yanya İnas Rüşdiye Mektebi, Trabzon Askeri Rüşdiyesi, Bursa Mekteb-i Askeriye, Sultanahmet Baytar Mektebi, Bursa Hamidiye Ziraat Mektebi ve Diyarbakır Hamidiye Sanat Mektebi ana cephe merkezlerinde balkon tasarımına rastlanan eğitim yapılarına örnek olarak sunulabilir (Yılmaz, 2007, s.20,112,120,123,166,190,205,213-214,234,243,245-246,252,277,282). Hastane ve hapishane binalarında balkon kullanımına nispeten daha az rastlanmaktadır. Florina, Urfa ve Isparta hastaneleri ile Sultanahmet Tevkifhanesi (Foto 6) ve Sultanyeri hapishanesi balkon tasarımlarının uygulandığı yapılar olarak örneklenebilir (Kolay, 2021, s. 233, 271; Sarı, 2021, s. 89-90).

Foto 2. Mudanya Hükümet Konağı'nın denize bakan yan cephe merkezine konumlandırılan balkon tasarımı (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 90869/0003)

Foto 3. Erzincan Hükümet Konağı cephe merkezlerine yerleştirilen cumbalı çıkıntılar (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 90505/0003)

Foto 4. Samsun Belediye Dairesi'nin ana cephesine yerleştirilen balkonlar (Samsun Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Foto 5. Bursa İdadi Mektebi ana cephe tasarımı ve balkon kullanımı (School Bursa Mekteb-i İdadi-yi)

Foto 6. Sultanahmet Tevkifhanesi köşe kütle cephesine konumlandırılan balkon tasarımı (Oğuzhan Ürgen, 2021)

3. Geç Dönem Osmanlı Merasimleri ve Toplumsal Hareketlerde Balkonun Kullanımı

Balkonlar, halka sesleniş mekânı olarak Avrupa siyasi tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Özellikle 20. yüzyıl Avrupa liderlerinin balkonları halka sesleniş mekânları olarak tercih ettikleri, meydan-balkon-hitabet ekseninde iktidar ile mekân ilişkisini güçlendirdikleri söylenebilir. 1917'de Lenin'in St. Petersburg'daki evinin balkonundan yaptığı konuşma, 1945'te İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Buckingham Sarayı'nın balkonundan halka seslenişi ve Benito Mussolini'nin 1935'te Palazzo Venezia'nın balkonundan yaptığı meşhur nutuk Avrupa siyasi tarihindeki balkon konuşmalarına örnek gösterilebilir (Bilge, 2015, s.94). Balkonların toplumsal olaylarda ve toplantılarda halka seslenme alanı olarak kullanımı Avrupa toplumu için önemli bir yere sahip olsa da Osmanlı toplumunda balkondan halka seslenme, özellikle sultan veya bir devlet adamı tarafından hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın İmparatorluğu yıkıma götürdüğü yıllarda, Yunanistan'ın Batı Anadolu kıyılarına çıkarma yapmasını protesto etmek amacıyla başta Halide Edip Adıvar olmak üzere bir kısım aydın, yönetici ve Wilson Prensipleri Cemiyeti, Karakol Cemiyeti, Türk Ocağı ve Asri Kadınlar Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşlarının yaptığı Sultanahmet, Fatih ve Kadıköy mitingleri, İstanbul halkı tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış, meydanlar binlerce (tahminen 50-70.000) vatandaş ile dolmuştur (Sakaoğlu, 1994a, s.271; Sakaoğlu, 1994b, s.343). Fatih ve Kadıköy mitinglerinde ise konuşmacıların belediye binasının balkonunu kullandıkları görülmektedir. Söz konusu mitinglerde fotoğraf ve kamera teknolojilerinin de kullanılması, bu tarihi olayların ve bu çalışma kapsamında balkonun kullanılmasının kayda alınması bağlamında oldukça kıymetlidir (Foto 7).

Foto 7. 19 Mayıs 1919 tarihli Fatih Mitingi ve Fatih Belediye Binası balkonundan halka sesleniş konuşmaları (<https://www.youtube.com/watch?v=iUR0ap9AcLU>, 02.11.2021, 21:45)

Toplumsal hareket bağlamında balkon konuşmalarına bir örnek de Şam'dan verilebilir. 8 Mart 1920 tarihinde Malik Faysal'ın Arap milliyetçilerle beraber Fransız Mandası'na karşı bağımsızlığını ilan ettiği mekânın Şam Belediye dairesinin balkonu olduğu görülmektedir (Weber, 2009, s.22). 1892'de inşa edilen Şam Belediye dairesi ise 1958 yılında yıkılmıştır (Kolay, 2018, s.390) (Foto 8).

Foto 8. Şam Belediye Binasını gösteren bir kartpostal (Weber, 2009, s.21)

19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı siyaset tarihinde halka sesleniş amaçlı toplumsal hareket tabanının henüz mevcut olmaması, başta padişah olmak üzere üst düzey bürokratların halkla doğrudan ilişkiler kurmak yerine Cuma selamlığı gibi geleneksel usul ve teamülleri devam ettirmeleri kamusal alanın tam manası ile politik bir rekabet alanı olmasının önüne geçmiştir. Bununla birlikte hükümet konağı merkezli kamu sitelerinin meydana getirilişi ve yapıların sahip oldukları biçimsel özellikler doğrudan iktidara gönderme yapmakta, sultan ve çevresi yapılar üzerinden temsilini kent ölçeğinde sürdürmektedir. Söz konusu iktidar imgesi sürecinin en keskin dışavurumu şüphesiz resmi açılışlar, bayramlar ve devlet için özel günlerde açığa çıkmaktadır. Henüz tamamlanmış bir kamu yapısının -ki gerek işlevi gerekse kütsel özellikleri farketmeksizin- resm-i küşadı (resmi açılışı) bölge ileri gelenleri tarafından şaşaalı bir tören ile gerçekleştirilmekte, askerler, öğrenciler, esnaf ve tebaadan pek çok katılımcı büyük bir ciddiyet ile yeni yapının önünde poz vermektedir. Yapı detaylarına baktığımızda ise pencere, kapı ve balkon gibi açıklıkların bayraklar, flamalar, çelenkler ve çiçeklerle süslendiğini takip edebilmekteyiz. Bölge için çok önemli bir gün olan açılış merasiminin kimi ulusal gazete ve dergiler de fotoğraflanarak haber haline getirildiğini sıklıkla görürüz. Servet-i Fünun, İrtika, Malumat gibi dönem gazete ve dergilerine kabaca göz atıldığında sadece Osmanlı coğrafyası için değil, fakat yurtdışından da çeşitli yapı açılış haberlerinin paylaşıldığını okuyabiliriz. Burada, balkon tasarımına sahip kamu eserlerinde balkon detaylarının abartılı biçimde süslediği, kimi zaman idarecilerin, askerlerin ve öğrencilerin balkon üzerinde poz verdiklerine şahit oluruz. Servet-i Fünun'da fotoğrafı paylaşılan Edirne daire-i askeriyesi'nin resm-i küşadı yukarıda sıraladığımız usul ile yeni binanın hemen önünde poz veren bir grup vatandaş ile gerçekleştirilmekte ve özellikle balkon açıklığı bayraklar ile süslenmektedir (Foto 9). Törenlerde balkonun bayrak ve flamalarla süslenmesine örnek olarak Tokat Belediye Binası önündeki töreni kayda alan bir fotoğraf (Foto 10), Konya'da Hilal-i Ahmer binasında figürlerin yer almadığı ama balkonun aynı derecede süslendiğini gösteren bir fotoğraf (Foto 11), Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Rüşdiye Mektebi'nin resm-i küşadını gösteren fotoğraf (Foto 12), İslahiye Hükümet Konağı'nın açılışında ana cephenin bayraklarla süslediği ve balkona "padişahım çok yaşa" pankartının asıldığını gösteren 1903 tarihli fotoğraf (Foto 13), yine Servet-i Fünun'un 16 Ekim 1901 tarihli kapağını süsleyen Malkara Belediye Dairesi'nin açılış törenini gösteren bir fotoğraf (Foto 14) ile Adana Hükümet Konağı'nın açılış törenini sunan 10 Ekim 1901 tarihli fotoğraf (Foto 15) balkonun resmi törenlerdeki statüsünü sunması bağlamında

dikkat çekici örnekler olarak sıralanabilir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi kataloğunda yer alan tarihsiz bir fotoğraf, hemen altındaki “İzmir hükümet konağı ile bahçesinin yevmi velâdet-i bâhir-ül mes’adeti hümayun’da alınan resmidir” notuyla padişah veya bir hanedan üyesinin doğum günü kutlamaları sırasında İzmir Hükümet Konağı ve bahçesinin durumunu göstermektedir. Söz konusu fotoğrafta hükümet konağının ana cephe merkezinde yer alan balkon ve balkonu taşıyan sütunlar, bayrak, çiçek ve çelenkler ile süslenmiş, memurlar ise balkon üstünden poz vermişlerdir (Foto 16).

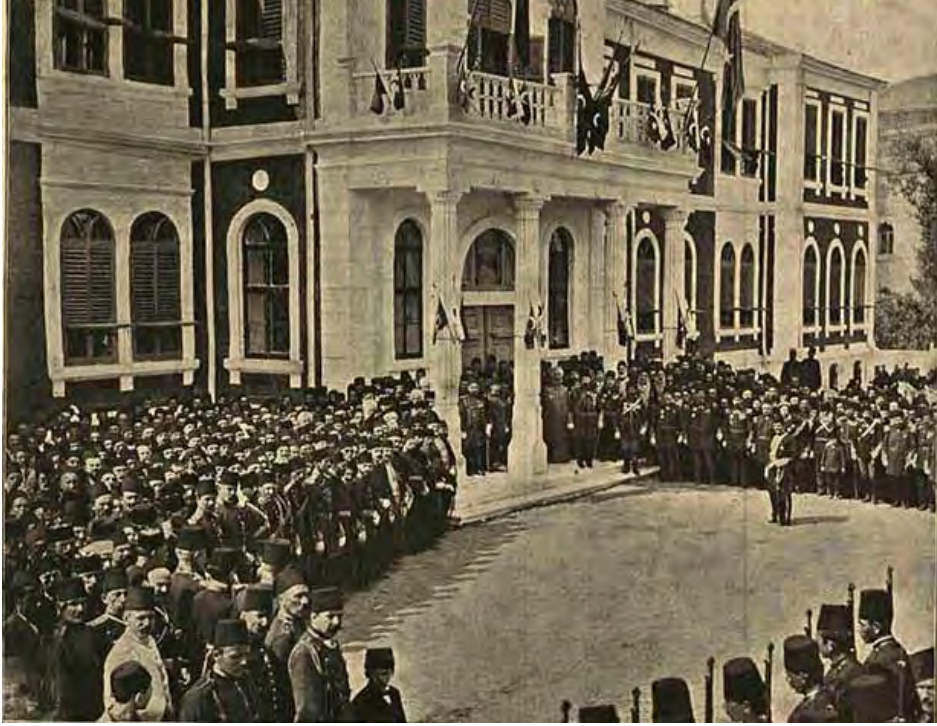

Foto 9. Edirne Daire-i Askeriyyenin resm-i küşadı (Servet-i Fünun, 449, 1899).

Foto 10. Tokat Belediye Dairesi önünde gerçekleşen bir tören ve yapının balkon süsleme detayı (Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Arşivi, Krt_016549)

Foto 11. Konya Hilal-i Ahmer Binası ve balkon detayı (Karpuz, 1998, s.158)

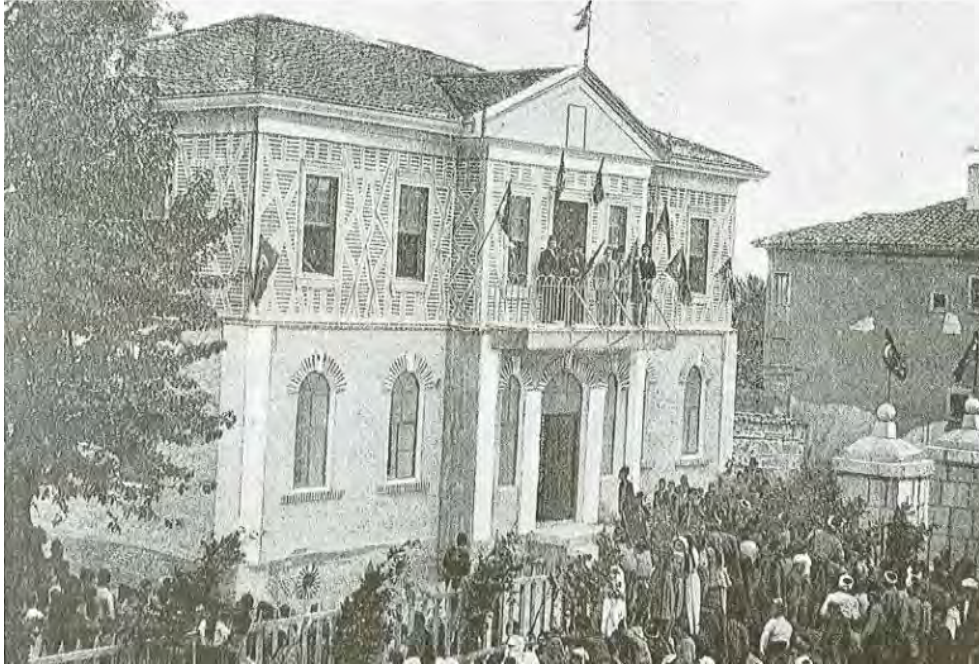

Foto 12. Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Rüşdiye Mektebinin açılış töreni (Yılmaz, 2007, s.127)

Foto 13. 1903 tarihli İslâhiye Hükümet Konağı açılış töreni ve balkon detayı (Umar, 2017, s.76)

Foto 14. Malkara Belediye Dairesi'nin açılış töreni ve balkonun törendeki kullanımı (Servet-i Fünun, 553, 1901)

Foto 15. Adana Hükümet Konağı ve cephe merkezindeki balkon tasarımı (Servet-i Fünun, 552, 10 Ekim 1901)

Foto 16. İzmir Hükümet Konağı'nın balkon tasarımı ve padişahın doğum günü kutlamaları sırasında kullanımı (İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, 90879/0001)

4. Sonuç: Bir İktidar İmgesi Bağlamında Balkon

19. yüzyılda tüm dünya ile eş zamanlı olarak Osmanlı coğrafyasında da özellikle mimari faaliyetler ile yaygınlık kazanan iktidar imgeleri elbette modernitenin getirmiş olduğu bir iktidar refleksi değildir. Tahta çıkış seremonileri, hil'at giydirme, sikke basma, hutbe okutma ve cülus gibi modern öncesi saltanat uygulamalarının da bir iktidar imgesi olarak okunması mümkündür (Koca, 1995, s.73-74). Necipoğlu, Topkapı Sarayı'nın mimari bileşenlerinin Osmanlı imparatorluk ideolojisine ve sultanın iktidarı imgesine katkı sağladığını vurgulamakta, Fatih Sultan Mehmet döneminde başlayan teşrifatin sonraki dönemlerde de devamlılık sağladığı, sultanın "ulaşılmaz/erişilemez" imgesinin güçlendirildiğini dile getirmektedir (Necipoğlu, 2014, s.19-20). "Görsel ideoloji" olarak adlandırılan, padişahın kendi iktidarını farklı aygıtlarla tebaasına aktarma sürecinin 18. yüzyılda değişime uğradığı, II. Mahmud dönemiyle birlikte sultanın özellikle yeniçerilere karşı giriştiği mücadele sonrası "görsel ideolojisini" sunmak adına yaptırdığı mimari eserlerden resmi dairelere astırdığı portrelere kadar hemen her enstrümanı kullandığı görülür (Özlü, 2021, s.201, 219). 19. yüzyıl içinde giderek belirginleşen ve sultanın iktidar erki ve temsilini sembolize eden somut öğelere, özellikle II. Abdülhamid döneminde devlet politikası haline gelen sosyal yardımlaşma faaliyetlerinin de iktidarın meşruiyetini güçlendirmesi adına önemli katkılar sağladığı söylenebilir (Özbek, 2020, s.332). Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısı içinde kurulan Darüşşafaka Cemiyeti (1863), Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Türk Kızılay, 1868), pek çok kentte açılan Gureba hastaneleri ve II. Abdülhamid'in bizzat ilgilendiği Hamidiye Etfal Hastanesi (1899), Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal devlet politikasının önde gelen temsilcileri sayılabilirler. Aynı zamanda Tanzimat'ın ilanından itibaren çıkartılmaya başlanan ve kısmen uygulamaya sokulan dilenciler, evsizler ve serserilerle ilgili nizamnameler de iktidarın kentin gündelik yaşamı içindeki müdahale ve güç gösterisini sembolize etmektedir.

Tanzimat'ın ilanından hemen sonra, fermanı tüm kentli ile kalıcı olarak paylaşma kaygısıyla gelişen anıt inşa etme fikri, 19. yüzyılda iktidar imgesi yaratımının ilk göstergelerinden sayılabilir. Gaspare Fossati'nin 1840 yılında tasarladığı Hatt-ı Şerif Anıtı ile Artin Bilezikçi'nin 1855 yılında tasarladığı Tanzimat Abidesi projesi, Vakanüvis Ahmed Lütfi'nin belirttiği üzere halkın olumsuz tepkisi göz önüne alınarak rafa kaldırılmıştır (Avcı ve Avcı, 2017, s.26-29; Kreiser, 1997, s.103-104). Bundan sonra ancak II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan anıt inşası, Cumhuriyet ile birlikte figüratif bir kimlik kazanacaktır. İktidar temsilini güçlü bir şekilde sunan toplumsal faaliyetlerin II. Abdülhamid döneminde yoğunlaştığı bilinmektedir.

Bu dönemde Cuma selamlıkları, tahta çıkış yıldönümleri –ki özellikle II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıl dönümü bu anlamda oldukça fazla detay içermektedir-, bayramlar, yabancı devlet adamlarının ziyaretleri ve resmi yapı açılışları iktidar imgesinin en güçlü göstergeleri olarak okunabilir. Tahta çıkış törenlerinin kamuoyundaki etkisi o kadar geniştir ki vatandaşların şahsi konaklarını bir kamu yapısı gibi süsledikleri ve gazete sayfalarında haberleştirildikleri görülür (Karateke, 2017, s.60). II. Abdülhamid'in ülkenin her köşesinden istediği fotoğraflar ile zengin bir fotoğraf koleksiyonu yaratması, koleksiyonun belli bölümlerini propaganda amacı ile yerel ve ulusal gazetelere dağıtması ve hatta farklı ülke kurumlarına bağışlaması da dönemin fotoğraf teknolojisinin II. Abdülhamid tarafından ne derece iktidar imgesi olarak kullanıldığını göstermektedir (Güntan, 2007, s.14). Söz konusu fotoğraflarda konuya dâhil edilen resmi yapı açılışlarının gerek yapının süslenmesi gerekse bölgedeki tüm memur, asker ve öğrencilerin toplanıp yeni yapı önünde poz vermesiyle modernleşen devletin görsel temsiline katkı sağladığı düşünülebilir. Burada, balkonların sahip olduğu bayrak, arma, flama, çelenk vb. unsurlar ile ayrıca hareketlendirilerek ve kimi zaman da memurların balkonda poz vermesiyle fotoğrafın sahip olduğu iktidar imgesine ayrıca katkı sağladığı

düşünülebilir. Yukarıda da değinildiği üzere söz konusu balkonların gündelik kent yaşamında da üzerinde sahip olduğu kitabe, arma ve tuğra gibi simgesel öğelerle hâlihazırda yapının iktidar imgesine katkı sağladığı görülmektedir. Özellikle arma-i Osmanî'nin kamu yapılarının cephe tasarımlarında yaygınlık kazanması (Kırıkçı ve Urfalıoğlu, 2015, s.53), yapıların devlet temsili hüviyetini açığa çıkarmaktadır. Açılış ve bayram gibi toplumu ilgilendiren merasimlerde de ayrıca bu alanın süslenerek vurgulanması, balkonun iktidarı temsili yönündeki değerlendirmemizi güçlendirmektedir. II. Abdülhamid döneminde yoğunluk kazanan kamu eserlerindeki balkon tasarımının II. Meşrutiyet döneminde de hız kesmeden projelere dahil edildiği görülür. Bu dönemde de tuğra, kitabe ve arma-i Osmani bir iktidar imgesi olarak balkonlarda yerini almıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte artan toplumsal hareketler, dönemin askeri ve siyasi gelişmelerine paralel olarak Osmanlı toplumunda daha sık yer edinmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1919'da yaşanan ve görsel kayda geçen mitingler, erken 20. yüzyıl Türkiye'sinin değişen toplum dinamiklerini sergilemekte, vurgulanan olay ve mekanların başında ise balkon konuşmalarının gelmesi 19. yüzyılda balkona yüklenen iktidar imgesinin dönüşerek canlı tutulduğunu göstermektedir. Bu süreç günümüz siyasetinde yer edinmiş olan "balkon konuşması" ile devam etmektedir.

Çalışmamız, balkonun 19. yüzyıl Osmanlı mimarisinde bir iktidar temsili olarak okunabilirliğini göstermekle birlikte, kamu yapılarının sahip olduğu balkonların tek başına bu temsiliyeti üstlenmediğini, kültürel özellikleri, süsleme detayları ve tören teşrifatiyle bir bütünlük arz ederek iktidar imgesine katkı sağladığını göstermektedir.

Kaynaklar

Arseven, C. E. (2017). Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü İstılâhât-ı Mi'mâriyye. (çev. Şeyda Alpay). (1. Baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları

Atatürk Kitaplığı, Katalog No: Krt_016549.

Avcı, Y. ve Avcı S. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi Meşrutiyet ve Propaganda Aracı Olarak Anıtın İcadı (1840-1917). *Kebikeç*, (43), 23-46.

Bilge, R. (2016). Siyasal İletişimde Mekan Üzerinden Söylem Üretiminin Önemi: Balkon ve Meydanlarda Söylem Üretimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Deringil, S. (1999). *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*. (1. Baskı). London and New York: I. B. Tauris. Erzincan Hükümet Konağı. Türkiye, Erzincan, [Tarihsiz], [Fotoğraf] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90505/0003. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90505---0003.jpg>

Güntan, Ç. (2007). II. Abdülhamid Döneminde İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığı ile Osmanlı Kentine Yansıtılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Hasol, D. (2010). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. (11. Baskı). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Hobsbawm, E. (2013). Giriş: Geleneği İcat Etmek. *Geleneğin İcadı içinde* (1-18). Hobsbawm, E. ve Ranger T. (Der.), İstanbul: Agora Kitaplığı.

İzmir Hükümet Konağı. Türkiye İzmir, [Tarihsiz], [Fotoğraf] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90879/0001.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90879---0001.jpg>

Karateke, H. T. (2017). Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler. (1. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karpuz, H. (1998). Fotoğraflarla Geçmişte Konya. (3. Baskı). İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kırıkçı, E. ve Urfalıoğlu N. (2015). Usage of Ottoman State Emblems in the Architecture of the 19th Century Istanbul. Sigma, 6(1), 43-53.

Koca, S. (1995) Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus'un Aldığı ve Kullandığı Hakimiyet Sembolleri. Belleten, 59(224), 55-74.

Kolay, E. (2018). Osmanlı Yerel Yönetim Sisteminin Mimari Alana Yansıması: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Belediye Binaları. (Yayımlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kolay, E. Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi. (1. Baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kreiser, K. (1997). Public Monuments in Turkey and Egypt 1840-1916. Muqarnas, 14, 103-117.

Mudanya Hükümet Konağı. Türkiye Mudanya, [Tarihsiz], [Fotoğraf] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 90869/0003.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90869---0003.jpg>

Necipoğlu, G. (2014). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı; Mimari, Tören ve İktidar (çev. Ruşen Sezer), (2. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Nişanyan, S. (2004). Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. (2. Baskı). İstanbul: Adam Yayınları.

Özbek, N. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914. (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özgen, M. M. (2016). Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Redif Binaları. (1. Baskı). İstanbul: Hamidiye Kitaplığı.

Özlü, N. (2021). II. Mahmud Döneminde İstanbul: Kent, İdeoloji ve Mimari. Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 6(1), 199-222.

Sakaoğlu, N. (1994a). Fatih Mitingi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (1. Baskı. Cilt 3, 271). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1994b). Kadıköy Mitingi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde (1. Baskı. Cilt 4, 343). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.

Sarı, N. ve İzgöer, A. Z. (2021). Osmanlı Dönemi Modern Sağlık Yapılarının Planlarından Öğrendiklerimiz. *Türk Tıp Etiği, Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı*, (10,11,12,13,14), 69-132.

School Bursa Mektebi İdadi-yi. Turkey Bursa, None. [Between 1880 and 1893] [Photograph] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2001699032>

Servet-i Fünun, 449, 7 Teşrinievvel 1315 R. (19 Ekim 1899 M.)

Servet-i Fünun, 552, 27 Eylül 1317 R. (10 Ekim 1901 M.)

Servet-i Fünun, 553, 3 Teşrinievvel 1317 R. (16 Ekim 1901 M.)

Sözen, M. ve Tanyeli U. (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. (10. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şenyurt, O. (2016). İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekan Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda “Cumba”/”Şahnişin. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 1(1) 87-103.

Şenyurt, O. (2018). Osmanlı Mimarisinde Mekân ve Yaşam Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları. (1. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt A-E*. (1. Baskı). İstanbul: Simurg Kitapçılık.

Umar, N. (2017). 19. Yüzyılda Adana Vilayeti’ndeki Kamu Yapıları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Weber, S. (2009). *Damascus, Ottoman Modernity and Urban Transformation 1808-1918*. Vol. 2. (1. Baskı). Aarhus: Aarhus University Press.

Yazıcı Metin, N. (2019). *Devlet Kapısı: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hükümet Konaklarının İnşa Süreci ve Mimarisi*. (1. Baskı). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yerasimos, S. (2012). *Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine. Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde (505-524)*. İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu M. (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yılmaz, Ö. F. (2007). *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri, Fotoğraf ve Planlar*. (1. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.youtube.com/watch?v=iUR0ap9AcLU>, 02.11.2021, 21:45

Covid-19 Salgınının Kentsel Yaşama Etkileri: Türkiye Örneği

Sema BALÇIK^{1*}, Cemre KILINÇ², Gizem KARAOĞLU³, Ruşen YAMAÇLI⁴

Öz

Covid-19 virüs salgını, Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkmış ve kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Yüksek bulaşma özelliğine sahip virüs hayatın tüm alanında insan davranışlarına etki etmiştir. Kentlerde insan hareketliliğini düşürmek, bir arada bulunma durumlarını önlemek adına kısıtlamalar yapılarak virüsün yayılmaması için önlemler alınmıştır. Yapılan kısıtlamalarla hayat durma noktasına gelmiştir. Bu duraklama dönemi hem çevreyi hem de insan davranışlarını gözle görülür şekilde etkilemiştir. Virüsün insanlara kazandırdığı yeni davranışların çevresel, sosyal-ekonomik ve fiziksel çevre üzerinde etkileri gözlenmiştir. Değişen insan davranışı ve yavaşlayan kent yaşantısı olumlu ve olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Çalışmada yapılan literatür taraması sonucunda salgın sürecinin dünya genelindeki kentlerde çevresel, sosyal-ekonomik ve fiziksel çevre bağlamında olumlu ve olumsuz etkileri incelenmiştir. Çalışma, virüs salgını nedeniyle yaşanan kilitlenme döneminin, sosyoekonomik koşullar, doğal çevre ve yapı fiziksel çevre üzerinde farkındalık sağladığını, şehirlerin önemini ve nasıl yönetildikleri konusunda eleştirel düşüncelere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, salgının Türkiye üzerinde etkileri ile alınan tedbirler, yapılan araştırma çalışmaları ve haber kaynakları aracılığıyla bir araya getirilmiştir. İrdelenen araştırma çalışmaları doğrultusunda Türkiye özelinde salgının etkilerinin değerlendirilmesi ve bu etkilerden çıkarılan dersler sonucu alınabilecek önlemlerin sunulması amaçlanmıştır. Salgının neden olduğu kilitlenme dönemindeki etkilere bakıldığında doğal çevre üzerinde geçici de olsa bir iyileşme görülmektedir. Bu iyileşmeden salgın sonrasında gerekli tedbirlerin alınması adına dersler çıkarılmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu iyileşmenin yanında olumsuz ekonomik koşullar, bireysel yaşamın artmasının sonuçları gibi yeni tedbirlerin alınması gereken durumlar da gözlenmiş olup çalışma sonucunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Covid-19 Salgını, Salgının etkileri, Kentsel yaşam, Fiziksel çevre, Doğal çevre

Effects of the Covid-19 Pandemic on Urban Life: Turkish Case

Abstract

The Covid-19 pandemic emerged in Wuhan, China and spread all over the world in a short time. The highly contagious virus has affected human behavior in all areas of life. In order to reduce human mobility in cities and to prevent coexistence, restrictions have been made and measures have been taken to prevent the spread of the virus. With the restrictions, life has almost over. This stagnation period has visibly affected both the environment and human behavior. The effects of new behaviors brought by the virus on the environment, social-economic and physical environment have been observed.

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Gürün MYO, Tasarım Bölümü, Sivas, Türkiye

² Bingöl Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bingöl, Türkiye

³ Eskişehir Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Programı, Eskişehir, Türkiye

⁴ Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, Türkiye

*İlgili yazar/Corresponding Author: semaabalcik@gmail.com

Changing human behavior and slowing down urban life have brought both positive and negative results. As a result of literature review in the study, the positive and negative effects of the pandemic process in the context of environmental, social-economic and physical environment in the cities around the world were examined. The study emphasizes the lock-down period due to the virus epidemic provides awareness on socioeconomic conditions, natural environment and built physical environment, the importance of cities and the need for critical thoughts on how they are managed. However, the effects of the pandemics on Turkey and the measures taken were brought together through research studies and news sources. In the line with the research studies examined, it is aimed to evaluate the effects of the pandemic in Turkey and to present the measures that can be taken because of the learned from these effects. Considering the effects during the lock-down period caused by the epidemic, there is a temporary improvement in the natural environment. From this recovery, it has been understood that lessons should be learned in order to take the necessary precautions after the pandemic. In addition to this improvement, negative economic conditions, the results of the increase in individual life, and situations where new measures should be taken were observed and suggestions were made as a result of the study.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Effects of the pandemic, Urban life, Physical Environment, Natural Environment

1.Giriş

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını, kısa sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Salgın yüksek bulaşma özelliği nedeniyle hayatın tüm alanındaki insan davranışlarına etki etmiştir. İnsan hareketliliğini minimum seviyeye düşürecek şekilde kent yaşamlarında kısıtlamalar yapılmış, virüsün yayılmaması için önlemler alınmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesini, salgın sürecindeki kısıtlamalarla hayatın yavaşlaması ve virüsün insanlara yeni davranışlar kazandırması sonucunda gözlenen çevresel, sosyal-ekonomik ve fiziki çevrede görülen etkiler oluşturmaktadır.

Çalışmada Covid-19 salgınının başlama sürecinden 2020 yıl sonuna kadar olan süreç alan yazın taramasıyla değerlendirilerek dünya kapsamında ve Türkiye özelinde çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır. Literatür taraması esnasında dünya üzerinde yaşanan etkiler değerlendirilmiştir. Bu etkilere paralel şekilde salgın sürecinin Türkiye özelinde ele alınması çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup öncelikle literatür taraması yapılarak salgın sürecinin çevresel, sosyal-ekonomik ve fiziki çevre bağlamlarında olumlu ve olumsuz etkileri dünya geneli kentler üzerinde incelenmiştir. Türkiye genelinde ise salgının etkileri ve alınan tedbirler yayınlar ve haber kaynakları aracılığıyla derlenmiştir. Son olarak kentlerin sürdürülebilirliği için salgın sırasında çıkarılan dersler doğrultusunda önlemler alınması gerektiği üzerinde durulmuş olup belirlenen kategorilerde önerilerde bulunulmuştur.

Salgın süreci yaşamın tüm evrelerini etkileyerek günlük yaşantının değişmesine neden olmuştur. Süregelen düzenin bu süreçte durdurulması, alışkanlıkların yapılamaması, yeni kurallarla günlük yaşamın kısıtlanması gibi nedenler sonucunda sosyal yaşamda, ekonomide, doğal ve fiziki çevre üzerinde pek çok etki gözlenmiştir. Bu etkiler, mevcut şartlardaki eksikliklerin, sosyal yaşamdaki eşitsizliklerin ve doğal çevreye verilen zararın fark edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle olumlu ve olumsuz gözlenen tüm durumlar salgın süreci sonrasında yapılabilecek yeni düzenlemeler için yol gösterici niteliktedir.

2.Salgının Etkilerinin Dünya Üzerinden Değerlendirilmesi

Covid-19 virüs salgını yaşamı birçok alanda etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde dünya üzerinde gözlemlenen etkiler sosyal-ekonomik, çevresel ve kent yaşamı başlıkları altında kategorize edilmiştir. Salgının olumlu ve olumsuz etkileri detaylı olarak incelenmiştir.

2.1.Sosyal-ekonomik Etkiler

Covid-19 virüs salgınının sosyal sonuçları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tartışılmaktadır. Sosyal bağlamda salgın özelinde olumsuz etkilerin ağır bastığı görülmektedir fakat olumlu sosyal faaliyetlerin de olduğu tartışma konularındandır (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s.6). Tarihsel çerçeveden bakıldığında salgınlar daha çok azınlıkları ve sosyal-ekonomik yelpazenin altındaki kesimi etkilemiştir. Risklere maruz kalma, ekonomik zorluklar ve hizmetlere sınırlı erişim nedeniyle genelde bu kesimler var olan koşullardan daha çok mustarıptır (Wade, 2020, s.701). Covid-19'un hızlı bir şekilde yayılması da geçmişten gelen bu kronik problemlerin ve eşitsizliklerin bazılarını belirli bir çerçevede ortaya çıkarmıştır (Kihato ve Landau, 2020, s.3). Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020)'nün salgın ile ilgili açıklaması "sosyal mesafe ve sık sık sabunla el yıkanması viral yayılımı yavaşlatacaktır" şeklindedir. Fakat sosyal olarak suya erişimi sınırlı olan yerleşimlerde bu uyarılara bağlı kalınması çok zordur.

Yüksek yoğunluk, temel hizmetlere yetersiz erişim ve geçim sorunları gibi faktörlerin bir arada olması özellikle gecekondü mahallelerinde Covid-19'un yayılımını, sosyal mesafe kuralları ile kontrol altına almayı imkansızlaştırmaktadır (Wasdani ve Prasad, 2020, s.415). Bunun gibi eşitsizlik sorunları sosyal mesafeyi zorlaştırmakta ve virüsün yayılımını kontrol altına almak için söylenen 'evde kal' mottosunun etkinliğini de azaltmaktadır (Mishra ve diğ., 2020, s.8). Ayrıca salgın bazı şehirlerde, azalan topluluk duygusu ile ilgili çatlakları da ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Covid-19 virüs salgını Kuzey Amerika şehirlerinde pik yaptığı zamanlar, yüksek yoğunluklu şehirlerde yaşayan zengin şehirli yerli halkın bulunduğu, sakin çevrelerdeki tatil evlerine kaçmıştır. Bu davranış, şehirli evlerinde kalmak yerine yerli halkın sınırlı kapatma kararlarını görmezden gelerek onları da riske atmasına neden olmuştur (Leonard, 2020, s.165). Bu topluluk duygusu eksikliği müdahale ve iyileşme süreçlerini daha zor hale getirmektedir. Thoi (2020, s.8) ise bu durumun tam tersinin Vietnam'daki Ho Chi Minh şehrinde görüldüğünü belirtmektedir. Güçlü topluluk duygusu gösteren bu şehirde, hükümetin aldığı tedbirlerin halk tarafından uygulanmasıyla olumlu sonuçlar elde edilmiş ve enfeksiyon oranları yükselmemiştir. Yaşanan bu süreç ise salgın ile ilgili önemli bir başarı hikayesi olarak rapor edilmiştir.

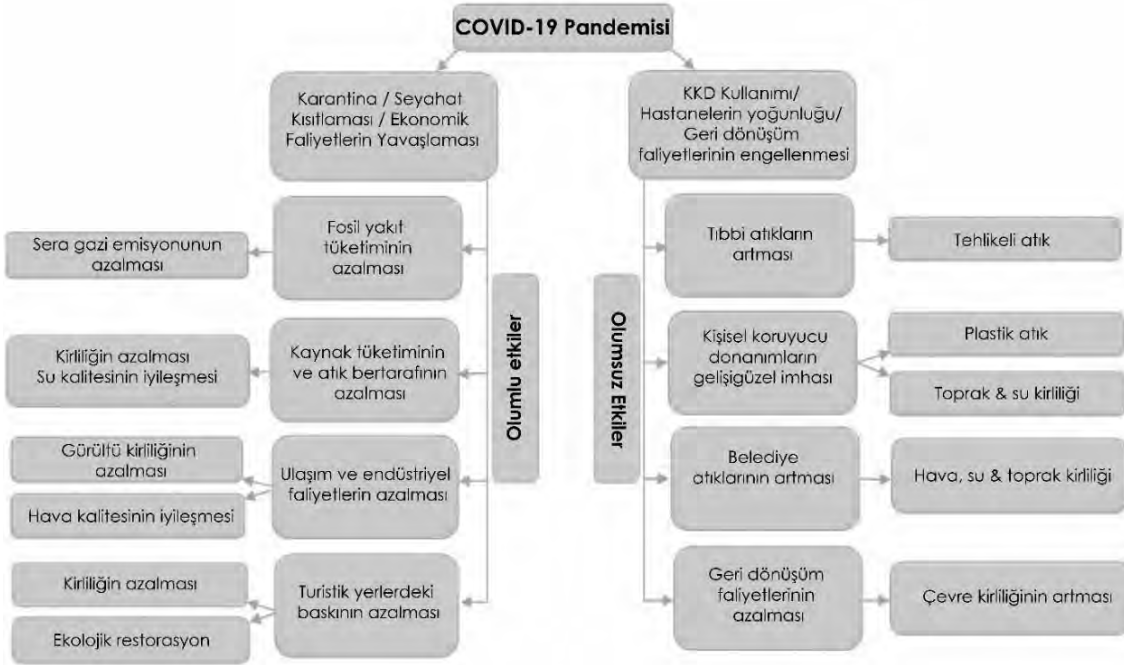
Salgının olumlu ve olumsuz birçok sosyal etkilerinin yanı sıra olumsuz ekonomik etkileri de göz önündedir. Uzun süreli ekonomik kesintiler, şehir ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Halkın geliri, turizm, küçük-orta ölçekli işletmeler, kentsel gıda tedarikçileri ve göçmen işçiler vb. birçok alan bu durumdan zarar görmüştür (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s.6). Küresel seyahat kısıtlamaları ve evde kalma önlemleri, turizm şehirlerine ağır darbe oluşturmuştur. Genel olarak salgın ile birçok şehrin 'vergi tabanı' düşmüştür ve bu düşüş kentsel gelişim planlarını uygulama yeteneğini azaltmıştır. Kunzmann (2020, s.23) kentlerin birçok önemli finansal açıklar yaşamaları ve yatırımların yapılan bazı planların (daha geri planda kalabilecek çevresel, kültürel vb.) ertelenmesi veya iptal edilmesinin beklenildiğini ifade etmiştir.

Genel olarak bakıldığında Covid-19 salgını bireylerin sosyal ve ekonomik eşitsizliklerinin ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Bazı toplumlarda birlik beraberlik duygusu artarken

bazılarında ise topluluk duygusunun azaldığı görülmüştür. Ekonomik olarak ise kısıtlamalar dünyayı büyük oranda etkilemiştir. Bu durumlar ise pandeminin sosyal-ekonomik anlamda olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğunu göstermektedir.

2.2.Çevresel Etkiler

Covid-19 virüs salgını hayatı duraklatma etkisiyle doğal çevre üzerinde değişikliklere neden olmuştur. Genel olarak salgın, hava ve su kalitesinin iyileşmesi, gürültünün azaltılması ve ekolojinin restorasyonu gibi çevreyi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen devasa küresel olaylara sebebiyet vermiştir (Rume ve İslam, 2020, s.1). Salgın sürecinde dünyanın farklı şehirlerinde hava kalitesinin iyileşmesi, sera gazı emisyonunun, su ve gürültü kirliliklerinin azalması, ekolojik sistemin restorasyonuna izin verecek şekilde turistik alanlardaki baskının azalması gibi olumlu etkilere neden olmuştur. Olumlu etkilerin yanında Covid-19 sonrasında tıbbi atıkların gelişigüzel imhası, dezenfektan, maske, eldiven ve işlenmemiş atıkların çevreye verdiği zarar da olumsuz sonuçları oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Covid-19 olumlu ve olumsuz çevresel etkileri (Rume & İslam, 2020, s.3)

İlk olarak olumlu etkileri ele alacak olursak, sanayi tesislerinin kapanması ve ulaşım araçlarının daha az sayıda kullanılması ani bir sera gazı emisyonu düşüşüne neden olmuştur. Örneğin 2019 yılının aynı zamanına kıyasla, 2020'de New York'taki hava kirliliği seviyeleri, virüsü kontrol altına almak için alınan önlemler nedeniyle yaklaşık %50 oranında azalmıştır (Henriques, 2020). Aynı şekilde Caine (2020), Çin'de de ağır sanayilerin kapatılması nedeniyle azot dioksit ve karbon monoksit salınımlarında yaklaşık %50 oranında azalma olduğunu tahmin edildiğini söylemektedir. Genellikle %80'i fosil yakıtların yanmasıyla motorlu araç egzozlarından kaynaklanan azot dioksit, oksijen ve su ile etkileşimi sonucunda asit yağmurlarına ve insanların maruz kaldığı çeşitli solunum yolu hastalıklarına neden olduğu bilinmektedir (USEPA, 2020). Avrupa Çevre Ajansı (AÇA) tarafından, Covid-19 kilitlenmesi (lockdown) nedeniyle azot dioksit emisyonunun Barselona, Madrid, Milano ve Roma gibi birçok Avrupa kentinde %30-60 seviyelerinden düştüğü gözlemlenmiştir (EEA, 2020). Kısıtlamalar nedeniyle dünya çapında seyahatlerin azalması karbondioksit emisyonlarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Örnek olarak Zogopoulos (2020), Çin'de uluslararası uçuşlarını %50-90, ülke içi

uçuşlarını %60-70 oranında azaltması sonucunda karbondioksit emisyonlarının yaklaşık %17'sinin düştüğünü belirtmiştir.

Uluslararası Enerji Ajansı'na (IEA, 2020) göre, 2020'nin ilk üç ayı ile 2019'un aynı dönemi kıyaslandığında petrol talebinde küresel olarak düşüş gözlenmiştir. Bununla birlikte kilitlenme sürecinde, daha az enerji talebi olması nedeniyle, küresel kömür tüketimi de azalmıştır. Fosil yakıt tüketiminin azaltılması, sera gazı emisyonunun azalmasını sağlamakta ve böylece küresel iklim değişikliği mücadelesine destek olmaktadır (BBC News, 2020; Rume ve Islam, 2020, s.4). Evsel ya da endüstriyel atıkların arıtılmadan nehirlere dökülmesiyle oluşan su kirliliği, salgın döneminde endüstriyel kirlilik kaynaklarının küçülmesi ya da tamamen durması ile azalmıştır (Yunus ve diğ., 2020). Bununla birlikte halka açık yerlerde turistik su faaliyetlerinin durdurulması da su kirliliğinin azalmasını sağlamıştır. Rume ve Islam (2020, s.4) ithalat-ihracat işlerinin azalmasıyla ticari ve diğer gemilerin hareketinin kısıtlandığını, böylece su kirliliğinin ve aynı zamanda emisyonun azalmasını sağlandığını belirtmiştir. Sharifi ve Khavarian-Garmsir (2020, s.6), genel olarak salgının su kaynakları üzerindeki önemli insan etkilerini ortaya çıkardığını, su kirliliği kaynaklarının tanımlanmasına katkıda bulunduğunu ve su kirliliğini azaltmak için uygun düzenlemelerin tasarlanması için bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

İnsan ve diğer canlı organizmalarda olumsuz etkilere yol açabilen gürültü kirliliği makineler, araçlar, inşaat işleri gibi farklı insan aktivitelerinden kaynaklanmaktadır (Zambrano-Monserrate ve diğ., 2020, s.2). Gürültü, insanlarda kardiyovasküler bozukluklar, hipertansiyon ve uyku kısıtlılığına neden olmakta ve fizyolojik sağlığı olumsuz etkilemektedir (Kerns ve diğ., 2018, s. 477-491). Yine kilitlenme döneminde insanların evlerinde kalmasıyla ekonomik faaliyetlerin ve araç trafiğinin azalması dünya çapında gürültü kirliliğini de azaltmıştır (Zambrano-Monserrate ve diğ., 2020, s.2). Gandhiok ve Ibrar (2020), şehir sakinlerinin artık genellikle 40-50 dB arasında değişen kuş cıvıltılarının tadını çıkardıklarını söylemektedir.

Son birkaç yılda, teknolojik gelişmeler ve ulaşım ağları nedeniyle önemli bir büyümeye tanık olan turizm sektörü salgın döneminde duraklama yaşamıştır. Küresel gayrisafi milli hasılaya (GYMH) önemli ölçüde katkıda bulunan turizm endüstrisinin küresel GHG emisyonlarının %8'inden sorumlu olduğu tahmin edilmektedir (Lenzen ve diğ., 2018, s. 522-528). Doğal güzelliklere sahip yerlere turistlerin erişimi için yoğun enerji harcanmakta ve doğal kaynakların tüketildiği yeni tesisler inşa edilmektedir.

Covid-19 virüs salgınının olumsuz etkileri ise biyomedikal atıkların artması, virüs tehlikesi nedeniyle geri dönüşüm çalışmalarının azaltılması, virüsten korunmak amaçlı kullanılan ekipmanların gelişigüzel imha edilmesi ve virüse karşı alınan önlemler sonucunda doğadaki diğer canlı türlerine zarar verilmesi şeklinde sıralanmaktadır. Virüsün ortaya çıkışından itibaren tıbbi atıklar küresel olarak artmış olup, bu tehlikeli atıkların uygun şekilde yönetilmemesi halk sağlığı ve çevre için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Rume ve Islam (2020, s.6)'a göre, hava, su ve toprak kirliliği gibi çevre üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahip kentsel atıkların salgın nedeniyle geri dönüşümlerinin ertelenmesi de diğer bir olumsuz etkidir.

Kilitlenme döneminde bireylerin doğal güzelliği bozan ve ekolojik dengesizlik yaratan çeşitli atıklarının neden olduğu çevre ve su kirliliği azalmış, bu alanların kendini yenileme fırsatı oluşmuştur. Ancak salgın süreciyle hayatımızda daha çok yer edinen tek kullanımlık biyomedikal ürünler, dünyanın mevcut çevre kirliliğine yeni bir yük getirmiştir.

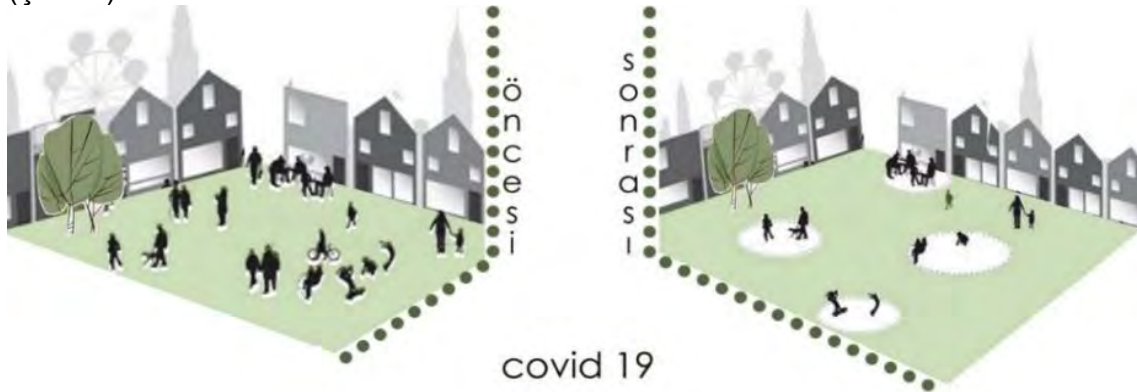
Yaşanan olumlu gelişmelerden alınan dersler ve oluşan olumsuz etkiler doğrultusunda yaşamın normale dönmesinde yeni uygulamalara gerek duyulduğu görülmektedir.

2.3.Kent Yaşamına Etkileri

Covid-19 süreci ile kentlerin tasarım anlamında da dinamikleri etkilenmiştir. Bununla ilgili olarak çalışmalar yoğun nüfusun olduğu kentlere odaklanmıştır. Ancak salgının yoğun nüfuslu kentlerde daha hızlı yayıldığına dair bir doğru orantılı veri bulunamamıştır. Örneğin Amerika'da yapılan çalışmalarda büyük kentlerde salgının daha fazla ölüme yol açtığına dair bir veri elde edilememiştir (Hamidi ve diğ., 2020, s.505). Boterman (2020, s.520) de aynı şekilde, Hollanda'da yaptığı çalışmalarda büyük kentlerde nüfus yoğunluğu ile salgın arasında bir ilişki bulamadığını ifade etmiştir.

Covid-19 süreci ile kentlerdeki popülasyon yoğunluklarının dağılımı değişmeye başlamıştır. Salgının ilerleyen seyri insanların kentlerden kırsala gidişi durumunu doğurmuş ve kırsal bölgelerdeki nüfusu arttırmıştır. Dolayısıyla bu geçici göç durumu bireylerin kırsal bölgelerde ikinci bir ev edinmesi durumuna neden olmuş ve kent yoğunluğunun ve kent düzeninin yeniden biçimlenmesine sebebiyet vermiştir (Kunzmann, 2020, s.23).

Salgınla kentsel açık alanların kullanımında çeşitli dönüşümler başlamıştır. Bireylerin bir arada olma halini kısıtlayan virüs salgını bireyler arası mesafelerin düzenlenmesi gibi çözümlerin üretilmesine neden olmuştur. Kimi şehirlerde açık alanlarda mesafeyi belirten çeşitli zemin çizimleri yoluna gidilmiş sosyal mesafe belirginleştirilmeye çalışılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Salgın sonrası kentsel açık alanlardaki zeminlerde sosyal mesafe uygulamaları

Sosyal etkileşimlerin zorunlu olarak azaltılmasıyla oluşan sosyal mesafe kuralı ile kentsel açık alanlardaki (meydan, cadde, sokak vb.) popülasyon yoğunluğu da azalmaya başlamıştır. İnsanların nefes almak ve çeşitli etkinlikler yapmak için toplandıkları mekânlara daha az kişi gitmeye başlamış; mesafenin öneminin artmasıyla da topluluklar seyrelmeye başlamıştır. Sadece etkinliklere katılan insan sayısı azalmakla kalmayıp etkinlik çeşitleri de evrilmeye başlamıştır. Parklar-meydanlar-etkinlik alanlarındaki popülasyon seyrelmeleri açıkça görünmekle beraber; piknik alanlarındaki büyük kamp ateşleri bireyselleşmiş, açık hava sinemaları arabalı açık hava sinemalarına dönüşmeye başlamıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Salgın sonrası kentsel açık alanlardaki değişimler

Genel anlamda bulaşıcı hastalıkların yayılması durumu kentsel ulaşımı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Sadece Covid-19 virüs salgını bazında değil, daha önceki bulaşıcı salgınlarda da (örneğin Ebola) kentsel ulaşım ağının etkilenmesi durumu gözlemlenmiştir (Connolly ve diğ., 2020, s.214). Kentlerdeki ulaşım hareketliliği vaka sayısı ile ilişkili olmaktadır. Virüsün bulaştığı bireylerin ve temaslı çevresindekilerin zorunlu karantina süreci ile şehirlerde ve şehirlerarasında ulaşım azalmaktadır.

Araştırmalar Covid-19 salgınının artmasıyla başlayan seyahat kısıtlamalarının ardından kentsel hareketliliğin ters orantılı bir şekilde düşüşte olduğunu göstermektedir (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s.246). Örneğin İngiltere’de kısıtlamaların ardından günlük seyahat hareketliliğinin %80 azaldığı belirtilmiştir (M.Hadjidemetriou ve diğ., 2020, s.2). İspanya’nın Santander şehrinde salgının etkisiyle ulaşım hareketliliğindeki düşüşün oranı %76 olarak açıklanmıştır (Aloi ve diğ., 2020, s.7). Benzer şekilde Hollanda’da 2019’a sonbahar mevsimine kıyasla seyahat sürelerinin %68 azaldığı rapor edilmiştir (Haas ve diğ., 2020, s.1-14). Hindistan’da ise toplu taşıma istasyonlarında %66 oranında düşüş olduğu belirtilmiştir (Saha ve diğ., 2020, s.10) (Şekil 4).

Şekil 4. Bazı ülkelerde salgın süresinde ulaşımın azalma yüzdeleri (Saha ve diğ., 2020, s.10'dan uyarlanmıştır.)

Ulaşım sürelerinin değişmesiyle beraber ulaşım alışkanlıkları da salgın süreci ile değişmeye başlamıştır. Örneğin New York'ta toplu taşımaların hastalık riskini arttırabileceği görüşüyle metro sistemindeki yolcu sayısı azalmış ve dolayısıyla metro kullanım süresi azalmıştır. Bununla beraber ise bireysel olarak teması daha az sağladığı gerekçesiyle bisiklet, scooter gibi ulaşım araçlarının kullanıcı sayısında artışlar gözlemlenmiştir (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s.10). Benzer şekilde Budapeşte'de bisiklet kullanımında artışlar gözlemlenmiştir (Bucsky, 2020, s.3). Bu da motorsuz ulaşım türlerinin salgınlara karşı daha çok tercih edilen sistemler olduğunu göstermiştir.

Covid-19 virüs salgınının etkisi ile değişen ulaşım alışkanlıkları, uzun süreli yapısal dönüşüme de neden olma ihtimalini içinde barındırmaktadır. Birçok araştırmada mevcut salgın krizini insanlar ve seyahat davranışları üzerinden olumlu ve olumsuz etkileri olabileceği savunulmaktadır (Aloi ve diğ., 2020, s.1-19; Haas ve diğ., 2020, s.1-14; Bucsky, 2020, s.4). İnsanların seyahat sürelerini azaltması, bisiklet gibi motorsuz taşıtları kullanması ya da yürümeyi tercih etmesi olumlu olarak değerlendirilebilirken toplu taşımayı kullanmayıp bireysel olarak kendi araçlarına yönelmeleri ve bunun sonucunda trafiği arttırmaları olumsuz olarak nitelendirilebilmektedir.

Yaşanan Covid-19 salgın sürecinde kent bağlamında teması azaltmak adına bireysellik artmış topluluklar daha küçük gruplara dönüşmüştür. Sosyal mesafenin korunması gerekliliği bireylerin ulaşım alışkanlıklarını dönüştürmeye başlamıştır. Bireysel araç kullanımının artması çevresel anlamda olumsuz bir yaklaşım olması nedeniyle bisiklet kullanımına yöneliminin artmasının ve bisiklet yollarının artırılmasının önemi ortaya çıkmıştır.

3.Covid-19 Salgını Etkilerinin Türkiye Üzerinden Değerlendirilmesi

Covid-19 virüs salgını Türkiye'ye gelmeden önce tedbirlerin planlanması ve bilgilendirme sistemlerinin hazırlanması gibi bazı hazırlıklar yapılmıştır. Başlangıçta mevcut Pandemi Influenza Ulusal Hazırlık Planı'ndan faydalanılmış olup sonrasında Covid-19'un özel koşullarına uygun yeni tedbirler eklenmiştir (Telatar ve Üner, 2020). İlk vakanın görülmesinin ardından okullar çevrimiçi eğitimde devam etmek üzere kapatılmış, spor müsabakaları, sosyal etkinlikler, faaliyetler ertelenmiş, AVM, berber, kuaför, kafe, lokanta, eğlence merkezleri, spor salonları gibi çeşitli iş yerleri kapatılmış, hava ve karayolu ulaşımlarına kısıtlamalar getirilmiştir (Balci ve Çetin, 2020). Bu başlık altında kilitlenme döneminde Türkiye özelinde yaşanan sosyal-ekonomik, çevresel ve kent yaşamına ilişkin olumlu ve olumsuz etkiler değerlendirilmiştir.

3.1. Salgının Sosyal ve Ekonomik Etkisi

Salgın sürecini Türkiye kapsamında düşündüğümüzde virüsün yayılmaması için alınan tedbirler kapsamında insanların mümkün olduğunca evlerinden çıkmamaları ve bir arada bulunmamaları istenmiştir. Bu süreç herkes tarafından aynı şekilde uygulanamayıp sosyal eşitsizlikler ortaya çıkmaktadır. Her gün işe gitmesi gereken, toplu taşıma kullanmak zorunda kalan insanlar ve bir arada yaşayan kalabalık aileler mesafe kurallarına uyamamaktadır.

Sağlık ve eğitim sektörü gibi alanlarda sosyal anlamda olumsuzluklar yaşanmıştır. Sağlık sektöründe yaşanan yoğunluklar, çalışanların günlük rutinlerini sürdürememesine yol açmıştır. Eğitim sektöründe ise okulların kapatılması ve çevrimiçi ortamlara taşınması, öğrenci ve öğretmenlerin sosyal yaşamı ile birlikte derslerin verimliliğini de kötü yönde etkilemiştir. Ders içeriklerinin ve gerekliliklerinin birbirinden farklı olması sonucu çevrimiçi yöntem ile tüm derslerde aynı ölçüde verimlilik sağlanamamıştır (Kılınç ve diğ., 2021).

Eğitimin ani bir şekilde evden gerçekleştirilmeye başlamasıyla evden çalışmaya elverişli mekanlara gereksinim duyulmuştur. Belirli işlevleri karşılayacak şekilde oluşturulmuş standart konut plan şemalarının yaşanan salgın nedeniyle tüm zamanın evde geçirilmesi durumunda esnek olmadığı gözlemlenmiştir (Altınoluk ve diğ., 2020). Bu durum ise mekanların esnek ve dönüştürülebilir olmasını ön plana çıkarmıştır. İşyerlerinde ise bir arada çalışan insanlar için yeni mekân düzenlemeleri ile ofis mekanının evrilmesi söz konusu olmaktadır. Kilitlenme sürecinde ailelerin birbirlerine daha çok vakit ayırması salgının olumlu etkilerindedir.

Kilitlenme döneminin uzaması ise ekonomide tahribata neden olmaktadır. İş yerlerinin kapatılması, seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma yasakları gibi tedbirler sosyal ve ekonomik hayatı askıya almıştır. Bu süreçte bazı iş kollarının faaliyetleri artıp, sabit geliri olan insanlar evde kalmalarıyla azalan harcamaları nedeniyle tasarruf sağlarken, geliri olmayan ve işleri duraklama noktasına gelen insanların ihtiyaçlarını karşılayamamaları sonucunda borçları artmıştır. Salgın tedbirleri kapsamında kilitlenme süresince üretim (fabrikalar, vb.), eğlence (sinema, tiyatro, vb.), gıda (restoranlar, kafeler, vb.), turizm (otel, pansiyon, konaklama mekanları) gibi sektörler ekonomik anlamda bir kesintiye uğramıştır. İşleri kesintiye uğrayan bireyler maddi ve manevi olarak olumsuz etkilenmiştir. Virüs yayılımının artması sonucunda alınan seyahat kısıtlama önlemleri (Acar, 2020, s.14) turizm sektörünü büyük ölçüde etkileyerek diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Adıgüzel (2020, s.202), Covid-19 salgını nedeniyle yaşanan krizin Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyeceğinin ve gayrisafi milli hasılda kayıp oluşturacağına öngörüldüğünü belirtmektedir.

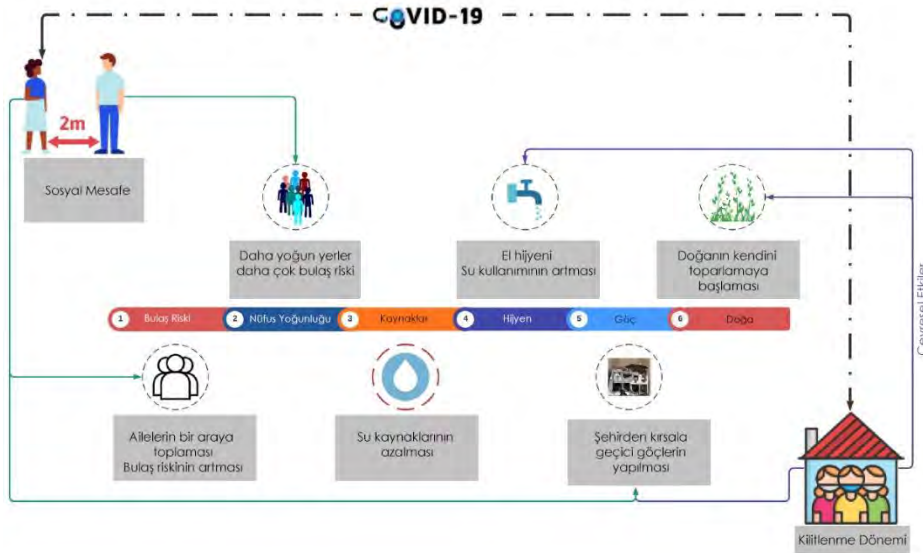
Salgının Türkiye’de ortaya çıktığı 2020 Mart ayında Resmi Gazete ’de Uzaktan Çalışma Yönetmeliği yayınlamıştır. Yönetmelik, çeşitli iş yerlerinin uzaktan çalışmaya elverişli üretim koşullarına sahip mekanların yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda evden de üretimin devam edebiliyor olması olumlu etki olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber eğitimin uzaktan yapılmaya başlaması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Aynı evde birden fazla bireyin eğitim için internet kullanması bağlantının kesilmesine bu nedenle de eğitimde aksaklıklara neden olmaktadır. Ayrıca internet erişimi olmayan hatta internete ulaşabilecek elektronik alete sahip olmayan evlerin mevcudiyeti zorunlu ve en büyük haklardan biri olan eğitim hakkına ulaşımı zorlaştırmaktadır (URL-1). Uzaktan eğitimin bir başka olumsuz etkisi de çalışan ebeveynlerin okulların kapanmasıyla evde kalan çocuklarının bakımı için yeni yöntemlere ihtiyaç duymasıdır.

3.2. Salgının Çevresel Etkisi

Salgın nedeniyle yaşanan kilitlenme süreci ülkemizde kentlerin yoğun kullanımını azaltmıştır. İnsan hareketliliğinin ve endüstriyel hareketliliğin durması hava ve su kirliliğinde iyileşmeye neden olmuştur. İstanbul’da 1-12 Nisan 2020 tarihleri arasında hava kirliliğinin %28,6 oranında iyileştiği görülmüş olup İstanbul’dan Uludağ’ın görünmesi de bu durumu desteklemiştir (URL-2). Su kirliliğinde yaşanan iyileşme sayesinde İstanbul boğazında yunus balıkları görülmüştür (URL-3). Duraklama sürecinde ülkede elektrik tüketimi de azalmıştır. Daha az enerji kullanımı sürdürülebilir kentler için önemli olup bu süreçte enerji tasarrufu sağlanmıştır. Yılmaz (2020), evden çalışılması, daha az enerji tüketilmesi ile işlerin yürütülmesi, eğitimin uzaktan gerçekleştirilebilmesi, doğadan uzak kalınmasının doğaya iyi gelmesi ve kendini hızlıca yenilemesi bireylerde farkındalık oluşturduğunu söylemektedir. Yaşamın akış hızının azalması kentlerde araç, insan, makine vb. kaynaklardan oluşan gürültü kirliliğini de azaltmıştır. Bu kilitlenme dönemi ülkemizin sahip olduğu pek çok doğal ve turistik alanın

ziyaretçilerden arınmasını ve dinlenmesini sağlamıştır. Bu durum kilitleme döneminde çevrenin kendini toparlamaya başladığını göstermektedir.

Asıl hedefin virüsün yayılmasının önlenmesi olan salgın sürecinde tıbbi atıkların ve bu dönemde hızla artan çevrimiçi alışveriş sonucu oluşan ambalaj atıklarının artması çevreyi olumsuz etkilemektedir. Virüs yayılımı nedeniyle azaltılan atık yönetimi çalışmaları da bu etkiyi pekiştirmektedir. Türkiye Çevre Mühendisleri Odası, virüsün çevresel etkilerinin bilincinde olunarak atık yönetimi için gerekli önlemlerin alınmasının gerekliliğini belirtmektedir (URL-4). Endüstri atıklarının azalması, su kirliliğinin azalmasını sağlarken biyomedikal atıkların bilinçsizce atılması su ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Bunun yanında salgınla insanlardaki hijyen ihtiyacı arttığı için su kaynaklarında azalma tehlikesiyle karşı karşıya kalınması da olumsuz etkilerdendir (URL-5). Belirtilen bu etkiler Mishra ve diğ. (2020, s.3)'den derlenerek Şekil 5.'te açıklanmıştır.

Şekil 5. Salgınin çevresel ve toplumsal etkileri (Mishra, Gayen, & Haque, 2020)'dan uyarlanmıştır

3.3. Salgınin Kentsel Yaşama ve Ulaşımına Etkisi

Salgın süreci Türkiye kentleri üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle kent merkezlerinden kırsal bölgelere olan geçici göçler artmış, insanlar salgından kaçmaya çalışmıştır. Kısıtlamalar doğrultusunda özellikle 65 yaş üstlerinin sokağa çıkmalarındaki engeller bu nüfusun kırsal bölgelerdeki nüfusu arttırmalarına neden olmuştur. Bu artış daha az nüfus için planlanan kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin yaşamında güçlükler neden olmuştur. Bununla beraber kentsel açık alanlardaki etkinlikler gözle görülür derecede azalmıştır. Arabalarda izlenen sinema etkinlikleri, kalabalık oluşumunu engellemek üzere sınırlar çizilen park alanlarının düzenlenmesi, meydanlardan bankların kaldırılması ya da kentsel mekanlara erişimin engellenmesi alınan bazı önlemlerdendir (URL-6), (URL-7), (URL-8). Topluluklar yerine daha bireysel ya da çekirdek ailelerin bir arada olduğu bir süreç başlamıştır.

Kentsel ulaşım konusu Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye özelinde de etkilenmiştir. Toplu taşıma araçları salgın başlangıcında olabildiğince az kullanılırken kişisel araç kullanımları ise artmaya başlamıştır. Bu artış ise trafiği doğrudan olumsuz etkilemiştir (Altan, 2020). Motorsuz taşıtlardan bisiklet kullanım oranı her ne kadar artsa da bu oran çoğu ülkeye göre daha az olup bu durumun oluşmasındaki en büyük etken ise düzenli ve yeterli bisiklet yollarının olmamasıdır.

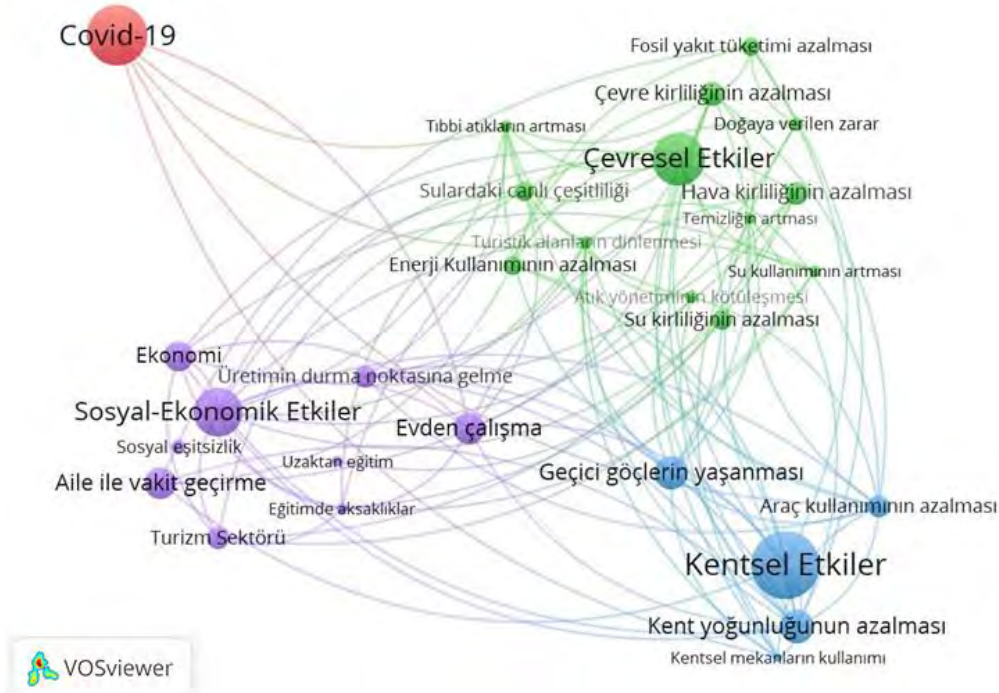
4. Değerlendirme ve Sonuç

Yaşanan Covid-19 virüs salgınının dünya ve ülke genelindeki çevresel, sosyal-ekonomik, kentsel verilerinin irdelendiği bu çalışmada çıkarılan sonuçlar değerlendirilmiş ve salgın sonrası (post-covid) dönem için çeşitli öneriler geliştirilmiştir. Çalışmada dünya ve ülke genelinde yapılan çalışmalar ve yaşanan gelişmeler derlenerek Covid-19 salgın sürecinin neden olduğu durumlar Şekil 4.1.'de bir araya getirilmiştir.

İlk olarak sosyal anlamda, evde iş ve eğitim gibi günlük aktivitelerin yapılması bireylerin aileleriyle daha fazla zaman geçirmesini ve kendilerine vakit ayırabilmelerini sağlamıştır. Bu nedenle salgın sonrasında da aile yaşamının öneminin anlaşılacağı öngörülmektedir. Uzaktan iş ve eğitimin evden yürütülmesi sonucunda bireyler yeni çalışma alanlarına ihtiyaç duymuştur. Alışıl gelmiş konut kavramı bu süreçte yeniden ele alınmıştır. Çalışma mekanlarının konut yapılarına daha çok dahil olduğu tasarımlar üretilmeye başlanmıştır. Bunun yanında evden çalışma sistemi sosyal yaşamı kısıtlamış olup bireyselliği ön plana çıkarmıştır.

Çevresel anlamda baktığımızda kilitleme döneminde tüm aktivitelerin evden yürütülmesi daha az enerji tüketilmesini sağlamış ve doğadan uzak kalınarak kendisini yenilemesine fırsat verilmiştir. Çevreden uzak kalınması sonucunda doğanın kendini onarması ona verilen zararın fark edilmesini sağlamıştır. Salgın döneminde günlük yaşamdaki davranışların değiştirilmesiyle atık yönetimi, elektrik tasarrufu ve hava-su-gürültü kirliliklerinin azalması konularında dersler çıkarılmıştır.

Salgın nedeniyle kırsal bölgelere yapılan göçler kentlerdeki yaşamın sorgulanmasına neden olmuştur. Kalabalık kentlerden kırsal bölgelere yapılan göçlerin doğayla iç içe, insan ölçeğinde yerleşmenin önemini açığa çıkardığı düşünülmektedir. Kalabalık kent yaşamlarının bireysel araç kullanımı ile zorlaşmasının yanında çevre, hava ve gürültü kirliliğine neden olması yaşanan kilitleme dönemiyle daha net anlaşılmıştır.

Şekil 6. Covid-19'un Sosyal-Ekonomik, Çevresel ve Kentsel Etkileri

Sonuç olarak Covid-19 salgını, şehirlerin önemi ve nasıl yönetildikleri konusunda eleştirel düşüncelere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Salgın, kilitlenme sürecinde doğanın iyileşmesi ile iklim değişikliği gibi önemli tehditlerle başa çıkmaya yönelik eylemlerde yol gösterici etkilere sahip olmuştur. Salgının hem çevre hem de insan sağlığına tehlikesinin sürdüğü mevcut durumda oluşan bu geçici iyileşme salgın sonrasında gerekli tedbirlerin alınmasında yol gösterici olmalıdır.

Çalışmada üç başlık altında ele alınan etkiler göz önüne alındığında öneriler;

Sosyal ve Ekonomik anlamda,

- Konut yapılarında yaşama mekanlarının birden fazla işlevi içerecek şekilde yeniden tasarlanması,
- Ülkelerde ekonomik eşitsizlerin önlenmesi adına politikaların geliştirilmesi,
- Yönetimler tarafından alınan tedbirlerin topluluk bilinci ile gerçekleştirilmesi,

Çevresel anlamda,

- Enerji tasarrufu sağlanarak enerji kaynaklarının dikkatli kullanılması,
- Yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek,
- Suyun hızlı tüketiminin engellenmesi,
- Hava ve gürültü kirliliğinin azaltılması,
- Atık geri dönüşüm sistemlerinin geliştirilmesi
- Doğal alanların yenilenmesine izin verilmesi,

Kent yaşamı anlamında,

- Araç kullanımını azaltıp bisiklet ya da toplu taşıma araçlarını kullanımını artırarak enerji tasarrufunun sağlanması,
- Bisiklet kullanımına olan ihtiyaç doğrultusunda kentsel anlamda bisiklet yollarının artırılması,
- İnsan ölçeğine uygun ve doğayla iç içe yerleşmelerinin artırılması,
- Yürüme mesafesinde yeşil alan ve açık alanların artırılması şeklinde sıralanabilir.

Salgın sürecinde farkına varılan bu iyileşme göz ardı edilmemeli ve doğaya zarar veren alışkanlıklara devam edilmemelidir. Elde edilen bu farkındalıkla daha fazla bireyin bilinçlenmesi doğaya, enerji kaynaklarına, kente, insan sağlığına zarar veren alışkanlıklara devam edilmemesi ve kentlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması önerilmektedir.

Kaynaklar

Acar, Yusuf, "Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi", Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2020, 7-21.

Adıgüzel, Muhittin, "Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı, 2020, s. 191-221.

Aloi, Alfredo; Alonso, Borja; Benavente, Juan; Cordera, Ruben, "Effects of the COVID-19 Lockdown on Urban Mobility: Empirical Evidence from the City of Santander (Spain)", sustainability(12). 2020, s. 1-19.

Altan, Sümeyra, "COVID-19 Salgın Sürecinde Ulaşım", Bisikletizm.com: URLs://www.bisikletizm.com/wp-content/uploads/2020/05/COVID-19-SALGINI-SURECINDE-ULASIM.pdf adresinden alındı, 2020.

Altınoluk, Ülkü; Üstev Bayer, Saadet; Arar, Burca; Tütüncüler, Tuğçe, "Covid-19'un Konut Tasarımına Olası Etkisi ve Biyofili Bağlamında Öneriler", Yapı Dergisi(462), 2020, s. 30-35.

Balcı, Yusuf; Çetin, Güldenur, "Covid-19 pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Bilimler Özel Sayısı, 2020, s. 40-58.

BBC News. "Koronavirüs: Salgının İklim Değişikliğini Yavaşlatmaya Etkisi 'Sınırlı' Oldu", 2020.

Boterman, Willem R., "Urban-Rural Polarisation in Times of the Corona Outbreak? The Early Demographic and Geographic Patterns of the SARS-CoV-2 Epidemic in the Netherlands", Tijdschrift voor economische en sociale geografie: Special Issue, 2020.

Bucsky, Péter, "Modal share changes due to COVID-19: The case of Budapest" Transportation Research Interdisciplinary Perspectives(8), 2020, s. 1-5.

Caine, Paul, "The COVID-19 pandemic is generating tons of medical waste", 04.02.2020 tarihinde The Verge: URLs://news.wttw.com/2020/04/02/environmental-impact-covid-19-lockdowns-seen-space adresinden alındı, 2020.

Connolly, Creighton; Keil, Roger; Ali, Harris, "Extended urbanisation and the spatialities of infectious disease: Demographic change infrastructure and governance" Urban Studies, 2020, s. 245-263.

EEA, "Air pollution goes down as Europe takes hard measures to combat coronavirus" 11 16, 2020 tarihinde European Environment Agency: URLs://www.eea.europa.eu/highlights/air-pollution-goes-down-as adresinden alındı, 2020.

Gandhiok, Jasjeev; Ibrar, Mohammad, "Covid-19: Noise Pollution Falls as Lockdown Rings in Sound of Silence The Times of India", URLs://timesofindia.indiatimes.com/india/covid-19-noise-pollution-falls-as-lockdown-rings-in-sound-of-silence/articleshow/75309318.cms adresinden alındı, 2020.

Haas, Mathijs de; Faber, Roel; Hamersma, Marije, "How COVID-19 and the Dutch 'intelligent lockdown' change activities, work and travel behaviour: Evidence from longitudinal data in the Netherlands", Transportation Research Interdisciplinary Perspectives(6), 2020, s. 1-14.

Hamidi, Shima; Sabouri, Sadegh; Ewing, Reid, "Does Density Aggravate the COVID-19 Pandemic?", Journal of the American Planning Association, 2020, s. 495-509.

Henriques, Martha, "Will Covid-19 have a lasting impact on the environment?", 11 16, 2020 tarihinde BBC news: URLs://www.bbc.com/future/article/20200326-covid-19-the-impact-of-coronavirus-on-the-environment adresinden alındı, 2020.

IEA, "Oil Market Report - March 2020", 11 16, 2020 tarihinde The International Energy Agency: URLs://www.iea.org/reports/oil-market-report-march-2020 adresinden alındı, 2020.

Kerns, Ellen; Masterson, Elizabeth A.; Themann, Christa L.; Calvert, Geoffrey M., "Cardiovascular conditions, hearing difficulty, and occupational noise exposure within US industries and occupations", *Am J Ind Med*, 2018, s. 477-491.

Kihato, Caroline Wanjiku; Landau, Loren B, "Coercion or the social contract? COVID 19 and spatial (in)justice in African cities", *City & Society*, 2020, s. 3.

Kılınç, Cemre; Balçık, Sema; Karaoğlu, Gizem; Yamaçlı, Ruşen, "Mimarlık Stüdyo Eğitiminde COVID-19 Süreci: 'Temassız Deneyimler'", *Modular Journal*, 2021, s. 62-70.

Kunzmann, Klaus R., "Smart Cities After Covid-19: Ten Narratives", *disP - The Planning Review*, 2020, s. 20-31.

Lenzen, Manfred; Sun, Ya-Yen; Faturay, Futu; Ting, Yuan-Peng; Geshchke, Arne; Malik, Arunima, *The Carbon Footprint of Global Tourism*, *Nature Climate Change*, 2018, s. 522-528.

Leonard, Kelsey, "Medicine lines and COVID-19: Indigenous geographies of imagined bordering", *Dialogues in Human Geography*, 2020, s. 164-168.

M.Hadjidemetriou, Georgios; Sasidharan, Manu; Kouyialis, Georgia; Parlikad, Ajith K., "The impact of government measures and human mobility trend on COVID-19 related deaths in the UK", *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*(6), 2020, s. 1-6.

Mishra, Swasti Vardhan; Gayen, Amiya; Haque, Mafizul, "COVID-19 and urban vulnerability in India", *Habitat International*, 2020, s. 1-11.

Rume, Tanjena; Islam, S.M. Didar-UI, "Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability", *Heliyon*, 2020, s. 1-8.

Saha, Jay; Barman, Bikash; Chouhan, Pradip, "Lockdown for COVID-19 and its impact on community mobility in India: An analysis of the COVID-19 Community Mobility Reports", *Children and Youth Services Review*(116), 2020, s. 10.

Sharifi, Ayyoob; Khavarian-Garmsir, Amir Reza, "The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management", *Science of the Total Environment* (749), 2020, s. 1-14.

Telatar, Tahsin Gökhan; Üner, Sarp, "Covid-19 Pandemisi Mücadelesinin Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı Açısından Değerlendirilmesi", *Sağlık ve Toplum*, 2020, s. 51-56.

Thoi, Pham Thanh, "Ho Chi Minh City- the front line against COVID-19 in Vietnam", *City & Society*, 2020, s. 1-13.

USEPA, "Nitrogen Dioxide (NO₂) Pollution" 11 16, 2020 tarihinde
URLs://www.epa.gov/no2-pollution/basic-information-about-no2 adresinden alındı,
2020.

Wade, Lizzie, "An Unequal blow", *Science*(368), 2020, s. 700-703.

Wasdani, Kishinchand Poornima; Prasad, Ajnesh, "The impossibility of social distancing among the urban poor: the case of an Indian slum in the times of COVID-19", *Local Environment*(25), 2020, s. 414-418.

WHO, "Rational use of personal protective equipment for coronavirus disease 2019 (COVID-19)", World Health Organization, 2020.

Yılmaz, Serhat, Demirören Haber Ajansı, İstanbul (DHA):
URLs://www.dha.com.tr/saglikyasam/koronavirus-dogayi-olumlu-etkiledi/haber-1775041 adresinden alındı, 2020.

Yunus, Ali P.; Masago, Yoshifumi; Hijioka, Yasuaki, "COVID-19 and surface water quality: Improved lake water quality during the lockdown", *Science of the Total Environment* 731, 2020, s. 1-8.

Zambrano-Monserrate, Manuel A.; Ruano, María Alejandra; Sanchez-Alcalde, Luis, "Indirect effects of COVID-19 on the environment", *Science of the Total Environment* 728, 2020, s. 1-4.

Zogopoulos, Evgenios, "COVID-19: The Curious Case of a Green Virus" 11 16, 2020 tarihinde *Energy Industry Review*: URLs://energyindustryreview.com/analysis/covid-19-the-curious-case-of-a-green-virus/ adresinden alındı, 2020.

İNTERNET KAYNAKLAR

URL-1 https://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=133410&tipi=5&sube=0

URL-2 <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCs-%C3%B6nlemleri-hava-kirlili%C4%9Fini-nas%C4%B1l-etkileyecek/a-53233439> (Erişim tarihi: 19.12.2020)

URL-3 www.sozcu.com.tr/2020/gunun-icinden/istanbul-bogazinda-yunus-soleni-5836637/ (Erişim tarihi: 23.12.2020)

URL-4 http://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=101161&tipi=67&sube=10 (Erişim tarihi: 19.12.2020)

URL-5 <https://www.natgeotv.com/tr/belgeseller/natgeo/25-litre-suyun-pesinde> (Erişim tarihi: 26.12.2020)

URL-6, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/izmirde-yesil-alanlarda-cemberli-sosyal-mesafe-donemi-6217522> (Erişim tarihi: 26.12.2020)

URL-7, <https://www.cnnturk.com/turkiye/antalyada-arabada-acik-hava-sinemasi?page=1> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

URL-8, <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/yasli-lar-corona-virusu-uyarilarini-dikkate-almadi-belediye-banklari-soktu-5689279/> (Erişim tarihi: 26.12.2020)